studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOMUL 17 — 1964

5

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI, acad. C. DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU, L. BÁNYAI, V. CHERESTEȘIU, V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*).

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1965.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135, sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii"—revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 17 1964 Nr. 5

SUMAR

STUDII — Pag.

EUGEN STĂNESCU, Premisele medievale ale conştiinţei naţionale romîneşti. Romînromînesc în textele romîneşti din veacurile XV—XVII 967

I. CORFUS, Renta feudală în Ţara Romînească în ajunul aplicării Regulamentului organic (1831) 1001

100 DE ANI DE LA CREAREA INTERNAŢIONALEI I

AL. VIANU, Un veac de la înfiinţarea Internaţionalei I (28 septembrie 1864) 1021

N. COPOIU, Internaţionala I şi opinia publică din Romînia (1871—1872) 1039

NOTE ŞI COMUNICĂRI

T. HĂGAN, Lupta ceferiştilor din regionalele Cluj şi Oradea pentru refacerea căilor ferate şi sprijinirea frontului antihitlerist 1057

GEORGETA PENELEA, Date privind legiuirea agrară a Moldovei din 1851 1077

N. CAMARIANO, Cîteva consideraţii cu privire la revoluţionarul Rigas Velestinlis . . 1097

ŞT. ŞTEFĂNESCU, Cu privire la oglindirea răscoalei conduse de Gh. Doja şi a urmărilor ei în gîndirea social-politică a vremii 1117

F. CONSTANTINIU şi Ş. PAPACOSTEA, Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea 1129

ŞT. OLTEANU, Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV 1141

DISCUŢII

Istoriografia modernă a Romîniei. Tematică (*Valentin Georgescu, Vasile Netea, P. P. Panaitescu*) 1147

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Călătorie de studii în R. P. Ungară (*R. Manolescu*); Susţinerea de către C. Şerban a disertaţiei pentru titlul de candidat în ştiinţe (*acad. A. Oţetea*); Cronică 1159

RECENZII

P. P. PANAITESCU, *Obştea ţărănească în Ţara Romînească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 281 p. (*acad. A. Oţetea*) . . . 1165

* * * *Documente privind anul revoluţionar 1848 în Ţara Romînească*, Bucureşti, 1962, 739 p., cu glosar şi indice general. Lucrare întocmită de M. Regleanu şi editată de Direcţia generală a Arhivelor statului (*G. Iscru*) 1168

* * * *Генезис капитализма в промышленности*, Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1963, 429 p. (*L. Boicu*) 1172

* * * *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. III, *Economic organisation and policies in the Middle Ages*, edited by M. M. Postan, E. E. Rich and Edw. Miller, Cambridge at the University Press, 1963, XIII + 696 p. (*P. Cernovodeanu*) 1179

www.dacoromanica.ro

„Revue Roumaine d'Histoire", Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucureşti, I, 1962, nr. 1—2, 573 p.; II, 1963, nr. 1—2, 453 p. (*Mariana L. Vlasiu*) 1187
„История СССР", Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1963, nr. 1—6,1 432 p. (*A. V.*) 1193
„Československý časopis historický" (Revista cehoslovacă de istorie), Praga, XI, 1963, nr. 1—6, 840 p. *(Tr. Ionescu-Nişcov)* 1196
„Историски часопис", Орган Историског Института Српске Академије Наука, Belgrad, книга IX—X, 1959, 591 p.; XI, 1960, 319 p.; XII—XIII, 1961—1962, 480 p. (*S. Iancovici*) 1202

ÎNSEMNĂRI

Istoria Rominiei. — COSTIN C. KIRIŢESCU, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 423 p. (*M. H.*); B. G. SPIRIDONAKIS, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes, 1780—1782*, în „Balkan Studies. A Biannual publication of the Institute for Balkan Studies", vol. 4, nr. 2, Thessaloniki, 1963, p. 289—314 (*P. C.*). **Istoria universală.** — * * * *Славянско-германские отношения*, Академия Наук СССР, Институт славяноведения, Moscova, Изд. „Наука", 1964, 296 p. (*L. D.*); FRANTIŠEK KAVKA, *Příručka k dějinám Československa do roku 1648* (Manual de istorie a Cehoslovaciei pînă la 1648), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, 527 p. (*Tr. I.-N.*); RATKOŠ PETER, *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525—1526* (Răscoala minerilor din Slovacia, 1525—1526), Bratislava, Vydawatel'stvo Slovenskoj Akademie vied, 1963, 343 p.+3 tabele (*S.G.*); TADIĆ JORJO, *Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара XVI века* (Testamentele lui Božidar Vuković, tipograf sîrb în secolul al XVI-lea), extras din „Зборник филозофског факултета", књига 1, Belgrad, 1963, p. 337—360 (*S.I.*); VACALOPOULOS APOSTOLOS E., *A history of Thessaloniki*, Translation by T.F. Carney, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963, VIII+155 p.+XII f. pl. (*P.S.*); SCUVARAS VANGHELIS, Νικόλαος Κριτίας Προυσαεύς. Συμβολὴ στὴ βιογραφία του (Nicolae Critias din Brussa. Contribuţie la biografia sa), extras din vol. IX, 1960, al revistei „Μικροσιατικα χρονικά" (Cronici cu privire la Asia Mică), p. 53—112 (*N.C.*); RAIMONDO MOROZZO DELLA ROCCA, *Notizie da Caffa*, în vol. *Studi in onore di Amintore Fanfani*, vol. III: *Medioevo*, Milano, 1962, p. 265—295 (*Ş.P.*); MARCEL THOMAS, *L'affaire sans Dreyfus*, Paris, Arthème Fayard < 1961>, 586 <589> p. (*S.C.*); HENRI PIRENNE, *Histoire économique et sociale du Moyen-Age*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, 224 p. (*F.C.*); JOSÉ GARCIA, *Диктатура Примо де Ривера*, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 365 p. (*E.U.*). **Bizantinologie.** — PROCOPIUS DIN CAESAREA, *Războiul cu goţii*, traducere şi introducere de H. Mihăescu, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 304 p. + 1 hartă (*Gh. C.*); TOMADAKIS, NICOLAOS V., Ἐπὶ τῆς ἀνάγκης συντάξεως θησαυροῦ τῆς λογία βυζαντινῆς γλώσσης (Despre necesitatea întocmirii unui tezaur al limbii culte bizantine), extras din „Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρίας βυζαντινῶν σπουδῶν" (Anuarul Societăţii de studii bizantine), 33 (1964), 16 p. (*N.C.*); G. MORAVCSIK, *Византийские императоры и их послы в г. Буда*, în *Acta historica*, vol. VIII, nr. 3—4, Budapesta, 1961, p. 239—256 (*E. Fr.*); I. ŠEVČENKO, *Etudes sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles, Editions de Byzantion, 1962. 330 p. (*E. Fr.*). **Bibliografie, arhivistică, muzeografie.** — GH. TH. ZORAS şi F. K. BOUBOULIDIS, Κατάλογος χειρόγραφων κώδικων Σπουδαστηίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Catalogul codicelor manuscriselor Cabinetului de studii filologice bizantine şi neoelenice al Universităţii din Atena), Atena, 1964, 95 p. (*O.C.*); * * * *История Англии и Ирландии — Библиографический указатель литературы — изданной в СССР за 1918 — 1962 гг.* составитель А. Н. Байкова, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 256 p. (*R.C.*); ALBERT FLOCON, *L'Univers des livres*, Paris, Hermann, 1961, 707 p. (*A.I.*). 1207

www.dacoromanica.ro

PREMISELE MEDIEVALE ALE CONȘTIINȚEI NAȚIONALE ROMÎNEȘTI

Mărturiile interne

Romîn-romînesc în textele romînești din veacurile XV—XVII

DE

EUGEN STĂNESCU

Există cuvinte care închid în ele un întreg univers istoric de stări de spirit și de conștiință care pot fi surprinse în diferite stadii ale evoluției lor istorice. Acestea sînt cuvintele care dau la iveală demersul cel mai autentic și dinăuntru al minții și sufletului colectiv, cuvintele prin care se denumesc pe sine înseși popoarele și între acestea poporul romîn. Se exteriorizează în acest fel sensul pe care poporul l-a acordat cu constanță participării sale la marile evenimente și la viața cotidiană. Cercetarea unei astfel de probleme este tema încercării de față, care cu toate însemnatele concluzii care s-ar fi putut desprinde, a fost cercetată pînă acum numai în trecere. De aceea este necesară o discuție preliminară cu privire la concepție și metodă.

PROBLEMA

Concepția de bază a acestei încercări — cum o arată titlul — pornește de la considerarea conștiinței naționale ca fiind precedată de premise medievale cu o îndelungată existență în ce privește geneza și cristalizarea lor. În înțelesul lor modern națiunea și conștiința națională au fost analizate și explicate de către clasicii marxism-leninismului pe baza procesului istoric universal; marile transformări social-economice ale epocii de trecere de la feudalism la capitalism și care au determinat transformări corespunzătoare ale suprastructurii au făcut cu putință apariția națiunii moderne și a conștiinței naționale moderne; acestea fiind fenomene istorice obiective, conținutul lor fundamental este dat

„STUDII", tomul 17, nr. 5, p. 967—1000, 1964.

www.dacoromanica.ro

tocmai de existența unui nou tip de relații sociale [1]. Totodată, clasicii marxism-leninismului au arătat că națiunea modernă și conștiința națională modernă nu apar dintr-odată cu noua formație social-economică, procesul lor de formare mergînd paralel cu cel al noilor relații sociale, de la faza embrionară a acestora pînă la cea deplină [2]. Sînt de luat, aici, în considerare elemente constitutive care, înainte de sinteza lor în națiunea și conștiința națională modernă, există și se dezvoltă într-o aparentă separație și a căror prezență poate fi constatată într-un ev mediu relativ îndepărtat. Astfel este indiscutabilă în întregul ev mediu existența „neamurilor" — ca realități istorice obiective desemnînd grupuri omenești caracterizate printr-o anumită comunitate etnică și de limbă — și a „conștiinței de neam", caracterizată prin sentimentul apartenenței la astfel de grupuri. În orice epocă istorică termenii folosiți în izvoare, chiar dacă fără consecvență, dat fiind legătura logică necesară dintre limbaj și gîndire, nu sînt întîmplători; un astfel de exemplu este termenul de *„natio"* din textele latine medievale, care, chiar în cazurile cînd se identifică cu o anumită „stare" juridico-politică sau „clasă" socială, nu poate decît să precizeze faptul că atare „stări" sau „clase" aparțin unui anumit neam; în cele mai multe cazuri însă, *„natio"* din textele latine medievale desemnează o comunitate etnică și de limbă caracteristică și delimitată [3]. Însemnează aceasta că neamul și conștiința de neam ca formă și conținut, determinate însă de relațiile sociale feudale *precedă și fac parte din însuși procesul de formare a națiunii și conștiinței naționale moderne.* Dacă *„natio"*, în contextul istoric al proceselor și evenimentelor, învederează existența ca atare a unei realități istorice obiective, modul în care cei ce făceau parte dintr-o *„natio"* — fie că o reprezentau sau nu — se denumeau și o denumeau (în ce împrejurări, cu ce scop, prin ce tehnică a delimitărilor etc.) pune în lumină o lume interioară mentală și sufletească fără a cărei evoluție conștiința națională de mai tîrziu este de neînțeles în geneza ei istorică.

Metoda de bază a încercării noastre, determinată de concepția schițată preliminar, pornește de la faptul că numele poporului romîn, cel intern, al său propriu, poate fi folosit ca mărturie luat în sine și în context (literar sau de realitate istorică), îngăduind tocmai urmărirea — chiar dacă nu pas cu pas — a procesului de formare a conștiinței noastre naționale [4]. Asemenea metodă de cercetare este evident necesară în

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 1, București, Edit. politică, 1959, p. 145 și urm.; vol. 20, București, Edit. politică, 1959, p. 30, 395 și urm.

[2] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 322—323 și 330—331; F. Engels, *Dialectica naturii*, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 4; F. Engels, *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, București, Edit. P.C.R., 1945 p. 9—11 și 16.

[3] Pentru sensul termenului de *natio*, vezi Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. V, Niort, 1885, p. 573, col. 2 și 3.

[4] În istoriografia marxistă a început recent o discuție în această problemă. Vezi *Nemzet, haza, honvédelem a parasztság és a nem nemesi katonáskodó réteg gondol kodásába (XV—XVIII. század)*, în „Történelmi Szemle", 1963, nr. 1, p. 1—101. De asemenea *Discussion sur les origines du nationalisme*, în „Acta Historica", 1961, t. VIII, nr. 1—2 (p. 211—216). Vezi și Iosef

www.dacoromanica.ro

cazul unei perioade ca cea a veacurilor XV—XVII, pentru care izvoarele cu un text relativ bogat în expunerea de idei și sentimente se limitează la scrieri istorice, prefețe ale tipăriturilor romînești și mai puțin documente propriu-zise; din acest fel de izvoare glasul autentic al oamenilor simpli nu răzbate nemijlocit, ci numai în măsura în care a fost preluat, cu intenție sau fără, de purtătorii de cuvînt ai clasei conducătoare. Iată de ce cercetarea ca intensitate și conținut a felului în care *întreaga societate romînească* a folosit cuvintele: „romîn-romînesc" poate scoate la iveală sensul procesului istoric pe care vrem să-l punem în lumină atît global cît și diferențiat în ce privește diverse clase și pături sociale (în acest fel se poate auzi glasul maselor populare, atît de tăcute de altfel în majoritatea izvoarelor care ne-au parvenit). Căci „romîn" — mai ales sub forma „rumîn" — este numele cu care s-a denumit pe sine în întreaga sa istorie poporul nostru. De aceea lucrarea de față nu-și propune să studieze nici problema generală a numelui poporului (numirile generale sau locale date de romîni și străini), nici problema generală a numelui țării (diferitele denumiri interne și externe date întregului teritoriu locuit de romîni sau unor părți ale acestuia). Rezultatele de pînă acum și puținătatea lor se datoresc într-o oarecare măsură și faptului că de către lingviști, ca și de către istorici, problema a fost cercetată numai în generalitatea ei, că lingvistica a cercetat evoluția acestui termen mai ales din punctul de vedere al schimbărilor fonetice și nu din punct de vedere semantic, iar istoricii nu i-au putut desprinde semnificațiile lăuntrice și exterioare, deoarece cercetările au urmărit numai anumite momente [5].

Perioada istorică în lăuntrul căreia voim să cercetăm diferitele sensuri ale lui „romîn-romînesc", precum și raportul dintre acestea este cea a veacurilor XV—XVII perioadă care, datorită proceselor de bază, este deosebit de bogată în evenimente. Dar nu aceasta a determinat alegerea noastră, deși, într-un fel — cum vom vedea —, această bogăție explică intensitatea și conținutul dezvoltării premiselor conștiinței naționale în condițiile existenței relațiilor sociale feudale. În primul rînd este de reținut în acest sens răstimpul de început și de sfîrșit al perioadei. Să ținem seama — dată fiind metoda de cercetare pe care ne-am propus-o — că un cuvînt este o realitate istorică, obiect al procesului de cunoaștere, condiționată subiectiv de mijloacele acesteia; din această

Macek, *Narodnostni otázka v husitském revolučnim hnuti* (Chestiunea națională în mișcarea revoluționară husită), în „Ceskoslovensky Casopis Historicky", 1955, nr. 1, Gerhard Schilfert, *Zur Problematik von Staat, Bürgertum und Nation in Deutschland in der Periode des Übergangs von Feudalismus zum Kapitalismus*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", 1963, nr. 3, p. 515—534.

[5] Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901 p. 396; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la Istoria Creștinismului Daco—Roman*, București, 1911, p. 92—96. P. Cancel, *Despre „rumîni" și unele probleme lexicale slavo-romîne vechi*, București, 1921; N. Drăganu, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1943; C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1941, p. 133; N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. V, București, 1937, p. 203; C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, II—1, p. 345; Sextil Pușcariu, *Limba Romînă*, București, 1940, I, p. 421; P. P. Panaitescu, *Interpretări romînești*, București, 1946, p. 81—82 și 96; Șt. Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor de „vlahi" și „rumîn" pe baza documentelor interne ale Țării Romînești în veacurile XIV—XV*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, p. 63—75.

www.dacoromanica.ro

cauză nu putem studia pe „romîn-romînesc" decît în măsura în care monumentele scrise îl conţin şi un cuvînt ce aparţine limbii romîne nu se poate afla decît în monumente ale limbii romîne, sau scrise într-o limbă străină, dar în care cuvintele romîneşti au putut să pătrundă ; ori un caz sau celălalt nu sînt posibile decît abia la sfîrşitul veacului al XV-lea şi începutul veacului al XVI-lea, vremea începuturilor răspîndirii scrisului în limba romînă. Aceasta ca justificare în stabilirea începutului perioadei date. Întreaga perioadă, cum am arătat, e bogată în evenimente care oglindesc importantele schimbări sociale-economice şi politice-culturale cu consecinţe negative şi pozitive pentru dezvoltarea istorică a poporului romîn : instaurarea dominaţiei otomane, însoţită de stagnarea economiei şi de aservirea în masă a ţărănimii libere şi, totodată, menţinerea autonomiei de stat, cu instituţiile acesteia, însoţită de puternica dezvoltare a culturii în limba romînă, de intensificarea luptelor pentru independenţă şi libertate. Toate alcătuiesc un fel de unitate a acestei perioade, care însă, spre sfîrşitul veacului al XVII-lea şi începutul veacului următor, se încheie, lăsînd locul alteia, în care lumea de idei şi de sentimente a oamenilor, date fiind condiţiile istorice ce încep să se schimbe, se înnoieşte ; se înregistrează zorile ideologice şi de mentalitate ale lumii moderne şi prezenţa lor schimbă înseşi datele problemei de care ne ocupăm. Aceasta ca justificare în stabilirea sfîrşitului aceleiaşi perioade. Iată de ce putem încerca s-o definim ca fiind în istoria lui „romîn-romînesc" *perioada medievală a formei sale scrise.*

O astfel de definiţie este justificată numai dacă socotim că, anterior, în istoria lui „romîn-romînesc" a existat o *perioadă medievală a formei sale nescrise.* Într-adevăr, aşa este, deoarece în acest fel s-a denumit poporul romîn de cînd a apărut pe scena istorică şi nu numai de cînd a început să scrie romîneşte. Un cuvînt este o realitate istorică obiectivă, aflată în afară şi precedînd procesul cunoaşterii ; istoria acestui cuvînt este în chip firesc mai veche decît îl cunoaştem să fi început a fi scris romîneşte. Fără a intra în detalii pe care le vom dezvolta într-o altă lucrare, socotim necesar să afirmăm aici că, în unele texte latine medievale (ne referim aici la texte dinainte de 1500), prin „*romanus*" (sau forme derivate din acesta) trebuie să înţelegem simplu şi clar „romîn" ; în aceste cazuri „*romanus*" a fost scris de cei care, prin tradiţie sau experienţă trăită, cunoşteau existenţa lui „rumîn", simţind nevoia însă de a-i da o formă mai savantă sau neştiind pur şi simplu cum să-l transcrie, dată fiind absenţa scrisului în limba romînă. Termenul de „*romanus*" nu este folosit la întîmplare, ci în primul rînd acolo unde se încearcă explicaţii privitoare fie la originea limbii şi poporului, fie la diferite probleme contemporane legate de romîni. Să încercăm în acest sens o clasificare a textelor unde credem că „*romanus*" are înţeles de „romîn" : 1) folosirea celor două denumiri, internă şi externă, în legătură cu mitul eponim, legenda lui „Romanus" şi „Olaha" sau aceea a lui „Roman" şi „Vlahata"[6] ; 2) folosirea celor două denumiri fie prin asocierea denumirii externe, fie de un nume propriu ca în „Herzog

[6] Apud Gh. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor romîneşti*, Bucureşti, 1945, p. 156–165 ; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-romîne — publicate de Ion Bogdan*, Bucureşti, 1959, p. 152–161.

www.dacoromanica.ro

Ramunc uzer Vlachenlant" din *Niebelungenlied*[7], fie asocierea aceleiași denumiri cu anticii romani, ca în „.... *Blakis qui ipsorum Romanorum fuere pastores et coloni...*"[8]; 3) prin folosirea lui „*romanus*" în înțeles de „romîn" într-un context caracteristic, ca, de pildă, la umanistul italian din veacul al XV-lea Nicolaus Machipensis, care ca să spună „știi romînește" scrie „*scis romane*"[9] etc. O dovadă a celor susținute în acest sens este aceea că folosirea lui „*romanus*" pentru „romîn" persistă în documentele latine și după răspîndirea scrisului în limba romînă; astfel, într-un act din 1574 se spune pentru religia ortodoxă sau romînească «...romanam videlicet seu grecam religionem profitentium...»[10], iar în 1595 cancelarul Poloniei îi îndemna pe boierii moldoveni să evite înscăunarea unui domn din Țara Romînească, adică „.... *aliquem Romanorum, seu gentis Valachiae nobilem...*"[11]. Deci delimitarea perioadei de care ne ocupăm nu trebuie să înșele; istoria medievală a lui „romîn-romînesc" e mult mai îndelungată; ea începe cu însăși istoria poporului; e greu însă de desprins din izvoare scrise în altă limbă decît cea romînească.

Ca atare, istoria propriu-zisă, bazată pe izvoare romînești, a lui „romîn-romînesc" e relativ mai nouă; ea se deschide de fapt, o dată cu începuturile răspîndirii scrisului în limba romînă. Primele mențiuni documentare ale numelui intern al poporului nostru sub *forma sa romînească* pun din capul locului problema sensurilor corespunzătoare acestui cuvînt și a eventualului raport dintre acestea. În această direcție constatăm, ca un fel de intrare în dezbaterea însăși a problemei noastre, că: 1) sensul sub care se înfățișează „romîn-romînesc" în prima atestare documentară pe care o cunoaștem este cel *etnic-general*, precizare de apartenență la poporul romîn în delimitare de o persoană de alt neam; ne referim aici la documentul din 13 martie 1489 al cancelariei lui Ștefan cel Mare, în care un hotar de moșie este precizat în raport cu un anume „Bodea Rumînul" și „Bodea Sîrbul"[12]; 2) sensul sub care se înfățișează „romîn-romînesc" în a doua atestare documentară pe care o cunoaștem este cel *etnic-particular*, denumirea statului feudal dintre Carpați și Dunăre ai cărui locuitori-supuși erau romîni în înțelesul etnic, dar și ca parte a întregului popor, cu o evidentă nuanță juridico-politică; ne referim aici la faimoasa scrisoare din 1521 a boierului Neacșu, poate cel mai vechi text de limbă romînească și în care apare pentru prima dată numele de „Țara Rumânească"[13]; 3) sensul etnic-general și sensul etnic-particular coexistă în veacul al XVI-lea în exclusivitate pînă la 1572, cînd, într-un act din 4 iulie — al doilea act în limba romînă după cel din 1521 —, apare sensul de

[7] A. D. Xenopol, *Les Roumains au Moyen Âge*, Paris, 1885, p. 86—87; D. Onciul, *Opere complete*, București, 1946, p. 141, 170 și 205—206; G. Brătianu, *op. cit.*, p. 153—156.

[8] D. Onciul, *op. cit.*, p. 330, nota 1.

[9] Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiani dei secoli XIV—XV*, în *Ephemeris Dacoromana*, I, p. 374—375.

[10] Hurmuzaki-Iorga, XV—1, p. 659.

[11] Hurmuzaki-Iorga, XII, p. 99.

[12] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, p. 374. În text denumirile sînt rotacizante. *Bodea Srăbul* și *Bodea Rumărul*.

[13] *Documente privind istoria Romîniei* (în continuare se va cita DIR), *B. Țara Romînească*, veacul XVI, I, p. 169—170.

www.dacoromanica.ro

clasă socială, aici „rumîn" fiind ţăranul căzut în dependenţă feudală[14]. Deci în decurs de mai puţin de un veac de la apariţia în romîneşte a acestui termen constatăm ivirea succesivă a celor trei sensuri la care ne-am referit, ceea ce ne arată că fiecare dintre aceste trei sensuri ale lui „romîn-romînesc" are o existenţă istorică aparte, dat fiind felul în care apare; sînt însă existenţe într-adevăr separate? Vom căuta în încercarea de faţă să dăm un răspuns acestei probleme prin analizarea fiecărui sens în parte şi a raportului posibil dintre ele într-o ordine determinată de faptul că sensul etnic general ca sferă noţională îl conţine pe cel etnic particular, şi acesta la rîndul său conţine sensul de clasă socială. Această ordine de mărime a sferelor noţionale este rezultatul, de fapt, a ceea ce e mai caracteristic şi evident în procesul pe care voim să-l clarificăm: *dezvoltarea premiselor medievale ale conştiinţei naţionale de mai tîrziu, manifestate tocmai prin folosirea lui „romîn-romînesc" în această ordine a sensurilor sale.*

SENSUL ETNIC GENERAL

Cum se poate desprinde din cele afirmate pînă acum „romîn-romînesc", în sensul său etnic-general, desemnează o comunitate etnică şi de limbă — fie privită în ansamblu, fie în participarea individuală la aceasta —, în ambele cazuri privind întreg teritoriul locuit de romîni. Sensul acesta este cel mai larg şi, totodată, cel mai important, pentru că dă la iveală idei şi stări de spirit mai numeroase şi mai complexe decît celelalte sensuri; de aceea îl găsim într-un număr mai mare de texte aparţinînd diferitelor categorii de izvoare. Cercetarea noastră va începe, ca de altfel şi pentru celelalte sensuri, cu izvoarele documentare (acte şi documente, scrisori curente etc.), pentru că în aceste izvoare realitatea istorică se oglindeşte spontan şi nu există decît foarte puţin intenţia transmiterii unei stări de spirit sau a unei stări de lucruri, după care va continua cu izvoarele narative (scrieri felurite, mai ales istorice, tipărituri etc.), ca o completare a primelor, pentru că în acest fel de izvoare realitatea istorică nu este numai oglindită, ci şi transmisă cu un anume scop, legat de probleme contemporane. Este de la sine înţeles, sensul etnic-general referindu-se la întregul popor, că nu vom găsi decît rareori în texte precizări speciale cu privire la clase şi pături sociale, ci mai totdeauna la existenţa unei comunităţi etnice şi de limbă; aceasta în primul rînd pentru că, în ce priveşte izvoarele care sînt la îndemîna noastră — fie că e vorba de cancelaria domnească, fie că e vorba de boierii cărturari —, toţi se credeau îndreptăţiţi să vorbească în numele acestei comunităţi, s-o conducă şi s-o reprezinte.

Frecvenţa. Documentele propriu-zise, actele cu caracter public (provenite din cancelariile domneşti) sau cele cu caracter privat menţionează rareori pe „romîn-romînesc" în sensul său etnic-general; litigiile de pro-

[14] DIR *B.*, Ţara Romînească, veacul XVI, vol. III, p. 78.

www.dacoromanica.ro

prietate sau aspectele de viață cotidiană la care se referă îndeobște asemenea acte și documente nu alcătuiesc cadrul tematic potrivit în care o astfel de folosire a termenului să fie frecventă. Din această cauză frecvența principală a acestui sens se înregistrează mai ales în altfel de izvoare : tipărituri, scrieri etc.

În legătură cu frecvența folosirii lui „romîn-romînesc", unele documente moldovenești pun în lumină obișnuința moldovenilor de a-și spune în unele împrejurări — pe care urmează să le clarificăm — nu „moldoveni" ci „romîni", cu sensul etnic-general cel mai deplin. Astfel, o scrisoare în limba romînă din 1593—1597 a orășenilor din Suceava către cei din Bistrița începe în felul următor : „Scris-am adecă noi, birăul cel rumănescu și cu cel armenescu cu 22 de prâgari de la uraș de la Suciav..."[15], din care se vede că birăul moldovean din Suceava într-o scrisoare oficială se considera și intitula romîn ; faptul nu este izolat, deoarece îl constatăm și în alte izvoare, de pildă într-o chitanță din 1588, în care un boier moldovean semnează „Nicolae Romînul" între alte semnături de străini[16], sau într-un act din 5 august 1670 al orășenilor din Botoșani, care scriu în felul următor : „Adecă noi tărgoveții Rumăni și Arméni de trăg de Botășeni mărturisim noi cu această scrisoare a noastră..." și, mai departe „... și néu întrebat, și pre bătrăni și pre tineri și pre Rumăni, și pre Arméni ..., iar noi tărgoveții și Rumăni și Arméni mărturisim..."[17] ; frecvența cu acest sens a lui „romîn-romînesc" n-o întîlnim numai în acte oficiale orășenești, ci și în acte private orășenești, ca, de pildă, în scrisoarea lui Gheorghe din Cîmpulung din 1600 către birăul de Bistrița, în care îi spune că o femeie „... au adus caartea Romînilor măregîndu acasă..."[18], prin aceștia înțelegînd pe vecinii săi din tîrg. Cum se știe îndeobște că față de neamurile străine moldovenii se delimitau spunîndu-și simplu „moldoveni", adică locuitori supuși ai statului denumit Moldova, cum în același timp, în raport cu romînii din Țara Romînească, locuitori supuși ai statului cu același nume se delimitau spunîndu-și tot moldoveni și spunîndu-le acestora munteni (și era firesc acest lucru, deoarece nu puteau să se delimiteze de munteni sau să-i delimiteze pe munteni spunîndu-le romîni, pentru că și unii și alții erau romîni), rezultă, pe baza exemplelor date, că moldovenii își spuneau romîni într-un fel care atesta caracterul normal și firesc al acestui lucru și în primul rînd cînd simțeau nevoia să se delimiteze față de grupuri etnice din interiorul Moldovei. Era aceasta o stare de spirit care, pe bază populară, s-a transformat în curînd în stare de spirit cărturărească, fapt pe care îl pun în lumină tipăriturile moldovenești contemporane, aproape toate scrise în limba romînă[19]. Astfel, prima tipăritură moldovenească, cunoscuta *Cazanie* a Mitropolitului Varlaam din 1643,

---

[15] Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe siècle et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bestritza*, București, 1926, p. 50.

[16] N. Iorga, *Documente nouă în mare parte romînești de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Romîne", Memoriile Secției Istorice, Seria a II-a, XX (1898), p. 437.

[17] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a Romîniei*, I—2 (1865), p. 21.

[18] Hurmuzaki-Iorga, XV—1, p. 754.

[19] De fapt, în Moldova, de la mijlocul veacului al XVII-lea pînă la sfîrșitul veacului avem numai două tipărituri slavonești.

www.dacoromanica.ro

nu se intitulează *Carte moldovenească*, ci, în chip deosebit de semnificativ, *„Carte românească de învățătură... de în limba sloveniască pre limba romeniască de Vaarlam mitropolitul...”*[20]; și pentru ca să nu existe vreo îndoială cu privire la sensul adînc al acestui lucru, prima tipăritură moldovenească începe cu o predoslovie a domnului moldovean Vasile Lupu care e un adevărat manifest către întreg poporul romîn în problema necesității răspîndirii culturii: „Cuvântu împreuna cătrî toatî semenţiea romenéascî... milă pace și spasenie a toată semenția românească... de ne-am dăruitu daruim și noi acest dar limbii românești carte ore limba românească...”[21]. Ceva mai tîrziu, în 1680, mitropolitul Dosoftei, în prefața la *Liturghie*, ține să precizeze că moldovenii sînt romîni, și nu altceva, cînd spune: „... Care grijă fiindu de tot pusă jos întru neamul nostru Rumânesc și Moldovenesc...”[22]. Ne limităm aici la texte semnificative din categoria actelor și a tipăriturilor, fără să mai adăugăm pasajele atît de ilustrative în această direcție din marii cronicari moldoveni. Din toate acestea rezultă cu claritate că, în perioada de care ne ocupăm, moldovenii, fie în raport cu alte neamuri locuind în Moldova (în documentul din 13 martie 1489 Bodea Rumînul a precizat ca atare tocmai pentru că era vecin cu Bodea Sîrbul) — ceea ce se vede din actele orășenești citate —, fie în problemele generale ale întregului neam — ceea ce se vede din tipăriturile citate —, își spuneau romîni cu o intenție vădită de subliniere, ceea ce indică existența în Moldova (lucru de cea mai mare importanță, pentru că acest stat se numea astfel și nu Țara Romînească) exista *o circulație intensă și, ca atare, o vădită obișnuință în folosirea lui „romîn-romînesc”*.

În ce privește cronicile, acestea folosesc „romîn-romînesc” cu sensul etnic-general în chip diferențiat: cronicile muntene în comparație cu cele moldovene, fiecare dintre marile cronici muntene sau moldovene, altfel decît celelalte. În același timp trebuie să se țină seama că, dată fiind problematica monumentelor noastre istoriografice, folosirea acestui sens nu poate fi fără o anumită semnificație. În vreme ce, referindu-ne mai întîi la cele două mari compilații de cronici muntene: *Istoria Țării Românești 1290—1690* (așa-numitul *Letopiseț Cantacuzinesc*), folosește pe „romîn-romînesc” cu sens etnic-general numai la început, unde se vorbește de «rumînii care s-au despărțit de la romani...» și unde nu e absolut separat de cel etnic-particular[23], în *Istoria domnilor Țării Românești* (așa-numita cronică a Bălenilor) o întrebuințare de acest fel se prezintă în cîteva cazuri interesante care pun în lumină, mai mult decît o mentalitate, un început de idee politică. În acest fel trebuie să ne explicăm sublinierea pe care o face cronicarul cînd, referindu-se la Țara Românească și la Moldova, arată că împotriva lui Gheorghe Rakoczi al II-lea, principele Transilvaniei „... să gătiră turci, tătari și Domnii

[20] În *Bibliografia veche românească* publicată de I. Bianu, N. Hodoș, Dan Simonescu (în continuare se va cita B.V.R.), I, p. 137.

[21] *Ibidem*, p. 139.

[22] În B.V.R., I, p. 236—237.

[23] *Istoria Țării Românești 1290—1690*. (Letopisețul Cantacuzinesc), ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 1.

www.dacoromanica.ro

rumăneşti să meargă în Ardeal..."[24], în urma cărui fapt tot felul de oşti s-au împrăştiat „... pen ţările rumăneşti..."[25]; într-altă parte, acelaşi cronicar arată că la asediul cetăţii Ləva „... era Husein-paşa şi Domnii rumăneşti cu o seamă de tătari..."[26], iar mai tîrziu „deci domnii rumîni amîndoi, craiul unguresc şi Tucheli groful cu oastia lui, şi toţi s-au împreunat la Beligradul turcesc"[27]; pentru că aceste sublinieri nu i se par destul de elocvente, dat fiind că foloseşte destul de frecvent şi „Ţara Muntenească", nu numai „Ţara Romînească", şi „munteni", nu numai „rumîni" ca să evite confuzia, cronica ţine să precizeze în legătură cu Grigore Ghica că acesta era „... domnul rumînilor munteani..."[28]. Nu se poate tăgădui că sîntem în prezenţa unei intenţii de subliniere a caracterului romînesc al întregului teritoriu alcătuit din cele trei ţări şi nu numai a celui dintre Carpaţi şi Dunăre, cu atenţie deosebită dată moldovenilor. Poate aceasta să explice diferenţa faţă de *Letopiseţul Cantacuzinesc*, manifestare a unui fel de a simţi şi a gîndi evoluat din partea unui reprezentant al generaţiei mai tinere; poate de asemenea aceasta să explice şi de ce în cronica Bălenilor folosirea e mai frecventă în partea de încheiere decît în partea de început; ţinînd seama că numai partea de încheiere are caracterul unor memorii contemporane, folosirea lui „romîn-romînesc" cu sens etnic-general mai ales în această parte subliniază că *în a doua jumătate a veacului al XVII-lea starea de spirit şi ideile corespunzătoare oglindite în acest monument istoriografic erau mai puternice decît înainte.*

Marile cronici moldovene pun probleme de alt gen; aici, spre deosebire de cele muntene, „romîn-romînesc" nu poate avea decît acest sens, deoarece el apare mai ales în tratarea problemelor privind originea neamului şi limbii şi nemijlocit nu se poate referi decît la întregul popor. De aceea frecvenţa acestui sens este în strictă dependenţă de intensitatea tratării acestui fel de probleme, mai puţin la Grigore Ureche şi mai mult la Miron Costin, iar în ce priveşte scrierile acestuia din urmă mai puţin în *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi mai mult în *De neamul moldovenilor*. Grigore Ureche îl foloseşte pe „romîn-romînesc" în sens etnic-general, mai ales într-un pasaj în care susţine o întreită idee: unitatea neamului, unitatea teritoriului locuit de romîni, majoritatea romînească a populaţiei Ardealului: „rumînii, cîţi se află locuitori în Ţara ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un loc sîntu cu moldovenii şi tot de la Rîm se trag" şi „în Ţara Ardealului nu lăcuiescu numai unguri, ce şi saşi peste samă de mulţi şi romîni peste tot locul, de mai multu-i ţara lăţită de romîni decît de unguri"[29], precum într-alt loc subliniază caracterul romînesc al populaţiei Moldovei în raport cu teritoriile învecinate „şi aşa de sîrg s-au lăţit rumînii..."[30]; în general, impresia ce se degajă e că acest fel de folosire a termenului atinge numai probleme

[24] *Istoria Domnilor Ţării Romîneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 121.
[25] *Ibidem*, p. 124.
[26] *Ibidem*, p. 131.
[27] *Ibidem*, p. 178.
[28] *Ibidem*, p. 131.
[29] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 124.
[30] *Ibidem*, p. 65.

www.dacoromanica.ro

ce privesc ansamblul poporului romîn şi că în această direcţie cronicarul moldovean nu înţelege să facă nici o concesie, ca de altfel toţi cronicarii moldoveni. La Miron Costin, care atunci cînd se referă la diferite evenimente vorbeşte în chip curent de „munteni", „moldoveni" şi „ardeleni", tendinţa mai sus pomenită este evidentă cînd începe să trateze probleme legate de locul ocupat de poporul romîn în istorie, aşa cum se vede în expunerea programatică cu care începe scrierea sa *De neamul moldovenilor*: „Începutul ţărilor acestora şi neamului moldovenesc şi muntenesc şi cîţi sînt şi în ţările ungureşti cu acest nume, romîni şi pînă astăzi de unde sîntu şi de cîndu..."[31]; deosebit de semnificativă este folosirea lui „romîn" cu sens etnic-general în scrierile sale propagandistice în limba polonă destinate opiniei publice din ţara vecină şi în care socoteşte necesar să transcrie acest cuvînt aşa cum sună în romîneşte în chiar textul polon pentru a evita confuziile, şi aceasta în mai multe locuri[32]; în acest sens, capitolul din cronica în limba polonă intitulat „Despre diferitele numiri ale poporului moldovean şi muntean" reprezintă în istoriografia noastră prima punere a problemei numelui poporului, prima încercare de clasificare a diferitelor numiri, şi aceasta într-un mod deosebit de interesant pentru acea vreme: „Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat din Traian este rumîn[33] sau romanus, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna, între dînşii şi îndată după descălecat şi după pustiire, cum s-a spus şi după al doilea descălecat, pînă astăzi, acelaşi nume este dat îndeobşte şi muntenilor şi moldovenilor şi celor ce locuiesc în Ţara Transilvaniei. Rumîn este un nume schimbat în curgerea anilor din roman; şi astăzi cînd întrebi pe cineva dacă ştie moldoveneşte spun: ştii rumîneşte, aproape ca: scis romanice. Un alt nume ei înşişi nu au primit între dînşii niciodată"[34]. Miron Costin face deci prima încercare de teorie istorică cu privire la numele poporului romîn, oglindind în chip firesc o evoluţie de mentalitate şi de ideologie atît de evidentă în cronici. O comparaţie între Grigore Ureche şi Miron Costin arată, desigur, că la acesta din urmă folosirea lui „romîn-romînesc" cu sens etnic general are o mai mare intensitate şi claritate; acest fapt nu trebuie să-l explicăm numai prin orizontul intelectual mai larg al cronicarului moldovean de la sfîrşitul veacului al XVII-lea, ci şi prin distanţa între două generaţii care nu e numai între timpul cînd scrie unul şi celălalt, ci între *două momente deosebite între ele ca stare de spirit şi fond de idei*, ceea ce se exteriorizează tocmai prin frecvenţa folosirii lui „romîn-romînesc" cu sens etnic general.

Tipăriturile romîneşti din veacurile XVI—XVII ieşite din teascurile Ţării Romîneşti, Transilvaniei şi Moldovei ne oferă prin prefeţele lor

---

[31] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1957, p. 241.

[32] Cum se vede în textul polon *al Cronicii Ţării Moldovei şi a Munteniei* publicat de I. Bogdan în *Cronici inedite atingătoare de istoria romînilor*, Bucureşti, 1896, p. 155, 161.

[33] Transpus fonetic ca atare în textul polonez; de altfel, în numeroase scrieri din veacurile XVI—XVII, străinii care se referă la poporul romîn şi care menţionează modul în care romînii se denumesc, mai ales în legătură cu problema unităţii şi originii, transcriu cuvîntul „rumîn" aşa cum se aude romîneşte în contextul de limbă străină.

[34] M. Costin, *op. cit.*, p. 207.

www.dacoromanica.ro

o imagine sugestivă a evoluției modului în care societatea românească a vremii era obișnuită să folosească acest sens nu numai spontan, ci și cu intenție. Desigur că în această privință cauzele sînt evidente; tipăriturile din veacurile XVI—XVII aveau ca țel: să contribuie la răspîndirea scrisului în limba română, să facă accesibile în acest fel unor pături mai largi diferite lucrări, să difuzeze nu numai cultura, ci și dragostea de cultură; indiferent de existența unor interese politice și de clasă din partea celor care au inițiat această acțiune, prefețele tipăriturilor sînt izvoare deosebit de prețioase pentru cunoașterea dezvoltării unor anumite stări de spirit și idei în societatea românească a acestei perioade. Trecerea în revistă din punct de vedere cantitativ — pe diferite perioade de oarecare egalitate — a raportului, pe de o parte, dintre numărul total de tipărituri românești, pe de altă parte de mențiuni a lui „romîn-romînesc" cu sens etnic general poate să ofere, următorul tablou[35]:

perioada	numărul de tipărituri	de cîte ori se găsește „romîn-romînesc" cu sens etnic general
1559—1588	11	17
1639—1656	18	29
1673—1687	15	37
1688—1699	15	37

Din acest tablou rezultă, ca evoluție de intensitate, o diferență netă, pe de o parte, între veacul al XVI-lea și veacul al XVII-lea, în favoarea celui de-al doilea și, pe de altă parte, o diferență tot atît de netă între prima și a doua jumătate a veacului al XVII-lea, marcată chiar de mijlocul acestui veac; fiind vorba de un raport cantitativ între numărul de tipărituri și cel de menționare a lui „romîn-romînesc" cu sens etnic-general, concluzia aceasta nu poate fi influențată de faptul că în perioada dată există un ritm constant de creștere a numărului de tipărituri. Tabloul acesta arată că, cu toate întreruperile dintre 1588 și 1639 și dintre 1656 și 1673, există o continuitate în ce privește întreaga perioadă; deci din acest punct de vedere și, cum vom vedea mai tîrziu, și din punctul de vedere al conținutului, *tipăriturile românești din veacul al XVII-lea nu pot fi separate de cele din veacul al XVI, pentru că arată tocmai cum același fenomen istoric a crescut în intensitate.*

Contextul. Creșterea continuă a frecvenței lui „romîn-romînesc" cu sens etnic general în veacurile XV—XVII capătă o semnificație vădită dacă ținem seama de contextul propriu-zis în care se află încorporat (în ce fel de text îl găsim, însoțit de ce fel de idei?). Un cuvînt, între alte cuvinte, nu reprezintă un ansamblu întîmplător, ci determinat de idei și stări de spirit, interese și țeluri care ar putea fi deslușite. În cele de pînă acum,

[35] Întocmit după textele publicate în B.V.R. I și IV. La numerotare nu s-a ținut seama de fragmente și nici de tipăriturile numai semnalate. În ce privește termenul romîn-romînesc a fost reținut numai în cazul unui context caracteristic (neam, limbă etc.) și nu cel din expresia „Țara Românească". Întreruperile dintre perioade se datorează faptului că în anii respectivi nu existau tipărituri.

www.dacoromanica.ro

în problema intensității și folosirii termenului, a trebuit să atingem, implicit, și problema contextului în care se află pentru a pune în lumină anumite deosebiri de frecvență; în cele de mai jos ne vom ocupa însă în primul rînd de aceasta. Astfel, dacă luăm în considerare, din punct de vedere general, contextul în care se află, mai ales în ce privește urmărirea unor acțiuni politice și ideologice, constatăm din capul locului că acestea privesc lupta pentru răspîndirea scrisului romînesc, mai ales sub forma promovării limbii romîne ca limbă de cultură, a afirmării poporului ca „neam romînesc" față de probleme ale trecutului istoric și contemporane; de fapt, creșterea în intensitate se reflectă în însuși contextul istoric.

Astfel întreaga perioadă este dominată de lupta pentru transformarea limbii romîne vorbite în limbă scrisă și tipărită și pentru răspîndirea ei ca atare. În această privință trebuie să distingem două faze : prima, a veacului al XVI-lea și a celei dintîi jumătăți a veacului al XVII-lea, în care contextul stăruie să definească și să justifice în elementele cele mai simple necesitatea acestei lupte. Se poate vedea acest lucru din următoarele : 1570 : „... eu, diaconul Coresi, diacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumînii n-avem..."[36]; 1582 : „... că văzum comu toate limbile înfloresc întru cuvintele slăvite a lui Dumnezeu, numai noi romînii pre limbă nu avem..."[37]; 1640 : „... socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor; cugetai... să scoț cestî carte, anume pravilî pre limba rumînească..."[38]; 1643 : „cu mult mai vrătos limba noastră romînească ce n-are carte pre limba sa, cu nevoie iaste a înțeleage carte alții limbii..."[39]; 1645 : „... dumnealui Udriște Năsturel... în miljocul altor cărți noao ce mi-au arătat, adusu-mi-au și o cărțulie mică în limba noastră romînească typărită..."[40]. O dată cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea intrăm într-o fază cu o altă tendință; probabil că se considera lupta pentru promovarea limbii romînești scrise ca, de fapt, cîștigată, astfel că ceea ce trebuia spus în primul rînd nu era atît definirea și justificarea acesteia, ci mai degrabă sublinierea unor probleme mai cărturărești, legate de dificultățile traducerilor; și aceasta se poate urmări astfel : 1680 : „... că-ntrînsa am îndreptatu bogate cuvinte ce se află schimbate într-acestî carte, carile rumîniia nu să potriviaște cu sîrbiia..."[41]; 1682 : „...cu cît ne-au fostu știința limbii rumănești am nevoitu de le-am scosu de pre grecește și de pre sîrbește pre limba rumînească..."[42]; 1688 : „...iară cu nevoința și îndireptarea celor ce s-au întîmplatu Dascali și mai multu deslușindu-se pre limba rumînească..."[43]. De altfel în același spirit scrie și Miron Costin despre limba romînă spre sfîrșitul veacului al XVII-lea : „...și nu numai aceasta, ci și alte dăscălii și învățături ar putea fi pre limba

[36] *Psaltirea lui Coresi*, în B.V.R., I, p. 55.
[37] *Palia de la Orăștie*, în B.V.R., I, 95.
[38] *Pravila de la Govora*, în B.V.R., I, p. 109.
[39] *Carte de învățătură*, în B.V.R., I, 140.
[40] *Răspunsurile mitropolitului Varlaam la catehismul calvinesc*, în B.V.R., I, p. 151.
[41] *Psaltirea slavo-romînă a lui Dosoftei*, B.V.R., I, p. 230.
[42] *Viața sfinților a lui Dosoftei*, B.V.R., I, p. 244.
[43] *Biblia*, B.V.R., I, p. 291.

www.dacoromanica.ro

romînească de n-ar fi covîrșit veacul nostru acesta de acum cu mare greotăți și să fie și spre învățături scripturii mai plecate a lăcuitorilor țării noastre voe..."[44]. Toate acestea arată că nu numai în creșterea în intensitate a lui „romîn-romînesc" cu sens etnic general ci mai ales în contextul în care se află se oglindește limpede victoria limbii romîne nu numai ca limbă scrisă, ci și ca limbă dominantă a culturii. Un *proces istoric* fundamental se exteriorizează prin frecvența lui „romîn-romînesc" și prin contextul de idei și sentimente care-l însoțesc privind lupta pentru limba scrisă și, în consecință, pentru răspîndirea culturii romînești : *dezvoltarea conștiinței de neam* în forme care țin de caracterul acestei perioade istorice. Probabil din aceeași cauză aceleași texte tind să precizeze nu numai că limba e romînească, ci și despre unele instituții, de pildă biserica, că acestea sînt romînești. Se poate urmări și aceasta : 1582 : „...pentru întreamătura besearicii sfîntă a romînilor..."[45]; 1651 : „...pentru că vedem aiave că tot cinul besearicilor rumănești..."[46]; 1682 : „...întru folosul și înțelegerea pravoslavnicii Rumăneștii Besearicii"[47] etc.

Demersul cel mai autentic de idei și sentimente pe care-l putem observa — în ce privește contextul lui „romîn-romînesc" cu sens etnic general — se desprinde din expresia des întîlnită „neamul romînesc", cu variantele sale : „norodul romînesc", „rodul romînesc", „seminția romînească"; *în chip firesc, conștiința de neam este însă implicată aici cu mai multă accentuare decît în altă expresie.* Folosirea acestei expresii în prefețele tipăriturilor pune în lumină încă o dată deosebirea dintre veacul al XVI-lea și veacul al XVII-lea (ne referim aici, ca și în cazul limbii, la pasajele în care determinativul „rumînesc" este adăugat substantivului neam și nu la pasajele unde se vorbește de neamul romînesc, dar nu cu aceste cuvinte). Se poate urmări astfel : 1643 : Vasile Lupu adresîndu-se „...către seminția romînească..."[48]; 1646 : „...aceastia înțelepciuni și aceastia învățături ne-au dat și ne-au lăsat noo tuturor rodului românesc..."[49]; 1652 : „...numele-i arătî și lucrurile, iar nevoința, folosurile neamului rumenescu..."[50]; 1678 : „....să-l vestească norodului rumînesc cu cuvîntul..."[51]; 1678 : „...ce carte ar fi deocamdată mai de folosu întru neamulu nostru românescu a să tipări..."[52]; 1691 : „...spre folosul de obște al neamului rumînesc... și au orînduit spre oblăduire și ot cîrmuire Țării și a rodului nostru rumînesc..."[53]. Tot așa gîndesc și scriu cronicari ca Gheorghe Brancovici, cînd spune : „Domnul Mihai, voievodul țărăi muntenești... cu vitejie vrednică ocărmuind, au lățit puterea neamului romînesc..."[54],

[44] M. Costin, în *Viața lumii*, *op. cit.*, p. 318.
[45] *Palia de la Orăștie*, în B.V.R., I, p. 93.
[46] *Psaltirea de la Bălgrad*, în B.V.R., I, p. 188.
[47] *Evanghelia*, în B.V.R., I, p. 246.
[48] *Carte romînească de învățătură*, în B.V.R., I, p. 139.
[49] *Pravile împărătești*, în B.V.R., I, p. 158.
[50] *Tîrnosanie*, în B.V.R., I, p. 205.
[51] N. Iorga, *Acte romînești din Ardeal*, București, în Buletinul comisiei Istorice a Romîniei, I, p. 265, De fapt traducerea romînă a actului în limba latină e din veacul al XVIII-lea.
[52] *Cheia înțelesului*, B.V.R., I, p. 220.
[53] *Pravoslavnica mărturisire*, B.V.R., I, p. 323.
[54] G. Brancovici, Cronica Sloveanilor în Rev. ist., 1917, nr. 3—4, p. 111.

www.dacoromanica.ro

şi tot aşa Miron Costin: „...şi neamul romînilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroş..."[55], amîndoi spre sfîrşitul veacului al XVII-lea. Se pune întrebarea: ce credeau cei care foloseau această expresie prin scris sau prin rostire despre realitatea ei? E adevărat că oamenii individuali şi grupurile omeneşti nu trebuie judecaţi după ceea ce credeau despre ei înşişi, mai ales prin scrisul reprezentanţilor lor, dar în cazul pe care îl analizăm o astfel de expresie pune în evidenţă nu numai existenţa unei realităţi istorice obiective — „neamul romînesc" —, ci şi conştiinţa existenţei acestei realităţi, care tinde să se transforme în idee politică. Tocmai din această cauză exteriorizarea într-o astfel de expresie — pentru cei care o foloseau — avea numai o parţială claritate; cei care scriau şi aveau monopolul scrisului, indiscutabil că se considerau romîni, dovadă atît de numeroasele textele în care, vorbindu-se despre domni şi boieri, se precizează „domnii rumîni" sau „boiarii rumîni"; dar despre orăşeni şi mai ales ţărani în legătură cu care boierii să precizeze că şi aceştia sînt romîni, mai puţin; rămîne în picioare însă faptul, aşa cum am văzut în cazul orăşenilor moldoveni, că şi alte pături sociale precizau că sînt romîneşti. Boierii care foloseau expresia „neamul romînesc" nu vedeau întotdeauna întreaga realitate din spatele ei, sau cînd o vedeau socoteau că nu e necesar să o expliciteze. Pentru orăşeni şi ţărani, din „neamul romînesc" făceau parte toţi romînii, pentru clasa conducătoare din „neamul romînesc" făceau parte în primul rînd boierii, dar nu numai ei. De ce aceasta? Răspunsul poate fi următorul: întîi pentru că, trebuiau să dea curs şi să se facă purtătorii creşterii continue a conştiinţei de neam în această perioadă, în al doilea rînd pentru că, boierimea înţelegea să se înfăţişeze nu ca un grup izolat, ci ca reprezentînd întregul popor şi, ca atare, îndreptăţită la conducerea politică exclusivă a ţărilor romîneşti.

O completare firească a celor discutate pînă acum în legătură cu contextul în care în perioada veacurilor XV—XVII apare „romîn-romînesc" cu sens etnic general este dată de preocupările stăruitoare ale unor cărturari în problema originii poporului şi limbii, unităţii şi continuităţii. Fără a intra în detalii îndeobşte cunoscute, e de subliniat că marii cronicari din veacul al XVII-lea care s-au ocupat de problemă, Miron Costin şi Constantin Cantacuzino, folosesc aproape exclusiv „romîn-romînesc" cu sens etnic general sub forma „romîn", „neam romînesc", „limbă romînească" etc. numai atunci cînd tratează acest fel de probleme. Dar nu numai cronicile, ci şi alte scrieri folosesc într-un astfel de context sensul dat — aceasta fiind dovada indiscutabilă a unei stări de spirit generale —, între altele prefeţele tipăriturilor romîneşti. Să urmărim în această privinţă: 1645: „...Varlaam...către creştinii den Ardeal... credincioşi pravoslavnici şi adevăraţi fii svintei noastre besearici apostoleşti, iubiţi creştini şi, cu noi de un niam Romîni..."[56]; 1680: „... între Rumăni ce zicem, cuprindem şi pre moldoveni, că tot dintr-o fîntînă cură..."[57];

[55] Miron Costin, *op. cit.*, p. 261.

[56] *Răspunsurile mitropolitului Varlaam la catechismul calvinesc*, în B.V.R., IV, p. 191.

[57] *Liturghia*, în B.V.R., I, p. 234.

www.dacoromanica.ro

1699: „...ne-ntîmplîndu-să de aciastă dată neamului nostru Rumînasc aici în Ardeal meșteru pentru lucrul Typografiei..."[58] etc.

În legătură cu acest context special, în care e folosit „romîn-romînesc" cu sens etnic general, se pune problema cînd și în ce împrejurări „rumîn" a început să fie înlocuit de „romîn", dacă această înlocuire a fost o transformare fonetică sau o acțiune voită cărturărească; este într-adevăr «romîn», așa cum s-a spus pînă acum, o formă savantă sau semisavantă, construită ad-hoc în scopul unei mai mari apropieri de „roman"? Din cele discutate pînă acum rezultă însă că lupta pentru promovarea limbii romîne și lupta pentru afirmarea poporului romîn ca „neam romînesc" cu loc bine definit în istoria contemporană și mai veche *nu pot fi separate*; în acest fel prezența lui „romîn-romînesc" în contextul privind originea și unitatea etnică *oglindește o stare de spirit și un fond de idei aparținînd întregii societăți românești și care crește cantitativ și calitativ de-a lungul veacurilor XV—XVII.* În acest caz, construcția unei astfel de forme savante sau semisavante era firească. Dar oare așa au stat lucrurile? În legătură cu aceasta se pot observa însă următoarele: 1) „romîn" e folosit pentru prima dată într-o tipăritură transilvană: *Palia de la Orăștie*, din 1582, și mai tîrziu se întîlnește și în alte texte ardelenești din veacul al XVII-lea toate izvoare cărturărești; 2) tendința spre folosirea mai frecventă a lui „romîn" în veacul al XVII-lea se constată și în tipăriturile și cronicile moldovene, dar în 1568 iscălitura menționată mai înainte a lui „Nicolae Romînul"[59] arată că această formă fonetică era, totuși, una vorbită, rostită curent; 3) această tendință specific ardelenească și moldovenească se întîlnește mai puțin în Țara Romînească; aici însă constatăm la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea în actele de cancelarie din Țara Romînească, pe lîngă „rumîn", și: „romîn", „român", „rămân", „rumen" etc.[60]. Aceste observații tind să sugereze că nu avem de-a face cu o formă savantă sau semisavantă, ci cu una populară, ca și „rumîn", dar mai puțin frecventă și care a fost aleasă și pusă în circulație de către cărturari în scopul sublinierii originii romane; astfel se explică de ce cu sensul etnic general o găsim mai întîi și mai mult în izvoare transilvane și moldovenești, pentru că ardelenii și moldovenii se numeau în mai puține împrejurări decît cei din Țara Romînească „rumîni" și tocmai din această cauză au dat acestor împrejurări o valoare și o importanță mai mare; poate din această cauză au ales cu vremea între vorbele aflate în circulație pe aceea de „romîn". În orice caz înlocuirea lui „rumîn" cu „romîn" se integrează în problema contextului în care este folosit acest termen și atestă ca și constatările precedente dezvoltarea conștiinței de neam în însăși *atitudinea fundamentală a poporului față de semnificațiile numelui său propriu.*

---

[58] *Chiriacodromion*, în B.V.R., III, p. 375.

[59] N. Iorga, *Documente n'ouă în mare parte romînești de la Petre Șchiopu și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Romîne", Memoriile Secțiunii istorice, seria a II-a, tom. XX (1898), p. 437, ceea ce se vede clar din faptul că iscălitura greacă introduce și o literă slavonă, astfel Νικόλαος ΡΩΜΔΝΟΣ

[60] DIR., B., XVI, VI, p. 374; XVII, IV, p. 60, 191, 567 etc.

www.dacoromanica.ro

Din cele de pînă acum rezultă următoarele : în perioada veacurilor XV—XVII, *sensul etnic general* al lui „romîn-romînesc" este deplin în claritatea lui ; exemplele date arată, fără îndoială, că acest termen este folosit în chip covîrşitor în problemele ce privesc întreg poporul şi întregul teritoriu locuit de acesta. În veacurile XV—XVII, „romîn-romînesc" cu sens etnic general este folosit cu o intensitate diferenţiată sub un dublu aspect. În primul rînd, ritmul acestei intensităţi este de creştere treptată de la sfîrşitul veacului al XV-lea pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea ; deosebiri evidente se înregistrează între veacul al XVI-lea şi veacul al XVII-lea, între prima şi a doua jumătate a acestuia ; intensitatea folosirii termenului cunoaşte evident în a doua jumătate a veacului al XVII-lea un salt care promite o transformare calitativă. În al doilea rînd, intensitatea este diferenţiată nu numai din punct de vedere cronologic, ci şi în raport cu diferitele categorii de izvoare în care întîlnim acest termen, intensitate mai mică în izvoarele documentare, mai mare în scrieri şi tipărituri ; reiese din aceasta că intensitatea este mai mare în ce priveşte izvoarele care transmit un mesaj politic şi ideologic ; de aici se poate trage concluzia că *frecvenţa lui rumîn-rumînesc cu sens etnic general creşte pe măsură ce societatea contemporană se pătrunde de semnificaţia istorică a acestui cuvînt singur sau în diferite expresii.* Că aşa stau lucrurile rezultă — cum am arătat mai înainte — din contextul în care este folosit cu acest sens termenul studiat ; ceea ce pune în lumină încă o dată complexitatea ca mărturie a acestui termen : în el se oglindeşte o întreagă evoluţie de mentalitate şi ideologie, dar, pe măsură ce aceasta se maturizează, el devine mijloc şi chiar armă a luptei pentru grăbirea aceleiaşi evoluţii *pentru dezvoltarea conştiinţei de neam.* Să vedem în ce măsură sînt aceste concluzii îndreptăţite de analiza sensului etnic particular cu sferă noţională subordonată.

SENSUL ETNIC PARTICULAR

În ce priveşte sensul său etnic particular, „romîn-romînesc" desemnează numai o parte a poporului romîn, şi anume partea dintre Carpaţi şi Dunăre, locuind în ţara numită „Romînească" şi care îşi trage numele tocmai de la neamul locuitorilor săi. Considerăm că „romîn-romînesc" în acest sens se caracterizează prin două valori, una principală şi una secundară. Valoarea principală este de caracter etnic, definind prin localizare o parte dintr-un întreg, partea dintre Carpaţi şi Dunăre din întreg poporul romîn, alături de romînii din Moldova şi Ardeal. Valoarea secundară este de caracter juridico-politic, şi aceasta marchează tocmai deosebirea dintre etnicul general, aplicat fie la toţi romînii, fie la cei din Ardeal sau Moldova, dar nu sub o formă particularizată, pe de o parte, şi, pe de altă parte, etnicul general, aplicat sub formă particularizată la cei din Ţara Romînească ; de aceea, în acest caz, trebuie vorbit de un sens etnic particular pentru a preciza legătura fundamentală cu Ţara Romînească ca parte a teritoriului romînesc. Situaţia aceasta nu trebuie să surprindă pentru evul mediu romînesc, deoarece în texte găsim termeni ca : „moşnean" sau „moştean" sau, simplu, „locuitori", prin care se înţelege tocmai noţiunea

www.dacoromanica.ro

de „cetățenie" sau „supușenie" medievală; această noțiune apare destul de clar în veacul al XVII-lea în împrejurările luptei dintre boierii romîni și greci, cînd distincția dintre „străini" și „pămînteni" se punea în primul rînd din acest punct de vedere. În legătură cu postelnicul C. Cantacuzino, în hotărîrea din 1666 a Divanului prin care se arăta că a fost ucis fără vină se spunea: „...pentru că răposatul Constandin postelnicul Cantacuzino, de cînd s-au moștenit aceștii țări... au fost lăcuitoriu și pătimaș și ne-a apărat la toate nevoile țării [61]; cîțiva ani mai tîrziu, în 1669, Divanul, într-o hotărîre a sa, subliniază din nou: „...că de cînd l-au cîștigat Dumnezeu ar fi lăcuitoriu și moșnean aici, în Țara Romînească..." [62]; nuanța juridico-politică este evidentă dacă ținem seama de sublinierile pe care le fac izvoarele, ca, de pildă, o prefață din 1691 în care Radu Grecianu ține să sublinieze că domnul Constantin Brîncoveanu nu este un oarecare ci un „bătrîn moștean" [63], iar *Letopisețul Cantacuzinesc* încearcă să precizeze conținutul noțiunii cînd spune „că și el era moșnean într'însa, cu case și cu olate, ca și alți boiari" [64]. În acest sens, în faimosul act din 1631, de alungare a boierilor greci, aflăm chiar un fel de reglementare a supușeniei medievale: „alta grecii, care sîntu însurat în țar și au luat rumăne și au moși ei să să lipească la roși și la alte ceate să trag la nevoia țării, ca și moșteanii țării" [65]. Iată de ce, vorbind despre valoarea juridico-politică, trebuie să o includem în sensul etnic particular, care altfel nici nu are sens deplin.

Frecvența. Evoluția de intensitate care marchează frecvența folosirii lui „romîn-romînesc" cu sens etnic particular se poate observa în diferite categorii de izvoare: acte și documente, tipărituri, cronici, dar, spre deosebire de „romîn-romînesc" cu sens etnic general, în cazul sensului etnic particular — situația datorindu-se și determinării sale juridico-politice care îl clarifică, dar îl și îngrădește în același timp — fiind vorba de o sferă noțională ce se include în cea precedentă, masa izvoarelor în care putem afla acest sens al termenului studiat este mai redusă în comparație cu masa izvoarelor în care se află sensul etnic general. Izvoarele provin în primul rînd din Țara Romînească, și e firesc acest lucru, pentru că „romîn-romînesc" cu acest sens a circulat aproape exclusiv în teritoriul dintre Carpați și Dunăre; ilustrînd o stare de spirit caracteristică, sensul etnic particular poate fi aflat numai în mod excepțional în izvoare altele decît cele muntene. De asemenea, în aceeași ordine de idei, ținînd seama de cele două valori, etnică și juridico-politică, și identificarea lor, e firesc ca acest sens să fie prezent mai degrabă în actele de caracter oficial decît în cele cu caracter privat — bineînțeles nefiind excluse acestea din urmă —, mai mult în izvoare care se referă la probleme ale statului și mai puțin în celelalte.

---

[61] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 66.

[62] N. Bălcescu, *Opere*, (ed. G. Zane), București, 1940, I-1 p. 295—296.

[63] *Istoria Țării Romînești 1290—1690*, ed. cit., p. 323.

[64] *Ibidem*, p. 146.

[65] Acad. R.P.R., 67/XLII.

www.dacoromanica.ro

Actele interne folosesc „romîn-romînesc" cu sens etnic particular mai ales în denumirea ţării, dînd în felul acesta o culoare net oficială acestei practici. De observat în această privinţă distanţa destul de mare în timp între 1521 (prima atestare documentară într-un act privat a lui „rumînesc" în denumirea ţării: cunoscuta scrisoare a boierului Neacşu) şi 1602 (a doua atestare documentară a aceleiaşi denumiri, de asemenea într-un act privat, aparţinînd mamei lui Mihai Viteazul); nu trebuie văzut în acest lucru manifestarea unei ezitări în folosirea denumirii româneşti a ţării, care de bună seamă că totdeauna s-a numit astfel, dar în perioada în care scrierea în limba română a actelor de stat sau private întărite de cancelaria românească este abia la începutul ei partea de început a documentelor în care se află numele domnului şi al ţării e încă în limba slavă; frecvenţa folosirii denumirii ţării în limba română, adică a lui „rumînesc" cu sens etnic particular, înregistrează însă în primul sfert al veacului al XVII-lea în chip clar o extindere spre generalizare: 8 noiembrie 1602, 18 octombrie 1604, 13 ianuarie 1613, 28 februarie 1620, 10 martie 1625, 18 noiembrie 1625 etc...." [66], faţă de un singur act din veacul al XVI-lea, cel din 1521. În privinţa denumirii în acelaşi sens a locuitorilor, a „supuşilor" ţării, actele interne — date fiind cauzele despre care am vorbit înainte — se referă mai ales la clasa conducătoare, cînd împrejurările impun o anumită delimitare faţă de indivizi de alt neam, locuitori în Ţara Românească. Astfel, la 8 septembrie 1667, Radu vodă Leon acuză, în ce priveşte uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, „...o seamă de boiari rumăni, cu o seamă de greci amestecaţi" [67], şi acelaşi domn peste doi ani hotărăşte că egumeni de mănăstire nu pot fi decît „Rumîni, după obiceiul şi tocmeala lor, iar om străin, grec, să nu fie volnic nimenilea a pune" [68]; e limpede că în aceste cazuri delimitarea nu e numai de natură etnică, ci şi de natură politico-juridică, prin „streini" înţelegîndu-se cei de alt neam, care însă nu s-au împămîntenit, nu s-au „moştenit", cum spun documentele; de aceea, în astfel de cazuri — în directă legătură cu stările de lucruri caracteristice din Ţara Românească — termenul nu poate avea decît sensul etnic particular şi nu sensul etnic general. Uneori, în izvoare, determinarea în acest sens a clasei conducătoare se referă în chip excepţional şi la alte clase şi pături sociale decît boiereşti, ca, de pildă, în următoarea scrisoare, în care rumîn desemnează, credem, nu numai pe ţărani, ci tot ce nu e boieresc: „...rumînii nu vor să dea nimic, ci bat feciorii şi li iau banii şi trăsurile, şi zic că le-au zis boiarii să nu dea nimic, că li vine alt domn"... [69]. Suprapunerea pînă la identificare a celor două valori, etnică şi juridico-politică, în cadrul sensului etnic particular este cauza pentru care actele interne moldoveneşti refuză categoric să denumească ţara vecină de la miazăzi şi pe locuitorii ei altfel decît sub forma „Ţara Muntenească" şi „munteni"; în schimb, unele

[66] DIR., B., XVII, I, p. 65 şi 146; II, p. 138; III, p. 484; IV, p. 232 şi 572.
[67] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 70.
[68] N. Iorga, *Istoria bisericii romîneşti*, Bucureşti, 1928 I, p. 379—380.
[69] N. Iorga, *Scrisori de boieri*, Bucureşti, 1932, p. 52—53.

www.dacoromanica.ro

acte interne din Transilvania scrise în limba romînă preferă între cele două denumiri pe cea de Ţara Romînească — de pildă, pitoreasca scrisoare din 13 decembrie 1680 [70]; de altfel, tot din această cauză actele din Ţara Romînească — de stat sau private — în legătură cu ţara vecină de la miazănoapte nu vorbesc decît de „Moldova" şi de „moldoveni", utilizînd deci denumirea oficială a ţării, ceea ce moldovenii nu făceau în ce priveşte Ţara Romînească; această atitudine contradictorie e numai în aparenţă astfel, şi un caz şi celălalt ilustrînd evitarea folosirii pentru denumirea celeilalte ţări şi a locuitorilor ei a lui „romîn-romînesc", nici moldovenii nici muntenii nevoind să se excludă de la aceasta; astfel actele interne, prin frecvenţa folosirii termenului, pun în lumină *circulaţia strict regională a sensului etnic particular* (limitată la Ţara Romînească) şi, totodată, că în ce priveşte acest sens *determinarea etnică şi determinarea juridico-politică se completează reciproc.*

Tipăriturile, în ce priveşte prefeţele lor, folosesc sensul etnic particular numai în denumirea ţării: „Ţara Rumînească"; aceasta din cauză că, aşa cum am arătat mai înainte, „rumîn" nu e folosit decît cu sensul etnic general; şi aici, ca şi în cazul celor mai multe dintre actele interne, folosirea lui „romîn-romînesc" cu sens etnic particular are îndeobşte o culoare oficială, frecvenţa fiind determinată de această natură a izvoarelor. Astfel se explică faptul că denumirea în acest fel a ţării o găsim aproape exclusiv în tipăriturile muntene, în ale căror prefeţe se vorbeşte adesea de „Ţara Rumînească" şi de „toată Ţara Rumînească" [71]; aceasta nu înseamnă că tipăriturile ardelene şi cele moldoveneşti nu folosesc de loc această denumire, ca în cazul *Evangheliei cu învăţătură* a lui Coresi din 1580—1581 [72] şi al *Răspunsurilor mitropolitului Varlaam la catechismul calvinesc* din 1645 [73].

Denumirea ca atare a locuitorilor Ţării Romîneşti, dacă nu o găsim în tipărituri, o găsim însă într-o scriere de caracter special, ca, de exemplu, *Lexiconul slavo-romîn* al lui Mardarie Cozianu, în care se spune foarte clar, ca un fel de definiţie, a cărei formulare nu aparţine, desigur, numai autorului, ci şi societăţii vremii într-o precuvîntare probabil contemporană cu dicţionarul propriu-zis: „...de moşie iaste care den moşie se ia. Rumîn, moldovean, ungur" [74]; şi aici sîntem, indiscutabil, în prezenţa unei identificări a celor două valori: etnică şi juridico-politică. Tipăriturile, prin prefeţele lor, pun ca atare în lumină aceeaşi tendinţă ca şi actele interne: *folosirea sensului etnic particular este limitată la izvoare caracteristice Ţării Romîneşti şi de o natură oarecum oficială*; aceasta arată încă o dată că, în vreme ce în Moldova şi în Transilvania circulaţia aparţine sensului etnic general, în Ţara Romînească circulă ambele sensuri, desigur cu predominarea primului.

---

[70] N. Iorga, *Acte romînesti din Ardeal*, p. 230.
[71] În B.V.R., I, p. 144, 335, 341 şi 343; IV, p. 26 etc. etc.
[72] În B.V.R., I, p. 88.
[73] În B.V.R., IV, p. 192.
[74] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-romînesc şi tîlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti, 1900, p. 34—35.

www.dacoromanica.ro

Marile cronici muntene folosesc pe „romîn-romînesc" cu sensul etnic particular şi cu cele două valori identificate — în chip deosebit de frecvent —, ceea ce e firesc pentru scrieri al căror scop principal este nararea evenimentelor care privesc în primul rînd partea munteană a teritoriului romînesc. Acest lucru apare evident chiar începînd cu cronograful lui Moxa, prima scriere istorică în limba romînă păstrată de sine stătător; în această primă scriere istorică romînească întîlnim o tendinţă care devine dominantă pentru cronicile muntene ale veacului al XVII-lea: *evitarea lui „muntean" şi „Ţara Muntenească", în favoarea lui „rumîn" şi „Ţara Rumînească"*. În această privinţă, *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690* (*Letopiseţul Cantacuzinesc*) ne oferă o imagine cît se poate de sugestivă. Dacă ţinem seama de caracterul de compilaţie al cronicelor muntene în general şi al acestei cronici în special şi de faptul că bucăţile care o compun n-au fost prelucrate decît în mică măsură, ci au fost preluate ca atare şi legate între ele, putem considera că ele păstrează în mare parte imprimate în conţinutul lor stări de spirit şi idei care nu aparţin perioadei în care au fost alcătuite compilaţiile (a doua jumătate a veacului al XVII-lea), ci, mai degrabă, unor perioade în care au fost scrise, contemporane cu evenimentele povestite. Frecvenţa folosirii lui „muntean" şi „Ţara Muntenească", pe de o parte, şi a lui „rumîn" şi „Ţara Rumînească", pe de altă parte — ca oglindire a unei stări de spirit contemporane —, poate să ne ducă în chip necesar la concluzii ilustrative. Constatăm astfel, în ce priveşte comprarea frecvenţei acestor termeni în *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690* (*Letopiseţul Cantacuzinesc*), următoarele:

	„muntean"	„Ţara muntenească"	„rumîn"	„Ţara Rumînească"
1290—1601 (mpartea lui Mihai Viteazul)	1	18	2	19
1601—1659 sfîrşitul răscoalei lui Mihnea III)	4	5	7	13
1659—1690	6	0	8	16

De remarcat că în această cronică, ca şi în alte cronici interne, termenul de muntean este folosit în enumerarea unor neamuri în care se vorbeşte şi de „moldoveni", iar „rumîn", inclus în statistica noastră, are într-un caz sau două şi sensul etnic general, cazuri concrete la care ne-am referit în altă parte a acestei încercări; aceeaşi tendinţă o constatăm şi în ce priveşte unele variante ale *Letopiseţului Cantacuzinesc* (ne referim la

www.dacoromanica.ro

ele pentru că aparțin celei de-a doua jumătăți a veacului al XVII-lea, perioadă căreia îi acordăm o importanță deosebită).

De aici rezultă că *Letopisețul Cantacuzinesc* — prin diferitele sale părți componente — ne prezintă, în ce privește denumirea „romîn-romînesc" cu sens etnic particular, *o creștere continuă de intensitate*, marcată de renunțarea treptată la „muntean" și la „Țara Muntenească", ceea ce nu putea decît să oglindească *o stare de spirit mereu mai accentuată la românii dintre Carpați și Dunăre.* Nu putem supune cealaltă mare cronică munteană din veacul al XVII-lea — prima parte a *Istoriei domnilor Țării-Românești* (*Cronica Bălenilor*) — aceleiași operații pentru că această cronică, deși tot o compilație, reprezintă un tot mai închegat; în ce privește însă frecvența folosirii sensului etnic particular constatăm pe ansamblul ei următoarele:

„muntean"	„Țara Muntenească"	„romîn"	„Țara Romînească"
12	5	39	43

Acestea fiind datele frecvenței, *Cronica Bălenilor* prezintă aceeași creștere în intensitate a stării de spirit mai sus amintite. Marile cronici muntene sînt în acest fel izvoare deosebit de prețioase pentru cunoașterea ritmului cu care se intensifică în această perioadă folosirea lui „romîn-romînesc" cu sens etnic particular, ceea ce face cu putință deslușirea procesului istoric pe care-l exteriorizează tendința renunțării în ce privește denumirea țării și a locuitorilor ei la alte denumiri în favoarea celei care desemna indiscutabil o parte a întregului popor.

Scrierile istorice din Moldova și Transilvania se diferențiază în acest sens de cele din Țara Romînească; tendința în primul rînd a scrierilor moldovenești este de a evita folosirea lui „romîn-romînesc" cu sens etnic particular, preferîndu-se în această privință „muntean" și „Țara Muntenească"; dar această tendință de evitare este plină de conținut semnificativ, dovedind, în fapt, *refuzul de a recunoaște lui „romîn-romînesc" alt sens decît cel etnic-general*; așa cum s-a putut constata și în împrejurările specifice în care alte izvoare moldovenești folosesc acest termen denumindu-se pe sine sau referindu-se la problemele de ansamblu ale poporului romîn. Este de făcut aici o deosebire între scrierile istorice moldovenești și cele din Transilvania. Marile cronici moldovene, povestind evenimente mai vechi sau mai noi desfășurate pe întreg teritoriul romînesc nu folosesc decît „muntean" și „Țara Muntenească" (Miron Costin folosește „Țara Romînească" [75] în Letopiseț o singură dată, tot o singură dată în *Istorie de crăiia ungurească* și de două ori în *De neamul moldovenilor*, în vreme ce cazurile de folosire ale lui „muntean" și „Țara Muntenească" se numără cu zecile; același lucru la Grigore Ureche [76]: de șase ori, dintre

[75] Miron Costin, *op. cit.*, p. 171, 266. 269 și 278.
[76] Gr. Ureche, ed. cit., p. 93, 94 și 129.

www.dacoromanica.ro

care de cinci ori în interpolarea lui Mihail Călugărul); deci tendința cronicilor moldovenești definită mai sus este neîndoielnică în ce privește semnificația ei. Situația deosebită a românilor din Transilvania, ca majoritate a populației, lipsită însă de drepturi politice și nebeneficiind de un cadru statal, ca moldovenii, făcea ca aceștia să nu aibă aceleași motive în ce privește întrebuințarea lui „romîn-romînesc" cu sens etnic particular. De aceea singura scriere istorică românească din Transilvania mai importantă din veacul al XVII-lea, cronica lui Gheorghe Brancovici — în măsura în care poate fi considerată ca transilvăneană și nu aparținînd mediului intelectual din Țara Românească pentru numele statului folosește îndeobște noțiunea de „Țara Muntenească", pentru locuitori însă aproape numai noțiunea de „romîni"; semnificativ în acest sens e pasajul în care vorbind despre Mihai „Voievodul Țării Munteanești" arată că „au lățit puterea neamului rumînesc" dar precizează că Moldova și Muntenia erau de fapt „Amândoao Țările Rumănești" [77].

Aceasta arată că, spre deosebire de moldoveni, românii din Transilvania (scrierile istorice sînt din acest punct de vedere mai semnificative decît actele și documentele, pentru că încearcă să transmită un mesaj) nu refuză folosirea lui „romîn-romînesc" în sens etnic particular, *recunoscînd poate în acest fel celor din Țara Românească un drept de întîietate*.

Contextul. „Romîn-romînesc" cu sens etnic particular poate fi cercetat nu numai din punctul de vedere al evoluției intensității circulației, ci și al contextului în care se află încorporat în izvoare. Dar, spre deosebire de sensul etnic particular, nu prezintă aceeași bogată densitate de idei și de sentimente oglindită și transmisă în același timp. Aspectele specifice care însoțesc felul cum a circulat sensul etnic particular variația frecvenței în raport, pe de o parte, cu categoriile de izvoare, pe de altă parte în raport cu cele trei părți componente ale teritoriului național, nu puteau decît să influențeze însuși contextul propriu-zis. Va fi de constatat în această privință, în comparație cu sensul etnic general — în ce privește amploarea de adîncime și de generalitate a acestuia —, o anumită restrîngere regională, care trebuia să determine și o anumită îngustime tematică a contextului. Iată de ce demersul lăuntric pus în lumină în acest caz nu are chiar aceeași vigoare ca în cazul precedent, deși preocuparea principală rămîne aceeași, chiar dacă e mai puțin mărturisită: fixarea locului ocupat de poporul romîn în istorie.

Într-adevăr, într-un fel care nu mărturisește decît pe alocuri o intenție propriu-zisă, se subliniază cu referire la evenimente mai ales militare rolul jucat de poporul romîn: e aici vechea și permanenta năzuință a scrisului istoric medieval, al românilor, ca și al altora, chiar dacă uneori spontan și nu intenționat, de a fixa locul ocupat în lume de neamurile a căror istorie este descrisă în principal. Moxa, în cronograful său, face începutul — am putea spune — în ce privește folosirea sensului etnic particular al lui „romîn-romînesc" într-un astfel de context, în care se subli-

[77] G. Brancovici, *Cronica Slovenilor*, ed. cit., p. 110 și 111.

www.dacoromanica.ro

niază de repetate ori participarea romînească la diferite evenimente, ca, de pildă: „...domnii, voievozii, boiarii, neamții și francii, și pre uscat și pre Dunăre, cât nu se vedea apa de mulțimea corăbiilor: Mircia voievod cu rumînii..." [78] sau: „pre acea vreame se rădicî Musia cu rumănii și cu șcheii și Ștefan dispot cu Srăbii..." [79]. Tot astfel și *Cronica Bălenilor* mai ales în legătură cu domnia lui Mihai Viteazul — fie cînd se referă la campaniile lui Sinan-Paşa din Țara Romînească și Ungaria: „auzind împăratul Amurat aceaste fapte ale rumînilor leat 7103, au poruncit Sinan pașăi să facă pod peste Dunărea..." [80] și „deci, viind vara, turcii căuta să isprăvească mai mult cu neamții, cu ungurii, decît cu rumănii" [81], fie cînd subliniază în felul său propriu personalitatea marelui domn: „de toate părțile munciia în tot chipul, că doar s-ar mântui, să nu le fie crai unu rumân, precum le era" [82] — cu tot patriotismul evident, nu folosește termenul de romîn în sensul său general, ci în legătură directă cu Țara Romînească. Poate aceasta este cauza pentru care aceeași cronică înțelege să apese, spunînd „...iar ai noștri, rumînii, s-au întors în țară..." [83] sau „...Constantin vodă al nostru romînesc..." [84], sau să precizeze, în legătură cu unii domni, că aceștia sînt domnii romînilor, ca în următorul pasaj: „scrie un istoric den cetatea Făgărașu, să o fie făcut Ștefan vodă Măielat, domnul rumânilor, dar nu este de credință că domnul rumânilor Radu vodă Negrul s-au fost mutat de la Făgăraș peste plai dincoace..." [85] și în alte părți. Interesant este că, în cadrul aceleiași mentalități contemporane, atitudinile pot fi nuanțate diferit; spre deosebire de *Cronica Bălenilor*, în *Letopisețul Cantacuzinesc*, în ce privește evenimentele contemporane, „romîn-romînesc" cu sens etnic particular se află într-un context de teamă, de suferințe și nenorociri: „...iaste pizmă și împărăchiere între rumîni..." [86] sau „deci înțelegînd împărăția de atîta nebunie ce fac rumînii..." [87]. Tendința aceasta caracterizează toate celelalte scrieri în ce privește legătura directă ce se face între romînii din Țara Romînească și istoria evenimentelor trecute și contemporane.

Contextul pare să precizeze uneori, chiar să atragă atenția — deși e greu de presupus o intenție —, că sensul cu care circulă „rumîn-rumînesc" e cel etnic particular și nu cel etnic general; e aici un spirit particularist care nu se dezminte și care ține să sublinieze cine sînt romînii despre care este vorba în aceste narațiuni istorice. În această privință, *Cronica Bălenilor* are un conținut contradictoriu, căci, pe lîngă folosirea evidentă a lui „romîn-romînesc" în sensul etnic general ca oglindire și transmisie a conștiinței unității de neam, oglindește în același timp și

---

[78] În B. P. Hasdeu, *Limba romînă vorbită între 1550—1600*, București, 1878, I, p. 403.
[79] *Ibidem*, p. 404.
[80] *Istoria domnilor Țării Romînești*, ed. cit., p. 74.
[81] *Ibidem*, p. 73.
[82] *Ibidem*, p. 79—80.
[83] *Ibidem*, p. 102.
[84] *Ibidem*, p. 121.
[85] *Ibidem*, p. 7.
[86] *Istoria Țării Romînești 1290—1690*, ed. cit., p. 130.
[87] *Ibidem*, p. 142.

www.dacoromanica.ro

transmite o conştiinţă regionalistă cînd foloseşte în diverse locuri pe „romîn-romînesc" în acest fel: „...cu oaste turciască, moldovenească, rumînească..." [88] sau „ungurii, moldovenii, rumânii asupra lui Mihai vodă" [89], sau „...ci prinţepi, adecă domn, Romînul ca moldoveanul..." [90]; aceste pasaje nu pot fi considerate întîmplătoare, căci, dacă nu vor să transmită o idee, ele reflectă o stare de spirit care nu poate fi numai a cronicarilor şi care, dat fiind modul curent în care este exprimată, se arată a fi normală, obişnuită; deci stările de spirit normale şi obişnuite pot fi contradictorii, corespunzătoare conştiinţei de unitate, dar şi celei de separaţie *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690* (*Letopiseţul Cantacuzinesc*) foloseşte uneori expresia de „neamul romînesc", evident însă numai cu referire la Ţara Romînească: „care bine neamului romînesc vrăşmaşul diavolul n-au lăsat să-l umple" [91] sau „o mare ciudă, multe răutăţi au făcut diavolul niamului rumînesc încă din ceputul lumii..." [92], iar într-alt loc se poate vedea că această expresie este determinată cu claritate nu numai din punct de vedere regional, ci şi social: „şi fără nici o milostivire abătură în niamul rumînesc, în boiari, de-i ucidea ca pe nişte dobitoace..." [93], deci „niamul rumînesc" din Ţara Romînească era alcătuit în primul rînd din boieri, ceea ce diferenţiază încă o dată net sensul etnic particular de cel etnic general.

Din toate acestea rezultă că sensul etnic particular — cu intensitate şi context deosebit — în comparaţie cu sensul etnic general scoate la iveală acelaşi proces istoric exteriorizat în frecvenţa şi în modul de folosire a lui „romîn-romînesc" cu acest sens. Intensitatea şi contextul sînt deosebite — intensitate mai scăzută şi context mai puţin bogat în idei şi stări de spirit fie reflectate, fie transmise — pentru că izvoarele menţionează acest sens într-un chip mai puţin variat, mai stereotip, în legătură cu un număr limitat de probleme. Cu toate acestea, determinat de o astfel de condiţionare restrictivă, se constată prezenţa în perioada veacurilor XV—XVII a unei stări de spirit a cărei accentuare face cu putinţă începutul procesului de transformare în ideologie. Această stare de spirit se caracterizează prin creşterea conştiinţei de sine a poporului romîn, cu existenţă istorică delimitată de a altor popoare; aceasta nu e altceva decît conştiinţa de neam, a cărei dezvoltare continuă „romîn-romînesc" cu sens etnic particular o exteriorizează în chip diferit, dar cu acelaşi conţinut ca şi „romîn-romînesc" cu sens etnic general; sensul etnic particular nu face decît să prezinte *diferite forme concrete de manifestare a conştiinţei de neam*, de fapt accentuarea puternică a stadiului iniţial şi elementar al conştiinţei propriu-zise de sine. În afară de aceasta, sensul etnic particular — în urma analizei intensităţii şi contextului — pune în lumină de asemenea, deşi mai puţin net, anumite diferenţe cronologice şi locul aparte

[88] *Istoria domnilor Ţării Romîneşti*, ed. cit., p. 100.
[89] *Ibidem*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 82.
[90] *Ibidem*, p. 47.
[91] *Istoria Ţării Romîneşti de la 1290*, ed. cit., p. 120.
[92] *Ibidem*, p. 123.
[93] *Ibidem*, p. 121.

www.dacoromanica.ro

ocupat de a doua jumătate a veacului al XVII-lea, precum și importante diferențe regionale marcate de locul deosebit ocupat de Țara Romînească, mai ales începînd cu vremea lui Mihai Viteazul. În felul acesta se poate observa că sensul etnic particular confirmă întru totul cele constatate în legătură cu sensul etnic general ca sferă noțională supraordonată. Să vedem dacă același lucru se poate observa de pe urma constatărilor rezultate din analiza sensului de clasă socială ca sferă noțională subordonată.

SENSUL DE CLASĂ SOCIALĂ

Acest sens, ca sferă noțională subordonată celui etnic particular, se află conținut în acesta pentru că *desemnează numai o parte a acelei părți din societatea romînească localizată între Carpați și Dunăre*, adică în cadrul statal denumit oficial și curent Țara Romînească. Așa cum am arătat în partea de început a acestei încercări, se pune problema, în cazul sensului de clasă socială, a unui raport cu sensul etnic particular, care poate fi de subordonare noțională, dar și de legătură organică, așa cum este între sensul etnic particular și cel etnic general. În felul acesta, problema examinată în datele ei principale este următoarea: *sensul de clasă socială, dată fiind specificitatea sa, este de sine stătător și autonom* ca existență înăuntrul celorlalte două sensuri deci înăuntrul aceleiași realități istorice, sau *e legat de acestea prin elementele aceluiași proces istoric*? Posibilitatea găsirii unui răspuns la această problemă stă în folosirea aceleiași metode cu ajutorul căreia am examinat celelalte două sensuri ale lui „romîn-romînesc", adică în observarea implicațiilor posibile ale frecvenței și contextului sensului de clasă socială al termenului nostru. Și dintr-un punct de vedere și din celălalt acest lucru nu se poate baza decît pe valoarea informativă, cantitativă și calitativă, a izvoarelor; în această privință trebuie arătat că, dacă sensul etnic general poate fi surprins în *toate categoriile* de izvoare, iar cel etnic particular numai în *anumite categorii* de izvoare, sensul de clasă socială nu se află menționat decît într-o *singură categorie* de izvoare, cea a actelor de cancelarie privind proprietatea funciară.

Frecvența. Cercetarea evoluției de intensitate a sensului de clasă socială pune unele probleme de metodă impuse de necesitatea de a compara date și situații, aceleași din punct de vedere cantitativ și calitativ. Pentru această cercetare ni se pare suficient ca răstimp istoric jumătatea de veac care desparte aproximativ anul 1572 (cînd apare pentru prima dată „rumîn" cu sens social într-un document) și anul 1625 (cînd circulația lui „rumîn" cu sens social devine preponderentă în raport cu ceilalți termeni care desemnează aceeași clasă socială); de altfel, în acest timp, *două* procese istorice în desfășurarea lor fac posibil acest lucru: răspîndirea scrisului în limba romînă în activitatea cancelariilor domnești și aservirea în masă a țărănimii libere, aceste două procese făcînd cu putință desemnarea unei realități sociale noi printr-o noțiune exprimată romînește. Din această cauză, pentru determinarea frecvenței trebuie stabilit în vederea clarității rezultatelor un raport între numărul documentelor

www.dacoromanica.ro

în care se află menţionat cuvîntul „rumîn" cu sens social, pe de o parte, şi numărul de documente originale în limba romînă, precum şi între acestea şi numărul de documente referitoare la probleme ale proprietăţii funciare, pe de altă parte, dat fiind că cuvîntul „rumîn" cu sens social nu putea să apară istoriceşte decît în astfel de acte, determinate de o dublă condiţionare: să fie romîneşti şi funciare. Stabilind astfel criteriile cercetării frecvenţei, aceasta poate oferi pînă la urmă o imagine care poate lămuri caracterul frecvenţei folosirii sensului de clasă socială al acestui termen în răstimpul ales [94].

Aplicînd criteriile stabilite mai înainte, ajungem să alcătuim un tablou în care se poate urmări evoluţia de intensitate a frecvenţei pe grupe de 20, 10 şi 5 ani, dat fiind că, pe măsura trecerii timpului, numărul acestui fel de documente creşte, pe două coloane comparative: 1) în care numărul documentelor în care se află menţionat „rumîn" cu sens social se compară cu numărul total al documentelor originale în limba romînă şi 2) în care se compară cu numărul documentelor în care sînt tratate probleme ale proprietăţii funciare. În felul acesta se pot observa:

	acte cu rumîn cu sens social	acte originale romîneşti	acte cu rumîn cu sens social	acte funciare
1571—1590	1	6	1	1
1591—1601	3	17	3	13
1601—1610	14	63	14	32
1611—1615	32	81	32	47
1616—1620	54	156	54	95
1621—1625	81	266	81	150

Rezultă o creştere continuă a frecvenţei, cu un ritm accentuat către sfîrşitul acestor cincizeci de ani dintre 1572 şi 1625, ceea ce poate să indice în ce priveşte folosirea termenului pentru desemnarea unor realităţi sociale o *generalizare evidentă, dar lentă*; surprinde însă, din punctul de vedere al cifrelor absolute, numărul relativ scăzut de acte în care se află prezent „rumîn" cu sens de clasă socială, ceea ce ar arăta că această denumire a clasei ţăranilor dependenţi poate să nu fie *o terminologie înrădăcinată*, ci abia *în curs de a deveni curentă*. Aceasta este, de altfel, problema principală care se pune în legătură cu frecvenţa lui „rumîn" cu sens de clasă socială; este denumirea de totdeauna a clasei ţăranilor dependenţi din Ţara Romînească sau este o denumire nouă? Tabloul de la p. 992 pare să sugereze îndreptăţirea celei de-a doua ipoteze, iar în ce priveşte frecvenţa nu-l putem nici completa, nici verifica prin analiza altor categorii de izvoare, deoarece acestea (acte interne romîneşti din Moldova sau Transilvania, tipărituri sau scrieri diverse din cele trei ţări romîneşti) aproape că nu menţionează termenul cu acest sens.

[94] În ce priveşte denumirea de „rumîn" pentru clasă socială, în legătură cu situaţia ţărănimii dependente, vezi mai ales C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1920; P. P. Panaitescu, *Despre dreptul de strămutare al ţăranilor*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, Bucureşti, 1957; Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, care susţine cu bună dreptate apariţia termenului de „rumîn" în veacul XVI.

www.dacoromanica.ro

Contextul. Și pentru sensul de clasă socială al lui „rumîn" putem obține unele rezultate din analiza contextului. În acest caz, spre deosebire atît de sensul etnic general, cît și de cel etnic particular, contextul este unilateral, explicitînd o singură situație istorică : aservirea în masă a țărănimii libere, înrăutățirea condițiilor de viață și de muncă a celor căzuți în dependență anterior. Cu un asemenea context rezultatele pot fi obținute cu oarecare dificultate, mai ales pe bază de comparație terminologică între frecvența altor denumiri ale aceleiași clase sociale, între paralelismele folosirii lor etc., în acest fel putînd să se ajungă la o concluzie mai plină în ce privește momentul apariției efective — și datorită căror imprejurări — a lui „rumîn" cu sens de clasă socială, pentru că numai precizarea acestui moment face posibilă examinarea unei probleme importante : *de ce „rumîn-rumînesc" a denumit în Țara Romînească cea mai mare parte a masei producătorilor direcți, clasa țăranilor aserviți?* [95].

Discutarea în acest fel a contextului se pune în primul rînd în legătură cu documentele contemporane slave și grecești—publice sau private—privitoare la țărănime. Se pune întrebarea dacă această realitate istorică se manifestă terminologic în documentele slave și grecești contemporane, adică prin folosirea sa ca atare sau a unui echivalent slav sau grecesc al lui „rumîn"? 1) În privința documentelor slave, „rumîn" ca atare nu e constatat decît o singură dată, în 1588 [96], doar ca toponimic (poate că desemna în același timp o obște țărănească căzută în dependență) pînă cînd întîlnim la 27 ianuarie 1603 un act-cheie pentru problema noastră, în care se spune : „Apoi Mihail Voevod a ieșit din Țara Ungurească și din Țara Romînească și a fugit. Apoi la scaun a căzut Simion voievod. Apoi *vlașii* (subl. ns. — Așa e în textul slav) au venit cu acei 12 megiași care au fost jurători și au jurat că nu a dat Gheorghe comis pe acest sat nici un ban și au luat *rumînii* (subl. ns. — Așa e în textul slav) satul înapoi" [97]. Această folosire paralelă a termenilor sinonimi „vlași" și „rumîni" arată că acest din urmă termen nu se încetățenise, nu devenise încă, la începutul veacului al XVII-lea, curent; cercetarea mai îndeaproape a circulației termenilor „vlah" sau „vlas" în documentele slave contemporane duce la concluzia că și acest termen, care nu poate fi considerat decît echivalent al lui rumîn, era relativ nou; într-adevăr, întîlnim, desemnînd pe țăranii dependenți, într-un act din 13 octombrie 1533, în care e repetat în sensul de clasă socială cu oarecare insistență : „și după aceea au avut jupan Oprea și jupanița Rada pîră cu niște vlahi înaintea domniei mele... și de jupan Văsin și de Badea acelor vlahi... și am aflat domnia mea că au fost popa Stanciul și Negălea niște vlahi... să lepede aspri acelor vlahi..." [98]; după aceasta termenul, pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea, apare în cîteva acte [99] ca cele din 30 martie

[95] Problema legăturii între sensul de clasă socială și cel etnic a fost atinsă de B. P. Hasdeu în *Limba romînă vorbită*, p. 171 ; și la C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 129—130, 139—141 și 48—49 ; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*

[96] DIR, XVI, IV, p. 443.

[97] DIR, XVII, B, I, p. 89—90.

[98] DIR.. B, XVI, II, p. 149.

[99] Ibidem, p. 173; VI, p. 222 și 229.

www.dacoromanica.ro

1535, 19 iunie 1596, 19 iulie 1596; 1) în aceste două din urmă acte *vlah* ca echivalent al lui *rumîn* are nu numai sens de clasă socială, ci şi etnic particular: „astfel păgînii tătari ei au intrat în Ţara Romînească şi au făcut mare rău şi jaf la toţi *vlasii*. Astfel, atunci acei boieri, ei au pierdut cărţile de moştenire..." [100]; această prezenţă relativ tîrzie a termenului de „vlah" în documentele slavone nu arată oare că intensificarea circulaţiei sale îl prezintă ca lipsit de caracter de sine stătător şi ca echivalent al lui „rumîn" cu sens de clasă socială? Toate acestea par să restrîngă circulaţia lui „rumîn" cu sens de clasă socială la o dată nu anterioară celui de-al doilea sfert al veacului al XVI-lea, dacă ţinem seama de faptul că „vlah" nu putea să pătrundă în documentele de cancelarie slave decît dacă „rumîn" exista deja în circulaţie. 2) În privinţa documentelor greceşti, sînt evidente constatările în legătură cu paralelismul terminologic. La începutul veacului al XVII-lea înregistrăm prezenţa lui „vlahos" ca echivalent a lui „rumîn" [101]. În perioada anterioară, ţăranii aserviţi nu erau denumiţi astfel; ca şi documentele slave, documentele greceşti atestă faptul influenţării lor evidente în ce priveşte terminologia de către limba vorbită în modul în care aceasta denumea noţiunile curente. Faptul că şi documentele slave, ca şi documentele greceşti, folosesc echivalentul slav sau grec al lui „rumîn" dovedeşte încă o dată *caracterul relativ nou al sensului de clasă socială al acestui termen.* Comparaţiile terminologice pe marginea documentelor slave şi greceşti par să indice acest lucru.

În acelaşi context se pot examina şi alte indicii care marchează situaţia precizată mai înainte, de generalizare evidentă, dar lentă. În ansamblul actelor din perioada răspîndirii scrisului în limba romînă şi a oglindirii în acesta a procesului de aservire în masă a ţărănimii libere constatăm că exprimarea terminologică a acestui proces este destul de puţin unitară, ceea ce nu trădează atît o inconsecvenţă datorită unei pregătiri intelectuale insuficiente a diacilor de cancelarie, ci mai degrabă o firească ezitare psihologică în ce priveşte alegerea preferenţială între diferiţi termeni care nici unul nu erau pe deplin încetăţeniţi. Astfel, încă destulă vreme se foloseşte termenul de „vecin", chiar cu oarecare insistenţă, cum este cazul în diferite documente [102]; alături de acesta este folosit curent pentru a desemna obştea de ţărani aserviţi termenul de „sat", iar pentru indivizi termenul de „săteni", ca în actul din 13 ianuarie 1613: „...şi aşa pîrîia... cum ei n-au luat bani de la sfînta mănăstire mai sus zisă ca alţi săteni pre partea lor" [103], sau în documentul din 30 martie 1622: „...iar sătenii să nu să vor îndura de ocină, ei ni-i vor daa banii şi-şi vor ţine ocina..." [104] (ne referim aici, bineînţeles, numai la acte scrise în limba romînă); sau în acelaşi fel de acte întîlnim termeni

---

[100] DIR., B., XVII, VI, p. 229.

[101] Ibidem, III, p. 516; IV, p. 329.

[102] Ibidem, XVII, I, p. 352 etc.

[103] Ibidem, XVII, II, p. 138.

[104] Ibidem, IV, p. 102.

www.dacoromanica.ro

ca „țărani" sau „oameni de țară", desemnînd aceeași realitate socială ca în documentul din 12 octombrie 1623: „...să-și facă sat de slobozie, însă să nu fie oameni striini fără de bir..." [105] sau în documentul din 16 aprilie 1625, în care se spune: „...cum iaste legea măcaru să vor fi rumîni țerani... ori rumîni de sat..." [106]. Această varietate, chiar pluralitate terminologică în cadrul unui răstimp destul de scurt, arată că cei care redactau actele și, firește, cei care le foloseau aveau oarecare șovăială în alegerea termenilor care li se păreau cei mai potriviți ca noțiuni corespunzătoare realității sociale la care se refereau. Constatarea aceasta nu face decît să confirme cele de mai înainte în legătură cu istoria apariției și transformării în noțiune curentă a lui „rumîn-rumînesc" cu sens de clasă socială.

Considerațiile precedente pe marginea analizei de frecvență și de context a lui „rumîn-rumînesc" cu sens de clasă socială impun ca o concluzie preliminară că în Țara Romînească, în decursul veacului al XVI-lea, a avut loc *transformarea sensului etnic particular (poate în același timp și a sensului etnic general), prin adăogire și complexizare, în sens de clasă socială*; acesta este un proces care face posibilă legătura organică dintre sensul etnic general și sensul etnic particular ca sfere noționale cu cel de clasă socială. De ce aceasta, de ce în documentele slave sau grecești „vlah" sau „vlahos" nu apar decît în același timp și paralel cu „rumîn" din actele romînești? De ce în vreme ce în actele din Țara Romînească se constată în veacurile XV—XVI că, pe lîngă sensul etnic, apare și cel social, în documentele slave din Moldova chiar la începutul veacului al XVII-lea termenul de „vlah" continuă să aibă o culoare etnică, deși cu un veac și ceva mai înainte putea avea și valoare socială? [107]. Înseamnă aceasta că între Carpați și Dunăre, așa cum cu veacuri înainte au existat împrejurări deosebite care au făcut ca locuitorii să se denumească romîni, și să denumească astfel și țara — nu numai cu sens etnic, ci și cu sens politic — juridic—, în veacul al XVI-lea au existat de asemenea împrejurări deosebite, care au făcut ca țărănimea dependentă *să fie denumită și să se denumească astfel*. Aceste împrejurări sînt caracteristice perioadei istorice care precedă marea încercare de putere din vremea lui Mihai Viteazul; în acest timp aservirea în masă a țărănimii libere aducea cu sine schimbări esențiale în fizionomia tradițională a societății și statului, astfel de schimbări aveau loc și în structura clasei boierești și a orășenimii, prin infiltrarea masivă a elementelor levantine, care înainte de a juca un rol istoric de sine stătător au îndeplinit rolul de agenți ai instaurării și întăririi dominației otomane; la sfîrșitul veacului al XVI-lea — și situația va dăinui pînă în primele decenii ale veacului al XVII-lea — modificarea vizibilă a fizionomiei boierimii și orășenimii trebuie să fi impresionat pe contemporani, prin antiteză cu țărănimea mereu mai exploatată și asuprită; dacă la aceasta adăugăm tendința înregistrată înaintea domniei lui Mihai Vitea-

[105] Dir., B, IV, p. 339.
[106] Ibidem, p. 496.
[107] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XIV—XVI*, vol. I, 1905, p. 282—284, A. XVII, IV, p. 262, 263 și 272.

www.dacoromanica.ro

zul — de trecere a dominației otomane de la sistemul administrației indirecte la sistemul celei directe, sub forma eventuală a pașalîcurilor —, înțelegem că asupra societății romînești dintre Carpați și Dunăre plutea *grava primejdie a desnaționalizării*. Acestea trebuie să fi fost împrejurările resimțite de partea cea mai numeroasă și singura cu adevărat producătoare a societății, masa țăranilor dependenți, și care explică posibilitatea ca — prin constatarea unei realități evidente și prin reacție față de exploatarea și asuprirea în creștere — să se simtă și să se considere în raport cu celelalte clase și pături sociale ca „romînească"; probabil din această cauză s-a denumit ca atare, *ca o formă de protest și chiar de luptă împotriva asupririi străine* exercitate direct, dar și prin agenți intermediari observabili nemijlocit de către mase în însăși fizionomia schimbată a boierimii și a orășenimii. La sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea trebuie să fi existat în acest sens o stare de spirit destul de puternică pentru ca reminiscențele acesteia să persiste multă vreme, chiar aproape după un veac, cînd constatăm în unele acte că țărănimea — clasă socială se contrapune ca atare nu numai altor grupuri sociale, ci și — ceea ce poate să surprindă, dacă nu ținem seama de cele afirmate mai înainte — unor grupuri etnice neromînești, ca într-un act din 17 ianuarie 1702 în care se spune: „la orice om ar fi... tătari, creștini, au turc, au armean... au țăran..." [108] sau în alt document, din 1 ianuarie 1703, în care se arată că se va lua vamă de la oricine „... măcar să fie turc... au albănaș, au oameni de țară, boiar, au rumân, au slujitor..." [109]. Exemplele de mai sus ne arată că denumirea de „rumîn" a țărănimii dependente pe lîngă sensul dominant de clasă socială — așa cum sensul dominant etnic particular avea o nuanță politică-administrativă—, avea la rîndul său o nuanță etnică determinată tocmai de *împrejurările istorice generale de altă natură decît cele sociale în urma cărora și-a făcut apariția*. Clasa țărănească se înfățișează și din acest punct de vedere ca cea mai consecventă clasă în lupta împotriva jugului străin. Aceasta arată că aceeași metodă de analiză ne duce la concluzia evidentă că, în ce privește frecvența și contextul sensului de clasă socială, acesta exteriorizează, ca și sensul general și cel etnic particular, același proces istoric: *dezvoltarea conștiinței de neam*, cu forme în acest caz mai simple, mai elementare, dar deosebit de elocvente în implicațiile sale. În felul acesta conținutul sensului de clasă socială confirmă cele constatate în legătură cu conținutul noțiunii supraordonate sensul etnic particular și prin acesta semnificațiile desprinse din analiza sensului etnic general.

CONCLUZII

Ca atare, cele cercetate pînă acum demonstrează că cele trei sensuri ale lui „romîn-romînesc" nu sînt legate între ele numai prin relații de supraordonare noțională de la etnicul general, prin etnicul particular,

[108] N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, București, 1930 p. 449.
[109] *Ibidem*, p. 438.

www.dacoromanica.ro

la cel de clasă socială, ci prin *același proces istoric*, și anume de conținutul acestuia, care, în chip diferit, este totodată conținutul tuturor celor trei sensuri în evul mediu romînesc. În această realitate istorică—pe baza mențiunilor documentare trecute în revistă — considerăm că putem distinge două straturi de manifestări : în primul strat se manifestă forma spontană firească, a conștiinței de neam ca simplă conștiință de sine, în al doilea strat manifestîndu-se sub forme mai evoluate mai complexe. *Conștiința de sine* ca stadiu elementar al conștiinței de neam se concretizează în diferite chipuri, toate însă consunînd în această privință. Poporul romîn se manifestă ca atare întîi prin modul cum se numește — și mai ales prin refuzul constant de a se numi altfel, de a primi denumirile date de către străini, de aici decurgînd importanța atît de mare a evoluției lui „romîn-romînesc", — se manifestă ca atare, înfățișîndu-se totodată ca „neam romînesc", „norod romînesc", „semințe romînească", „rod romînesc", adică denumind o realitate istorică obiectivă care îl grupează și îl constituie, se manifestă de asemenea ca purtătorul viu al unei limbi proprii, limba sa, „limba romînească" individualizată ca atare și, ca urmare a unei astfel de individualizări, se delimitează de celelalte grupuri etnice fie din afară, fie dinăuntrul hotarelor țărilor romîne, delimitare care — cu unele excepții privind atitudini boierești — poartă pecetea conlucrării și convietuirii pașnice. Acest stadiu al conștiinței de neam trebuie să fi fost caracteristic perioadei de dinainte de sfîrșitul veacului al XV-lea, dat fiind caracterul evoluat al formelor sub care se manifestă conștiința de neam o dată cu veacul al XVI-lea, dar lipsa textelor în limba romînă ne împiedică să observăm acest lucru în detaliu. Sînt date care probează în acest fel *existența unitară a poporului romîn sub forma neamului și a conștiinței corespunzătoare.*

Pentru perioada veacurilor XV—XVII caracterul mai evoluat, mai complex al formelor conștiinței de neam cu tendința transformării stărilor de spirit în idei, a mentalității în ideologie ne arată că nu mai avem de-a face în această privință cu o simplă conștiință de sine, chiar dacă în formă conturată, ci cu năzuințe și frămîntări care se exteriorizează, între altele, în frecvența și contextul lui „romîn-romînesc". Considerăm că formele sub care se manifestă dezvoltarea conștiinței de neam în veacurile XV—XVII sînt *specifice poporului romîn.* Ele au o obîrșie populară, fiind însă preluate și exprimate la un alt nivel intelectual de către cărturari; desigur că în textele acestora le vom întîlni în primul rînd și într-un stadiu mai evoluat, care nu trebuie niciodată să ne facă să uităm stadiul anterior. *Conștiința unității neamului* este, între formele sub care se manifestă conștiința de neam, cea mai accentuată prin sentimentul de solidaritate dintre romînii din Țara Romînească, Moldova și Transilvania, prin modul în care se denumesc pe sine și reciproc în împrejurări precise cu intenție de subliniere mergînd pînă la formularea definitorie a acestui lucru, din care cauză contextul respectiv are uneori un caracter programatic care pare să se refere la îndreptățiri istorice. *Conștiința originii neamului* (și nu conștiința originii limbii care e de natură și factură cărturărească, fiind vorba deci mai mult de o idee decît de o stare de spirit) se manifestă prin apropierea lui „romîn" de roman, prin sentimentul

www.dacoromanica.ro

de mîndrie rezultat din aceasta, de unde tendința ca, pe baza stărilor de spirit corespunzătoare conștiinței originii, să se treacă la construcția unei teorii savante, premisă a unei doctrine politice [110]. *Conștiința destinului istoric* se manifestă prin contextul de idei și sentimente al lui „romîn-romînesc" referitor la locul ocupat de poporul romîn în istorie, în trecutul istoric, pentru înțelegerea prezentului istoric. Toate aceste forme dezvoltate ale conștiinței de neam sînt exteriorizate prin frecvență și context de „romîn-romînesc"; ele toate sînt caracteristice în forma lor evoluată pentru veacurile XV—XVII, dar sub o formă inițială elementară, oglindind o anumită complexizare a conștiinței simple de sine au existat și înainte de această perioadă. O dată cu veacul al XVI-lea, ele încep să evolueze mai întîi lent, apoi cu repeziciune, într-o asemenea măsură, încît în a doua jumătate a veacului al XVII-lea valoarea lor istorică le conferă posibilitatea de a deveni *premise ale conștiinței naționale moderne*, forme caracteristice prin care se manifestă însuși procesul formării conștiinței naționale.

Ca atare avem de-a face cu un proces istoric unitar, care se desfășoară într-o perioadă unitară, al cărui conținut istoric fundamental se exteriorizează în diferite feluri — între care și frecvența și contextul lui „romîn-romînesc"—, oglindind dezvoltarea conștiinței de neam și a formelor acesteia ca premise ale conștiinței naționale moderne [111]. Exteriorizarea are loc însă nu numai în această privință, ci în ceea ce privește întregul ansamblu de împrejurări și evenimente care compun țesătura complicată a istoriei politice și culturale, cîteva aspecte fiind fundamentale: *Lupta pentru independență* încă în veacul al XV-lea cu Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare în veacul al XV-lea, cu Petru Rareș, războiul de eliberare o clipă victorios în vremea lui Mihai Viteazul, diferitele răscoale și încercări de eliberare din veacul al XVII-lea — au pus în lumină tot atîtea prilejuri de afirmare a conștiinței de neam a romînilor din cele trei țări, atunci cînd împrejurările au făcut cu putință lupta unită sau în fiecare țară în parte. *Lupta pentru unitate*, însoțind lupta pentru independență, rezultat al unui anumit realism politic pentru care era evident că un adversar uriaș ca Imperiul otoman nu putea fi înfruntat decît de forțele unite ale întregului popor romîn; sub forme diferite s-a urmărit acest țel fie prin stabilirea suzeranității moldovenești de către

---

[110] Trebuie de subliniat în această privință că ideea originii romane era destul de clară pentru ca în unele texte să se pună semnul egalității între „romîn" și „roman". Într-o prețioasă contribuție «Coresi face cea dintîi apropiere între „romani" și „rumîni"» („Bis. ortodoxă română,", 1935, nr. 5—6, p. 226—228) G. Giuglea semnalează un pasaj din *Apostolul* din 1563 al Diaconului Coresi în care acesta traduce pe „roman" (în textul slav „rîmleanin", iar în cel grec „Ρωμαιος") prin „rumîn" și arată — prin citare de pasaje — că aceeași tendință se poate afla și la Moxa sau la Dosoftei. Adăugăm că și precuvîntătorul Bibliei din 1688 înțelege prin „rumîni" de fapt pe romani cînd spune: „Stravon scriitoriul de pămînt vredniciia și mărirea rumînilor scrindu, numai pre ostașii vremii aceiia care erà asupra vrăjmașilor țării îi număra", în B.I.V., I, p. 290.

[111] În ce privește împrejurările și evenimentele caracteristice, idei și sugestii importante la P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor romîne în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 55—93 și în *Începuturile scrisului în limba romînă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV (1960), p. 117—189.

www.dacoromanica.ro

Ștefan cel Mare, fie prin unirea din vremea lui Mihai Viteazul, fie prin diferitele alianțe politice-militare din veacul al XVII-lea, toate avînd ca urmare strîngerea legăturilor dintre romîni, contribuind la întărirea solidarității și a conștiinței unității. *Lupta pentru cultură*, pentru promovarea limbii romîne ca limbă scrisă, ca limbă a culturii și vieții publice, pentru dezvoltarea tiparului și învățămîntului, pentru cunoașterea mai bună a trecutului istoric, manifestată ca atare, contribuind cel puțin tot atît cît și lupta pentru independență și unitate la dezvoltarea unor forme mai evoluate și mai complexe ale conștiinței de neam. Toate la un loc alcătuiesc o unitate care dă sens conținutului de evenimente ale veacurilor XV—XVII, al căror răsunet internațional a făcut ca europenii contemporani să vorbească nu numai de neamul cu rol și destin istoric al romînilor, de unitatea și obîrșia lor, dar și, ceea ce e deosebit de important, să se refere la conștiința de neam romînească sub diferitele ei forme [112].

Concluziile de pînă acum se cer completate cu unele privind direct cadrul de timp și de spațiu al procesului la care ne-am referit. *Cadrul de timp* al acestui proces istoric este alcătuit din perioada ce desparte sfîrșitul veacului al XV-lea de sfîrșitul veacului al XVII-lea; toate cele trei sensuri ale lui „romîn-romînesc" în evoluția lor arată că de-a lungul acestor două veacuri ritmul dezvoltării conștiinței de neam este în continuă creștere, în veacul al XVI-lea însă mai lent decît în veacul al XVII-lea, în prima jumătate a acestui veac mai puțin accentuat decît în a doua jumătate; spre sfîrșitul veacului al XVII-lea se observă apropierea de un salt calitativ care face ca turnanta veacurilor XVII—XVIII să aibă în acest sens aceeași importanță istorică ca turnanta veacurilor XV—XVI și să dea în acest fel unitate de sens și conținut acestei întregi perioade. *Cadrul de spațiu* al aceluiași proces istoric ne înfățișează caracterul unitar al întregului teritoriu locuit de romîni desfășurîndu-se fără nici un fel de excepție în toate regiunile de la un capăt la altul a ceea ce contemporanii numeau „vechea Dacie", peste tot putînd fi înregistrate formele evoluate ale conștiinței de neam și constituirea lor în premise ale viitoarei conștiințe naționale; unitatea nu exclude însă diversitatea, mai ales în ce privește diferențele de intensitate pe care le putem constata de la o regiune la alta. Iată de ce însuși faptul existenței celor trei sensuri *numai* într-o singură regiune, cea dintre Carpați și Dunăre — în vreme ce în Moldova și în Transilvania avea circulație numai sensul etnic general —reține atenția cu privire la importanța părții teritoriului național numită Țara Romînească. Dat fiind că sensul etnic general, așa cum îl consemnează izvoarele, se manifestă printr-o intensitate sensibil egală în toate cele trei țări romînești, existența a încă două sensuri pe lîngă acesta în Țara Romînească reprezintă un *accent în plus*, care trebuie considerat ca atare. În felul acesta se conturează o dată cu veacul al XVI-lea faptul că regi-

[112] Flavio Bindo într-o scrisoare către Regele Aragonului (datată martie—aprilie 1452), enumerînd popoarele care ar putea participa la cruciada antiotomană se referă și la: „... Ripenses Daci, sive Valachi, originem, quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam...", în *Scritti inediti e rari*, Roma, 1927, p. 44—45.

www.dacoromanica.ro

unea dintre Carpaţi şi Dunăre începe să capete rolul conducător în procesul întăririi conştiinţei de neam care precedă formarea conştiinţei naţionale. Astfel se explică de ce în această perioadă tocmai în această regiune au loc evenimente considerabile, ca, de pildă, marele război de liberare din vremea lui Mihai Viteazul şi că aici va fi centrul mişcării naţionale, al luptei pentru unire, aici se va realiza unirea şi Bucureştiul va deveni capitala statului naţional.

Toate cele constatate în încercarea de faţă tind să arate vechimea şi adîncimea unui proces istoric îndelungat, care explică caracterul ireversibil al transformărilor de mai tîrziu. Ne putem da astfel seama că epoca modernă, cu fenomenele ei fundamentale —, formarea naţiunii şi a conştiinţei naţionale — nu s-a născut dintr-o dată, ci a fost precedată de apariţia şi dezvoltarea unor premise de-a lungul unei perioade de vreme îndelungate şi e firesc să fie aşa, deoarece între evul mediu şi epoca modernă în istoria noastră, ca şi în istoria universală, nu există ruptură, ci trecere şi continuitate. Astfel ies la lumină tradiţii vechi cît istoria întregului popor şi care subliniază unitatea acesteia, cu toată diversitatea formaţiunilor social-economice care s-au succedat.

www.dacoromanica.ro

RENTA FEUDALĂ ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN AJUNUL APLICĂRII REGULAMENTULUI ORGANIC (1831)

DE

I. CORFUS

La începutul secolului al XIX-lea, boierii şi mănăstirile din Ţara Romînească continuau să ia de la clăcaşii de pe moşiile lor clacă şi dijmă din produse. În condiţiile dependenţei economice şi exploatării producătorilor direcţi, aceste venituri constituiau pentru stăpîni şi arendaşi renta lor feudală.

De la 3 zile pe an în primele două decenii ale secolului al XVIII-lea, claca s-a ridicat în următorii 20 de ani la 6 zile, pentru ca din 1744 numărul zilelor să se dubleze, clăcaşii avînd cu începere de la această dată dreptul de a le converti în bani (un zlot, adică 30 de parale sau 90 de bani, pentru 12 zile), dacă obţineau asentimentul stăpînilor de moşii[1]. Claca de 12 zile a continuat apoi să fie impusă şi după reforma lui C. Mavrocordat (1746, eliberarea personală a rumînilor), uneori cu abolirea, dar în cele din urmă cu redobîndirea dreptului de convertire a ei în bani[2]. Claca de 12 zile în lucru, cu libertatea de a se încheia învoieli şi pentru mai puţine zile şi de a le plăti în bani (cu un zlot) a fost legiferată în 1780 de *Pravilniceasca condică* [3]. Ea a fost agravată apoi la 1818 de legiuirea Caragea prin interzicerea pe viitor a învoielilor pentru mai puţin de 12 zile, dar mai ales prin adaosul zilei de plug (sau al zilei de arătură) şi al carului de lemne. Această legiuire a lăsat mai departe libertatea de convertire a clăcii în bani la discreţia stăpînilor de moşii, dar a ridicat preţul de la un

---

[1] Ş. Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Romînească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, III, 1959, p. 317—318. Pentru valoarea din acel timp a zlotului, vezi A. V. Gîdei, *Contribuţiuni pentru istoria socială a ţărănimii noastre ... pînă la 1864*, Bucureşti, 1904, p. 36, nota 3.

[2] Fl. Constantiniu, *Situaţia clăcaşilor din Ţara Romînească în perioada 1764—1774*, în „Studii", XII, 1959, nr. 3, p. 71—109.

[3] *Pravilniceasca condică*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 80—86.

„STUDII", tomul 17, nr. 5, p. 1001—1020. 1964.

www.dacoromanica.ro

zlot pentru cele 12 zile la un leu de fiecare zi, adică mai mult de 12 ori [4]. De atunci şi pînă în 1831, stăpînii de moşii, ajutaţi de aparatul de stat, s-au străduit să constrîngă pe clăcaşi la acest regim unitar al clăcii şi să-l extindă asupra întregii ţări.

În ceea ce priveşte dijma, clăcaşii urmau să dea, potrivit legiuirii Caragea, din cereale o claie din zece, din porumb 4 baniţe de boabe sau 8 baniţe de cocoloşi de pogon, iar din fîn o căpiţă din zece sau cît se învoiau. Cei ce aveau stupi, oi şi capre, urmau să dea cîte trei bani de stup, cîte 4 bani de capră (2 bani iarna şi 2 bani vara), cîte un miel şi un leu de turma de oi fătătoare şi, în sfîrşit, brînză sau bani de fiecare stînă, după învoială [5].

În concepţia boierilor, claca însemna preţul permisiei acordate ţăranului de a locui pe moşie, indiferent dacă primea sau nu pămînt de arătură sau de coasă [6]. Dijma era socotită un drept al stăpînului pentru pămîntul dat clăcaşului şi o datorie a acestuia cu totul deosebită de obligaţia clăcii [7].

În paginile ce urmează se supune unei succinte analize felul cum se achitau clăcaşii de obligaţiile lor faţă de proprietate în anul 1831, înainte de introducerea noii clăci legiferate de Regulamentul organic. Analiza se face pe baza situaţiilor statistice, întocmite pe sate de ocîrmuirile de judeţe în anul 1832 după datele culese de la clăcaşi, proprietari şi arendaşi [8].

Claca şi dijma în regiunea de la marginea Dunării. Datorită rezistenţei clăcaşilor, legiuirea Caragea n-a putut fi aplicată pînă la 1831 la scara întregii ţări. Ea nu s-a putut extinde mai ales asupra tuturor satelor de pe Dunăre şi din apropierea ei, cu toate măsurile şi forţa întrebuinţată de stăpînire după răscoala din 1821 [9]. După situaţiile înaintate [10] în luna martie 1832 de ocîrmuitorii judeţelor Ialomiţa, Ilfov, Vlaşca, Teleorman, Olt, Romanaţi, Dolj şi Mehedinţi, situaţia clăcii şi dijmei în această regiune se prezenta în preajma introducerii Regulamentului organic în felul următor.

În Ialomiţa, legiuirea menţionată nu s-a aplicat pînă în 1831 în nici un sat de pe Dunăre. Clăcaşii de acolo dădeau claca în bani, după vechiul obicei, cîte 30 de parale (denumite şi zlotul de vatră) şi cîte o găină pe an, precum şi dijmă (a zecea parte sau zeciuiala) din semănături. Numai un mic număr de stăpîni, mai perseverenţi în exploatarea clăcaşilor, au putut urca în unele sate claca pînă la 7 lei pe an. Clăcaşii din tîrgul Călăraşi

---

[4] *Legiuirea Caragea*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1955, p. 44—48.

[5] *Ibidem*.

[6] Biblioteca Academiei R.P.R., documente LXVIII/60.

[7] Arhivele statului din Bucureşti, Vornicia din Lăuntru, 1889/1832, II, f. 203—204.

[8] Materialul statistic folosit în cercetarea de faţă se păstrează în Arhivele statului din Bucureşti, fondul Vornicia din Lăuntru. El se va cita în paginile următoare sub iniţialele V.L.

[9] Arh. st. Buc., ms. I 122, f. 53v—54, 70v, 79v 80.

[10] La cererea lui Kiselev şi la ordinul Vorniciei din Lăuntru din 4 martie 1832 de a trimite lămuriri de felul cum se achitau la acea dată claca şi dijma pe moşiile de la marginea Dunării, cît au plătit ţăranii drept clacă pînă în 1831 şi care erau satele în care se aplica legiuirea Caragea; cercetarea trebuia făcută de ocîrmuitori în secret, folosindu-se de subocîrmuitori şi de boieri pămînteni localnici (V.L., I 889/1832, I, f. 4).

www.dacoromanica.ro

(moşia mănăstirii Colţea) dădeau şi ei anual cîte 30 de parale şi cîte o găină [11].

În Ilfov, legiuirea din 1818 a fost impusă în toate satele de pe malul Dunării. Acestea plăteau claca în bani, de la 12 pînă la 18 lei de casă pe an [12].

În Vlaşca, din cele 111 sate de la margine, 83 plăteau claca şi dădeau dijma după legiuirea menţionată. În restul satelor, clăcaşii plăteau de la 3 lei (13 sate) pînă la 7 lei de casă, dînd şi cîte un car de lemne sau (în unele sate) cîte un car de fîn. Satele din fosta raia a Giurgiului (Silima, Ghizdaru, Zmîrda, Nazîru, Căratu, Ghencea şi Turbatu) au plătit în anii 1828 şi 1829 cîte 7 lei de casă, dînd dijmă numai din fîn (din zece una). În 1831 au fost îndatorate a plăti claca şi dijma după legiuirea de mai sus [13].

În Teleorman, această legiuire se aplica pe toate cele 21 moşii cercetate de pe malul sau din apropierea Dunării. Pe unele, legiuirea era aplicată cu unele modificări : cele 12 zile ale clăcii se plăteau cu 12 lei, carul de lemne cu 3 lei, ziua de plug (la cele mai multe) cu un leu, iar la altele (puţine) cu 3 lei ; dijma din semănături din zece una, din fîn la unele cîte 5 lei de coasă, fără dijmă, iar la altele cîte 2 lei de coasă plus dijma din 5 căpiţe una ; în sfîrşit, ierbărit (pe moşiile străine) de oaie 4 parale, de vita mare 2 lei şi 10 parale ; de stup se dădeau 2 parale [14].

În Olt, legiuirea Caragea n-a putut fi aplicată decît treptat, din cauza rezistenţei ţărănimii. Din cele 15 moşii de la margine, ea a fost impusă cu începere din 1820 pe un număr de 12, pe care ţăranii plăteau în 1831 claca pînă la 16 lei anual de casă şi dădeau dijma din produse, iar pe celelalte 3 moşii plăteau de la 4 pînă la 10 lei de familie pe an [15]. La acest judeţ a fost ataşat în 1829 şi teritoriul fostei raiale a Turnului, cu cetăţile Turnu şi Kale, în care locuiau anterior numai turci, şi cu satele locuite de ţărani romîni : Ciuperceni, Flămînda, Măgurelele, Gîrla şi Odaia. Majoritatea acestor ţărani au fost luaţi, cu toate ale lor, de turci peste Dunăre mai înainte de căderea cetăţilor, iar un număr foarte mic din cei rămaşi s-au împrăştiat, în timpul atacului îndreptat asupra cetăţilor, prin satele judeţului Olt, părăsindu-şi bordeiele distruse de război, viile, pometele şi locurile de arătură. La începutul verii anului 1829 nici unul nu se întorsese încă înapoi în aceste sate, ci numai cîţiva din Flămînda şi Ciuperceni veniseră „numai cu trupurile" să-şi lucreze viile [16]. Cei ce s-au întors cu timpul în satele Măgurelele, Flămînda şi Odaia au lucrat în 1830 arendaşului nou-înfiinţatului domeniu al Turnului cîte 7 zile drept clacă, iar cei ce nu i-au clăcuit i-au plătit ziua cu cîte 1 leu şi 20 de parale. În 1831 ei au

---

[11] Cercetarea s-a făcut în 49 de sate : 36 din plasa Borcea şi 13 din plasa Balta (V.L., 1 889/1832, I, f. 48—50).

[12] Făceau excepţie doar patru sate, care lucrau cîte 3—8 zile de casă, clăcaşii dintr-un sat efectuînd şi cîte un transport de produse la Bucureşti, iar cei din alt sat arînd şi cîte o zi (cei ce aveau plug) pe rezervă. Cercetarea s-a făcut în trei plăşi (V.L., 1 889/1832, I, f. 25—26).

[13] V.L., 1 889/1832, I, f. 83—87.

[14] Ibidem, f. 27—28.

[15] Ibidem, f. 32—33.

[16] Arh. st. Buc., Administrative vechi, 343 j/1831, f. 2—4.

www.dacoromanica.ro

trebuit să plătească drept clacă 16 lei şi 20 de parale de casă sau să clăcuiască în zile, cei cu prăvălii în tîrgul Măgurelele dînd în plus cîte 10 lei [17]. Moşiile de la margine erau considerate cele mai productive, „temeiul judeţului la producturi" [18].

În Romanaţi, clăcaşii din cele 29 de sate cercetate de pe malul dunărean erau supuşi legiuirii Caragea, plătind claca de fiecare casă cîte 16 sau 17 lei pe an şi dînd dijmă din semănături (zeciuială) şi din vin (din 20 de vedre una). Dijma din fîn o dădeau în bani, la jumătatea preţului pieţei, iar din porumb o dădeau numai „cu cuvînt" din zece una, în realitate însă de cele mai multe ori din cinci una, deci „zeciuiala îndoită", şi aceasta datorită abuzului arendaşilor, care nu o măsurau imediat pe locul recoltei, ci o înregistrau după bunul lor plac, cînd porumbul era cărat şi aşezat în pătulele ţăranilor. Din aceste 29 de moşii, 27 erau arendate [19].

În Dolj, legiuirea amintită se găsea aplicată pe tot cuprinsul judeţului. Clăcaşii din 28 de sate cercetate de pe Dunăre lucrau cîte 12 zile sau le plăteau cu 12 lei, dădeau cîte 3 lei pentru carul de lemne şi cîte 3 lei pentru ziua de plug cei cu vite de muncă, iar cei fără asemenea vite cîte un leu (socotindu-se 4 clăcaşi la un plug); pe alocuri în loc de ziua de arătură se dădea cîte un coş de porumb de plug. Ca dijmă, ei dădeau din semănături zeciuială în bani sau în produse, după învoială. Dijma din porumb se plătea pe alocuri în bani, cîte 2 lei pînă la 2 lei şi jumătate baniţa de grăunţe de 13 ocale. Dijma din fîn (zeciuială) se dădea în produs sau în bani (în unele părţi cîte 50—60 de parale de căpiţă, iar în altele de la 5 pînă la 20 de lei de claie). Din vin se dădea din 20 de vedre una, clăcaşii fiind opriţi de a-l vinde cu amănuntul. Cei ce-l aduceau în sat plăteau altă zeciuială, în vin sau în bani, după învoială. Pentru oi şi capre se lua primăvara cîte un leu şi un miel de la cîrdul de 30 de capete, iar vara cîte 20 de parale de cap de oaie şi o oca de brînză de la 10 capete sau cît se cădea la învoială. Pentru vitele mari, clăcaşii dădeau în unele sate cîte 20 de parale de la 10 capete în sus, sub denumirea de „suhat". Ei mai dădeau cîte 2 găini pe an, iar cei ce nu le aveau, cîte 2 lei [20].

În Mehedinţi, din cele 28 de sate de la margine cercetate, 17 au fost supuse treptat legiuirii Caragea; în două sate, această legiuire a fost impusă începînd cu anul 1829 prin judecăţi, iar ţăranii se împotriveau încă; un sat dădea oarecare clacă de 4 ani încoace, iar 8 sate, care pînă în 1829 plăteau numai zlotul de vatră, s-au „învoit" de atunci să plătească anual cîte 18 lei de casă pentru toate obligaţiile clăcăşeşti [21].

Din cele expuse mai sus se desprind următoarele concluzii. În primul rînd, legiuirea Caragea fusese impusă pînă în 1831 în toate satele de margine din judeţele Ilfov, Teleorman, Romanaţi, Dolj şi Mehedinţi. În satele

---

[17] V.L., 1 889/1832, I, f. 33.

[18] Raportul ocîrmuitorului din 23 aprilie 1832 (V.L., 321/1832, f. 23).

[19] V.L., 1 889/1832, I, f. 63—68.

[20] Ibidem, f. 117.

[21] Din situaţia statistică a judeţului se poate urmări evoluţia clăcii: de la nimic (1822, 1828 şi 1829) se trece direct la 18 lei de casă (în 9 sate); sau de la zlotul de vatră (în 1822) la 8 lei (în 1828), apoi la legiuirea Caragea; sau de la 2, 3 şi 6 zile (în lucru sau în bani) la această legiuire; sau de la 6 şi 8 lei la 18 lei (V.L., 1 889/1832, I, f. 154).

www.dacoromanica.ro

de margine din judeţul Vlaşca, această legiuire se aplica în proporţie de 74,7%, iar în cele de margine din judeţul Olt în proporţie de 80%. Ea n-a putut fi impusă în nici un sat de margine din judeţul Ialomiţa. Aici rezistenţa ţărănimii, manifestată printr-o continuă stare revoluţionară, a oprit pătrunderea clăcii şi a legiuirii din 1818.

În al doilea rînd, pe nici o moşie de pe malul şi din apropierea Dunării ţăranii nu prestau la 1831 zilele clăcii în lucru, ci le dădeau în bani, cîte 30 de parale în Ialomiţa şi cîte 12—18 lei în celelalte judeţe, cu excepţia satelor de margine din Dolj, care clăcuiau cîte 12 zile de casă sau le plăteau cu cîte 12 lei, patru din ele lucrînd de la 3 pînă la 8 zile de familie pe an. Cît priveşte judeţul Mehedinţi, statistica nu precizează cum se presta claca în cele 17 din totalul de 28 de sate de la margine; credem totuşi că şi acolo clăcaşii o dădeau în bani. Numai în bani se achitau apoi toţi clăcaşii din satele de pe ţărmul dunărean şi de ziua de plug, principala sursă de forţă de muncă gratuită care putea fi folosită de stăpîni pentru a-şi cultiva o parte din moşie pentru ei.

În al treilea rînd, pe nici o moşie de pe malul şi din apropierea Dunării clăcaşii nu lucrau, în perioada analizată, pămîntul pentru stăpîn sau arendaş, cu alte cuvinte pe nici una din aceste moşii nu se cultiva rezerva feudală. Se semnalează doar un singur sat de margine din Ilfov în care clăcaşii arau cu cîte pluguri puteau forma pe moşie o zi proprietarului[22], şi doar un singur sat de margine din Romanaţi, în care arendaşul lua pe cîţiva clăcaşi în cîte 2—3 zile să-i cosească şi să-i strîngă fînul din livezile sale, scăzîndu-li-se cîte un leu din banii clăcii (16 lei de casă pe an)[23].

Cîmpiile cele mai fertile, situate de-a lungul Dunării, se găseau în această vreme aproape nelocuite şi aceasta din cauza deselor incursiuni turceşti, care goniseră pe locuitori în partea muntoasă a ţării[24]. Din cauza slabei populări a cîmpiei, pămînturile din această regiune erau necultivate[25]. De aceea stăpînii moşiilor de la margine n-au îndrăznit să constrîngă pe clăcaşi să le muncească atîta cît le permitea legiuirea Caragea, „temîndu-se a nu-şi pierde satele şi, firește, mulţimea rodurilor dobîndite din dijmurile acestora şi vînarea peştelui de unde sînt bălţi", după însăşi declaraţia guvernului de atunci. Acesta îşi dădea seama că ţăranii de la margine, consideraţi printre cei mai buni lucrători de pămînt din ţară, în cazul unor presiuni sporite din partea proprietarilor „pot numaidecît să treacă peste Dunăre, ca unii ce sînt obişnuiţi a trăi mai mult cu turcii", iar proprietarii să rămînă cu moşiile nelucrate şi fără nici nu venit[26].

Rezultă deci că venitul principal al stăpînilor şi arendaşilor îl constituia la această epocă înainte de toate dijma clăcaşilor şi numai apoi banii

---

[22] V. L., 1 889/1832, I, f. 25.

[23] Ibidem, f. 64v.

[24] *Raportul lui Barbu Ştirbei către Kisseleff asupra stării Valachiei în a. 1832*, în „Convorbiri literare", XXIII, 1889, p. 33.

[25] Kiselev către Sfatul administrativ extraordinar din 10 august 1832 (V. L., 2 751/1832, I, f. 3—13). Vezi şi raportul ocîrmuitorului de Teleorman din 28 martie 1832 (V.L., 1 999/1831, I, f. 458).

[26] Sfatul administrativ extraordinar către Kiselev, 1 aprilie 1832 (V.L., 1 889/1832, I, f. 97—99).

www.dacoromanica.ro

clăcii. Cerealele aruncate pe piață de proprietari și arendași erau, în general, produsul dijmei clăcașilor.

Claca și dijma în restul țării. Analiza la scara țării a felului cum se dădea claca și dijma pînă la 1831 se face în cele ce urmează pe baza situațiilor statistice, întocmite pe sate de ocîrmuitorii celor 18 județe [27], precum și pe baza informațiilor date de deputații județelor și de cîte doi din proprietarii fiecărui județ, consultați de autoritatea centrală în această problemă.

În județul Slam Rîmnic, potrivit situației întocmite asupra unui număr de 129 de sate din cele 195 existente (restul fiind moșii moșnenești, fără clăcași), legiuirea Caragea se aplica integral numai în 47 de sate. În aceste sate clăcașii se achitau de zilele clăcii, de ziua de plug și de carul de lemne în lucru sau în bani, dînd pe lîngă acestea și găini. În rest, un număr de 15 sate lucrau numai cele 12 zile ale clăcii, dînd unele sate și găini; alt număr de 43 de sate lucrau cu mîinile de la 3 pînă la 11 zile de casă, unele din ele arînd pe rezervă cîte una pînă la trei zile cu plugurile, efectuînd munci și podvezi cu carele și dînd, majoritatea, de la una pînă la două găini de clăcaș; într-un sat clăcașii lucrau cîte 2 zile cu plugul și cîte o zi cu carul; în altul lucrau cîte o zi cu mîinile, dînd cîte o chilă de orz de familie, iar tot satul 25 de chile de grîu; într-un sat se lucra cîte o zi cu carul și se da cîte o chilă de orz, iar toții clăcașii 5 chile de grîu; în altul se lucra la fel și se da aceeași cantitate de orz minus grîul; clăcașii dintr-un sat dădeau drept clacă o jumătate chilă de grîu sau 3 baniță de mei și cîte 2 găini de casă; în alt sat clăcașii plăteau cîte o jumătate chilă de grîu sau de mei; în sfîrșit, în 15 sate se plătea de casă de la 1 pînă la 12 lei, două din ele lucrînd și ziua de plug și aproape toate dînd cîte una pînă la două găini.

În ceea ce privește dijma, clăcașii dădeau din cereale și din porumb zeciuială; în 4 sate drept dijmă din porumb se dădeau cîte 88 de ocale de grăunțe de pogon. Dijma din fîn varia foarte mult de la o moșie la alta. Ea se lua în fîn sau în bani. Cînd se lua în fîn, ea se ridica de la una din zece la una din șapte, la una din cinci, la una din patru și chiar la una din trei, iar cînd se dădea în bani, ea se plătea cu 3—5—6—7—8 lei de carul de măsură, sau de la 10—12—20—30 de parale la 1 leu [28] de stînjen. Într-un sat arendașul a luat în 1831 cîte 19 lei de casă. Dijma din vii se lua în unele sate (din plasa Marginii de Sus) în bani, și anume cîte 5 lei de suta de vedre de vin sau de pogonul de vie. Pentru grădinile de zarzavat se luau pe alocuri de la 8 pînă la 10 lei de pogon. Miei se luau în unele locuri cîte unul de la 30 sau de la 50 de oi, inclusiv cîte o ocă sau două de lînă. Pentru pășunatul animalelor în pădure se lua pe alocuri „mugurărit", de capră cîte 10 parale, iar de porc cîte 30 de parale pînă la un leu și 10 parale.

Regimul clăcii era mai ușor pe moșiile moșnenești. Clăcașii prestau moșnenilor clacă în lucru sau în bani de la 4 la 12 zile sau de la 4 la 12 lei.

---

[27] La cererea Vorniciei din Lăuntru din 21 martie 1832 (ibidem, f. 72—73).
[28] Leul avea 40 de parale.

www.dacoromanica.ro

Ca dijmă, ei dădeau zeciuială din semănături, iar din fîn cum se puteau învoi, în produs sau în bani.

În ceea ce privește rezerva, ea se lucra în acest județ pe o scară foarte redusă. Din cele 129 de sate cercetate, numai în 23 clăcașii lucrau pentru stăpîni sau arendași de la una pînă la trei zile cu plugul, și aceasta mai ales în regiunea de cîmp [29].

În județul Brăila, înființat în primăvara anului 1828[30], clăcașii s-au achitat în anii 1828—1830 de obligațiile lor „după obicei, precum s-au urmat și la turci", fără vreo învoială între părți. Drept clacă, ei au lucrat deci cîte 7 zile de familie sau le-au achitat în bani, cîte un leu ziua. Ca dijmă, ei au dat zeciuială din culturile făcute pe pămîntul fostei raiale, iar din cele făcute pe alte moșii, cîte 60 de parale de claia de grîu și cîte 50 de parale de claia de orz și de mei. Din fîn, clăcașii au dat cîte 3 lei de car sau cît se puteau învoi. Peștele vînat de clăcași în baltă se împărțea pe din două cu stăpînii sau după cum se cădea la învoială. În 1831, clăcașii din acest județ au fost supuși, unii legiuirii Caragea, alții au încheiat învoieli, după cum s-au putut tocmi. Atîta numai că în acest an ei au dat cîte două dijme din semănături : una arendașilor noului domeniu al fostei raiale și alta stăpînilor de moșii. În acest județ nu se lucra rezerva [31]. Clăcașii erau liberi să are, să cosească și să țină vite la discreție [32].

În județul Buzău, legiuirea Caragea se aplica integral numai în 57 din totalul de 149 de sate existente, deci în proporție de 38,2%, claca dîndu-se în lucru sau în bani [33]. În rest, 16 sate făceau clacă de 12 zile de casă, 3 sate 10—8 zile, 7 sate 8 zile, 1 sat 7 zile, 15 sate 6 zile, 1 sat 6 zile și carul de fîn, 1 sat 5 zile și cîte 10 lei de casă, 1 sat 5 zile, 1 sat 4 zile, făcînd în plus cîte un transport cale de 10 ore și cîte o zi cu plugul ; 11 sate plăteau claca în bani, de la 2 pînă la 11 lei de casă ; în sfîrșit, clăcașii dintr-un sat dădeau în contul clăcii cîte o chilă de orz și cîte o jumătate de chilă de grîu, aduceau vinul stăpînului din deal, plăteau 50 de lei pentru stîna satului și cîte 5 lei de carul de fîn ; în alt sat clăcașii dădeau cîte o chilă de orz, cîte un „simic" de mei, arau cîte o zi cu plugul pe rezervă, făceau cîte un transport (în locul carului de lemne) și aduceau vinul din deal la cîrciuma boierului ; pe o moșie, ei dădeau cîte două chile orz și aduceau 5 buți de vin din deal ; pe alta, tot satul dădea 12 chile de orz, 10 chile de grîu, 8 chile de mei, aducea vinul și rachiul la cîrciumile stăpînului de la o distanță de 4 ore și dădea 30 de care fîn și 30 de care de lemne.

---

[29] V. L., 1 889/1832, I, f. 207—213.

[30] La 1 mai 1828 au fost numiți ispravnicul, sameșul și zapciii de plăși (Arh. st. Buc., Administrative vechi, 126/1828, f.3). În 1831, județul avea 38 de sate, 1 406 săteni dajnici și 2 plăși (*Analele parlamentare*, II, p. 475).

[31] V. L., 1 889/1832, I, f. 222.

[32] Ibidem, II, f. 283—285, 356—358.

[33] Dintre aceste 57 de sate, clăcașii de pe două moșii lucrau cîte 20 de zile ; cei de pe altă moșie cîte 16 zile, efectuînd în plus cîte un transport cale de 5 ore ; pe altă moșie lucrau cîte 14 zile, iar pe alta cîte 12 zile, iar în locul zilei de plug fasonau și transportau cîte 500 de araci și în al carului de lemne aduceau cîte un car de fîn ; în 2 sate clăcașii dădeau cîte 20 de lei, iar în alt sat cîte 15 lei și cîte 4 ocale lînă de la 100 de oi.

www.dacoromanica.ro

În ceea ce privește dijma, 103 din totalul satelor județului o dădeau după legiuirea menționată. Clăcașii din satele (26) plaiului Slănic dădeau dijmă din porumb cîte 88 de ocale grăunțe de pogon, iar dijma din fîn o plăteau în bani. În plasa Cîmpului, unele sate (12) dădeau din semănături zeciuială, iar din fîn bani, adică de la 4 lei și jumătate pînă la 10 lei de car, sau, în produs, de la o căpiță din șapte pînă la o căpiță din cinci; într-un sat clăcașii dădeau cîte 2 găini, cîte 5 ocale lînă și cîte un miel de la suta de oi, iar în altul o ocă lînă de la 15 oi.

Și în acest județ claca era mai ușoară pe moșiile moșnenești. Clăcașii lucrau anual moșnenilor de la 6 pînă la 12 zile clacă de casă, iar dijmele le dădeau după legiuirea Caragea, fiind scutiți pe alocuri de ziua de plug și de carul de lemne [34].

În regiunea de munte, locurile cele mai bune se foloseau pentru livezi de arbori fructiferi, podgorii și plantații de vii. Moșiile în aceste părți fiind mici, clăcașii făceau semănături numai pentru hrana lor. În partea cîmpului ei produceau și pentru negoț. Producția moșiilor se rezuma la producția realizată de clăcași pe locurile lucrate pentru ei, iar nu pentru stăpîni sau pentru arendași. Plecarea clăcașilor să are pe moșii străine însemna lăsarea moșiei pe care locuiau nelucrată [35]. De aceea și rezerva este aproape inexistentă în acest județ. Ea se semnalează numai pe două moșii de la șes, unde clăcașii care aveau pluguri făceau stăpînilor cîte o zi de arătură pe an.

În județul Saac, claca se practica numai pe 182 de moșii boierești și mănăstirești și pe vreo 13 moșnenești, restul fiind moșii stăpînite, locuite și cultivate de moșneni, fără clăcași pe ele. Din cele 182 de moșii cu clăcași, legiuirea Caragea se aplica integral numai în 66 de sate, deci în proporție de 36,2%. Erau apoi 8 sate în care această legiuire se aplica incomplet: clăcașii nu dădeau ziua de plug și carul de lemne sau în locul carului de lemne unii dădeau cîte un car de fîn. În celelalte 108 sate supuse clăcii, clăcașii se achitau de obligații în mod foarte diferit, în toate însă sub nivelul obligațiilor impuse de legiuirea Caragea: zilele clăcii variau în aceste sate de la 3 la 12; plugul și lemnele le dădeau în natură sau în bani numai 11 sate, iar 10 sate numai plugul, 3 sate în locul lemnelor dădeau un car de fîn de casă, în schimb toate satele dădeau una pînă la două găini de familie. În general, în județ claca se dădea în bani [36].

Ca dijmă, clăcașii dădeau din cereale zeciuială, din porumb cîte 8 baniță de știuleți de pogon, din fîn din cinci căpițe una sau bani, după cum se puteau învoi (de la 2 pînă la 4 lei de car), din vii din 20 de vedre de vin una, iar pe alocuri din 10 vedre una sau bani (cîte 20—22 de parale pînă la 2—3 lei de pogon).

---

[34] V. L., 1 889/1832, I, f. 225—231.

[35] Raportul deputatului județului din 29 august 1832 (V. L., 1 889/1832, III, f. 1 322—1 329).

[36] La 15 august 1832, cei doi boieri județeni, solicitați să dea lămuriri asupra clăcii, propuneau ca zilele acesteia „să se facă și în lucru, iar nu numai în plată de bani" (V. L., 1 889/1832, II, f. 276), iar deputatul județului își manifesta în același timp dorința: „Zilele clăcii bine ar fi să le lucreze clăcașii, pentru de a să înlesni lăcuitorul în lucrări și să nu rămîie datori" (V.L., 1 889/1832, II, f. 230).

www.dacoromanica.ro

Legiuirea Caragea se găsea impusă şi în tîrgurile judeţului. Clăcaşii din Mizil (moşia boierilor din familia Urlăţeanu) dădeau claca în bani, cîte 16 lei de casă, iar cei ce locuiau pe uliţa tîrgului plăteau cîte 5 lei de stînjenul de teren. Ei nu dădeau dijma din produse, deoarece moşia nu era adaptată agriculturii. Clăcaşii din Urlaţi (moşie a aceloraşi boieri) îşi îndeplineau obligaţiile după legiuirea menţionată.

Şi în acest judeţ clăcaşii de pe moşiile şi părţile de moşii moşneneşti se bucurau de o clacă mai uşoară decît cei de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. Ei îşi îndeplineau obligaţiile după cum se puteau învoi în fiecare an cu moşnenii. Claca şi-o făceau, în general, în lucru, de la 3 pînă la 10 zile, cel mai frecvent cîte 6 zile ; în cîteva locuri ei o plăteau însă şi în bani, de la 4 pînă la 12 lei de familie. Pe cele mai multe părţi de moşii moşneneşti clăcaşii erau scutiţi de ziua plugului şi de carul de lemne, iar pe cîteva din ele ei se achitau de aceste obligaţii în bani, la un preţ inferior însă celui plătit de clăcaşii de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. Ca dijmă, ei dădeau ca şi clăcaşii de pe aceste moşii : din semănături zeciuială, din porumb 8 baniţe de pogon, iar din fîn din cinci una sau bani, de la 1 pînă la 6 lei de car, după învoială ; din vii din 20 de vedre de vin una sau uneori bani de pogon. Şi darea găinilor era frecventă pe pămînturile moşnenilor.

Rezerva se lucra şi în acest judeţ pe o scară foarte redusă. Clăcaşii lucrau pămîntul pentru stăpîni numai în contul zilei de plug. Din cele 182 de moşii supuse clăcii, numai pe 18 clăcaşii făceau cîte o zi de arătură pe rezervă, mai ales în regiunea de cîmp [37]. Pămîntul nelucrat de clăcaşii de pe moşie nu era lucrat nici de stăpîn sau arendaş, ci era dat clăcaşilor străini de moşie, contra plată [38].

În judeţul Prahova, legiuirea din 1818 se aplica în 125 din cele 144 de sate existente, deci în proporţie de 94%. Cele 12 zile ale clăcii se dădeau în bani [39]. În restul de 19 sate, clăcaşii se achitau de clacă în lucru (de la 6 pînă la 12 zile de casă pe an) sau în bani (cu 3—7 lei); în două dintre ele clăcaşii coseau stăpînului în contul clăcii o anumită suprafaţă de fîneaţă, lucrîndu-i în plus cîte 3 zile. Şi dijma se dădea în 117 sate, deci aproape pe toată întinderea judeţului, potrivit legiuirii Caragea. Excepţie făceau numai cîteva sate, unde dijma din fîn se dădea în bani (de la 20 de parale pînă la 2 lei de car). Dijma din porumb se dădea în natură (cîte 88 de ocale de grăunţe sau cîte 8 baniţe de ştiuleţi de pogon) sau în bani (cîte 2 lei şi 20 de parale de pogon). Pe cîteva moşii moşneneşti (din plasa Filipeşti), clăcaşii dădeau claca în bani, fie la valoarea stabilită de legiuirea Caragea, sau numai cîte 3 pînă la 6 lei de casă pe an. Reducerea se explică prin lipsa de pămînt suficient pe moşiile moşneneşti.

În ceea ce priveşte obligaţiile clăcaşilor din tîrgurile judeţului, în Filipeştii de Tîrg (moşia lui I. Slătineanu), claca şi dijma se achitau

---

[37] V. L., 1889/1832, I, f. 347—369.

[38] În plasa Despre Buzău se luau 20—25 de lei de pogon (Ibidem, f. 237—238).

[39] La 25 august 1832, boierul judeţean căruia i se ceruse lămuriri asupra clăcii propunea ca „aceste zile să cuvine a le face şi în lucru, iar nu numai în plată de bani" (ibidem, III, f. 1 304—1 308).

www.dacoromanica.ro

după legiuirea menționată, iar în Cîmpina (moșie în care aveau părți mănăstirea Cernica, C. Cîmpineanu și Gh. Băicoianu) clăcașii coseau în contul clăcii pentru stăpîni cîte 40 de prăjini de fîneață de familie și adunau fînul în căpițe, lucrînd în plus cîte 3 zile de casă pe an; ca dijmă, ei dădeau din porumb cîte 8 baniță de știuleți de pogon (banița de 22 de ocale), din cereale zeciuială din snopi, din fîn dijmă; erau scutiți de carul de lemne, iar ziua de arătură o făceau numai cei ce aveau pluguri, ceilalți ajutîndule acestora cu vitele lor.

Rezerva se semnalează numai pe două moșii, unde clăcașii arau cîte puțin pămînt pentru stăpîni: pe una cîte un pogon de casă, iar pe alta cîte o zi, cei ce aveau pluguri [40].

În județul Ialomița [41] s-a arătat mai sus că legiuirea Caragea nu pătrunsese încă în cele 49 de sate de la marginea Dunării. În schimb, în restul județului această legiuire se aplica integral în 31 de sate. În restul satelor (98), claca se achita în lucru (de la 6 pînă la 12 zile de casă pe an) sau în bani. La scara județului, această legiuire se aplica deci la 1831 în proporție de 22,6%. Și în partea mai îndepărtată de Dunăre a județului rezerva era inexistentă în această perioadă, cu excepția a două moșii, dintre care pe prima clăcașii făceau anual stăpînului cîte 5 pași arătură toamna și cîte 5 pași primăvara, iar pe a doua îi arau cîte o zi cu plugul [42]. Producția cerealieră a județului era deci produsul muncii clăcașilor de pe pămîntul lucrat pentru ei, oricît de mult puteau. Suprafața arată de un clăcaș în acest județ se ridica, în medie, la 34 și jumătate pogoane, majoritatea fiind cultivate cu grîu și orz[43].

În județul Ilfov, legiuirea amintită se aplica integral în 295 din cele 347 de sate existente, adică în proporție de 85%. Claca se plătea în general în bani [44] și numai într-un mic număr de sate în bani și în lucru. În restul de 52 de sate claca varia între 3 [45] și 12 zile în lucru, unele fiind obligate să dea carul de lemne și ziua de plug, altele numai carul de lemne, iar altele să facă numai cîte un transport de casă. Ziua de plug și carul de lemne se plăteau de regulă în bani. Cît privește dijma, în 295 de sate ea se achita după legiuirea citată, iar în rest se luau: din cereale din zece snopi unul, din porumb 4 baniță de grăunțe de pogon, iar din fîn din cinci căpițe una (în plășile Snagov, Sabar și Oltenița) sau după cum se puteau învoi cu arendașii (în plasa Ciocănești). Și în acest județ rezerva

---

[40] V. L., 1889/1832, I, f. 272—277.

[41] Cu 137 de sate la 1831.

[42] V. L., 1889/1832, II, f. 734v — 740.

[43] După calculul unui boier județean consultat asupra clăcii, efectuat la 15 august 1832 (ibidem. f. 241—251).

[44] La 23 mai 1832, ocîrmuitorul județului arăta modul cum se plătea claca: „Lăcuitorii satelor mai nainte vreme, precum își plătea celelalte răspunderi ale stăpînirii, adică dajdia, vinăriciu, dijmăritu și celelalte prin slujbași și slujitori, cu asemenea chip, plătind o frunte dă bani proprietarului pentru clacă, celelalte rămășituri să scotea întotdauna cu un slujitor, ajungînd aceasta în cele mai multe sate ca o legiuire" (ibidem, I, f. 676).

[45] Cîte 3 zile făceau clăcașii din 4 sate, în primele 3 însă cei ce refuzau să lucreze dădeau, în schimb, cîte 2 baniță de grîu și 2 baniță de orz și lucrau cîte o zi de arătură, iar cei din al patrulea sat lucrau cîte 3 zile și tot satul dădea 50 de chile de grîu, 60 de chile de orz și 30 de care cu fîn, fiind scutit de dijmă.

www.dacoromanica.ro

este aproape inexistentă. Ea se lucra în contul zilei de arătură și se semnalează numai pe 5 moșii [46].

În județul Dîmbovița, legiuirea Caragea se aplica integral în 191 din cele 224 de sate existente, deci în proporție de 85%. Claca se dădea, în general, în bani [47], iar prețul zilelor lucrate în folosul proprietății se scădea din banii clăcii, spre nemulțumirea clăcașului, „mai vîrtos cînd nu ia plată în mînă, ci să scade dintr-o datorie socotită dă dînsul neînființată" — după declarația deputatului județului [48] — „fapt care arată că țăranii contestau însăși legalitatea clăcii. Dijma se lua în 170 de sate după legiuirea menționată, iar în celelalte în mod diferit de la loc la loc : din cereale se lua zeciuială, din porumb cîte 4 pînă la 8 baniță de cocoloși de pogon sau cîte 44 pînă la 55 de ocale de grăunțe de pogon, iar din fîn, după cum se puteau învoi, din 5 sau 6 căpițe una sau în bani, de la 1 pînă la 2 lei de car. Clăcașii din tîrgurile Potlogi (moșia lui Gr. Brîncoveanu) și Găești (moșie cu mai mulți stăpîni) se achitau de clacă, plug, lemne și dijme după legiuirea de mai sus. Și în acest județ, regimul clăcii era mai ușor pe moșiile moșnenești decît pe cele boierești și mănăstirești : claca se făcea în lucru sau se plătea în bani, de la 3 pînă la 8 zile, cu scutirea pentru clăcași a zilei de plug și a carului de lemne ; dijma se dădea ca și pe moșiile boierilor și mănăstirilor. Rezerva nu este semnalată pe nici o moșie din județ [49]. Și aici producția cerealieră se rezuma la cea realizată de clăcași pe pămîntul lucrat pentru ei. Pe moșiile întinse, clăcașii mai harnici și cu copii numeroși se străduiau să are cît mai mult, de la 3 pînă la 7 pogoane de familie, poate și mai mult, pentru porumb, afară de arăturile pentru ovăz sau grîu. În cazul cînd țăranul nu ara pentru el, stăpînul rămînea cu moșia nelucrată, deci păgubaș de dijmă [50].

Pentru județul Vlașca s-a arătat mai sus care era situația clăcii și dijmei în satele (111) de pe malul și din apropierea Dunării. În restul de 81 de sate, clăcașii își îndeplineau obligațiile potrivit legiuirii Caragea [51]. La scara județului, această legiuire se aplica în 164 din cele 192 de sate existente, deci în proporție de 85% [52]. În ceea ce privește dijma, ea se dădea în toate satele județului după legiuirea pomenită. Regimul clăcii pe moșiile moșnenești din cele trei plăși de la marginea Dunării era mult mai ușor decît cel de pe moșiile boierești și mănăstirești. Clăcașii dădeau drept clacă moșnenilor în cele mai multe locuri cîte 3 lei și cîte un car de fîn sau numai cîte 3—4 lei, fiind scutiți de plug și de lemne. În județ nu se semnalează rezerva [53].

---

[46] V.L., 1 889/1832, I, f. 701—705.

[47] Cei mai mulți din clăcașii județului n-aveau pămînt suficient pe moșiile unde locuiau, ci arătura și fînul și le făceau pe moșii străine, fiind nevoiți „să plătească drepturile proprietății în două locuri" (vezi raportul ocîrmuitorului din 27 februarie 1833, ibidem, 2 751/1832, I, f. 95).

[48] Din 19 august 1832 (ibidem, 1 889/1832, II, f. 310—311).

[49] V. L., 1 889/1832, I, f. 482—486 ; III, f. 1400—1 407.

[50] Raportul deputatului județului din 19 august 1832 (ibidem, II, f. 310—311).

[51] Ibidem, I, f. 81.

[52] Ea n-a putut fi extinsă pînă la 1831 asupra întregului județ din pricina rezistenței țăranilor sau, după cum se exprimau boierii, „din pricina încăpățînării oamenilor din această țară" (ibidem, II, f. 227).

[53] Ibidem, I, f. 83—86.

www.dacoromanica.ro

Pentru judeţul Teleorman s-a arătat anterior care era situaţia clăcii şi a dijmei pe 21 de moşii de la Dunăre. Analizînd situaţia la scara judeţului, se constată că în majoritatea satelor legiuirea Caragea n-a putut fi impusă pînă la 1831 [54]. Din cele 187 de sate existente, numai 77 îşi îndeplineau obligaţiile după această legiuire, care se aplica deci în proporţie de 41%. În rest, clăcaşii plăteau de casă cîte 19, 17, 15, 13, 12 lei (25 de sate), 10, 8, 7, 6 lei (15 sate), 4 şi 3 lei, iar pe 53 de moşii moşneneşti nu exista regimul clăcii, nefiind clăcaşi pe ele. În tot cuprinsul judeţului se lua dijma: din semănături zeciuală, din vin din 20 de vedre una, iar din fîn cîte 3 pînă la 7 lei şi 20 de parale de coasă (în plasa Marginea). Se luau în sfîrşit, „cu învoire de obicei", cîte 4 pînă la 6 parale de porc, cîte 2 parale de oaie şi cîte 2 parale de stup. În ceea ce priveşte obligaţiile locuitorilor din tîrgurile judeţului, clăcaşii din Mavrodin (moşia baronului Sachelarie) plăteau cîte 12 lei de casă, iar negustorii cîte 4—6 lei pe an; clăcaşii din Ruşii de Vede (moşia mănăstirii Sf. Spiridon) cîte 6 lei, negustorii dînd de la una pînă la două ocale de ceară pe an de casă; în sfîrşit, clăcaşii de la Zimnicea (moşia doamnei Ipsilanti) se achitau de îndatoriri după legiuirea Caragea [55].

Judeţul, deşi era întins, totuşi numai o parte din el era cîmp arabil, iar două părţi crîng şi pădure. Majoritatea ţăranilor locuiau în aceste două părţi de sus, pe moşii improprii agriculturii, iar partea cîmpului de la vale, care era mai fertilă, se afla mai mult nelocuită din cauză că, fiind de margine, suferise „feluri de răutăţi" din partea turcilor [56]. De aceea, din diferite pricini, ca infertilitatea pămîntului (plin de tufe, mărăcini şi buruieni), pămînt insuficient în raport cu numărul mare de clăcaşi, teren apătos, lipsă de apă potabilă etc., clăcaşii îşi lăsau casele şi familiile pe moşie, unde-şi plăteau claca, şi se împrăştiau cu arăturile pe alte moşii roditoare, fiind obişnuiţi să-şi facă semănăturile pe cîte două sau trei moşii, în speranţa că, dacă acestea nu vor rodi pe o moşie, vor da rod pe alta, „răzămîndu-să îndemnarea lor la lărgimea pămîntului slobod", adică nefolosit de nimeni, şi dînd dijmă din produse [57]. Stăpînul moşiei, căruia-i rămînea pămîntul nedefrişat şi nelucrat de clăcaşii săi, îl dădea la ţărani străini, în schimbul dijmei, „fiind îndăstul că i să înfrumuseţează moşia" [58]. Şi moşnenii, stăpîni pe moşii infertile, le lăsau nelucrate şi se duceau să are şi să cosească pe moşii străine, „cunoscînd mai dă folos să să hrănească cu plată şi cu dijmă pă alte moşii, decît, slobozi, fără nici o dare, pă pămîntul moşiilor lor" [59].

În aceste condiţii, nu putea fi vorba de rezervă în judeţ. Baza producţiei de cereale a judeţului o constituia producţia clăcaşilor. Unii din ei

---

[54] Vezi şi raportul ocîrmuitorului din 18 iunie 1834: „... Într-acest judeţ, pînă la începerea Regulamentului, în cele mai multe sate încă nu începuse a să urma asupra clăcii pravila domnului Caragea" (V.L., 1 926/1833, f. 722).

[55] Ibidem, 1 889/1832, I, f. 283—288.

[56] Raportul ocîrmuitorului din 28 martie 1832 (V. L., 1 999/1831, I, f.545).

[57] Raportul boierilor judeţeni din 26 august 1832 (ibidem, 1 889/1832, III, f. 1 346—1 348).

[58] Raportul ocîrmuitorului din 23 mai 1832 (ibidem, 1 999/1831, II, f. 642).

[59] Raportul deputatului judeţului din 12 septembrie 1832 (ibidem, 1 889/1832, III, f. 1473).

www.dacoromanica.ro

arau pînă la 20 de pogoane de pămînt de cap pentru subzistenţa caselor lor şi pentru comerţ. Ei creşteau şi un număr însemnat de vite [60].

În judeţul Muscel, legiuirea Caragea se găsea impusă la această dată în 85 din cele 127 de sate existente, deci în proporţie de 66,9%. Claca se plătea în satele supuse acestei legiuiri cu 14—16 lei de casă pe an. În celelalte 42 de sate, clăcaşii plăteau anual cîte 2 pînă la 12 lei, iar într-un sat cîte 60 de parale, în timp ce în altul cîte 30 de parale de familie. Orăşenii din Cîmpulung, care foloseau moşia Valea Mare, plăteau cîte 16 parale de casă. Ca dijme, din cereale se lua zeciuială, din porumb cîte 88 de ocale de grăunţe de pogon, iar pe alocuri cîte 50 de ocale de grăunţe de pogon şi cîte o oca de fasole; din fîn, în natură, din şapte una pînă la din trei una, sau în bani, cîte 3 lei de car sau cît se puteau învoi. Din cauza lipsei de pămînt arabil şi moşnenii din acest judeţ luau, în general, de la clăcaşii lor claca şi dijma potrivit legiuirii Caragea; numai în unele locuri clăcaşii le plăteau de la 2 pînă la 12 lei de casă drept clacă pe an, iar clăcaşii din trei sate dădeau cîte o vadră de vin pentru clacă, lemne şi plug, plus dijmele. Drept dijmă, moşnenii luau zeciuială din grîne, zeciuială sau cîte 88 de ocale de grăunţe de porumb de pogon, iar din fîn una din cinci pînă la una din trei căpiţe sau bani, după cum se puteau învoi [61].

Cele mai multe moşii din regiunea de munte, fiind strîmte, n-aveau pămînt suficient de arătură, fîn şi izlaz pentru ţăranii de pe ele. Aceştia erau nevoiţi să are şi să cosească pe moşii străine din regiunea de cîmp, contra bani, zile de muncă şi dijmă mult mai mare decît zeciuiala obişnuită pe moşiile pe care locuiau [62]. În general, cele mai multe moşii erau împărţite deja la clăcaşi şi totuşi nu ajungeau să le satisfacă cerinţele de pămînt [63]. În aceste împrejurări, este uşor de înţeles de ce în judeţ nu se semnalează rezerva.

În judeţul Argeş, din cele 156 de sate cercetate din totalul de 219, numai 143 erau supuse legiuirii Caragea. Şi aici pătrunderea acestei legiuiri s-a lovit de rezistenţa clăcaşilor. În restul satelor, clăcaşii lucrau cîte 3 pînă la 10 zile de casă pe an. Dijmele se dădeau potrivit legiuirii menţionate, dijma fînului variind foarte mult de la un loc la altul: de la o căpiţă din 7 pînă la o căpiţă din 3 sau bani (1 sat), sau muncă (1 sat). Darea găinilor se semnalează în plasa Topolog: de la una pînă la 3 de casă pe an. În judeţ nu se menţionează rezerva [64].

În judeţul Olt, clăcaşii îşi îndeplineau integral obligaţiile după legiuirea Caragea numai în 84 din cele 174 de sate existente, adică în proporţie de 48%. În aceste sate, în cea mai mare parte arendate, claca, plugul şi lemnele se dădeau în bani [65]. Din restul de 90 de sate, în 30 claca se plătea

---

[60] Raportul boierilor judeţeni din 26 august 1832 (ibidem, f. 1346—1348).
[61] V.L., 1 889/1832, I, f. 302—310.
[62] Raportul deputatului de judeţ din 17 august 1832 (ibidem, II, f. 322—323).
[63] Raportul ocîrmuitorului din 3 septembrie 1832 (ibidem, III, f. 1 375—1 382).
[64] V. L., 1 889/1832, I, f. 501—510.
[65] Din situaţia statistică a judeţului se poate urmări evoluţia clăcii în bani, care se urcă brusc, o dată cu impunerea legiuirii din 1818, la 16 lei pe an de clăcaş. Se constată apoi că în primul an de aplicare, această legiuire a putut pătrunde numai în 4 sate, că înainte de 1818 clăcaşii au plătit drept clacă mult mai puţin — de la 30 de parale şi o găină pînă la 3, 4, 6 şi

www.dacoromanica.ro

cu 3 pînă la 12 lei de casă sau se lucrau (în cîteva sate) de la 4 pînă la 12 zile pe an. Ca dijmă, clăcaşii dădeau zeciuială din grîne, iar din fîn din cinci căpiţe una, plus găinile (de la una pînă la trei de casă pe an). Celelalte sate, în număr de 60, situate pe moşii moşneneşti, îşi îndeplineau îndatoririle după cum se puteau învoi cu moşnenii : cîte doi sau cel mult cîte 3 lei drept clacă de casă pe an şi zeciuială din produse [66]. Faptul că moşnenii dădeau clăcaşilor pămînt la un preţ mai mic constituia o atracţie pentru clăcaşii de pe moşiile vecine boiereşti sau mănăstireşti de a fugi pe moşiile moşneneşti [67], precum şi un îndemn în plus de a rezista la ei acasă exploatării în plină creştere. În judeţ nu se semnalează rezerva.

În judeţul Romanaţi, legiuirea din 1818 fusese impusă pînă la această dată în 125 din cele 175 de sate existente, adică în proporţie de 71,4%. Procentul atît de însemnat al satelor supuse acestei legiuiri se datoreşte, desigur, goanei după venit a arendaşilor, care ţineau în arendă la această dată mai toate moşiile judeţului [68]. Claca pe moşiile supuse legiuirii citate se dădea în lucru, dar mai ales în bani, în general cîte 16 lei de casă pe an, în care intrau cele 12 zile ale clăcii, ziua plugului şi carul de lemne. Restul satelor îşi îndeplineau obligaţiile în lucru sau în bani, de la 5 pînă la 10 zile de familie pe an. Dijmele se dădeau şi ele potrivit legiuirii amintite, în natură, cu excepţia cîtorva sate, care dădeau dijma din fîn în bani. Rezerva este aproape inexistentă. Ea se semnalează numai pe trei moşii şi este lucrată în contul zilei de plug [69].

În judeţul Vîlcea, din cele 192 de moşii existente, numai 122 aveau pe ele clăcaşi, restul fiind moşii moşneneşti, fără clăcaşi. Din cele 122 de moşii cu clăcaşi, 88 erau supuse integral legiuirii Caragea, 4 aveau unele înlesniri (scutire de carul de lemne sau de ziua de plug), iar pe restul moşiilor claca varia între 6 şi 12 zile. Cele 12 zile ale clăcii, plugul şi lemnele se achitau pe moşiile supuse acestei legiuiri în lucru sau în bani sau şi în lucru şi în bani. Dijmele se dădeau de asemenea după legiuirea menţionată, cu excepţia dijmei din fîn, care se dădea în cîteva locuri în bani. Pătrunderea legiuirii citate a avut loc şi în acest judeţ în perioada de după răscoala din 1821 şi pînă la 1829. Înainte de 1818, în majoritatea satelor clăcaşii lucrau drept clacă numai cîte 2 pînă la 6 zile de casă pe an [70].

Clăcaşii din oraşul Rîmnic îşi îndeplineau îndatoririle în mod diferit, în funcţie de pretenţiile stăpînului părţii respective de moşie pe care locuiau. Astfel, cei ce şedeau pe moşia schitului Fedeleşoi, avînd locuri numai cît ţinea casa şi curtea, au plătit înainte de 1818 cîte 60 de parale pe an „cu numire de vatră", iar de atunci încoace au fost supuşi a plăti cîte 6 lei şi de la 1830 cîte 15 lei de casă pe an. Clăcaşii de pe moşia episcopiei Rîmnicului, situată pe rîul Rîmnic în sus, făceau numai cîte 6 zile claca de fami-

---

7 zile în bani — şi că urcarea clăcii în bani a avut loc în perioada de represalii de după răscoala din 1821 şi pînă la 1828, această urcare continuînd apoi în timpul războiului, pînă la 1831.

[66] V.L., 1 889/1832, I, f. 328 —336.

[67] Raportul ocîrmuitorului din 19 august 1832 (ibidem, II, f. 313—314), precum şi al boierilor judeţeni, consultaţi asupra clăcii, din 29 august 1832 (ibidem, III, f. 1553).

[68] Raportul ocîrmuitorului din 16 martie 1833 (ibidem, 2 751/1832, I, f. 69).

[69] Ibidom, 1 889/1832, I, f. 241—244.

[70] Ibidem, f. 381—387.

www.dacoromanica.ro

lie pe an. Cei de pe moşia metocului mănăstirii Coziei au făcut şi ei din vechime cîte 6 zile clacă, iar de la 1821 încoace au fost supuşi să lucreze cîte 12 zile şi să dea cît 3 lei pentru carul de lemne, iar dijma din produse din zece una. În sfîrşit, clăcaşii de pe moşia schitului Cetăţuia al mitropoliei au făcut pînă la 1828 clacă de 6 zile de casă pe an, iar de atunci încoace au fost supuşi la claca de cîte 12 zile, dînd dijmă din porumb din zece una, iar din fîn cîte 2 lei de „boghie" sau cîte 60 de parale de plastă [71].

Rezerva, semnalată numai pe 7 moşii din judeţ, era lucrată în contul zilei de arătură şi numai de clăcaşii care aveau pluguri. Ea se mai lucra şi pe o altă moşie (Călimăneşti, a mănăstirii Cozia), fără a fi însă arată de clăcaşi în contul clăcii, ci cu bani daţi de proprietar.

În Dolj, legiuirea Caragea se aplica, după cum s-a arătat, în întreg judeţul, adică pe 215 moşii boiereşti şi mănăstireşti şi pe 5 moşii moşneneşti, cu excepţia restului de 28 de moşii moşneneşti, pe care clăcaşii lucrau cîte 3 pînă la 6 zile, după cum se puteau învoi cu moşnenii, iar dijmele le dădeau după legiuirea citată, fiind scutiţi de lemne şi de plug, precum şi de darea găinilor. Pe moşiile supuse legiuirii menţionate, cele 12 zile ale clăcii se prestau, în general, în lucru sau se plăteau cu cîte un leu de zi (161 de sate) sau mai puţin, adică 30 de parale ziua (12 sate). Frecvente erau şi cazurile cînd clăcaşii lucrau numai o parte din zile, iar rămăşiţa o plăteau cu un leu ziua. Claca exclusiv în lucru se semnalează numai în 19 sate.

Ziua de arătură o făceau cu plugul şi cu boii pe rezervă clăcaşii din 48 de sate, de regulă întovărăşiţi cîte 5 la un plug, iar cei fără plug şi fără vite o plăteau pe cele mai multe moşii cu cîte un leu, sau lucrau pentru ea cîte o zi cu mîinile, 14 sate fiind scutite de această obligaţie. În 53 de sate clăcaşii se achitau de ea în arătură sau în bani, în general cîte un leu de casă (31 de sate), pe alocuri luîndu-se însă şi cîte 4—5 lei de la un plug. În 44 de sate ea se lua exclusiv în bani, cîte un leu de casă, iar în 12 sate clăcaşii se achitau de ea în porumb, toamna, cîte 2 tîrne (coşuri) de cîte 20 de ocale. Carul de lemne se lua în natură sau în bani, cîte 3 lei de casă. Pe unele moşii, clăcaşii se achitau de această obligaţie în lucru, cîte 3 zile cu mîinile pe an pentru fiecare car.

În ceea ce priveşte dijmele: din grîne şi porumb se dădea zeciuială; din fîn, după învoială: fîn (din zece plaste una) sau bani (cîte 5—20 de lei de familie); din vii din 20 de vedre de vin una sau bani, după cum se puteau învoi. Darea găinilor era generală: cîte una pînă la trei de casă pe an, în natură sau în bani (cîte un leu de găină).

Doljul era judeţul celei mai frecvente rezerve din ţară. Dacă pe cele 28 de moşii de la Dunăre clăcaşii nu lucrau, după cum s-a arătat, pămîntul pentru stăpîni şi arendaşi, în schimb plugurile lor erau solicitate pe o scară relativ largă în restul judeţului, şi anume pe circa 48 de moşii din cele 248 existente, adică în proporţie de 19,35%. Pe toate aceste moşii, clăcaşii arau rezerva numai în contul zilei de plug, la un plug întovărăşindu-se, după cum s-a arătat, cîte 5 clăcaşi cu vitele lor [72]. În aceste condiţii, şi suprafaţa de pămînt pe care o lucrau ca rezervă era redusă.

[71] V.L., 1 889/1832, I, f. 286—287.
[72] Ibidem, f. 593—613.

www.dacoromanica.ro

Dezvoltarea rezervei era împiedicată, între altele, şi de faptul că şi ţăranii din acest judeţ se bucurau „de veacuri" de libertatea de a face cît de multă arătură voiau şi de a cosi la discreţie fineţe pentru vitele lor şi pentru negoţ. Unii din ei aveau — afară de locurile de arătură şi de livezile de fîn, cîte doreau să le facă în siliştea satelor — şi conace pe moşie, cu arii, coşare, ogrăzi de arătură şi branişti oprite. Stăpînul le lua dijma numai din aceste ogrăzi, iar celelalte se aflau sub stăpînirea efectivă a ţăranilor, ca şi cum „ar fi avut moşie părintească". Şi vitele lor erau tot timpul slobode pe întreaga moşie [73]. În judeţ se resimţea însă lipsa de fineţe [74].

În judeţul Gorj, legiuirea Caragea se aplica pe 122 de moşii boiereşti şi mănăstireşti (cu excepţia părţilor moşneneşti, pe care regimul clăcii era mai uşor) din cele 247 de moşii existente. În rest, pe 3 moşii claca varia între 6 şi 12 zile, pe 2 ea era de 4 zile plus zlotul de vatră, iar 120 erau moşii moşneneşti, fără clăcaşi. Claca se făcea din vechime în lucru cu mîinile, iar nu cu vitele şi cu carul. Dijmele se dădeau după legiuirea menţionată [75]. În acest judeţ, pămîntul era „născător de crînguri şi păduri", deci în cea mai mare parte impropriu agriculturii. Pe unele moşii, cu pămînt arabil puţin, dar cu clăcaşi mulţi, aceştia erau nevoiţi să meargă şi să are pentru porumb pe moşii străine [76]. Ţăranul din acest judeţ nu era obişnuit să cultive cereale. El nu dispunea nici de numărul de vite de muncă necesar la un plug. Pentru a-şi face arătura trebuincioasă pentru hrana lor, se întovărăşeau cîte 4 pînă la 8 familii ca să formeze un plug de 8 pînă la 10 boi [77]. Unii clăcaşi nici nu lucrau pămîntul primit, lăsînd pe stăpîn păgubit de dijmă şi de posibilitatea de a da acel pămînt altora cu plată [78] — dovadă că stăpînii de moşii nu cultivau rezerva. De altfel, cele mai bune pămînturi de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti erau locuri de fineţe [79]. Principala ramură economică era, prin urmare, în acest judeţ creşterea vitelor.

În judeţul Mehedinţi, legiuirea Caragea se găsea impusă în 201 din cele 341 de sate existente, deci în proporţie de 58,9%. Claca se dădea mai ales în bani, pe alocuri în lucru sau în bani, sau şi în lucru şi în bani. Plugul şi lemnele se dădeau de asemenea în bani şi numai pe cîteva moşii în natură. Şi darea păsărilor se împlinea pe alocurea în bani, cîte un leu, denumit „leul găinii" [80]. În cele 140 de sate, nesupuse legiuirii citate, claca lua diferite forme. În unele, clăcaşii lucrau cu toţii pînă ce terminau lucrul la boier, ajungîndu-se ca un singur clăcaş să lucreze pînă la 30

[73] Raportul boierilor judeţeni, consultaţi asupra clăcii, din 20 august 1832 (ibidem, III, f. 1340 1341).

[74] Raportul deputatului judeţului din 25 august 1832 (ibidem, f. 1 351—1 352).

[75] V.L.. 1 889/1832, I, f. 430—436 ; 1 889/1832, II, f. 345—353.

[76] Raportul ocîrmuitorului din 20 august 1832 (ibidem, f. 345—353).

[77] Raportul boierilor judeţeni din 20 august 1832 (ibidem, f. 354—355).

[78] Raportul citat al ocîrmuitorului.

[79] Raportul citat al boierilor.

[80] În acest judeţ, legiuirea Caragea a fost impusă asupra unui mare număr de sate pînă la 1821, claca ridicîndu-se de la nimic, sau de la zlotul de vatră, sau de la 3 zile lucru (sau bani) şi zlotul de vatră, sau de la 6 zile lucru şi zlotul de vatră de-a dreptul la 12 zile, plus ziua de plug şi carul de lemne. Faptul a constituit un puternic imbold pentru răscoala din 1821. Într-o serie întreagă de sate, ea a continuat să se impună în anii represaliilor, pînă la 1829.

www.dacoromanica.ro

zile pe an; în altele lucrau o săptămînă la boier şi 2 săptămîni la ei acasă; în sfîrşit, pe moşiile cu părţi lucrau toţi de-a valma, cîte zile puteau face, oricînd îi chemau stăpînii devălmaşi. Obişnuit însă lucrau de la 6 pînă la 12 zile pe an sau le plăteau cu cîte un leu ziua. Drept dijmă, se dădea din cereale şi porumb zeciuială, iar dijma fînului o plăteau în bani. Regimul clăcii era şi în acest judeţ mai uşor pe moşiile moşneneşti: pe unele se dădea numai zeciuială din produse, fără clacă; în general însă clăcaşii lucrau cîte 3—12 zile, dînd zeciuială din produse. Pe cîteva moşii moşneneşti clăcaşii cu pluguri arau anual cîte o zi pe rezerva moşnenilor.

În oraşul Cerneţ, clăcaşii plăteau numai zlotul de vatră, iar tîrgoveţii cu prăvălii cîte 4 lei de prăvălia mare şi cîte 2 lei de cea mică, casele boierilor şi ale privilegiaţilor fiind scutite de orice dare. La Severin, unde ulterior se va ridica oraşul, clăcaşii lucrau cîte 6 zile şi dădeau zeciuială din produse.

Rezerva este semnalată pe 42 din totalul de 341 de moşii din judeţ, deci în proporţie de 12,3%. Clăcaşii o arau în contul zilei de plug, cu toate plugurile ce se alcătuiau pe moşia respectivă [81].

Consideraţii generale. Din cercetarea obligaţiilor clăcaşilor din Ţara Romînească faţă de stăpînii de moşii în ajunul aplicării Regulamentului organic se desprind o serie de consideraţii asupra rentei feudale, în special, şi a economiei agrare din această perioadă, în general.

La scara ţării, legiuirea Caragea se găsea aplicată în anul 1831 integral în circa 2 144 din cele 3 556 de sate existente la această dată, deci în proporţie de circa 60%. Cît priveşte cele 1 416 sate nesupuse acestei legiuiri [82], în unele din ele continua regimul clăcii de 12 zile stabilit de *Pravilniceasca condică* (1780), în cele mai multe însă nu se aplica nici această legiuire şi nici urbariile clăcii de 12 zile, legiferate cu începere de la 1744, ci clăcaşii îşi îndeplineau obligaţiile după diferite învoieli, mai uşoare pentru ei. Aceasta este o grăitoare dovadă a rezistenţei îndîrjite opuse de ţărani timp de aproape un veac exploatării în continuă creştere.

În ceea ce priveşte renta, aceasta lua forme diferite după loc, după interesele stăpînilor şi arendaşilor, după gradul de exploatare şi după cel de rezistenţă al ţărănimii exploatate.

Analizînd, după Marx, evoluţia rentei, Lenin arată că forma iniţială a dependenţei economice a ţăranului faţă de stăpînul moşiei este, în modurile de producţie precapitaliste, renta în muncă adică claca, apoi renta în produse sau renta în natură şi, în sfîrşit renta în bani [83].

Din situaţiile statistice studiate în cercetarea de faţă, rezultă că în Ţara Romînească renta nu îmbrăca la sfîrşitul celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea exclusiv forma uneia din aceste trei categorii de rentă precapitalistă, ci în ea se împleteau, într-o măsură mai mare sau mai mică, elemente din toate cele trei feluri de rentă stabilite de clasicii marxism-leninismului. Veniturile stăpînului şi arendaşilor proveneau

---

[81] V.L., 1 889/1832, I, f. 532—543.

[82] În numărul lor intră mai toate satele moşneneşti cu clăcaşi, precum şi toate satele moşnenilor fără clăcaşi.

[83] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 13, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p. 301.

www.dacoromanica.ro

din clacă şi din dijmă, deci şi din munca, şi din banii, şi din produsele clăcaşilor, luate în acelaşi timp la un loc.

Venitul realizat din dijme constituia principalul venit al proprietăţii în această perioadă. Prin urmare, forma predominantă a rentei în acest timp este renta în produse sau renta în natură. Aceasta se explică prin faptul că pămîntul era lucrat în cea mai mare parte de clăcaşi pentru ei, iar nu de stăpîni şi arendaşi, cu forţa de muncă clăcaşă. Pe alocuri, dijma din produse era convertită în bani. Fenomenul se referă mai ales la dijma din fîn şi el denotă că acest produs era căutat nu atît de stăpîni şi arendaşi, cît de clăcaşi pentru hrana vitelor lor.

Pe toate moşiile de pe Dunăre şi din apropierea ei, precum şi pe cele mai multe moşii din regiunea cîmpiei, ca şi într-un însemnat număr de moşii din regiunea de deal şi de munte, cele 12 zile ale clăcii nu se făceau în această perioadă în muncă, ci se dădeau în bani. Prin urmare, elementele rentei în bani ocupă în renta feudală din Ţara Romînească din perioada analizată un loc dominant în raport cu elementele rentei în muncă. Convertirea clăcii în bani la o scară atît de largă constituie o manifestare evidentă a înaltului grad de descompunere a feudalismului şi un pas important pentru trecerea la relaţiile capitaliste în această ţară. „Pretutindeni — arată Engels — unde un raport personal era înlocuit printr-unul bănesc, unde o prestaţie în bani înlocuia o prestaţie în natură, acolo un raport burghez înlocuia unul feudal" [84].

Claca în muncă se făcea, în general, pe rezerva feudală. Rezerva nu era însă destinată în această perioadă exclusiv producţiei cerealiere. Mai frecvent pe ea se făcea fîn. De obicei, rezerva se specula de stăpîn sau de arendaş, dîndu-se în arendă pe bani ţăranilor de pe alte moşii din acelaşi judeţ sau din alte judeţe, pentru arătură sau păşune, sau ţăranilor de pe propria moşie sau de pe moşiile vecine, în schimbul dijmei din produse. Pe un mare număr de moşii rezerva o constituiau viile. Obiceiul era ca zilele clăcii să le lucreze ţăranii numai cu mîinile, iar cele lucrate cu carul cu boi, la plug sau la altă muncă să fie socotite o zi drept două zile cu mîinile [85]. În aceste condiţii, proporţiile rezervei erau infime. Abia în 1818 se pune baza dezvoltării rezervei arabile, prin adăugirea şi legiferarea zilei de plug ca obligaţie de muncă destinată exclusiv cultivării pămîntului pentru stăpîn sau arendaş.

Rezistenţa dîrză a ţărănimii la noua obligaţie, lipsa plugurilor şi a vitelor de muncă necesare clăcaşului pentru a putea fi obligat să are singur o zi pe an pentru boier, dar mai ales libertatea ţăranilor de a ara pentru ei oricît pămînt voiau pe moşia unde locuiau sau de a se deplasa şi a-şi face arăturile pe moşii străine constituiau tot atîtea piedici în dezvoltarea rezervei în această perioadă. Rezerva se reducea, în general, acolo unde se lucra, la o suprafaţă de cel mult cîteva zeci de pogoane, iar frecvenţa ei era destul de sporadică. În anul 1831 lucrau rezerva în contul

---

[84] F. Engels, *Decăderea feudalismului şi ridicarea burgheziei*, Bucureşti, Edit. P.C.R., 1945, p. 8.

[85] Arh. st. Buc., ms. 876, p. 349—453; ms. 1 119, f. 37v—38.

www.dacoromanica.ro

zilei de plug clăcașii din numai circa 156 din cele 3 556 de sate existente la acea dată, deci în proporție de circa 4,35% [86].

Din constatările de mai sus rezultă că participarea producției cerealiere a rezervei feudale din Țara Romînească la volumul schimburilor pe piață era foarte redusă în această vreme. Produsele lansate pe piață de stăpîni și arendași proveneau în cea mai mare parte din dijmele luate de la clăcași, iar pe alocuri și din cerealele luate de la aceștia în contul clăcii. Desigur, și producția obținută de moșneni pe pămînturile lor sau pe moșii străine își avea partea sa mai mare sau mai mică la aprovizionarea pieței cu cereale-marfă.

Dar baza producției cerealiere a țării la această epocă o constituia, în primul rînd, producția țărănească, produsă pe pămîntul lucrat de clăcași pentru ei mai ales în regiunile de cîmpie. După aprecierea unui boier județean din Ialomița, cunoscător al realității agrare din partea locului, țăranii cultivau în județele de cîmp suprafețe întinse de pămînt, ajungînd, în medie, pînă la 34 și jumătate pogoane de cap. Din aceste pogoane, cel mai mare număr (12) le cultivau cu grîu de toamnă, iar celelalte cu orz (10 pogoane și jumătate), cu ovăz (2 pogoane), cu porumb sau, pe alocuri, cu mei (5 pogoane), cu fasole și linte (2 pogoane), cu in și cînepă (2 pogoane) și, în sfîrșit, cu pepeni (1 pogon) [87].

Suprafața mare de pămînt cultivată de clăcaș la cîmpie presupune însă și muncă salariată în gospodăria lui. Căci, oricît de mulți copii apți de muncă ar fi avut, clăcașul nu-și putea lucra numai cu ei o suprafață de pămînt de dimensiunile celei menționate mai sus. Ne aflăm deci în perioada în care s-a ajuns și în Țara Romînească la posibilitatea ca, în condițiile rentei în produse, clăcașul, adică producătorul direct, „să dobîndească mijloacele de a exploata nemijlocit el însuși, la rîndul lui, munca altuia" [88]. Fenomenul arată gradul înaintat de diferențiere a țărănimii și de trecere la relațiile capitaliste.

Firește, producția obținută de clăcaș de pe asemenea suprafețe întinse nu era consumată toată în gospodăria lui sau în obligațiile către proprietate, ci o parte a ei lua calea pieței. Putem vorbi deci pentru această perioadă de un proces de adaptare, nu însă a moșiei (rezervei) boierești, aproape inexistente, în tot cazul redusă ca proporție și sporadică ca frecvență, ci a gospodăriei țărănești la producția de mărfuri, de un proces de transformare a acestei gospodării țărănești într-o gospodărie producătoare de cereale și pentru piață. Acest proces era însă frînat în dezvoltarea lui de relațiile feudale, predominante la această epocă în economia agrară a țării bazată pe clacă.

De aceea, în această perioadă, creșterea vitelor pentru muncă, pentru întreținerea casei și pentru negoț era principala ramură de producție a economiei țărănești. Creșterea vitelor era favorizată de libertatea

---

[86] Desigur că țăranii vor fi lucrat pămînt pentru stăpîni sau arendași și în contul celor 12 zile ale clăcii sau contra plată, dar situațiile statistice studiate nu semnalează asemenea cazuri.

[87] Raportul serdarului N. Giurescu din 15 august 1832 (V.L., 1889/1832, II, f. 241—245).

[88] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1963, p. 163.

www.dacoromanica.ro

clăcaşilor de a folosi la discreţie izlazurile moşiilor pentru orice număr de animale. În regiunea de cîmp, clăcaşii creşteau un număr mare de vite cornute, oi şi capre, ajungînd în unele locuri şi pînă la 50 de vite mari de cap[89]. Producţia animală avea deci o netă preponderenţă asupra producţiei cerealiere a ţării[90].

A lipsi pe clăcaş de libertatea de a folosi la discreţie moşia pe care o locuia, precum şi de libertatea de a se deplasa în acelaşi scop pe moşii străine, a-i repartiza deci prin măsurătoare o anumită suprafaţă de pămînt şi a-l lega de acesta, pentru a putea fi forţat să cultive restul moşiei pentru proprietar, toate acestea constituiau la această dată pentru stăpînii de moşii condiţia de bază pentru crearea, respectiv dezvoltarea rezervei în Ţara Romînească, în dauna gospodăriei ţărăneşti. Măsurile pentru realizarea acestei condiţii vor fi legiferate de boieri în Regulamentul organic. Acesta deschide o nouă perioadă în evoluţia economiei agrare a ţării, care necesită însă noi cercetări.

[89] Raportul citat al serdarului N. Giurescu.

[90] În 1831 s-au exportat animale şi produse animale în valoare de 19 324 700 de lei faţă de numai 350 496 de lei valoarea cerealelor exportate (vezi Raportul lui B. Ştirbei, în „Conv. lit.", XXIII, 1889, p. 161—162).

www.dacoromanica.ro

100 DE ANI DE LA CREAREA INTERNAȚIONALEI I

UN VEAC DE LA ÎNFIINȚAREA INTERNAȚIONALEI I (28 SEPTEMBRIE 1864)

DE

AL. VIANU

„Așa-numitele revoluții de la 1848 — spunea K. Marx la 14 aprilie, 1856, cu prilejul aniversării gazetei „The People's Paper" — n-au fost decît niște episoade neînsemnate, mici spărturi și crăpături în scoarța uscată a societății europene. Cu toate acestea ele au dezvăluit o prăpastie. Sub o suprafață aparent solidă, ele au dat în vileag existența unor oceane de materie lichidă, cărora nu le lipsea decît forța de expansiune pentru a sfărîma întregi continente de stîncă tare. Ele au proclamat zgomotos și confuz emanciparea proletariatului, adică secretul secolului al XIX-lea și al revoluției acestui secol ... Aburul, electricitatea, mașina de tors au fost în felul lor revoluționari cu mult mai periculoși decît cetățenii Barbès, Raspail și Blanqui ..." [1]. Cuvintele de mai sus sintetizau cu uriașă capacitate de analiză masa evenimentelor social-economice care aveau loc în țările înaintate ale lumii, după înfrîngerea din iunie a proletariatului francez, prezentînd în perspectivă istorică rolul proletariatului.

Economia capitalistă înregistra pe atunci un salt uriaș, iar burghezia o creștere amețitoare a avuției și a puterii. Erau ani de considerabil avînt economic.

În trecut industria grea se dezvoltase lent, comparativ cu ritmul rapid al industriei ușoare; acum ea va fi aceea care va împinge odrasla cea mai în vîrstă a capitalismului pe planul al doilea, preluînd întîietatea. Producția mondială de cărbune a crescut de la 83 de milioane de tone în anul 1850 la 141 de milioane în 1860, iar producția de minereu de fier de la 4,28 milioane la 7,3 milioane tone. În siderurgie, prin aplicarea noului procedeu Bessemer, se realiza direct transformarea fontei topite în oțel.

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 366.

www.dacoromanica.ro

Măsura reală a progresului tehnic, a avîntului economic era mai vădită prin prisma saltului realizat în domeniul transporturilor, care au folosit din plin perfecționarea tehnicii și, la rîndul lor, au împins înainte tehnica prin cerințele pe care le ridicau. În transportul maritim, mașina cu aburi a găsit o largă utilizare. Reprezentînd în anul 1860 doar 31,5% din numărul vaselor, vapoarele, o dată cu scăderea prețului de cărbune și metal, cu îmbunătățirea randamentului cazanelor și elicei cu trei palete, depășeau volumul de mărfuri și pasageri transportat de veliere, impunînd totodată apariția marilor companii de navigație. În ceea ce privește transportul feroviar, o dată cu extinderea rețelei de cale ferată de la 38 000 km la 109,500 km în cursul deceniului 1850—1860, se cuvine să menționăm că expresul Great Western ajunsese să „zboare" de la Londra la Bristol în medie cu 60 km pe oră. Sensul real al transformărilor în acest domeniu nu-l dădeau însă nici kilometrii, nici chiar vitezele, ci circulația mărfurilor și pasagerilor. În 1860, cei 413 milioane de călători și cele 223 de milioane de tone de mărfuri confirmau nașterea traficului internațional.

Dezvoltarea capitalismului a avut loc în mod inegal, dar aburul, electricitatea, mașinile, calea ferată și locomotiva se extindeau necontenit, gonind din urmă tot ce mai rămăsese din vechea societate, aflată pe cale de dispariție.

Terminarea procesului formării pieții mondiale a capitalismului se va produce de acum înainte în ritmul amețitor al goanei după viteză. Și în slăvita epocă a „libertății concurenței", legea concurenței capitaliste, „*homo homini lupus*", avea să acționeze neînduplecat de acum încolo, pe întregul glob pămîntesc.

Saltul uriaș al economiei capitaliste a fost însoțit de creșterea și concentrarea clasei muncitoare, de agravarea continuă a inegalității sociale și a antagonismului dintre clase. Specificul, particularitățile dezvoltării capitalismului într-o țară sau alta au conturat deosebirile cu privire la componența, situația materială și juridică a proletariatului, precum și nivelul și formele luptei sale de clasă.

Criza economică mondială din anul 1857, care a rupt brutal șirul anilor de prosperitate capitalistă, a dus la noi bătălii ale proletariatului împotriva capitalului, a trezit clasa muncitoare din punct de vedere politic, a înviorat mișcările burghezo-democratice, a intensificat lupta de eliberare națională a popoarelor asuprite.

K. Marx, observator atent al schimbărilor produse în atmosfera social-politică a vremii, scria lui F. Engels la 13 februarie 1863 : „Un lucru este limpede : în Europa s-a deschis din nou, mai mult sau mai puțin larg, ușa revoluțiilor. Și situația generală este bună" [2].

În aceste noi condiții, de avînt revoluționar, a apărut Asociația Internațională a Muncitorilor [3], primul partid proletar marxist. Expe-

---

[2] K. Marx și F. Engels, *Сочинения*, vol. XXIII, Москва, 1930, p. 2.

[3] Această denumire a fost fixată în cea de-a doua ședință din 11 octombrie 1864 a Comitetului provizoriu (ales la mitingul de la Saint Martin's Hall din 28 septembrie 1864). După înființarea Internaționalei a II-a, în 1889, *Asociația Internațională a Muncitorilor* a fost denumită în mod curent Internaționala I.

www.dacoromanica.ro

rienta revoluțiilor de la 1848—1849, la care Marx și Engels au luat parte direct și activ, a confirmat că una din cele mai importante cerințe pentru victoria clasei muncitoare este existența unui partid proletar independent, bazat pe teoria comunismului științific. Creînd Internaționala I în septembrie 1864, Marx și Engels și-au propus să unească mișcările muncitorești din diferite țări, mișcări dominate de curente sectare mic-burgheze (trade-unionismul, proudhonismul, blanquismul, lassalleanismul etc.), pe făgașul unic al luptei proletare revoluționare, să pregătească astfel apariția partidelor proletare în fiecare țară. Din acest punct de vedere, istoria Internaționalei I este istoria luptei neîntrerupte duse de Marx și Engels pentru a nimici din punct de vedere ideologic grupările mic-burgheze din mișcarea muncitorească.

Consiliul general [4] al noii asociații era alcătuit din elemente foarte pestrițe. Precumpăneau grupările mic-burgheze. Alături de K. Marx se aflau lideri ai trade-unionurilor englezc, conducători ai emigrației proletare și mic-burgheze germane, franceze, italiene și poloneze aflați la Londra, reprezentanți ai mișcării radical-burgheze engleze, cooperatori burghezi, militanți ai societăților burgheze filantropice și culturale etc. Lupta pentru afirmarea caracterului de clasă al Internaționalei a început din momentul înființării ei. K. Marx s-a străduit să întărească în primul rînd nucleul proletar din Consiliul general. El a reușit să determine cooptarea unor vechi membri ai Ligii Comuniștilor și a unor militanți revoluționari din mișcarea cartistă : F. Lessner, G. Lochner, G. Eccarius, K. Phänder, E. Dupont, E. Jones, H. Jung etc. Și, cu toate că în jurul lui K. Marx se va forma, treptat, un puternic nucleu proletar revoluționar, care va conduce în fapt Internaționala, componența Consiliului general (numărul membrilor consiliului a variat între 30 și 50 de persoane) va păstra de-a lungul anilor caracterul eterogen, reflectînd de ajuns de fidel nivelul ideologic al mișcării muncitorești din acea vreme, curentele principale ce aveau influență în rîndurile asociațiilor muncitorești. Într-o scrisoare către C. Cafiero din vara anului 1871, Engels îi expunea, printre altele, și dificultățile întîmpinate din cauza componenței organului conducător al Internaționalei : „În cadrul Consiliului general se află : comuniști, proudhoniști, oweniști, cartiști, bakuniști etc... Cea mai mare greutate constă în a-i uni pe toți și a face astfel ca divergențele de opinii să nu încalce unitatea și stabilitatea Internaționalei" [5]. Marx, căruia i-a revenit ani de-a rîndul întreaga conducere a Internaționalei, a reușit să apere unitatea ei, respectînd consecvent principiul că, în marea varietate de condiții în care activau secțiile națio-

[4] Comitetul provizoriu, ales ca organ central de conducere a Internaționalei I la adunarea din 28 septembrie 1864, a căpătat denumirea de Consiliu general la sfîrșitul anului 1866, după Congresul de la Geneva. Pentru a înlesni lectura, folosim în articolul de față numai denumirea de Consiliu general.

[5] F. Engels și C. Cafiero, 28 iulie 1871, în „Вопросы Истории КПСС", 1959, nr. 6, p. 173. Engels n-a participat la crearea Internaționalei I ; el locuia la Manchester, consacrîndu-și cea mai mare parte din timp „blestematului comerț", ca să-l poată sprijini materialiceşte pe Marx să-și ducă la capăt opera teoretică. Marx l-a informat însă sistematic despre lupta pe care o ducea în Consiliul general, despre acțiunile întreprinse de Internațională, cerîndu-i sfaturi în cele mai diferite chestiuni. Cînd Engels, în toamna anului 1870 s-a mutat la Londra, el a preluat în bună parte munca lui Marx în cadrul Consiliului general.

www.dacoromanica.ro

nale ale Internaţionalei, coeziunea mişcării muncitoreşti trebuie concepută în lumina necesităţilor istorice de a asigura, ţinînd seama de această varietate, unitatea în problemele de interes comun în problemele fundamentale ale dezvoltării sociale. Friedrich Lessner, militant al mişcării muncitoreşti, tovarăş de luptă al lui Marx şi Engels în Liga comuniştilor şi apoi în Asociaţia Internaţională a Muncitorilor, subliniază în amintirile sale: „Ca toţi oamenii cu adevărat mari, Marx era complet lipsit de îngîmfare şi aprecia orice strădanie cinstită, orice părere care era bazată pe o gîndire independentă ... El era întotdeauna dornic să afle părerea şi a celui mai simplu muncitor despre mişcarea muncitorească" [6]. Unitatea nu excludea păreri diferite într-o problemă sau alta a vieţii politice interne sau internaţionale, precum şi respectul şi stima tovărăşească reciprocă între cei care dezbăteau problemele mişcării muncitoreşti, indiferent de faptul că unii din interlocutori erau titani ca Marx sau Engels, iar ceilalţi muncitori modeşti ce de-abia păşeau pe calea luptei politice. Atunci cînd faima faptelor Internaţionalei s-a răspîndit în întreaga lume şi rolul lui K. Marx a devenit cunoscut, cînd primea numeroase mesaje din diferite ţări în care se vorbea de meritele sale, el nu a permis să fie publicate: „Din cauza aversiunii mele — spunea Marx — faţă de orice cult al personalităţii..., nu răspundeam niciodată la aceste mesaje, doar rareori cu cîte o dojană. Engels şi cu mine am intrat prima oară în Asociaţia secretă a comuniştilor punînd condiţia ca din statut să fie înlăturat tot ce ar contribui la ploconirea superstiţioasă în faţa somităţilor".

Activitatea lui Marx şi Engels pentru organizarea şi conducerea Internaţionalei a constituit cea mai importantă etapă în lupta fondatorilor marxismului pentru crearea partidului proletar, pentru răspîndirea măreţelor idei ale comunismului ştiinţific.

★

Proiectele de program şi statut [7] ale noii asociaţii — redactate de maiorul L. Wolf, burghez liberal, mazzinist, demascat în 1871 ca agent al poliţiei bonapartiste, Le Lubez, emigrant francez, care se învîrtea în cercurile burgheze republicane, exclus de Congresul de la Geneva (1866) din rîndurile Internaţionalei pentru intrigi şi clevetiri, şi John Weston, owenist, sincer legat de muncitori, dar care nu cunoştea nici un alt principiu al mişcării muncitoreşti decît fraza răsuflată despre „adevăr şi dreptate" — cuprindeau aproape integral statutul societăţilor frăţeşti ale muncitorilor italieni, o asociaţie de ajutor reciproc în spirit burghez, conspirativă şi strict centralizată, şi un amalgam de fraze cu cele mai nebuloase fărîmituri de socialism francez, desperant de confuze.

---

[6] *Amintiri despre Karl Marx*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 208.

[7] Pentru redactarea documentelor programatice ale Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor a fost ales un subcomitet din care făcea parte şi K. Marx. Fiind bolnav, el n-a participat la redactarea primei versiuni a programului şi statutului. Subcomitetul a continuat să se adune şi după terminarea misiunii, transformîndu-se în organul executiv al Consiliului general şi, din vara anului 1865, a fost denumit Comitetul permanent (*Standing Committee*). Componenţa lui s-a schimbat în cursul anilor. Comitetul permanent a fost condus de către K. Marx.

www.dacoromanica.ro

Marx și-a dat seama că materialele acestea nu puteau servi la ceva și, hotărît „să nu păstreze nici un rînd din tot ce se scrisese" [8], a elaborat între 21 și 27 octombrie 1864 programul Internaționalei, cunoscut sub numele de *Manifestul constitutiv al Asociației Internaționale a Muncitorilor* și *Statutul provizoriu* [9], definitivat aproape în aceeași formă în anul 1871, ca *Statutul general al Asociației Internaționale a Muncitorilor* [10].

Manifestul constitutiv — o retrospectivă a faptelor și acțiunilor clasei muncitoare de la anul 1848 și pînă la 1864, o sinteză a experienței istorice acumulate în această perioadă, arată proletariatului calea în lupta pentru interesele sale de clasă, demonstrînd magistral că interesele muncitorimii și ale burgheziei sînt de neconciliat.

Statutul provizoriu expunea în formulări scurte și pregnante țelul și sarcinile care stăteau în fața Internaționalei, precum și principiile ei organizatorice. El începe cu celebra teză programatică: „Eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși". „... Lupta pentru eliberarea clasei muncitoare nu este o luptă pentru privilegii de clasă și monopoluri, ci... pentru desființarea oricărei dominații de clasă... Eliberarea economică a clasei muncitoare este, prin urmare, țelul măreț căruia trebuie să-i fie subordonată, ca mijloc, orice mișcare politică... Toate încercările făcute pînă acum pentru atingerea acestui țel au dat greș din cauza slabei solidarități din diferitele ramuri de activitate din fiecare țară... Cucerirea puterii politice a devenit prima datorie a clasei muncitoare... Proletari din toate țările uniți-vă!". Țeluri, principii valabile și astăzi, ce stau la baza partidelor marxist-leniniste de pretutindeni.

K. Marx a conceput construcția organizatorică a partidului proletar internațional după principiul centralismului democratic. Organul suprem al Internaționalei era congresul. Între congrese, întreaga activitate era condusă de Consiliul general, ales de congres și alcătuit din reprezentanții muncitorilor din diferite țări. Secțiile locale formau organizațiile de bază. Toate secțiile locale de pe teritoriul unei țări erau reunite sub conducerea unui comitet sau consiliu central național. Asociațiile muncitorești care aderau la Asociația Internațională a Muncitorilor își păstrau neatinsă organizația lor existentă, avînd aceleași drepturi și datorii ca oricare alt membru. Toate organele de conducere centrale și locale erau alese și trebuiau să dea socoteala de activitatea lor în fața celor care i-au ales. Aceste principii profund democratice au intrat mai tîrziu în construcția organizatorică a partidelor marxiste de pretutindeni.

Atunci cînd bakuniștii — la Congresul de la Haga (1872) — s-au ridicat împotriva „autoritarismului", cerînd desființarea Consiliului general, transformarea lui „într-un centru de corespondență și statistică", Marx, susținut de cea mai mare parte din delegați, a demonstrat necesitatea unui organ conducător, mandatat cu anumite puteri: „Chiar dacă am acorda Consiliului general drepturile unui prințișor negru sau ale țarului

[8] K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 177.
[9] K. Marx și F. Engels, *Opere*. vol. 16, București, Edit. politică, 1963, p. 5—18.
[10] *Ibidem*, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 466—469.

www.dacoromanica.ro

Rusiei, puterea lui ar rămîne iluzorie dacă ar înceta să fie exponentul majorității Asociației Internaționale a Muncitorilor; Consiliul general nu are armată, nu are buget, el nu reprezintă decît o forță morală și va rămîne întotdeauna neputincios, dacă nu se va sprijini pe aprobarea întregii asociații" [11]. Astfel, într-o formă simplă, Marx a expus unul din principiile fundamentale ale centralismului democratic — încrederea maselor în conducătorii aleși de ei și aprobarea de către aceste mase a acțiunilor duse.

Centralismul democratic, baza structurii organizatorice a Internaționalei, a facilitat triumful marxismului în mișcarea muncitorească, a permis izolarea curentelor sectare într-un interval de timp relativ scurt.

Manifestul constitutiv și Statutul provizoriu scrise de K. Marx, adoptate în ședința plenară a Consiliului general din 1 noiembrie 1864, au îndrumat dezvoltarea Internaționalei pe calea principiilor ideologice și organizatorice ale proletariatului revoluționar.

★

Analiza dezvoltării impetuoase a economiei capitaliste din deceniul 1850—1860 arătase că, independent de curentele sectare ce dominau în mișcarea muncitorească, luptele împotriva capitalului îi vor duce pe muncitorii din marile întreprinderi la început pe calea organizării, iar apoi pe calea socialismului. Din aceste considerente, Marx, evitînd disensiunile, în instrucțiunile pentru delegații Consiliului general la Congresul de la Geneva [12] a formulat numai acele probleme care orientau mișcarea spontană a clasei muncitoare pe linia organizării ei în lupta împotriva capitalului, ajutînd-o să înțeleagă și să devină conștientă, pe baza propriei sale experiențe, aspre și amare, de interesele ei permanente de clasă, de sarcinile generale istorice ale proletariatului și de căile lor de înfăptuire. „Unul din marile țeluri ale Asociației este acela ca muncitorii din diferite țări să ajungă nu numai *să se simtă* frați și tovarăși, ci *să și acționeze* ca atare, luptînd, în cadrul unei armate unice, pentru eliberarea lor" [13].

Proudhoniștii priveau Internaționala ca o organizație cooperatistă universală. Reflectînd concepțiile meșteșugarilor stăpîni de mici ateliere, ei considerau că „pentru producție capitalul este tot atît de necesar ca și munca ... Nu este vorba de lupta împotriva capitalului, ci de a face și pe muncitori capitaliști... Războiul între patroni și muncitori, între lucrători și capitaliști este în detrimentul tuturor". Visînd la crearea a fel de fel de rețele cooperatiste, a unei bănci universale de credit, menită să transforme peste noapte pe muncitorii din întreaga lume în mici capitaliști, proudhoniștii propagau doctrina evaziunii; nici un fel de luptă politică; nici un fel de organizare sindicală, nici un fel de lupte împotriva capitalului.

---

[11] *La Première Internationale*, Culegere de documente publicate sub conducerea lui Jacques Freymond, vol. II, Geneva, 1962, p. 355.

[12] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 202—212.

[13] *Ibidem*, p. 203.

www.dacoromanica.ro

Ca și Proudhon, Lassalle considera că eliberarea muncitorimii de sub exploatarea capitalistă va fi obținută prin dezvoltarea cooperației, a prefacerii muncitorilor în mici întreprinzători. În conformitate cu legea „de aramă", propagată de către Lassalle, lege luată din arsenalul economiei burgheze, conform căreia în capitalism salariul nu se poate ridica peste minimul de mijloace de subzistență necesar pentru a menține viața muncitorului și a familiei sale, lassalleenii respingeau lupta economică a muncitorilor și asociațiile sindicale.

Congresul de la Geneva a respins teoriile proudhoniste, adoptînd punctul de vedere susținut de K. Marx asupra necesității luptei întregii clase muncitoare împotriva întregii clase burgheze, împotriva guvernelor burgheziei și a forțelor lor de represiune.

Lupta inițiată de Congresul de la Geneva, primul congres muncitoresc din istorie, pentru revendicarea zilei de muncă de opt ore și pentru o legislație muncitorească nu era numai o luptă împotriva unei totale înjosiri și asupriri a poporului muncitor, ci totodată lupta pentru triumful economiei politice a clasei muncitoare împotriva dominației oarbe a legii cererii și ofertei, principiul de bază al economiei politice a burgheziei. Această luptă, care a reunit pe o platformă comună clasa muncitoare din întreaga lume, i-a învățat pe muncitori că ei trebuie să cucerească necontenit noi revendicări, smulgîndu-le burgheziei.

Marx și Engels au formulat cu precizie rolul luptei economice, prevenind pe muncitori, pe de o parte, împotriva exagerării importanței acestei lupte (fapt care se observa pe atunci în activitatea trade-unionurilor), iar pe de altă parte împotriva subestimării importanței ei (fapt care se observa la proudhoniști și lassalleeni).

Adoptînd punctul de vedere al lui K. Marx și F. Engels cu privire la sindicate, Internaționala I a făcut pe muncitori să înțeleagă că în capitalism sindicatele sînt nu numai un fenomen firesc, dar și unul necesar, că ele sînt extrem de importante pentru organizarea clasei muncitoare în lupta ei de zi de zi împotriva capitalului.

Internaționala I a arătat că sindicatele muncitorești nu trebuie să acorde atenție numai „luptei imediate împotriva capitalului", că ele nu trebuie să stea de o parte de mișcarea generală politică și socială a clasei muncitoare, că țelurile lor nu trebuie să fie „înguste", ci să urmărească deplina eliberare a milioanelor de muncitori asupriți [14].

Sprijinul direct, mai totdeauna eficient, pe care Internaționala I l-a dat proletariatului în marile bătălii economice din acea vreme a constituit factorul cel mai important în creșterea autorității ei în rîndurile clasei muncitoare. Consiliul general a devenit un fel de stat-major, unde muncitorii din Anglia, Franța, Elveția, Belgia, S.U.A., Romînia etc. se adresau în permanență după sfaturi și ajutor. În mai toate țările au avut loc greve, lock-out-uri, ciocniri între muncitori și forțele armate de represiune.

Internaționala a sprijinit direct numai parte din luptele duse de clasa muncitoare, dar răsunetul intervențiilor ei a avut repercusiuni pozitive și asupra multor altor ciocniri dintre capital și muncă.

[14] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 208—210.

www.dacoromanica.ro

Presa burgheză s-a folosit de valul de greve care zguduia în anii 1868—1870 țările înaintate ale lumii : Anglia, Franța, S.U.A., Belgia etc., pentru a ataca Internaționala. Dezinformînd opinia publică, numeroase știri, note, articole etc. prezentau grevele drept acțiunile „subversive" ale Internaționalei, pentru „submina rea ordinii existente" și ridicau în slăvi pe patronii care rezistau „eroic" „dictatului" Internaționalei. Nu lipsea nici arsenalul de calomnii devenit de atunci tradițional : „unelte ale străinilor", „ordine venite de la Londra", „aurul Internaționalei" etc. etc.

Izbitoare pentru ilustrarea celor de mai sus sînt cele întîmplate în toamna anului 1868 în orașul Basel. Important centru de tranzit comercial, renumit prin țesătoriile de panglici și vopsitoriile de mătase, Baselul, care avea atunci 25 000 de locuitori, își păstrase multe caracteristici ale orașului medieval, cu tradiții locale, cu prejudecăți înguste, cu patricieni bogați și îngîmfați, cu relații semipatriarhale între patron și muncitor. Potrivit unui vechi obicei, în ziua de sf. Mihail, țesătorii de panglici lăsau lucrul cu $^1/_4$ de zi mai devreme decît în mod obișnuit. Dar, la 9 noiembrie 1868, cînd muncitorii de la fabrica de panglici „Debary și fiii" au revendicat ca de obicei acest neînsemnat drept, patronul le-a interzis să lase lucrul. După proteste zadarnice, 104 muncitori din 172 au părăsit imediat fabrica.

A doua zi dimineața, cînd au venit la lucru, fabrica era înconjurată de jandarmi, care nu permiteau „răzvrătiților" să intre. Țesătorii care în ajun nu părăsiseră fabrica și munciseră obișnuit întreaga zi au refuzat acum să lucreze. Lozinca generală era :„Toți-sau nici unul". Patronii au declarat *lock-out*, fiind siguri că vor găsi repede pe piața locală de muncă alți lucrători. Țesătorii concediați în mod atît de neașteptat, de desperare și nevoie, s-au adresat Internaționalei. Apeluri publicate de secțiile Internaționalei din Geneva, Anvers, Bruxelles, adunări publice în orașele din Franța, Germania, Anglia etc. au pus în mișcare clasa muncitoare de pretutindeni. Secția tîmplarilor din Geneva „votă prin aclamații treizeci de centime pe săptămînă și pe om pentru toată durata acestei greve". La Paris, „într-o reuniune publică ținută la Belleville, Heligon, membru al Internaționalei, făcu o colectă pentru țesătorii greviști din Basel care produse 135 franci". Secțiile din Geneva trimiseră curînd 2 000 de franci, cele din Anvers, Bruxelles, Courcelles expediară, de asemenea, diverse sume. De la Paris s-au primit 3 000 de franci, de la Nisa 80 de franci. Din Anglia, Germania au sosit ajutoare și declarații de solidaritate. F. Engels, comentînd cele întîmplate, își exprima către Marx satisfacția că și muncitorii din Timișoara și-au dat obolul pentru ajutorarea țesătorilor din Basel [15]. Cu toate eforturile, patronii n-au reușit să găsească spărgători de grevă. În fața solidarității proletare internaționale, „bunii patroni" din Basel și-au pierdut complet liniștea. Ei au încercat să impună muncitorilor, ca o condiție de reprimire la lucru, ieșirea din Internațională. Nereușind, patronii au trimis în mod special la Londra pe unul din oamenii lor cu misiunea fantastică de a afla cît de mari sînt depozitele de aur ale Internaționalei. Marx, comentînd această ispravă neroadă, remarca cu fină ironie : „Dacă acești drept-credincioși ar fi trăit la începu-

[15] K. Marx și F. Engels, *Сочинения*, vol. XXIV, Москва, 1930, p. 159.

www.dacoromanica.ro

turile creștinismului, ei s-ar fi interesat la Roma dacă apostolul Pavel are un cont curent la bancă" [16]. Pînă la urmă, în primăvara anului 1869, greva a fost înfrîntă din punct de vedere economic, muncitorii neobținînd revendicările formulate după izbucnirea conflictului, ci numai oarecare condiții mai bune de muncă. Dar, în același timp, greva a constituit o victorie necontestată a muncitorilor din punct de vedere politic. Cu toate că muncitorii erau încă foarte înapoiați ideologicește, nici amenințările, nici făgăduielile nu i-au putut clinti din hotărîrea lor de a rămîne membri ai Internaționalei.

Secțiile Internaționalei, punînd în aplicare rezoluția de la Geneva, au desfășurat o muncă vastă pentru înființarea de sindicate. Experiența cîștigată de mișcarea muncitorească în focul bătăliilor de clasă a permis Congresului de la Basel (1869) să concretizeze într-o rezoluție cuprinzătoare diferitele trepte ale organizării muncitorimii în sindicate.

Astfel, Internaționala I, pentru prima oară în istoria mișcării muncitorești, a exercitat efectiv ca partid proletar marxist conducerea asupra sindicatelor muncitorești din acea vreme, ceea ce a ridicat pe o treaptă nouă, superioară lupta clasei muncitoare pentru răsturnarea dominației capitalului.

Cu toate că Internaționala a trăit doar cîțiva ani, ea a reușit să demonstreze forța unității clasei muncitoare, să educe milioane de oameni în spiritul solidarității proletare. Grevele sprijinite de Internațională au exercitat o influență uriașă asupra muncitorilor din marile țări capitaliste, învățîndu-i să se gîndească nu numai la patronul lor și nu numai la tovarășii lor apropiați, ci la toți patronii, la întreaga clasă a capitaliștilor, precum și la întreaga clasă a muncitorilor.

★

Ideea că lupta de clasă trebuie să reunească în mod necesar lupta politică și cea economică a devenit — datorită Internaționalei I — o teză a mișcării muncitorești socialiste. Congresul de la Lausanne (1867) adoptă principiul: „Emanciparea socială a muncitorilor este inseparabilă de emanciparea lor politică; dobîndirea libertăților politice este o primă măsură de absolută necesitate" și hotărî ca această declarație „să fie reînnoită în fiecare an".

În anul 1865, cînd în Anglia burghezia nemulțumită de dominația oligarhiei aristocratice a încercat să organizeze o mișcare pentru o nouă reformă electorală, Marx a convins pe membrii Consiliului general că muncitorii pot și trebuie să meargă în alianță cu radicalii burghezi, atîta timp cît aceștia vor recunoaște și susține votul universal — platforma clasei muncitoare. Tactica alianței clasei muncitoare cu burghezia radicală ținea seama de treapta obiectivă de dezvoltare a societății engleze din acea vreme, de raporturile dintre forțele și partidele din Marea Britanie, precum și de experiența din celelalte țări. Liga națională a reformei, noua organizație creată în februarie 1865, deveni în scurtă vreme o largă mișcare politică a clasei muncitoare engleze. Marx, care-i împărtășea cu regularitate lui Engels progresele înregistrate de Internațională, îi scria la 1 mai

[16] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 398.

www.dacoromanica.ro

1865 : „Liga reformei este opera noastră. În biroul restrîns din 12 persoane (6 burghezi şi 6 muncitori), muncitorii sînt toţi membri ai consiliului nostru (printre ei este şi Eccarius). Noi am respins toate încercările burgheziei de a atrage clasa muncitoare pe o cale falsă" [17].

Liderii trade-unionurilor, stăpîniţi de aspiraţii burgheze, nu au putut însă duce o politică de clasă independentă. În ciuda faptului că, sub presiunea maselor, guvernul conservator a fost silit să facă concesii după concesii şi să extindă în proiectul de lege dreptul de vot asupra micii burghezii şi a păturilor înstărite de muncitori, liderii sindicali, în loc să ridice lupta muncitorimii la o treaptă şi mai înaltă, au păşit pe calea colaborării cu burghezia. Obţinerea legii electorale în anul 1867 şi acordarea statutului de persoană juridică trade-unionurilor în primăvara anului 1871 au împăcat pe liderii sindicali, politicieni mărginiţi, egoişti şi venali, cu orînduirea burgheză. Aceste condiţii au determinat ca, sub raport politic, „pentru un timp destul de îndelungat clasa muncitoare engleză să cadă sub influenţa liberalilor, să devină o anexă a lor, decapitîndu-se printr-o politică muncitorească liberală" [18].

Cu toate acestea, dincolo de caracterul ei ciuntit, legea electorală din 1867 a constituit o măreaţă victorie a clasei muncitoare engleze. Suflul de luptă care a animat proletariatul englez în acei ani amintea de cele mai bune tradiţii ale mişcării cartiste.

Tactica folosită de clasa muncitoare engleză a deschis posibilitatea reînvierii lozincii dreptului de vot universal, a atragerii maselor spre lupta politică, a creării unui aparat puternic de agitaţie pus în slujba proletariatului. Lupta pentru reforma electorală din anii 1865—1867 a îmbogăţit experienţa mişcării muncitoreşti internaţionale şi, în primul rînd, a celei engleze. Clasa muncitoare franceză, respingînd dogmele proudhoniste, s-a situat în primele rînduri ale luptei politice din Franţa pentru răsturnarea imperiului bonapartist şi restaurarea republicii.

Persecuţiile, represiunile şi procesele intentate membrilor Internaţionalei n-au putut împiedica activitatea secţiilor în Franţa. Marx şi-a manifestat admiraţia faţă de militanţii clasei muncitoare franceze într-o scrisoare către Engels din 18 mai 1870 : „Membrii noştri din Franţa demonstrează în mod grăitor guvernului francez deosebirea dintre o asociaţie politică secretă şi o adevărată uniune muncitorească. Nu terminase bine guvernul să bage la închisoare pe toţi membrii comitetelor din Paris, Lyon, Rouen, Marsilia etc..., că se şi anunţă în ziare constituirea *unor comitete de două ori mai numeroase*, ca succesoare ale primelor, în declaraţii foarte dîrze şi sfidătoare (comunicîndu-se totodată, în mod prevenitor, *adresele lor personale*). Guvernul francez a făcut, în sfîrşit, ceea ce noi doream de multă vreme : a transformat problema politică : imperiu sau republică într-o problemă *de viaţă sau de moarte* pentru clasa muncitoare" [19].

---

[17] K. Marx şi F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 205.

[18] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 442.

[19] K. Marx şi F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, p. 274.

www.dacoromanica.ro

Cîteva luni mai tîrziu, proletariatul francez a ridicat baricade la Paris, Lyon, Rouen etc., confirmînd cu sîngele său justețea analizei lui Marx.

Sub conducerea Internaționalei, în Germania, Belgia, Elveția, S.U.A., Spania, Austro-Ungaria etc., proletariatul a pășit tot mai hotărît pe arena luptei politice.

În toate problemele social-politice din acea vreme Marx și Engels au îndrumat Intenaționala pe o linie justă, ferind-o de exagerarea importanței politicii și de complotism (blanquism etc.), ca și de nesocotirea politicii sau de reducerea ei la o cîrpeală socială reformatoare, oportunistă (anarhismul, trade-unionismul, socialismul mic-burghez etc.).

Internaționala I a învățat proletariatul că nu trebuie să privească celelalte clase și partide ca pe o singură masă reacționară, că, dimpotrivă, el trebuie să participe la întreaga viață politică și socială, să susțină clasele și partidele progresiste împotriva celor retrograde.

★

Internaționala I a înarmat clasa muncitoare cu înțelegerea importanței alianței cu țărănimea. Marx și Engels au precizat că proletariatul era apărătorul firesc al țărănimii, victoria revoluției proletare fiind condiționată de alianța și alăturarea țărănimii. În *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Marx, vorbind despre revoluționarizarea țărănimii franceze, a scris celebrele cuvinte : „... *Revoluția proletară* capătă *acel cor fără de care solo-ul ei s-ar transforma în cîntec de moarte...*" [20]. Marx și Engels formulaseră revendicările programatice ale proletariatului în problema agrară, proclamînd principiul proprietății comune asupra pămîntului [21].

Hotărîrile Congresului de la Bruxelles cu privire la necesitatea socializării pămîntului și a altor mijloace de producție au marcat, în istoria Internaționalei, triumful principiilor socialismului asupra proudhonismului și lassalleanismului mic-burghez.

Rezoluția Congresului de la Basel în această problemă a deschis calea pentru elaborarea unui program concret de măsuri practice, diferențiate, program menit să ducă la desprinderea păturilor exploatate ale țărănimii de sub influența burgheziei și a marilor latifundiari și la încheigarea alianței cu aliatul lor firesc — clasa muncitoare.

În noiembrie 1869, I. F. Becker, prieten și colaborator al lui Marx și Engels, conducătorul secțiilor Internaționalei din Geneva, a elaborat un manifest *Către muncitorii agricoli*, în care enunța un sistem de măsuri pentru antrenarea țărănimii la mișcarea proletară socialistă, bazat pe principiul unirii și cooperării muncitorului agricol cu țăranul mic proprietar de pămînt : a) micii proprietari să formeze cooperative agricole de producție ; b) muncitorii agricoli și țăranii fără pămînt să intre în cooperative cu drepturi depline ; c) la început proprietarii să capete o sumă anuală

[20] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. 1, p. 345, notă.

[21] Vezi K. Marx și F. Engels, *Adresa Organului Central către Ligă, martie 1850, ibidem*, p. 100.

www.dacoromanica.ro

pentru amortizarea inventarului predat de ei cooperativelor; d) întregul venit net constituie proprietate comună şi toţi membrii cooperativei au în măsură egală drept asupra acestui venit; e) în caz de refuz a micilor proprietari de a intra în cooperativă („fie din ignoranţă, fie din rutină sau egoism"), ţăranii fără pământ şi muncitorii agricoli vor constitui o asociaţie şi vor lupta pentru obţinerea pământurilor comunale aparţinînd statului sau cele ale bisericii pentru a le lucra în comun.

Manifestul *Către muncitorii agricoli*, apărut sub formă de foaie volantă, a fost larg răspîndit în Elveţia, Germania, Italia, Spania etc. Primind din Geneva acest manifest, Asociaţia generală a muncitorilor din Timişoara a organizat o mare adunare populară în primăvara anului 1870. Adunarea a adoptat o rezoluţie prin care cerea Consiliului orăşenesc să pună la dispoziţia muncitorilor agricoli pământurile aparţinînd oraşului. Cererea a fost respinsă, iar Consiliul orăşenesc a avut grijă să denunţe Ministerului de Interne că „agitatorii" au început să influenţeze şi ţărănimea din jurul Timişoarei.

Cel de-al doilea Congres al Partidului Muncitoresc Social-Democrat German (Stuttgart, 4—7 iunie 1870), într-o rezoluţie amplă, adevărată expunere de motive, „îşi exprimă părerea că dezvoltarea economică a societăţii moderne va face să devină o necesitate socială trecerea pământului arabil în proprietatea obştească ... Congresul cere să se înceapă cu domeniile statului, cu moşiile particulare ale principilor, cu fideicomisurile, cu moşiile bisericeşti, cu pământurile comunale, cu terenurile care aparţin minelor, căilor ferate etc." Această rezoluţie, care clarifica linia tactică a Partidului Muncitoresc Social-Democrat German în problema alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea, a întărit temelia marxistă a partidului proletar german.

În Marea Britanie, Consiliul general participă în octombrie 1869 la înfiinţarea unei organizaţii largi de masă „Liga pământului şi a muncii". În comitetul executiv al Ligii au intrat zece membri ai Consiliului general printre care: J. Weston, G. Eccarius etc. După indicaţiile lui Marx, Eccarius a întocmit un manifest al Ligii *Către muncitorii şi muncitoarele din Marea Britanie şi din Irlanda*. Programul cuprindea: „1. Naţionalizarea pământului. 2. Crearea de colonii agricole în interiorul ţării. 3. Învăţămînt general, gratuit, laic şi obligatoriu. 4. Desfiinţarea băncilor de emisie particulare. Dreptul exclusiv al statului de a emite bancnote. 5. Înlocuirea tuturor impozitelor cu un singur impozit direct şi progresiv. 6. Lichidarea datoriei publice. 7. Desfiinţarea armatei permanente. 8. Reducerea zilei de muncă. 9. Drept de vot general, egal, cu retribuirea deputaţilor" [22].

Îmbinarea unor revendicări burghezo-radicale, ca: reforma sistemului financiar şi fiscal şi aceea a învăţămîntului, cu revendicările mişcării cartiste ale votului universal şi cu naţionalizarea pământului au dat programului ligii un caracter proletar. K. Marx a dat o mare importanţă creării *Ligii pământului şi a muncii*, văzînd în ea o cale spre crearea unui partid proletar de sine stătător în Marea Britanie. „Una din urmările

[22] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 617.

www.dacoromanica.ro

Congresului de la Basel — scria Marx lui Engels la 30 octombrie 1869 — poate fi considerată organizarea Ligii pămîntului și a muncii, cu ajutorul căreia partidul muncitoresc se delimitează pe deplin de burghezie" [23].

Speranțele lui Marx au fost înșelate; pe la sfîrșitul anului 1870, în cadrul ligii s-a intensificat influența elementelor burgheze și ea, treptat, s-a îndepărtat de Internațională.

Cu toate acestea, sub conducerea lui Marx și Engels, pentru prima oară în istoria mișcării muncitorești, proletariatul din diferite țări a început în mod organizat, conștient, în cadrul Internaționalei I, lupta pentru rezolvarea problemei agrare, pentru împlinirea sarcinii sale de aliat și hegemon al țărănimii muncitoare.

★

Internaționala I a luptat neobosit pentru ca celebra teză marxistă „o națiune nu poate deveni liberă atîta timp cît asuprește alte națiuni" să fie principiul călăuzitor al proletariatului în problema națională.

În deceniile al cincilea și al șaselea ale secolului al XIX-lea, mișcările de eliberare națională reprezentau conținutul obiectiv al procesului istoric din Europa, fiind generate de dezvoltarea capitalismului.

Capitalismul în dezvoltare cunoaște însă două tendințe în problema națională. Prima : trezirea vieții naționale și a mișcărilor naționale, lupta împotriva oricărei asupriri naționale, crearea statelor naționale. A doua : dezvoltarea și strîngerea diferitelor legături între națiuni, frîngerea îngrădirilor naționale, ștergerea deosebirilor naționale, asimilarea națiunilor, crearea unității internaționale a capitalului, a vieții economice în genere, a politicii, a științei etc. Ambele tendințe constituiau o lege universală a capitalismului și ambele se manifestau, în acea vreme, cu forțe aproape egale. Prima tendință nega, prin însăși existența ei, feudalismul și rămășițele sale, fiind istoricește progresistă. Cea de-a doua tendință, proprie capitalismului, putea să se realizeze numai prin cuceriri și prin jefuirea țărilor înapoiate de către marile state capitaliste, prin transformarea celor dintîi în țări dependente, coloniale. Această tendință a marilor puteri capitaliste întîmpina rezistența maselor largi.

Mișcările naționale au cunoscut forme și metode de luptă foarte diferite : războaie, revoluții, răscoale etc., fiecare cu trăsături proprii, specifice, fiecare conduse de o clasă sau alta, dar toate, prin conținutul lor, fiind mișcări burgheze și obiectiv progresiste.

Internaționala a sprijinit în mod consecvent cauza eliberării Poloniei, considerînd că ea face parte integrantă din programul politic al muncitorimii din Europa. Lupta în apărarea poporului polonez, „acest cavaler nemuritor al Europei" [24], după cum l-a denumit Marx, însemna în fapt lupta împotriva politicii de asuprire a țarismului rus, reazemul reacțiunii europene din acea vreme.

Sub conducerea lui Marx și Engels, Internaționala a susținut calea revoluționară de unificare a Germaniei. Și, deși Germania se va unifica

[23] K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, p. 256—257.
[24] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 214.

www.dacoromanica.ro

pe calea preconizată de Bismarck, numai datorită tacticii ferm democratice şi revoluţionare a lui Marx şi Engels, numai datorită atitudinii lor intransigente faţă de unificarea Germaniei şi reînnoirea ei „de sus", numai datorită luptei lor consecvente pentru clarificarea ideologică a mişcării muncitoreşti germane se va ajunge să se pună temelia solidă a unui partid muncitoresc german, cu adevărat revoluţionar. Or atunci, în fond, lupta se ducea pentru temelia partidului proletar.

Internaţionala a luat poziţie fermă în sprijinirea luptei de eliberare naţională a poporului irlandez. Marx şi Engels au considerat la început că irlandezii vor obţine independenţa naţională din mîinile proletariatului englez, imediat după victoria revoluţiei proletare în Marea Britanie. Contactul strîns al lui Marx cu viaţa politică din Anglia, cu mişcarea muncitorească engleză, cu liderii reformişti ai acestei mişcări în perioada Internaţionalei şi învăţămintele luptei pentru reforma electorală l-au condus ulterior la o altă concluzie în problema succesiunii etapelor eliberării Irlandei. Procesul nu trebuia să înceapă cu revoluţia proletară din Anglia, ci cu eliberarea poporului irlandez. Eliberarea Irlandei era prima condiţie a însăşi victoriei revoluţiei proletare în Marea Britanie. Concluzia era rezultatul unei analize profunde. Reacţiunea engleză se întărea şi-şi trăgea forţe din subjugarea poporului irlandez. Interesată în menţinerea asupririi Irlandei, ea inocula în masele largi ale muncitorimii engleze prin presă, biserică, şcoli etc. sentimente şovine, de ură şi dispreţ faţă de muncitorii şi ţăranii irlandezi. Această propagandă, întreţinută de liderii reformişti ai trade-unionurilor, frîna procesul de revoluţionarizare a clasei muncitoare engleze, împiedica proletariatul englez să-şi ducă la îndeplinire misiunea sa istorică de a se elibera pe sine şi, o dată cu aceasta, pe toţi cei ce muncesc.

În prelegerea ţinută la 16 decembrie 1867, K. Marx formula sarcinile clasei muncitoare engleze : „Englezii ar trebui să ceară separarea Irlandei şi să lase în seama irlandezilor înşişi rezolvarea problemei proprietăţii funciare. Orice alte măsuri sînt inutile" [25].

Despărţirea Irlandei cerută de clasa muncitoare engleză, orientarea ţărănimii irlandeze spre a se răfui ea însăşi cu land-lorzii — iată programul revoluţionar formulat de Marx şi susţinut de Internaţională. „Politica lui Marx şi Engels în problema irlandeză — scria V. I. Lenin — ne-a dat cel mai măreţ exemplu cu privire la atitudinea pe care trebuie s-o aibă proletariatul naţiunilor asupritoare faţă de mişcările naţionale, exemplu care şi-a păstrat pînă astăzi uriaşa însemnătate *practică*; ea ne-a pus în gardă împotriva «grabei servile» cu care micii burghezi din toate ţările, de toate culorile şi de toate limbile sînt gata să califice drept «utopică» orice modificare a graniţelor statelor, create prin violenţa şi prin privilegiile moşierimii şi ale burgheziei unei naţiuni" [26].

Sub conducerea lui Marx şi Engels, Internaţionala I a educat clasa muncitoare din diferite ţări să-şi afirme solidaritatea cu mişcările de eliberare naţională, să lupte împotriva oprimării naţionale pentru elibe-

[25] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 598.
[26] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, p. 444.

www.dacoromanica.ro

rarea tuturor popoarelor. Internaționala I a învățat pe muncitori că dezrobirea naționalităților asuprite este necesară în interesul revoluției, că eliberarea naționalităților va submina rînduielile feudal-absolutiste și va atrage națiunile oprimate la lupta revoluționară. Aplicînd la condițiile concret istorice învățătura marxistă, Internaționala I a arătat că problema națională nu este o problemă izolată, de sine stătătoare, ci o parte componentă a luptei revoluționare pentru doborîrea exploatării și construirea societății comuniste.

Internaționala I a îndrumat mișcarea muncitorească să susțină orice mișcare revoluționară îndreptată împotriva regimului capitalist, să fie apărătorul oricărei naționalități asuprite, al oricărei pături sociale lipsită de drepturi, ținînd seama în toate acțiunile ei, în primul rînd, de interesele generale, fundamentale ale proletariatului, de sarcina lichidării oricărei oprimări, a oricărei exploatări.

★

La cererea, îndeosebi a delegaților germani, Congresul de la Bruxelles (1868) a inclus în ordinea de zi un nou punct: „Care trebuie să fie atitudinea muncitorilor în cazul unui război între puterile europene?" și deschise dezbaterile tocmai cu această chestiune. Nu era întîmplător. Amenințarea unui război între Prusia și Franța părea iminentă în acea vreme. Bismarck declarase fățiș că va duce pînă la capăt unificarea Germaniei în jurul Prusiei prin „fier și sînge". Politicii lui Bismarck i se opunea Franța; Napoleon al III-lea voia să mențină Germania fărîmițată și să-și asigure astfel rolul de arbitru între puterile europene. Presa oficială din ambele țări ducea o campanie ultrașovină de aținare a unui popor împotriva celuilalt.

K. Marx prevăzuse că se va pune în discuție problema apărării păcii și a scris la 10 septembrie 1868 lui Eccarius și lui Lessner, îndrumîndu-i cum să acționeze: „Firesc că publicul se interesează mai mult decît orice despre chestiunea războiului. Declarațiile lungi și emfatice sînt în acest sens nefolositoare. Rezoluția care urmează să fie adoptată pe această problemă, trebuie să declare simplu că clasa muncitoare nu este încă suficient de organizată pentru a putea avea influență hotărîtoare asupra mersului evenimentelor, dar că Congresul, în numele clasei muncitoare, protestează și demască pe provocatorii de război; că războiul între Franța și Germania este... funest pentru ambele țări, funest și pentru Europa în genere" [27].

Problema apărării păcii suscită, într-adevăr, discuții vii, mărturisind îngrijorarea mișcării muncitorești și simțul ei înalt de răspundere pentru soarta popoarelor. Toți cei care au luat cuvîntul s-au declarat împotriva războiului, arătînd că rădăcinile lui trebuie căutate în interesele economice ale burgheziei, ale unui grup sau altul de magnați ai finanței.

Internaționala a învățat pe muncitori că numai lichidînd orînduirea capitalistă bazată pe exploatare va dispărea și sursa generatoare de războaie. Militînd pentru salvgardarea păcii, secțiile Internaționalei I

[27] K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, p. 244.

www.dacoromanica.ro

au educat mişcarea muncitorească în spiritul internaţionalismului proletar, al solidarităţii internaţionaliste de clasă, al răspunderii istorice faţă de proletariatul internaţional şi faţă de oamenii muncii de pretutindeni.

★

Comuna din Paris a ţinut numai două luni; două luni de alarmă perpetuă, întrucît duşmanul se afla la porţile oraşului. Cu toate acestea, Comuna a lăsat moştenire generaţiilor proletare socialiste o cantitate impresionantă de realizări, o experienţă uriaşă, fără precedent în istorie.

Toţi membrii autentici proletari ai Internaţionalei s-au ridicat fără nici o reticenţă în apărarea Comunei. În acest sens, experienţa revoluţiei pariziene a avut o imensă însemnătate pentru strîngerea rîndurilor proletare ale Internaţionalei, pentru curăţirea ei de diferiţi militanţi mic-burghezi reformişti, care au trecut de partea burgheziei.

Revoluţia din 18 martie nu s-a dezvoltat pe calea preconizată de socialistul anarhist mic-burghez Proudhon — a „înţelegerii frăţeşti", a „încetării antagonismului dintre clase", ci pe calea determinată de legile dezvoltării revoluţiei proletare, ştiinţific fundamentate în opera lui Marx şi Engels. Acţionînd sub presiunea împrejurărilor concrete, practice, conduşi de instinctul lor revoluţionar, membrii secţiunilor pariziene ale Internaţionalei au păşit pe calea luptei de clasă, a războiului civil, a sfărîmării vechii maşini de stat şi făuririi unui stat nou, proletar.

În contextul de evenimente din acel moment istoric, „asaltul cerului" era destinat să eşueze. Două treimi din Franţa erau ocupate de trupele prusace, iar restul era sub ocupaţia teroristă a burgheziei reacţionare franceze. Nu existau condiţii materiale, tehnice ca mişcarea comunardă să se răspîndească repede. Încercările făcute de muncitori la Marsilia, Lyon, Toulouse, Dijon să pună mîna pe putere, să proclame Comuna şi să meargă, la nevoie, în ajutorul Parisului au fost înăbuşite de îndată.

Lipsa de maturitate ideologică a clasei muncitoare a făcut ca membrii Internaţionalei să nu înţeleagă necesitatea de a avea propriul partid politic independent, care să se conducă după o teorie ştiinţifică. „Şi astfel Parisul, care a ridicat cel dintîi steagul insurecţiei proletare, a fost lăsat să reziste cu propriile lui forţe şi condamnat la o pieire sigură" [28].

Comuna a făcut însă ca omenirea întreagă să audă cum vorbeşte proletariatul. Forma politică de stat a dictaturii proletariatului, prevăzută de Marx, întruchipată de primul guvern din istorie al clasei muncitoare, a fost descoperită de mase. Din acel moment ceva s-a schimbat în lume.

Trăgînd învăţăminte din istoria Comunei şi din situaţia mondială obiectivă din acea vreme, Internaţionala I a pus pe ordinea de zi a mişcării muncitoreşti crearea de partide politice naţionale proprii ale proletariatului, partide care să poată folosi forme variate de luptă şi de organizare, potrivit cu condiţiile şi sarcinile concrete din fiecare ţară, avînd ca ţel răsturnarea puterii burgheze şi instaurarea dictaturii proletariatului.

„...Împotriva forţei unite a claselor avute — spunea rezoluţia Conferinţei de la Londra din 1871 — clasa muncitoare nu poate acţiona

[28] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 17, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957, p. 122.

www.dacoromanica.ro

ca clasă decît organizîndu-se într-un partid politic aparte, care se opune tuturor vechilor partide create de clasele avute... Această organizare a clasei muncitoare într-un partid politic este indispensabilă pentru a asigura victoria revoluției sociale și atingerea scopului ei final — *desființarea claselor*" [29].

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, această sarcină, pusă în fața mișcării muncitorești internaționale, a fost tradusă în viață. „Pretutindeni — scrie V. I. Lenin — se formează partide socialiste cu bază proletară, care învață să folosească parlamentarismul burghez, să-și creeze o presă cotidiană proprie, instituții culturale proprii, sindicate proprii, cooperative proprii. Învățătura lui Marx repurtează victorie deplină și *se extinde în lărgime*" [30].

A trecut numai un veac de la întemeierea Internaționalei I și, în acest răstimp, omenirea a făcut un salt uriaș, depășind tot ceea ce cunoscuse în existența-i milenară.

În zilele noastre, omenirea trăiește un adînc proces de înnoire: trecerea de la capitalism la socialism.

Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești, care a avut loc la Moscova în noiembrie 1960, a definit epoca contemporană ca epocă a luptei celor două sisteme opuse, socialist și capitalist, a revoluțiilor socialiste și a revoluțiilor de eliberare națională, a prăbușirii imperialismului, a lichidării sistemului colonial, epoca trecerii a noi și noi popoare pe calea socialismului și a triumfului comunismului.

O caracteristică fundamentală a zilelor noastre este procesul de transformare a sistemului socialist mondial, a forțelor care luptă împotriva imperialismului, pentru socialism, în factorul hotărîtor al dezvoltării societății omenești.

În țările socialiste, peste un miliard de oameni, învingînd — sub conducerea partidelor marxist-leniniste — greutățile inerente operei complexe de construire a noii orînduiri sociale, au obținut realizări de însemnătate deosebită în crearea și dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, în ridicarea nivelului de trai al populației. Sistemul socialist se dezvoltă continuu, demonstrînd prin exemplul său inevitabilitatea triumfului socialismului pe întregul glob.

În jurul partidelor comuniste din țările capitaliste și recent eliberate se strîng milioane de oameni, care văd în comuniști pe luptătorii cei mai consecvenți pentru pace, democrație și progres social.

În țara noastră, după victoria insurecției armate antifasciste din august 1944, s-au petrecut uriașe prefaceri revoluționare în toate domeniile, în structura politică, economică și socială a țării, în poziția ei internațională, care au schimbat din temelii înfățișarea Romîniei și condițiile de viață ale celor ce muncesc. *Cea mai măreață cucerire a oamenilor muncii, sub conducerea Partidului Muncitoresc Romîn este victoria deplină a socialis-*

[29] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, p. 447.
[30] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 18, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 579.

www.dacoromanica.ro

mului la oraşe şi sate. Au fost desfiinţate clasele exploatatoare — lichidate pentru totdeauna exploatarea şi asuprirea omului de către om.

În condiţiile epocii contemporane, cînd există premise mult mai favorabile decît în trecut pentru accelerarea progresului social, are o deosebită însemnătate unitatea ţărilor socialiste, a mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, pe baza marxism-leninismului, unirea într-un singur torent a tuturor mişcărilor revoluţionare şi democratice.

Declaraţia Partidului Muncitoresc Romîn cu privire la problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti adoptată de plenara lărgită din aprilie 1964 a C.C. al P.M.R. reafirmă hotărîrea partidului nostru de a milita pentru întărirea unităţii ţărilor socialiste, a mişcării comuniste mondiale, sub steagul marxism-leninismului, al internaţionalismului socialist, de a contribui la asigurarea acestei unităţi, care constituie izvorul forţei şi invincibilităţii fiecărei ţări socialiste, chezăşia îndeplinirii misiunii istorice a partidelor comuniste, a victoriei cauzei păcii şi socialismului.

www.dacoromanica.ro

INTERNAȚIONALA I ȘI OPINIA PUBLICĂ DIN ROMÎNIA (1871—1872)

DE

N. COPOIU

În anul 1864, cînd lua ființă la Londra Asociația Internațională a Muncitorilor, în Romînia nu exista încă o mișcare muncitorească; apariția ei devenea însă iminentă, în condițiile transformărilor social-economice care se produceau într-un ritm viu, pe linia dezvoltării relațiilor capitaliste. Era firesc, așadar, ca la început evenimentul petrecut pe malurile Tamisei să treacă neobservat în tînărul stat de la gurile Dunării.

În anii următori însă ecoul existenței Internaționalei a căpătat forme concrete, îndeosebi în orașele Transilvaniei (Timișoara, Reșița), unde s-au recrutat numeroși aderenți ai Internaționalei, prin intermediul asociațiilor muncitorești din localitățile respective. Înscrierea ca membru al Internaționalei era însă o acțiune secretă sau semisecretă, astfel încît activitatea Internaționalei rămînea oarecum învăluită în mister pentru opinia publică romînească. Programul Internaționalei, scopurile sale, conducătorii săi au rămas în umbră pînă în 1871.

Evenimentul care a iluminat într-un mod fulgerător întreaga importanță istorică a existenței Internaționalei a fost Comuna din Paris. Clasele conducătoare de pretutindeni, care, de regulă, nu dădeau organizațiilor muncitorești o atenție în afara preocupărilor poliției, au văzut îngrozite dintr-o dată în 1871, forța reală a proletariatului organizat. Guvernele au intensificat măsurile pe linie de stat împotriva Internaționalei, iar presa a început să se ocupe cu multă zarvă de originile, activitatea și principiile Internaționalei.

În articolul de față ne propunem să prezentăm unele elemente noi privitoare la modul cum au receptat cercurile conducătoare și opinia publică din Romînia primele informații despre existența Internaționalei, prin intermediul dezbaterilor parlamentare și al presei, principalul canal de informare din epoca respectivă. Cu toate că în Romînia nu a existat nici un organ de presă care să adopte o poziție consecvent favorabilă

 www.dacoromanica.ro

Internaţionalei, contribuţia acestei prese la popularizarea unor idei legate de lupta proletariatului internaţional a fost un fapt istoric cu urmări importante. Informaţiile denaturate şi calomniile care se întîlneau în aceste materiale, privite în perspectivă istorică, rămîn pe plan secundar[1]. Cercetările noastre vin să completeze cele cîteva studii existente în istoriografia românească consacrate începuturilor legăturilor internaţionaliste ale proletariatului din Romînia şi ecoului Comunei din Paris în ţara noastră[2] (apartenenţa românilor la Internaţională, răspîndirea unor lucrări ale lui Marx şi Engels în Romînia în timpul existenţei Internaţionalei I ş.a.).

★

Epoca existenţei Internaţionalei I a coincis în timp, pe planul istoriei Romîniei, cu sfîrşitul domniei lui Cuza şi treptata instaurare a regimului burghezo-moşieresc, care avea să domnească în Romînia zeci de ani. În etapa aceea însă, cînd acest regim se afla la începuturile lui, în rîndurile burgheziei se mai găseau încă multe elemente cu vederi înaintate, care luptau sincer pentru progresul ţării, opunîndu-se atît dinastiei străine, cît şi menţinerii puterii politice în mîinile moşierimii. Momentul 1870—1871, cînd au avut loc puternice manifestări anticarliste, republicane a reprezentat ultimul episod al stăruinţelor burgheziei de a cuceri singură puterea politică. În împrejurările politice interne şi internaţionale din acea perioadă încercările burgheziei româneşti au eşuat: prusacul Carol s-a menţinut pe tronul Romîniei, iar la putere a fost adus un guvern conservator, reacţionar. Înfrîngerea temporară a burgheziei îşi avea cauza principală în propriile slăbiciuni ale acestei clase, insuficient dezvoltată pentru a domina cu fermitate în viaţa economică a statului şi insuficient experimentată pentru a dejuca manevrele moşierimii.

La data aceea însă, Romînia nefiind încă un stat suveran şi independent, forţele politice din interiorul ei trebuiau să ţină seama imperios şi de desfăşurarea evenimentelor internaţionale. Avîntul şi acţiunile republicane ale burgheziei româneşti, au fost, incontestabil, stimulate de proclamarea republicii franceze. Războiul franco-prusac, în timpul căruia simpatiile opiniei publice din Romînia erau evident de partea Franţei, a

---

[1] În articolul *Publicistica românească din secolul al XIX-lea despre întemeietorii socialismului ştiinţific* („Probleme economice", 1963, nr. 11) Gh. Dobre semnalează date interesante din presa românească referitoare la Internaţionala I, relevînd îndeosebi ponegririle la adresa Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor.

[2] Acad. P. Constantinescu-Iaşi, *Despre Comuna din Paris şi ecoul ei în presa contemporană din Romînia (1871—1880)*, în „Studii", 1951, nr. 1; A. Deac, *Despre legăturile mişcării muncitoreşti din Romînia cu Internaţionala I şi cu Internaţionala a II-a în anii activităţii lui Marx şi Engels*, în *Analele Institutului de istorie a partidului 1958*, nr. 5—6, p. 76—77; Gh. Cristea, *Date privind ecoul şi aniversarea Comunei din Paris în Romînia (1871—1944)*, în „Studii", 1961, nr. 3; A. Egyed, *Istoricul asociaţiilor muncitoreşti din Transilvania între anii 1868 şi 1872. Influenţa Internaţionalei I asupra mişcării muncitoreşti din Transilvania*, în „Studii", 1956, nr. 6; A. Porţeanu, A. Iordache, P. Cîncea, *Ecoul Comunei din Paris în publicaţiile muncitoreşti socialiste din Romînia (1871—1900)*, în „Revista arhivelor", 1961, nr. 2 ş.a. Înainte de a intra la tipar articolul de mai sus, a apărut lucrarea *Internaţionala I şi Romînia* de Augustin Deac (Bucureşti, Edit. politică, 1964), în care sînt reproduse *in extenso* materiale din presa românească cu privire la Internaţională.

www.dacoromanica.ro

răscolit sentimentele democrate ale unor cercuri burgheze. Dar proclamarea Comunei din Paris nu a mai convenit acestor cercuri: Comuna punea probleme improprii stadiului de dezvoltare a societății romînești. Fără să vadă în fenomenul Comunei un pericol iminent pentru ea, burghezia din Romînia condamna guvernul reacționar din Versailles, dar nu-i aproba întru totul nici pe comunarzi, care îi răpiseră ei idealul republican burghez. Totuși trebuie să observăm diferite nuanțe în această atitudine și chiar unele manifestări de înțelegere față de anumite aspecte ale activității Comunei.

Oglinda cea mai fidelă care a reflectat atitudinea opiniei publice față de evenimentele din anii 1870—1871 a fost presa. Dezbaterile parlamentare au pus de asemenea față-n față pe reprezentanții reacțiunii conservatoare cu promotorii progresului, într-o formă mai mult sau mai puțin dinamică. Aceste confruntări pe teme ideologice, legate de evenimentele externe, nu au luat amploare în parlamentul romîn din cauza prudenței cercurilor conducătoare romînești de a nu „supăra" pe nici una dintre puterile garante ale tînărului stat romîn. Totuși, în cîteva momente, luările de poziție au fost inevitabile și ele ne permit să descifrăm, prin prisma dezbaterilor parlamentare, modul cum erau privite Comuna și, implicit, Internaționala în cercurile politice din capitala țării.

În practica parlamentară din Romînia nu se statornicise încă obiceiul ca, pe marginea mesajului șefului statului și a răspunsului la acesta, deputații să întreprindă analiza politicii interne și externe a guvernului. La data aceea, parlamentarii romîni, în majoritate conservatori, erau preocupați de întărirea dinastiei, de rezolvarea afacerii Strussberg și, în genere, de consolidarea regimului burghezo-moșieresc. Majoritatea parlamentară, care fusese neliniștită de evenimentele revoluționare din 1871, era conștientă de faptul că înfrîngerea Comunei pusese capăt avîntului revoluționar pe plan european: „acțiunile revoluționare au scăzut azi în Europa, sînt în decadență", declara deputatul M. Kostaki la 17 decembrie 1871. Deputatul conservator nu ezita să compare Comuna cu mișcarea anticarlistă din martie, de la București: „Toți oamenii de bine — spunea el — ... binecuvîntează că hidra revoluționară din Paris, care a găsit și pe malul Dîmboviței niște plagiatori, a fost zdrobită"[3]. Ideea că în capitala Romîniei se aflau mulți simpatizanți ai Comunei, idee care corespundea realității, a mai fost menționată și cu alt prilej. Membrii guvernului, în frunte cu primul ministru, Lascăr Catargiu, au declarat de mai multe ori că ei urmăreau cu multă atenție — în scopul de a o reprima — orice mișcare în spirit comunard. Acuzîndu-l pe deputatul Vernescu, din tabăra opoziției liberale, că agita masele cu lozinci demagogice, ministrul de externe declara ritos că „noi nu voim să ajungem la Comună"[4]. Credincios acestei declarații, guvernul urmărea cu un zel deosebit pe străinii din țară, suspecți de a avea legături cu Internaționala sau cu Comuna din Paris. Expulzarea unui cetățean belgian, Rigondaud, care venise în țară, oficial, cu o listă de subscripție pentru răniții francezi, dar ulterior se „constatase"

[3] *Monitorul officiale* nr. 1 din 1/13 ianuarie 1872, p. 3.
[4] *Ibidem*, nr. 290 din 31 decembrie 1871, p. 2 079.

www.dacoromanica.ro

că era „agent al Internaţionalei, din Geneva”[5], a provocat o interpelare în parlament din partea deputatului opoziţionist N. Ionescu. Acesta, partizan al democraţiei burgheze, ironiza măsurile guvernului, care „se pune deasupra constituţiunii, pentru ca să împiedice dezvoltarea Comunei din Paris”. După părerea lui N. Ionescu, guvernul conservator era în stare să acuze şi pe deputaţii liberali din adunare că „sînt membri de-ai Internaţionalei din Geneva”[6]. Răspunzînd interpelării, primul ministru justifica expulzarea lui Rigondaud, susţinînd că este în drept „să-i gonească pe toţi... dacă comuna din Paris va trimite agenţi ca să facă turburări în această ţară”[7].

Numele Internaţionalei a mai fost menţionat în parlamentul romîn şi cu alt prilej. Acelaşi deputat N. Ionescu, care interpelase guvernul pe tema fricii faţă de „agenţii” Comunei şi ai Internaţionalei, a revenit în ziua următoare asupra „străinilor”. De data aceasta el combătea guvernul care dorea să aducă un specialist străin în problemele contabilităţii statului : „Socotesc că sămînţă mai rea...pentru noi nu este decît aceea de a se aduce străini pentru organizarea serviciilor noastre. Am ajuns cu modul acesta a introduce în ţara noastră cosmopolitismul cel mai extrem, care ar lăsa departe în urmă chiar pe Internaţionala din Geneva”[8].

Relativ puţinele referiri la existenţa Internaţionalei făcute în parlamentul romîn atestă totuşi faptul că problemele mari ridicate de Asociaţia muncitorilor pătrunseseră destul de adînc nu numai în conştiinţa opiniei publice, dar chiar în preocupările cercurilor conducătoare din Romînia. Însă mijlocul principal prin care s-a produs o largă difuzare a unor date generale despre Internaţionala muncitorească l-a reprezentat presa. Prin articole proprii, dar mai des prin reproduceri după ziarele străine, presa romînească a acordat un spaţiu destul de larg problemelor legate de lupta proletariatului internaţional. În materialele publicate se întîlneau prezentări cu caracter istoric ale Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor, relatări despre activitatea Consiliului general, dări de seamă despre acţiunile diferitelor secţiuni, fragmente din documentele elaborate de Consiliul general şi, implicit, idei ale socialismului ştiinţific. Majoritatea acestor scrieri asociau sistematic Comuna din Paris cu Internaţionala, căutînd să explice trăsăturile celei dintîi prin programul celei de-a doua. Inevitabil, această asociere, în principiu reală, dădea naştere multor inexactităţi.

Presa burgheză din Romînia, dominant liberală şi francofilă, care mai păstra încă legături cu năzuinţele republicane ale maselor, a avut o atitudine favorabilă Franţei în timpul războiului acesteia contra Germaniei. De aceea orice acţiune îndreptată împotriva agresorului german a fost salutată cu bucurie de această presă. Or, după cum spunea Marx, proletariatul francez şi-a asumat două sarcini la 18 martie 1871 : una naţională, de a lupta împotriva cotropitorilor, şi alta socialistă, de eliberare a muncitorilor de capitalism. Aşadar, nu e de mirare că, sub aspectul

[5] *Monitorul oficiale* nr. 25 din 2/14 februarie 1872, p. 124.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem*, p. 123.
[8] *Ibidem*, nr. 26 din 3/15 februarie 1872, p. 129.

www.dacoromanica.ro

luptei împotriva germanilor, comunarzii au fost priviți cu simpatie de cercurile burgheziei francofile din Romînia. Realizarea celei de-a doua sarcini a Comunei — lupta împotriva capitalismului — a întîmpinat o altă atitudine, mai puțin favorabilă, dar nu chiar atît de ostilă pe cît a fost a cercurilor conservatoare procarliste. Acestea din urmă priveau Comuna cu ură, din toate punctele de vedere, deoarece, printre altele, ele simpatizau, din linguşire față de Carol, cu Germania în războiul franco-prusac.

Dar semnificația principală a reflectării Comunei și, implicit, a Internaționalei în presa din Romînia nu constă în deosebirea de atitudine a diferitelor ziare, ci în faptul că cu prilejul acesta s-a scris pe larg în țara noastră despre mişcarea muncitorească internațională, și, vrînd-nevrînd, au fost răspîndite în opinia publică, pentru prima oară, prin canalele cele mai eficiente ale publicității, unele idei ale marxismului, ale socialismului științific. Nu întîmplător, muncitorii din țara noastră au trecut, după 1871, la o organizare mai temeinică decît pînă atunci, deși reacțiunea europeană după înfrîngerea Comunei a cuprins și pe guvernanții de la București.

În acești ani, numele lui Marx a apărut de numeroase ori în presa romînească, arătat a fi, pe bună dreptate, sfătuitorul și inspiratorul comunarzilor în calitate de conducător al Internaționalei I. Acest fapt a avut o mare importanță pentru orientarea teoretică viitoare a mişcării muncitorești din vechea Romînie, unde clasa muncitoare a cunoscut și recunoscut de la început, pe plan formal, declarativ, bineînțeles, în K. Marx pe conducătorul proletariatului internațional, iar marxismul ca singura teorie justă pentru lupta sa de eliberare. Că esența acestei teorii a fost pătrunsă mai tîrziu nu scade importanța faptului că, exceptînd Transilvania, în țara noastră nu și-au găsit aderenți curentele dușmănoase marxismului (bacunismul, proudhonismul, lassaleanismul) în etapa de început a dezvoltării mişcării muncitorești tocmai datorită acestei recunoașteri formale a marxismului.

★

Ziarele romînești nu condamnau în ansamblu mişcările revoluționare. Lupta maselor muncitorești și țărănești din alte țări era relatată cu o oarecare simpatie și înțelegere. Această înțelegere nu depășea însă anumite limite. Lupta pentru schimbarea regimului politic, de pildă, adică revoluția, nu mai era privită favorabil. În perioada existenței Internaționalei I, burghezia din Romînia nu ignora complet interesele maselor populare. Această atitudine, firește, nu izvora dintr-un sentiment umanitar, ci se datora exclusiv faptului că în Romînia dezvoltarea proletariatului nu reprezenta încă un pericol pentru ordinea burgheză. Presa romînească a popularizat larg și de multe ori fără ostilitate grevele mari izbucnite în diferite țări capitaliste mai dezvoltate. Forma aceasta de luptă muncitorească de clasă a devenit astfel destul de cunoscută și lucrătorilor din Romînia. Tonul pe care se relatau evenimente din mişcarea revoluționară europeană era diferit, în funcție de poziția ziarului respectiv. În toamna anului 1871, cînd a avut loc la Londra Conferința Internaționalei, gazeta „Albina", care apărea sub conducerea lui Vincențiu Babeș, dădea o înaltă apreciere

www.dacoromanica.ro

activității Internaționalei. Declarîndu-se „pentru emanciparea muncii și recunoașterea lucrătorilor", gazeta își exprima ferma credință „că printre cititorii ei se găseau mulți simpatizanți ai Internaționalei". „De aceea — se scria în gazetă — noi pururea vom informa pe lectorii noștri despre pașii ce va face această asociațiune pentru ajungerea scopului și realizarea dorințelor ei, cu atît mai vîrtos căci în viitor lumea are să se aștepte la multe și mari lucruri din partea lucrătorilor și a numiți socialiști"[9]. În schimb, „Trompeta Carpaților" adopta un stil colorat cu o nuanță fatalistă: „Internaționala nu lipsește a-și arăta și ea colții din cînd în cînd: grevele uvrierilor continuă în toată Europa..."[10].

Ziarul „Pressa" a publicat sistematic și abundent materiale despre Internațională: reproduceri directe după ziare străine, prelucrări și rezumate ale articolelor din presa internațională, iar uneori chiar și comentarii proprii. Ca orice ziar burghez guvernamental din perioada Comunei, „Pressa" reflecta în coloanele sale în primul rînd *teama* de organizația muncitorilor. Pentru a *justifica* propria teamă a cercurilor conservatoare moșierești din Romînia, ziarul publica date despre *amploarea* Internaționalei, insista asupra punctelor din programul acesteia care se refereau la necesitatea schimbării societății actuale, exagera violența muncitorilor în timpul luptelor lor revendicative și mustra guvernele țărilor capitaliste (în special pe cel englez) că nu luau cele mai severe măsuri împotriva membrilor Internaționalei. Faimoasa circulară a lui Jules Favre din 6 iunie 1871 către reprezentanții Franței în Europa a servit de mai multe ori drept sursă de inspirație pentru atacuri la adresa Internaționalei. Pasajul din circulară relativ la rolul Internaționalei în Comuna din Paris a fost reprodus pe larg în ziarul „Pressa"[11]. În timp ce guvernului francez, care înăbușise în sînge Comuna, i se aduceau elogii și i se popularizau măsurile antimuncitorești, guvernul englez era ținta unor atacuri directe pe motiv că acorda azil politic comunarzilor și permitea menținerea sediului Internaționalei la Londra: „Vom vedea dacă în interesul său propriu și al Europei Anglia va prefera să mai fie și pe viitor receptacolul tuturor miasmelor revoluționare și socialiste din lume"[12].

Înfrîngerea Comunei din Paris, după cum este cunoscut, a marcat un triumf al reacțiunii europene. Totuși „Pressa" scria că „acea conspirațiune contra bazelor societății numită Internațională..., departe de a descuraja, continuă... a ține pe afiliați în încrederea că cele petrecute în Paris au fost numai semnalul prin care s-a arborat drapelul roșu al republicii sociale"[13]. Cu toate că acest ziar eticheta frecvent pe comunarzi cu epitete injurioase, acuzîndu-i sistematic de violență, știrile referitoare la masacrarea comunarzilor de către burghezia franceză le reproducea fără obișnuitele tirade pe tema „civilizației" și „ordinei". „Pierderile ce a suferit «Internaționala» în cursul insurecțiunii din urmă se estimă la 30 000

[9] „Albina" din 19 octombrie 1871.
[10] „Trompeta Carpaților" nr. 945 din 17 (29) octombrie 1871.
[11] „Pressa" nr. 126 din 9 iunie 1871.
[12] Ibidem, nr. 177 din 29 mai 1871.
[13] Ibidem, nr. 137 din 22 iunie 1871.

www.dacoromanica.ro

de membri ai societății care veniseră din departamente și din străinătate"[14].

Referindu-se la sprijinul de care se bucura proletariatul parizian din partea muncitorilor din alte țări, ziarul scria că „uvrierii și proletarii și-au dat mîna prin organizația diabolică a Internaționalei. În urma discursului sfruntat al lui Bebel în parlamentul german, ziarele germane discută continuu asupra naturii și importanței acestei asociațiuni periculoase"[15]. „Pressa" a publicat, în octombrie 1871, un articol redacțional despre avîntul muncitoresc în America pe același ton de indignare și amărăciune: „Cine s-ar fi așteptat ca și în avutele și prosperele republici americane să vadă izbucnind acele agitări revoluționare și manifestări ale socialismului Internaționalei"[16].

Cu alt prilej se spunea că evenimentele pe planul acțiunilor muncitorești din America „probează că acea furie de uragan popular, care se descărca altă dată asupra Parisului, este pînă la un grad amenințătoare și în atmosfera americană"[17]. Aniversarea proclamării Comunei la 18 martie 1872, de către multe secții ale Internaționalei, inclusiv cele din America, a fost de asemenea consemnată pe larg în „Pressa"[18]. Asemenea aprecieri asupra caracterului organizat al activității Internaționalei, asupra succeselor ei în rîndul maselor proletare de pretutindeni, venite chiar prin intermediul unui organ de presă reacționar, nu puteau să nu se repercuteze asupra opiniei publice din Romînia, și în primul rînd asupra clasei muncitoare, aflată la începuturile formării sale. În felul acesta, în ciuda atitudinii general ostile, ziarul „Pressa", prin abundența informațiilor despre Internațională, a contribuit într-o mare măsură la răspîndirea în opinia publică din Romînia a unor idei și fapte legate de existența primei Asociații muncitorești internaționale a muncitorilor.

Ziarele „Telegraful" și „Romînul" au tipărit relativ mai puține materiale informative despre activitatea Internaționalei. Ele însă, spre deosebire de „Pressa", aveau o atitudine favorabilă, pînă la un punct, față de Comună și de Internațională. Sînt cunoscute, de pildă, frumoasele cuvinte apărute la puțin timp după proclamarea Comunei în ziarul „Telegraful": „...Credem că intențiunea insurgenților a fost nobilă, a fost patriotică și sublimă, însă ne temem că fructele ostenelilor și sacrificiilor ce cred că le aduc pe altarul patriei, ... vor cădea în mîinile nimicitorilor de moarte ai Franței"[19].

Cam în același timp, „Romînul" publica un articol redacțional despre amploarea mișcării muncitorești din Germania, ajungînd la concluzia, că „Germania deci suferă și ea de boala (citește contradicția. — *N.C.*) socială, ca mai toate națiunile europene..."[20]. Pe linia simpatiei pentru Comună, „Romînul" a reprodus rezoluția congresului de la Haga al Inter-

[14] „Pressa" nr. 136 din 20 iunie 1871; în „Romînul" (24 iunie 1871) cifra pierderilor e indicată a fi 55 000, „din care 22 000 sînt pînă acum parte uciși, parte vulnerați".

[15] „Pressa" nr. 138 din 23 iunie 1871.

[16] Ibidem, nr. 227 din 12 octombrie 1871.

[17] Ibidem, nr. 166 din 29 iulie 1871.

[18] Vezi „Pressa" nr. 65 din 21 martie 1872; nr. 80, din 8 aprilie 1872 etc.

[19] „Telegraful" nr. 3 din 4 aprilie 1871. Vezi și Gh. Cristea, *loc. cit.*, p. 669.

[20] „Romînul" din 16 iunie 1872.

www.dacoromanica.ro

naţionalei, prin care acesta îşi exprima „admiraţiunea pentru eroismul luptătorilor căzuţi la Paris" şi saluta „pe toţi aceia care mai sînt încă în lanţuri"[21].

Evident că şi aceste ziare erau nevoite să reproducă ştirile după organe de presă reacţionare. Astfel, de pildă, „Telegraful", publicînd după „Debats" un amplu articol cu privire la activitatea secţiunilor Internaţionalei în Spania, în introducerea redacţiei scria că „guvernele diferitelor state încă prin atitudinea lor, care a manifestat multă temere, au lăsat a se crede că această asociaţiune este formidabilă, că ea cuprinde tot universul şi că mai curînd sau mai tîrziu actele Comunei din Paris se vor produce peste tot globul"[22]. Articolul, destul de amplu, relata situaţia mişcării revoluţionare din Spania, reproducînd fragmente din diferite manifeste ale secţiilor Internaţionalei.

În presa romînească s-au purtat şi unele polemici pe tema atitudinii faţă de mişcarea revoluţionară din Europa. Organul conservator guvernamental „Pressa", care, în mod curios, a consacrat spaţiul cel mai larg problemelor Comunei şi Internaţionalei, acuza în schimb violent ziarul „Romînul" pentru atitudinea sa favorabilă Comunei. Ca ziar opoziţionist, „Romînul", organ al acelor cercuri liberale francofile care organizaseră mişcarea anticarlistă de la Slătineanu din martie 1871, era privit pe conservatori ca un ziar al „demagogiei roşii", din aceeaşi familie cu comunarzii. Evident, toate acestea erau exagerări. „Pressa" acuza în plus pe redactorii de la „Romînul" că „se servesc de tot ceea ce spunem noi că se petrece în afară... pentru ca să poată susţine în orice ocaziune uneltele răsturnătorilor şi ale demagogilor de pretutindeni. Redactorul său... acum cîteva luni ne vorbea de dreptul muncii, justificînd poftele criminale ale celor de la 18 martie..., ne spunea că... va veni timpul cînd marea comunarzilor de la Internaţionala se va întinde peste tot universul"[23]. „Pressa" imputa „Romînului" că „afişează ziua în amiaza mare noua sa morală şi justiţie : proprietatea este un furt"[24]. Exprimînd punctul de vedere al guvernului acelaşi ziar îşi făcea un merit de a fi atras atenţia să se ia măsuri „asupra frontierelor", pentru a se preveni răspîndirea ideilor revoluţionare în orientul Europei"[25].

„Telegraful" manifesta o anumită înţelegere dacă nu pentru programul propriu-zis al Internaţionalei, cel puţin pentru problema muncitorească. Aşa putem explica reproducerea după „Gazette des etrangers" a unui articol care blama încercările guvernelor unor state, în frunte cu cel german, de a „rezolva" problema muncitorească pe linie de stat. În articolul reprodus se menţiona că „chestiunea socială... nu se va termina definitiv decît prin stingerea sărăcimii", ceea ce, după cum preciza ziarul, nu era în intenţia lui Bismarck[26]. Cu alt prilej, „Telegraful", referindu-

[21] „Romînul" din 26 august 1872.
[22] „Telegraful" nr. 167 din 26 octombrie 1871.
[23] „Pressa" nr. 42 din 23 februarie 1872.
[24] Ibidem, nr. 270 din 4 decembrie 1871.
[25] Ibidem, nr. 119 din 1 iunie 1871.
[26] „Telegraful" nr. 121 din 28 iunie 1872, p. 2.

www.dacoromanica.ro

se la o grevă a lucrătorilor constructori din Berlin, făcea observația că cererea de a se reduce ziua de lucru la opt ore caracteriza mișcările muncitorilor din toate orașele mari, „care sînt centruri mari industriale, atît în Europa, cît și peste ocean"[27].

Ziarele românești au reprodus după cele străine (în raport cu orientarea lor politică) articole privitoare la istoria apariției și dezvoltării Internaționalei I. Pe o linie favorabilă Internaționalei și mai ales conducătorului ei, Karl Marx, se situa gazeta „Familia", care apărea la Oradea sub conducerea lui Iosif Vulcan. Sub titlul „Karolu Marx, președintele Internaționalei", gazeta a publicat un articol amplu pe această temă, în care, după ce reproducea cîteva date biografice despre Marx, insera primul punct din statutul Internaționalei : „Societatea se constituie pentru ca să formeze un punct central de coatingere și coînțelegere între lucrătorii tuturor imperiilor, care tind toți într-acolo, prin sprijinul reciproc să conlucreze încontinuu pentru prosperarea clasei muncitoare"[28]. Totodată erau făcute unele aprecieri obiective asupra prestigiului Internaționalei. „...Azi regimele tremură la amenințarea Internaționalei, azi ele o persecută, însă nu mai sînt în stare a pune stavilă extinderii tot mai mari a acestei societăți. Ea e acum o întrunire uriașă și domnează nu numai clasa necultă, ci numără în sînul ei o mulțime de capete talentate și cu studii profunde, filozofi și literați"[29].

„Trompeta Carpaților", ziar care, în genere, condamna lupta violentă a asupriților împotriva asupritorilor, a publicat, după „Național Zeitung", un articol cu comentarii injurioase despre Internațională[30]. Dar chiar într-un asemenea articol erau cuprinse unele idei și fapte de ordin informativ destul de exacte. Iată cîteva rînduri : „Planul (de constituire a Internaționalei. — *N. C.*) este opera lui Karl Marx, care are un talent deosebit pentru asemenea organizații. Ideea fundamentală a societății este că uvrierii trebuie să fie indiferenți cu desăvîrșire în chestiunile de religie și de politică (în sensul electoral-burghez. — *N. C.*), neavînd a urmări decît un unic scop de interes comun : lupta împotriva capitalului"[31]. Articolul insista asupra structurii organizatorice a Internaționalei, evidențiind rolul conducător al Consiliului general, și apoi indica numărul membrilor Internaționalei în diferite țări. Este greu de admis că cititorul român care vedea că în Franța, de exemplu, erau cîteva sute de mii de membri ai Internaționalei putea să accepte opiniile calomnioase ale ziarului.

Un alt articol cu caracter istoric a fost publicat de ziarul „Românul", reprodus după „Gazeta Transilvaniei"[32], care la rîndul ei se inspirase după ziarul „Tages-Presse". Articolul, cu titlul *Urzirea Asociațiunii internaționale*, era lipsit de epitete injurioase, corespunzînd astfel liniei politice a „Românului", care avea o atitudine mai democratică, mai liberală. Articolul cuprindea ideea că Internaționala fusese creată „pentru a ajuta

[27] „Telegraful" nr. 109 din 14 iunie 1872, p. 2.
[28] „Familia" nr. 51 din 19/31 decembrie 1871.
[29] Ibidem.
[30] „Trompeta Carpaților" nr. 936 din 29 august (10 septembrie) 1871.
[31] Ibidem.
[32] „Românul" din 15 iulie 1871, p. 599.

www.dacoromanica.ro

pe toţi lucrătorii din lume în contra tiranizării capitaliştilor", deoarece, se explica în articol, „capitalistul nu dă mult, ştiind cum că lucrătorul e silit să lucreze pentru puţin, căci, de nu va lucra, nu va avea ce mînca"[33]. Mergînd pe linia „liberalizării" Internaţionalei, articolul limita şi chiar denatura unele obiective ale asociaţiei muncitoreşti, afirmînd printre altele că scopul acesteia era de a face din lucrători un factor politic în fiecare ţară, unde acum erau „excluşi de la drepturile politice" sau că „alt scop este de a aduce o armonie" între capital şi clasa muncitoare [34].

Şi acest articol reproducea numărul membrilor Internaţionalei (2 300 000) şi evidenţia rolul conducător al „profesorului Karl Marx". În articol se evita să se vorbească despre caracterul antagonist al claselor sociale în societatea capitalistă şi despre Internaţională ca o expresie organizatorică a luptei de clasă. Dimpotrivă, se arăta, vorbindu-se despre obligaţia membrilor de a cotiza, că, deşi calitatea de membru se obţinea destul de greu, fiind nevoie de o recomandare, printre membrii Internaţionalei figurau şi „mulţi bogaţi şi bărbaţi de stat care de bună voie dau mai mult decît taxa anuală"[35].

O altă nuanţă — cea mai ostilă — întîlnim în istoricul Internaţionalei reprodus de ziarul conservator „Pressa" după nu mai puţin conservatorul „Times". Redacţia după ce a considerat necesar să compună singură o introducere, unde sub masca „obiectivităţii", se lăsa „totul" pe răspunderea corespondentului ziarului „Times", publica „detaliuri asupra Societăţii Internaţionale din care mai mulţi membri făceau parte din Comuna din Paris şi după instigaţiunea căreia s-au comis atîtea crime în capitala Franciei"[36].

După ce se reproducea numărul membrilor Internaţionalei („mai puţin de două milioane cinci sute de mii"), se arăta că în fruntea Consiliului general, care îşi avea sediul la Londra, „este un german care a conceput ideea de a organiza sub o formă ce se poate pipăi şi defini teoriile lui Babeuf...". Erau prezentate pe puncte sarcinile fiecărei conduceri locale faţă de Consiliul general : înaintarea de rapoarte asupra evenimentelor „politice şi comerciale din ţară", despre noii membrii, despre gestiunea financiară etc. „Este lesne de a vedea — continua articolul — că organizarea acestei societăţi este concepută pe un plan capabil de a se dezvolta într-un mod nedefinit...". Teama care se desprindea din conţinutul articolului era justificată tendenţios şi neexact prin referiri la evenimentele din timpul Comunei, deşi corespondentul amintea şi lozinca „Trăiască umanitatea" cu care mureau comunarzii pe buze. În încheiere, făcîndu-se apel la intransigenţă faţă de Internaţională, erau criticaţi unii parlamentari englezi, care susţineau ideea acordării de azil politic comunarzilor [37].

Un an mai tîrziu, acelaşi ziar, observînd că „este mai mult timp de cînd nu ne-am ocupat de Internaţională", găsea necesar să reproducă după

[33] „Rominul" din 15 iulie 1871, p 599.
[34] Ibidem.
[35] „Gazeta Transilvaniei" din 12 iulie 1871.
[36] „Pressa" nr. 123 din 5 iunie 1871, p. 495.
[37] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

„Le Constitutionnel" un nou articol despre „întinderea acestei societăți..., a cărei mînă apare în toate grevele, în toate răscoalele"[38]. Articolul respectiv era o dare de seamă despre o lucrare anonimă apărută la Leipzig, cu titlul *Istoria Internaționalei*. Articolul prezenta interes pentru ziarul conservator, probabil, deoarece cuprindea date minimalizatoare despre amploarea Internaționalei. „Înaintea evenimentelor din 1870, Internaționala nu număra în această țară (Franța. — *N. C.*) mai mult decît 40 — 50 000 de membri". Referindu-se la faptul că în Belgia mulți aderenți ai Internaționalei erau străini de adevăratul ei program, urmărind mai mult ajutoare de boală și în caz de șomaj, în articol se spunea că „această categorie de membri va constitui în momentul luptei ajutoarele foarte puțin sigure ale... lui Marx". În ce privește Anglia, deși „Consiliul general... are liga sa în Londra și Karl Marx, șeful său, de la început și-a aruncat privirile asupra uvrierilor", aceștia din urmă „urmăresc chiar un scop care nu concordă de loc într-un mod absolut cu acela al Internaționalei".

★

Printre materialele publicate în presa din Romînia, printre numeroasele denaturări, exagerări și trunchieri s-au aflat pasaje relativ exact redate din lucrările lui Marx sau din documentele Internaționalei.

Celebra lucrare a lui Karl Marx *Războiul civil din Franța* a cunoscut un prim ecou în Romînia chiar în anul apariției sale. Comentariul vădit dușmănos și reproducerea într-o traducere aproximativ exactă, tipărită de ziarul „Pressa", cuprindea totuși cunoscuta frază a lui Marx: „Parisul uvrierilor și Comuna sa vor fi considerate totdeauna ca precursorii unei noi societăți..."[39]. „Acest raport — se preciza în comentariu — este subscris atît de Consiliul general, cît și de secretarii corespondenți ai afiliaților din alte țări" și cuprinde „toate evenimentele ce s-au succedat de la proclamarea republicii, la 4 sept., și pînă la căderea zgomotoasă a Comunei"[40].

Ziarul „Pressa" a reprodus și cîteva rînduri din textul lui Marx referitor la necesitatea violenței. „Parisul uvrierilor... a învăluit în flăcările lui monumentele și edificiile sale, pentru ca învingătorii săi, care au sfîșiat corpul vivant al proletariatului, să nu mai poată intra în triumf în arhitectura intactă a caselor sale..."[41]. Răstălmăcind înțelesul cuvintelor lui Marx, ziarul reacționar trăgea concluzia că „socialiștii tind dară la o

---

[38] „Pressa" nr. 190 din 21 august 1872. Limbajul calomnios al acestui ziar confirmă ideea expusă de Marx cu un an mai înainte referitor la modul grosolan în care privea presa burgheză reacționară rostul Internaționalei: „Spiritul burghez pătruns de idei polițiste își închipuie, firește, Asociația Internațională a Muncitorilor ca un fel de conjurație secretă al cărei organ central ordonă din cînd în cînd răscoale în diferite țări" (K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, ed. a 2-a, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 574).

[39] „Pressa" nr. 134 din 18 iunie 1871. Vezi și K. Marx-F. Engels, *Opere alese*, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 575.

[40] Ibidem.

[41] Ibidem. Vezi și K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 570.

www.dacoromanica.ro

pustiire prin foc şi sabie, prin baricade şi petrol"[42], năzuind să întroneze o nouă societate bazată pe „uciderea... proprietăţii individuale". Cu toate că poziţia duşmănoasă a „Pressei" faţă de Comună şi Internaţională nu lasă loc nici unei îndoieli, chiar în paginile acestui ziar, care avea predilecţie pentru reproducerile din presa reacţionară franceză şi germană, au apărut cîteva rînduri care dezminţeau prin ele însile violenţa comunarzilor. Citînd ziarele socialiste din Germania, „precum «Volksstaat» din Leipzig, organul lui Bebel", ziarul conservator de la Bucureşti se arăta intrigat că acestea făceau „apologia Comunei": „Unele ziare socialiste justifică Comuna, zicînd că nu s-au comis de socialiştii comunali nici o crimă... Alţii se pun pe alt tărîm şi fac o imputare Comunei că a fost prea dulce şi moale la început şi nu s-a purtat destul de aspru..."[43] (ideea, se recunoaşte uşor, aparţine lui Marx). Evident că după aceste rînduri urma comentariul de clasă al gazetei, care susţinea ferm vinovăţia comunarzilor şi necesitatea ca burghezia să nu mai tolereze nici un fel de organizare a muncitorilor.

Acelaşi citat din *Războiul civil din Franţa* a apărut aproape identic şi în ziarul „Telegraful". Spre deosebire de „Pressa" însă, acesta nu îl însoţea de „interpretări" injurioase. Dimpotrivă, la citatul respectiv se adăuga ideea, luată tot de la „aceeaşi adresă", că „nici o vărsare de sînge nu poate împiedica legăturile lucrătorilor care au păşit deja (la luptă. — *N. C.*), în diversele ţări ale lumii civilizate"[44]. Extrasele reproduse după circularele secţiunilor din Geneva şi Paris ale Internaţionalei exprimau destul de clar faptul că epopeea Comunei a fost „lupta dreptăţii contra înşelăciunii, războiul oamenilor care lucrează contra despotismului apăsător al capitaliştilor"[45].

„Pressa" reproducea uneori pe larg articole şi declaraţii din ziarele burgheze reacţionare, în care era combătut Marx sau unele idei ale sale. Reproducînd un astfel de articol din ziarul „Le Nord" din Londra, publicaţia bucureşteană a fost nevoită să reproducă şi pasaje dintr-o scrisoare a lui Marx. Articolul vorbea în prima parte despre acţiunile lui Marx pe linia apărării dreptului de azil în Anglia, deoarece guvernul englez, sub presiunea guvernelor reacţionare din Europa, se pregătea să interzică comunarzilor azilul în Anglia. „Asupra acestor dificultăţi speculează doctorul Karl Marx, organizînd agitaţiunea sa contra violărilor de azil". Polemica lui Marx cu Gh. Bradlaugt, un radical burghez, era apreciată ca avînd „un răsunet atît de mare, încît mai multe jurnale germane au anunţat viitoarea dizolvare a Internaţionalei". Mai departe se precizau următoarele „D. Bradlaugt, sprijinindu-se pe cîteva citaţiuni trase dintr-un pamflet al lui Karl Marx, intitulat *Adresă asupra războiului civil din Franţa*, afirmă că acesta priveşte imperiul ca singurul guvern posibil în Franţa. D. K. Marx respinge cu indignare această insinuare şi acuză pe

[42] Comunarzii erau acuzaţi de presa burgheză internaţională că au dat foc Parisului, din care motiv erau numiţi şi „petrolişti".
[43] „Pressa" nr. 132 din 16 iunie 1871, p. 533.
[44] „Telegraful" nr. 63 din 13 iunie 1871. Vezi şi K. Marx şi F. Engels, *op. cit.*, p. 574.
[45] „Telegraful", nr. 63, din 13 iunie 1871.

www.dacoromanica.ro

D. Bradlaugt că a falsificat citațiunile de care este vorba. În întrunirea Consiliului general al Internaționalei, d. K. Marx a dezvoltat într-un mod foarte lung punctul său de vedere și face a se vedea diferența ce există între programul său și acela al adversarului său". Și urma o idee foarte clară, preluată din Marx: „Dînsul, Karl Marx, urmărește un scop nobil, acela al liberării graduale și complete a clasei muncitoare, scop care nu ar putea fi atins decît prin gruparea tuturor forțelor claselor inferioare în toate țările și în timp de mai mulți ani"[46].

La puțin timp după înăbușirea Comunei în sînge, ziarul „Pressa" a publicat un lung articol redacțional despre legătura Internaționalei cu evenimentele din Paris. Comentîndu-se unele discursuri rostite în parlamentul francez, în articol se dădeau extrase dintr-un „manifest incendiar", semnat de „Comitetul central internațional". „Vechea societate trebuie să piară și va pieri"[47]. „Capitalul fiind fără patrie, noi,... nu trebuie să aveam patrie" etc. Unele fraze erau extrase într-adevăr din documentele programatice ale Internaționalei. Articolul dădea însă aceste citate în mod indirect, după discursurile politicienilor burghezi — reacționari, care, așa cum arăta Marx, denaturau programul Internaționalei. Articolul, la care ne referim, cita, de pildă, cunoscuta circulară din 6 iunie 1871 a lui Jules Favre către toate puterile europene, „prin care le îndemna să pornească împotriva Asociației Internaționale a Muncitorilor o luptă necruțătoare"[48]. Ziarul de la București, străduindu-se să compromită în ochii cititorilor programul Internaționalei, reproducea printre altele din circulara lui J. Favre ideea ateismului Internaționalei[49]. În realitate, într-o declarație a Consiliului general prin care lua atitudine împotriva denaturărilor din circulară, se arăta că ideea respectivă aparținea organizației anarhiste Alianța democrației socialiste[50], Internaționala neamestecîndu-se în problemele credinței religioase a membrilor.

Asociind unor fragmente din textele socialiste comentarii proprii potrivnice, ziarul „Pressa", cu alt prilej, referindu-se la doctrina Internaționalei, insera aceste rînduri: „În timpul domniei Comunei, membrii francezi ai societății Internaționala gustară din ce în ce mai mult aceste doctrine respingătoare". Care erau aceste principii „respingătoare" enumerate și de „Pressa"? „Lucrătorii din toate țările trebuiau să formeze ... un lanț în contra capitalului", care „... trebuia să aparțină numai clasei muncitoare... Desființarea proprietății"[51]. Cu alt prilej, același ziar reproducea un articol după un organ de presă străin în care se scriau următoarele despre programul Internaționalei: „Oamenii care dirijează Consiliul general sînt în cea mai mare parte străini, adică francezi și germani. Aceștia sînt autorii tuturor programelor violente, cum sînt răsturnarea prin arme a stării actuale a societății, republică de proletari,

[46] „Pressa" din 5 ianuarie 1872.
[47] Ibidem, nr. 129 din 12 iunie 1871, p. 521.
[48] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 387.
[49] „Pressa" nr. 129 din 12 iunie 1871, p. 521.
[50] K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 388.
[51] „Pressa" nr. 86 din 15 aprilie 1872.

www.dacoromanica.ro

comuna, desființarea dării publice, confiscarea proprietăților mobile, uzinelor, mașinilor, drumurilor de fier, în profitul comunei" [52].

Relatînd pe larg desfășurarea mitingului consacrat aniversării Internaționalei, organizat de federația din Geneva în octombrie 1871, ziarul „Pressa" reproducea, printre altele, un fragment din discursul rostit de președintele federației privitor la principiile și scopurile Internaționalei: „... Acest scop cunoscut este nu numai emanciparea lucrătorului, ci chiar ruina tuturor monarhiilor și stabilirea republicii universale, democratice și sociale" [53]. Același orator comunica o cifră impresionantă a numărului federațiilor Internaționalei: douăsprezece mii! Un alt vorbitor de la același miting a pronunțat cuvinte de îndemn și încurajare pentru muncitori la lupta împotriva exploatării: „... El îndemnă pe lucrătorii să nu cedeze; numai cu fermitatea și perseverența, ei vor putea risipi conspirațiunile despoților și ale capitaliștilor" [54].

Cu prilejul relatării despre situația Internaționalei în Spania, era reprodusă pe larg o proclamație a internaționaliștilor dată în legătură cu intenția guvernului spaniol de a le interzice activitatea. Textul energic al proclamației cuprindea unele idei a căror reproducere în ziarele românești nu puteau să nu aibă ecou în rîndurile lucrătorilor din țara noastră: „Pe cît timp vor exista oameni care să fie victimele ignoranței și ale mizeriei, sclavi și stăpîni, teribila chestiune va fi la ordinea zilei ... Dacă Internaționala poate face dreptate și dacă legea se opune la aceasta, Internaționala e pe deasupra legii. Lucrătorii au un drept ce nu se poate nega, un drept indiscutabil, de a se organiza pentru a ajunge la scopul lor" [55].

În același ziar a fost reprodus după „Roma del populo" un apel al lui Mazzini către muncitorii italieni, în legătură cu Internaționala. La vremea lui, apelul a fost aspru criticat de F. Engels, deoarece cuprindea acuzații „sau false, sau absurde" [56]. Este interesant de observat că pasajul citat de Engels pentru a demonstra inexactitatea conținutului lui se află și în paginile ziarului românesc [57]. În apelul său, Mazzini schița un portret al lui Marx, „sufletul acestui Consiliu (al Internaționalei. — *N.C.*) om inteligent, dar de un spirit dizolvant,... de un caracter dominator" [58]. Comentînd aceste aprecieri, F. Engels arăta că tocmai datorită unora dintre aceste calități, recunoscute și de Mazzini, Marx a știut să asigure existența Internaționalei timp de șapte ani, reușind printre altele să-l facă inofensiv pentru Asociație [59] pe „bătrînul conspirator".

Dacă „Pressa" condamna vehement orice acțiune a Internaționalei, dacă „Românul" și „Telegraful" admiteau parțial unele revendicări munci-

---

[52] „Pressa" nr. 190 din 31 august 1872.
[53] Ibidem, nr. 241 din 1871, p. 970.
[54] Ibidem.
[55] Ibidem, p. 969. Același citat a apărut și în ziarul „Românul" (nr. 167 din 26 octombrie 1871) în cadrul unui articol mai amplu despre influența Internaționalei în viața politică a Spaniei.
[56] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, p. 663.
[57] „Pressa" nr. 164 din 27 iulie 1871, p. 664.
[58] Ibidem.
[59] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, p. 413.

www.dacoromanica.ro

torești cu caracter economic, o poziție aparte a adoptat „Trompeta Carpaților", ziarul lui Cezar Bolliac. Într-un articol publicat în decembrie 1871, pe lîngă o serie de considerații confuze și nebuloase despre „potopul moral care amenință civilizațiunea de patru mii de ani", se întrevedeau suportul social-economic al existenței Internaționalei și *inevitabilitatea* victoriei ideilor ei în lume. „Cinci-șase milioane de ființe umane care migrează din loc în loc, din țară în țară, din continent în continent și dintr-un emisfer într-altul, căutîndu-și hrana ca stolurile de paseri trecătoare, fără patrie, fără părinți, fără alte simțăminte,... se întrunesc, se organizează spre o campanie teribilă ... S-ar putea oare risipi acești nori concentrați care cresc și se îndesesc din zi în zi? *Începem a crede că e cu neputință*" (subl. ns. — *N.C.*). Inevitabilitatea cuceririi puterii de către clasa muncitoare era privită ca o calamitate naturală: „... O epocă glaciară reîncepe pentru lumea morală". În ce privește momentul istoric cînd se va produce această schimbare, previziunea ziarului nu s-a abătut prea mult de la realitate: „Secolul XX va începe... spre o altă civilizațiune" [60].

Un moment important din istoria Internaționalei care s-a bucurat de o largă popularizare în presa bucureșteană a fost congresul de la Haga din septembrie 1872. După cum se știe, la acest al cincilea congres al Internaționalei au fost dezbătute patru probleme: rolul și drepturile Consiliului general, sediul Asociației Internaționale a Muncitorilor, linia politică a Internaționalei și situația „Alianței" lui Bakunin [61].

Ziarul „Pressa", care avea, ca organ guvernamental, cel mai bun serviciu de informații, a publicat încă din luna iunie 1872 o știre scurtă despre faptul că „Internaționala se pregătește a ține congresul său general în viitoarea lună a lui septembrie" și că „se discută numele lui Karl Marx și al lui Bakunin pentru președinția ședințelor ..." [62]. Ziarul „Telegraful" relata cu o oarecare bucurie, după o gazetă olandeză din Haga, că „încercările cercurilor clericale de a împiedica ținerea congresului Internaționalei au eșuat" [63].

„Telegraful" a publicat integral, la 10 august 1872, textul convocării congresului, semnat de Karl Marx. „Marele consiliu al Internaționalei cu reședința la Londra, se spunea printre altele în convocare, hotărînd în urma evenimentelor care s-au petrecut în Franța de a face mari modificațiuni în statutele societății, a decis să convoace pe toți aderenții la marele principiu de a se întruni într-un congres general la Haga. Sînteți dar invitați a vă afla la această întrunire, unde cetățeanul Karl Marx va da citire raportului ...".

Este de presupus că „Telegraful", ca și „Romînul" de altfel, care a și fost acuzat direct, reproduceau articolele, cu mici modificări stilistice, după „Pressa". Un indiciu în acest sens îl constituie întîrzierea de cel puțin o zi cu care publicau știrile „Telegraful" și „Romînul", în comparație cu

[60] „Trompeta Carpaților" nr. 952 din 5/17 decembrie 1871.
[61] William Z. Foster, *Istoria celor trei internaționale*, București, Edit. politică, 1958, p. 114.
[62] „Pressa" nr. 139 din 27 iunie 1872.
[63] „Telegraful" nr. 152 din 9 august 1872.

www.dacoromanica.ro

„Pressa". La o lectură atentă a textelor, descoperim modul cum priveau cercurile politice care se aflau în spatele acestor ziare problemele legate de activitatea Internaţionalei. După cum am mai arătat, „Pressa", ziarul conservator guvernamental, deşi reproducea *in extenso* materiale cu privire la Internaţională, avea „grijă" să intercaleze, atunci cînd lipseau în articolul reprodus, comentarii proprii, într-un stil violent calomnios, la adresa mişcării muncitoreşti internaţionale.

Pentru a ilustra această deosebire de atitudine vom cita două exemple. La 2 septembrie 1872 (data ziarului pe stil vechi), „Pressa" a publicat relatarea despre şedinţa publică a Congresului Internaţionalei, care a avut loc în ziua de 5 septembrie (stil nou). Iată ce scria „Pressa" printre altele: „Prezidentul Karl Marx, într-un discurs de deschidere, descrie motivele care au împiedicat întrunirile de doi ani încoace, între care mai cu seamă evenimentele din Paris ... Scopul Internaţionalei este eliberarea muncitorilor ... Congresul adoptă prin aclamaţiune o propunere prin care se exprimă, în numele lucrătorilor din lumea întreagă, admiraţiunea congresului pentru lupta eroică şi trimite salutările sale prizonierilor". Şi urma, fără nici o altă prevenire a cititorului, intervenţia redacţiei, pe un ton vizibil răutăcios: „Negreşit, oricine trebuia să se aştepte la acest rechizitoriu şi la această apologie a fostei Comune din Paris". Frazele de mai sus, într-un mod aproape identic, au fost reproduse a doua zi, la 3 septembrie (stil vechi) [64] de „Telegraful", dar fără comentariul maliţios inserat de „Pressa".

Un al doilea exemplu de modul cum elimina „Telegraful" pasajele injurioase despre Internaţională, reproduse după „Pressa", îl oferă relatarea şedinţei de închidere a Congresului de la Haga. Iată o parte din textul tipărit în „Telegraful" din 6 septembrie (stil vechi), text care fusese publicat cu o zi mai înainte de „Pressa": „Într-o şedinţă secretă s-a decis definitiv ca Consiliul general să nu mai reside la Londra, ci să se stabilească la New York. Karl Marx refuză orice candidatură pentru alegerea membrilor. În acest congres s-au format două fracţiuni: una care are exclusiv în vedere buna stare (economică. — *N.C.*) a claselor lucrătoare, prin întrebuinţarea unor mijloace ca acelea pe care le întrebuinţează societăţile engleze; alta care are de şef pe Karl Marx cu mai mulţi din membrii fostei Comune din Paris şi care voieşte a ajunge la o răsturnare completă, schimbîndu-se bazele politice şi sociale de azi. Nu ştim care din două va învinge. S-a decis ca sediul viitorului Consiliu general să fie la New York pentru anul 1872—1873". (După cum se vede, unele hotărîri ale Congresului de la Haga au ajuns la cunoştiinţa opiniei publice din Romînia prompt şi destul de exact.) Textul pe care l-am reprodus mai sus după „Telegraful" avea în articolul din „Pressa" note distincte tendenţioase. Aşa, de pildă, cuvintele din „Telegraful": „...mulţi din membrii fostei Comune din Paris" au apărut în organul conservator „sfărîmăturile fostei Comune din Paris". După fraza „nu ştim care din două va învinge", în „Pressa" exista un comentariu suplimentar al ziarului, al cărui conţinut era vădit inexact:

[64] „Telegraful" nr. 170 din 3 septembrie 1872.

www.dacoromanica.ro

„Dar vedem că aceasta din urmă a fost dezaprobată în toate încercările ce a voit a face" [65].

Din cele de mai sus reiese atît atitudinea ziarului, „Pressa", care se încadra în general în corul presei burgheze reacționare, înfierată de Marx și Engels în anii aceia, dar mai ales poziția progresistă a „Telegrafului", care *curăța* pur și simplu știrile despre Internațională, reproduse după „Pressa", de zgura lor calomnioasă. O poziție favorabilă, dar mai inconsecventă, a avut și ziarul „Romînul", care însă a publicat mai puține materiale despre Internațională, probabil pentru a nu-și agrava situația în disputa pentru guvern cu conservatorii.

★

Concluzia care se desprinde din cele arătate mai sus este că un moment important al răspîndirii (fragmentare, trunchiate) a ideilor socialismului științific în Romînia a fost marcat în anii 1871—1872. Oficiul principal de răspîndire l-a îndeplinit presa burgheză. Referirile la ideile socialiste din publicațiile burgheze nu aveau un caracter propagandistic, ci informativ. Comuna din Paris *a obligat* presa internațională, inclusiv presa din Romînia, să se ocupe de programul ei, de rădăcinile istorice ale apariției ei, adică de istoria Internaționalei. Oricît de denaturate și injurioase au fost aceste referiri, toate la un loc cuprindeau informații prețioase din tezaurul socialismului științific, arma teoretică de luptă a proletariatului de pretutindeni.

[65] „Pressa" nr. 194 din 5 septembrie 1872.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NOTE ŞI COMUNICĂRI

LUPTA CEFERIŞTILOR DIN REGIONALELE CLUJ ŞI ORADEA PENTRU REFACEREA CĂILOR FERATE ŞI SPRIJINIREA FRONTULUI ANTIHITLERIST

DE

T. HĂGAN

Insurecţia armată victorioasă din august 1944, care a marcat începutul revoluţiei populare în patria noastră, a dat un avînt fără precedent luptei maselor populare pentru înfăptuirea sarcinilor trasate de P.C.R. în vederea terminării grabnice a războiului antihitlerist, refacerea şi dezvoltarea economiei naţionale, desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi trecerea la revoluţia socialistă.

Partidul Comunist Romîn a chemat întregul popor muncitor să-şi unească forţele în jurul clasei muncitoare, pentru lichidarea împotrivirii claselor exploatatoare, a urmărilor războiului, pentru redresarea economiei naţionale şi lupta pînă la victoria finală asupra Germaniei hitleriste.

Platforma F.N.D. din septembrie 1944, elaborată de P.C.R., a stabilit ca una din sarcinile majore susţinerea, prin toate eforturile, a frontului antihitlerist. Lupta maselor muncitoare din ţara noastră a fost cu atît mai grea, ţinînd seama de faptul că ea se desfăşura după un război lung şi pustiitor dus de clica militaro-fascistă, în condiţiile cînd economia naţională era dezorganizată, secătuită şi jefuită de armatele hitleriste în retragere.

Scoaterea ţării din situaţia grea economică pricinuită de război şi de întreaga politică economică dusă de dictatura militaro-fascistă, pentru intensificarea efortului de participare la războiul antihitlerist, a devenit în noile condiţii create după 23 August 1944 problema vitală a întregului popor muncitor, condiţia de bază a cuceririi şi consolidării independenţei şi suveranităţii naţionale.

La chemarea P.C.R. „Totul pentru front, totul pentru victorie!", masele cele mai largi de oameni ai muncii au răspuns printr-o muncă plină de abnegaţie în opera de refacere a economiei naţionale, aprovizionînd

„STUDII", tomul 17, nr. 5, p. 1057–1075, 1964.

www.dacoromanica.ro

armata de pe front cu muniţii, hrană şi îmbrăcăminte. Este un merit deosebit al P.C.R., care, în noile condiţii create după 23 August 1944, a îmbinat în mod organic sarcinile economico-politice interne cu necesitatea luptei pînă la victoria finală asupra fascismului. În felul acesta bătălia pentru refacerea economiei naţionale purta în sine o profundă semnificaţie politică, a luptei pentru înfăptuirea unor profunde reforme democratice, pentru consolidarea independenţei şi suveranităţii naţionale, pentru cucerirea puterii politice şi răsturnarea forţelor reacţionare.

Clasa muncitoare, sub conducerea P.C.R., situîndu-se în fruntea luptei pentru refacerea economiei distruse de război, a desfăşurat o intensă activitate în vederea mobilizării tuturor forţelor creatoare ale ţării pentru cîştigarea victoriei asupra Germaniei fasciste alături de armatele aliate.

★

Situaţia economiei romîneşti la 23 August 1944 era dezastruoasă, fiind deosebit de greu lovită în sectoarele transporturilor şi industriei petroliere [1], ca urmare a jafului săvîrşit de către Germania hitleristă şi a participării ţării la criminalul război antisovietic.

Economia naţională era complet dezorganizată. Fabricile şi uzinele erau jefuite şi apoi distruse de trupele germane în retragere. Liniile de cale ferată, podurile, gările, atelierele au fost minate şi aruncate în aer în majoritatea lor. Au fost ridicate forţat de hitleriştii în retragere mii de capete de vite, cereale şi tot felul de bunuri materiale de la ţărănimea muncitoare, luînd drumul Germaniei.

Tabloul general pe ţară al pagubelor din domeniul transportului feroviar cauzate de război sînt arătate de tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej în raportul prezentat la Conferinţa Naţională a P.C.R. din octombrie 1945 : „Au fost distruse 1 900 km de linii de cale ferată, 3 000 km de linii curente şi de garaj, 42 de linii şi triaje cu o lungime de 2 800 de km. Triajele din Bucureşti, Ploieşti şi Braşov au fost complet scoase din funcţiune. Clădirile C.F.R., gări, localuri de administraţie au fost distruse pe o suprafaţă de 540 000 m.p. Din totalul de 3 260 de maşini-unelte în funcţiune înainte de începerea bombardamentelor, rămăseseră în funcţiune la 5 noiembrie 1944 doar 300. La aceeaşi dată mai erau în funcţiune numai 50% din parcul total de locomotive şi 68% din cel de vagoane. Capacitatea de transport a căilor ferate la 23 August 1944 se redusese la 30% faţă de cea din 1943" [2].

Distrugerile la C.F.R. numai în raza oraşului Bucureşti au fost următoarele: ateliere 65%, gări 25%, instalaţii 35%, instalaţii din Atelierele „Griviţa" 95%, magazii 75%, depouri 65%, linii 65%, material rulant 45% [3].

O situaţie şi mai grea o prezentau transporturile feroviare din Moldova. Iată numai cîteva date. Staţia C.F.R. Paşcani, care împreună cu atelierele, depoul, triajul din Vatra Paşcani ocupau 42 km², dispuneau puţin

[1] Vezi „Probleme economice", 1964, nr. 6, p. 31 şi 1964, nr. 7, p. 5.
[2] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, ed. a IV-a, Bucureşti, E. S. P. L. P., 1956, p. 41.
[3] Arh. C.C. al P.M.R., dos. 444, fond. 1, f. 6.

www.dacoromanica.ro

timp după 23 August 1944 de numai 8 km² de instalaţii. Podul de cale ferată peste Siret de lîngă Paşcani fusese aruncat în aer. Linia Iaşi — Crasna — Huşi era minată din doi în doi metri; calea ferată Iaşi — Cucuteni — Larga Jijia, împreună cu tunelul de la Movileni fuseseră de asemenea distruse. Pe liniile ferate Bacău—Adjud şi Iaşi—Paşcani sute de vagoane de mărfuri şi persoane împreună cu locomotivele au fost incendiate [4].

În retragerea lor, trupele hitleriste, acţionînd potrivit tacticii pămîntului pîrjolit, au transformat regiuni întregi ale ţării în mormane de ruină. În această situaţie au căzut pradă distrugerilor masive efectuate de fasciştii germani cu concursul armatelor horthiste căile ferate din nordul Transilvaniei.

Articolul de faţă îşi propune să înfăţişeze efortul eroic al muncitorilor ceferişti din această parte a ţării sub conducerea P.C.R. pentru refacerea căilor ferate şi sprijinirea frontului antihitlerist.

În raza Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, care cuprindea în acea perioadă o reţea de transporturi mai vastă decît în prezent, trupele hitleriste şi horthiste în retragere au distrus fără milă tot ce le-a căzut în cale şi în primul rînd căile ferate şi mijloacele de transport.

Tabelul de mai jos redă numai parţial distrugerile săvîrşite de trupele fasciste în retragere în nordul Transilvaniei. Din lipsa unor date, vor fi prezentate parţial unele artere de cale ferată, cum ar fi Deda—Ungheni pe Mureş, Reghin—Topliţa, Beclean—Sărăţel—Deda:

Tabel

Cuprinzînd distrugerile în 1944 în domeniul transporturilor C. F. R. pe raza Direcţiei Regionale Cluj [5]

Linia	Lung. liniei km	Linii curente distr. km	Linii staţii distr. buc.	Linii triaj distr. buc.	Poduri, podeţe distr. buc.	Local., gări, magaz.
1. Cojocna—Huedin	66,7	54	50	36	48	10
2. Apahida—Dej—Jibou—Baia Mare	180	62	78	24	82	7
3. Dej—Beclean—Sărăţel	49,9	49	34	12	60	8
4. Sărăţel—Bistriţa Bîrgăului	50,2	5,8	28	—	3	1
5. Beclean—Ilva Mică—Rodna	68,5	5,3	40	4	9	2
6. Huedin—Oradea	64	18	14	16	12	4
7. Oradea — Satu-Mare — Halmeu	149,6	26	28	20	10	6
8. Carei—Sărmăşag—Zalău—Jibou	116,5	13	10	36	20	3
9. Săcuieni — Şimleul Silvaniei — Sărmăşag	77	15	32	8	18	5
10. Satu-Mare — Baia Mare—Baia Sprie	68,5	14	18	17	12	4
11. Valea Vişeului — Borşa	32,9	5,5	17	16	25	4
12. Ciceu — Deda — Ciceu — Ghimeş	166	86	78	54	156	18
Total	1089,8	353,6	427	243	455	72

[4] „Revista arhivelor", an. VII, nr. 1, Bucureşti, 1964, p. 207.

[5] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dosar cuprinzînd: Distrugerile la C.F.R., nr. 1/1944, f. 1—8.

www.dacoromanica.ro

La cele de mai sus se adaugă distrugerile masive săvîrşite de fasciştii în retragere asupra unor ateliere C.F.R., depouri, linii de tranzit, tuneluri, şi mai ales poduri mari de cale ferată şi viaducte.

Mari pagube au avut de suferit Atelierele principale C.F.R. Cluj, unde cazangeria, coloanele de susţinere de beton armat, macaralele, strungăria, instalaţiile electrice şi de apă, magaziile de materiale au fost în cea mai mare parte distruse şi aruncate în aer[6]. Au fost distruse din temelii depourile C.F.R. Cluj, Dej, Jibou, precum şi triajele respective[7]. În speranţa că vor opri înaintarea trupelor sovietice şi romîne, fasciştii în retragere au aruncat în aer toate podurile mari de pe principalele artere de cale ferată, cum au fost podurile de pe Someş la Cluj, Apahida, Dej, Jibou, Ulmeni, Ardusat (linie îngustă), Satu-Mare. Nu au scăpat nici cele patru poduri de pe Crişuri şi Crasna[8]. În ura lor turbată, fasciştii germani n-au cruţat nici viaductele, nici tunelurile. Risipite pe diferite artere de circulaţie, tunelurile distruse formau obstacole greu de învins pentru restabilirea liniei în timpul cel mai scurt, în scopul asigurării unei rapide mobilităţi a trupelor şi aprovizionării lor cu cele necesare. Au fost distruse complet cele 8 tuneluri de pe linia dublă Războieni—Cluj; tunelul mic şi tunelul mare de pe linia Deda—Sărăţel; tunelul Sîngeorz de pe linia Ilva Mică—Rodna[9]. Un greu obstacol l-a constituit distrugerea tunelului Stana în lungime de 218,70 m pe linia Cluj—Oradea. Explozibilul introdus în găurile de mină şi în cele două vagoane aduse în interiorul tunelului Stana au năruit toată lucrarea[10].

Multe din localurile C.F.R., gări, magazii, locuinţe, cantoane au constituit obiectul distrugerilor fasciştilor în retragere, aplicînd cu consecvenţă tactica diabolică a „pămîntului pîrjolit". Că nu şi-au putut executa în întregime planul criminal se datoreşte înaintării trupelor sovietice şi romîne, care i-au forţat să se retragă fără încetare. Totuşi, ei au adus şi în acest sector grele pagube materiale. Pe linia magistrală au fost grav lovite staţiile Cluj, Aghireş, Huedin. Cum rezultă şi din tabelul de mai sus, au fost distruse 54 de obiective de acest fel, dintre care amintim gări şi localuri C.F.R. din principalele centre şi noduri de cale ferată din această parte a ţării, ca: Jibou, Baia Mare, Satu-Mare, Apahida, Dej, Reteag, Beclean, Sărăţel şi multe altele[11]. Nici liniile de tranzit, triunghiurile de cale ferată existente în centrele cu ramificaţii Apahida, Dej, Baia Mare n-au scăpat de mîna criminală a fasciştilor germani şi maghiari în retragere.

Rapoartele echipei de intervenţie nr. 3 ale Inspecţiei C.F.R. Cluj, care a avut sarcina de a recunoaşte distrugerile şi de a organiza munca de refacere pe linia Ciceu—Deda şi Ciceu—Ghimeş, relatează următoarele pagube principale săvîrşite de fasciştii. Pe o lungime de cale ferată de 166 km au fost

---

[6] „Lupta C.F.R.", organ central de presă, Bucureşti, nr. 30 din 10 iunie 1945.
[7] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. 4/1944, f. 8.
[8] Ibidem.
[9] „Analele C.F.R.", Caietul nr. 2, aprilie 1948, p. 33.
[10] *Tunelul Stana*, Bucureşti, Edit. C.F.R., Direcţia Construcţiilor, 1947, p. 3.
[11] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dosar cuprinzînd: Distrugerile la C.F.R., nr. 1/1944, f. 12—14.

www.dacoromanica.ro

distruse complet 156 de poduri și podețe, printre care și viaductul Caracău de 71 m înălțime. Linia a fost distrusă șină cu șină, iar tunelele Izvorul Mureșului și Gălăuțași minate și dărîmate complet [12]. Nici pe această arteră feroviară n-au fost cruțate clădirile și instalațiile C.F.R. Au fost distruse pînă în temelii clădirile de călători din stațiile Izvorul Oltului, Izvorul Mureșului, Gălăuțași, Ditrău, Toplița și multe altele [13].

Cea mai mare parte din echipamentul necesar bunei funcționări a căilor ferate (piese de schimb, centrale telefonice etc.) au fost fie distruse, fie devastate. Locomotivele și vagoanele staționate în gări sau în depouri au fost minate și aruncate în aer. Din zecile de vagoane și locomotive aflate în incinta Atelierelor C.F.R. Cluj în luna octombrie 1944 s-a găsit o singură locomotivă intactă, de tip foarte vechi, bună numai la remorcări și manevrări [14]. În retragerea lor, fasciștii germani n-au cruțat nici liniile telegrafice și telefonice, centralele telegrafo-telefonice și multe alte instalații atît de necesare transportului feroviar și rutier. „Ei au distrus — arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — 14 000 de stîlpi de telegraf și telefon, 12 000 km de fire aeriene, 9 000 de aparate de telegraf și telefon, 315 stații de centralizatori" [15], dintre care un însemnat procent l-au deținut căile de comunicații și, în primul rînd, C.F.R. din partea de nord a Transilvaniei.

În fața acestui dezastru, la chemarea P.C.R. „Totul pentru front totul pentru victorie!", oamenii muncii în frunte cu ceferiștii, îndrumați de organizațiile de partid, au trecut cu hotărîre la refacerea grabnică a căilor ferate, pentru sprijinirea frontului antihitlerist. În cuvîntarea sa ținută în fața muncitorilor ceferiști, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea: „Avem nevoie de cît mai multe vagoane reparate, avem nevoie de cît mai multe locomotive în bună stare, care să se găsească în funcțiune, sub presiune, gata, așa cum stau gata soldații pe front, pentru a putea primi ordinul să iasă locomotiva, să se formeze garnitura, pentru ca să poată pleca acolo unde a fost destinată" [16].

În platforma F.N.D., elaborată de P.C.R. în septembrie 1944, adresată tuturor oamenilor muncii, se subliniază necesitatea subordonării întregii activități a maselor populare în vederea obținerii victoriei asupra fascismului. „Trebuie să avem în vedere — se spune în platforma partidului din septembrie 1944 — că, pentru a ajunge cît mai repede la un sfîrșit victorios al războiului, e necesar să punem totul în slujba frontului contra Germaniei hitleriste. Toate forțele naționale... trebuie să sprijine prin toate mijloacele sforțările războiului nostru de eliberare și consolidare a independenței țării" [17]. Armata muncitorimii ceferiste a fost în primele rînduri pentru sprijinirea frontului antihitlerist, pentru refacerea drumului de fier distrus. La chemarea partidului, muncitorimea ceferistă

---

[12] *Loc. cit.*, Serviciul L, dos. 4/1944, Rapoarte ale echipelor de inspecție C.F.R., f. 2.
[13] Ibidem.
[14] „Lupta C.F.R.", nr. 30 din 10 iunie 1945.
[15] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 42.
[16] „Lupta C.F.R.", nr. 3 din 3 decembrie 1944.
[17] „Scînteia", nr. 1 din 21 septembrie 1944.

www.dacoromanica.ro

şi-a asumat una din cele mai grele sarcini — refacerea grabnică a căilor ferate. Această sarcină se transformă într-o voinţă hotărîtă unică a tuturor muncitorilor ceferişti, asigurînd conducerea partidului că „noi răspundem cu fermitate la îndeplinirea acestei sarcini, luîndu-ne angajamentul de a depune toate sforţările noastre, de a ne face pe deplin datoria, pentru a reface căile ferate în cel mai scurt timp posibil" [18].

Întreaga reţea a căilor ferate s-a transformat într-un şantier imens, în care zeci de mii de oameni ai muncii, în frunte cu ceferiştii, sub îndrumarea organizaţiilor de partid, au trecut nemijlocit la refacerea căilor ferate. Preluarea conducerii Ministerului Comunicaţiilor de către P.C.R., ministru devenind tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, a constituit un îndemn în plus pentru muncitorii ceferişti la o muncă eroică şi neprecupeţită. Telegramele trimise tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej de către colectivele de muncitori ceferişti din toate colţurile ţării îl asigurau de hotărîrea lor fermă de a învinge toate greutăţile în munca de refacere a căilor de comunicaţie. „Noi muncitorii ceferişti — se spune într-una din telegramele trimise de ceferiştii din Cluj — am pornit cu hotărîre la acţiunea de reorganizare a transporturilor pentru război şi pentru aprovizionarea populaţiei sub conducerea ministrului nostru, tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej" [19]. Monografia economică a regiunii Cluj, referindu-se la perioada grea a refacerii căilor ferate, relatează că „muncitorii, inginerii şi tehnicienii de la calea ferată au văzut un semn de chemare patriotică la muncă încordată, la luptă pentru refacerea drumului de fier, în faptul că P.C.R. luase conducerea transporturilor" [20]. A doua zi după eliberarea oraşului Cluj (12 octombrie 1944), din iniţiativa celulei de partid a muncitorilor ceferişti, s-a convocat o adunare a tuturor lucrătorilor de la căile ferate la sediul Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, pentru a primi grupul de 50 de ceferişti, muncitori, tehnicieni şi ingineri din specialităţile poduri, clădiri, linii de cale ferată şi teleconstructori veniţi de la Sibiu în sprijinul refacerii căilor ferate. La chemarea organizaţiei de partid, cei peste 1 000 de muncitori ceferişti eliberaţi de sub dominaţia horthistă iau hotărîrea să treacă imediat la munca de reconstrucţie, acceptînd cu entuziasm schiţa de plan elaborată de celula de partid a muncitorilor ceferişti [21]. Schiţa de plan prevedea înfăptuirea unor importante obiective, pentru realizarea cărora puteau fi atrase mase largi de oameni ai muncii nu numai din oraş, dar şi din satele din jurul Clujului. Se prevedea: restabilirea podului peste Someş deblocarea pasajului inferior de rămăşiţele podului distrus pentru deschiderea drumului Chintăului; restabilirea pasarelei minate şi căzute peste linii; deblocarea pasajului superior din faţa Atelierelor principale; restabilirea liniilor din staţie, depou şi ateliere; punerea în funcţiune a locomotivelor mai puţin avariate şi a unui număr de vagoane; restabilirea podului peste canalul morii spre Someşeni; resta-

[18] „Lupta C.F.R.", nr. 1 din 16 noiembrie 1944.
[19] Ibidem, nr. 6 din 24 decembrie 1944.
[20] *Monografia economică a regiunii Cluj*, manuscris, partea a VII-a, Transportul feroviar, p. 27.
[21] „Făclia", organ al democraţiei ardelene, Cluj, nr. 19 din 3 aprilie 1945.

www.dacoromanica.ro

bilirea încăperilor necesare pentru funcţionarea staţiei cu anexele ei; restabilirea reţelei de apă şi canal, lumină electrică şi reţeaua telefonică [22].

Cu ocazia adunării din piaţa gării Cluj în 14 octombrie 1944, muncitorii ceferişti au hotărît înfiinţarea sindicatului revoluţionar pe baza F.U.M. şi au trecut la munca de reconstrucţie[23]. Cei peste 2 700 de muncitori, mecanici de locomotive, fochişti, maiştri de atelier, meseriaşi din toate ramurile căilor ferate, personal de birou, impiegaţi de mişcare au trecut în aceeaşi zi la curăţirea terenului. S-au adunat mari cantităţi de trotil, fitil, capse şi bombe neexplodate. Numai pe linia dintre Cluj şi Someşeni s-au dezgropat peste 200 de bombe neexplodate şi mari cantităţi de trotil [24].

O importanţă deosebită pentru întărirea luptei antihitleriste a muncitorilor ceferişti şi a tuturor oamenilor muncii din regiunea Cluj şi Oradea a avut reluarea imediat după eliberare în octombrie 1944 a legăturilor organizaţiilor comuniste din nordul Transilvaniei cu Partidul Comunist Romîn, legături care fuseseră întrerupte în urma odiosului Dictat de la Viena (1940). Începînd de la această dată, organizaţiile comuniste din aceste regiuni ale ţării au trecut sub conducerea Comitetului Central al P.C.R. Din iniţiativa organizaţiilor locale ale P.C.R. s-a ales la 21 octombrie 1944 conducerea regională a Frontul unic muncitoresc, iar la 28 octombrie se constituie Comitetul pentru nordul Transilvaniei al Frontului naţional democrat din Romînia [25].

Reluarea legăturilor organizaţiilor de partid din nordul Transilvaniei cu organele centrale ale partidului, în condiţiile în care prestigiul său în mase creştea rapid, a asigurat partidului îndeplinirea cu succes a rolului de organizator şi conducător al forţelor democratice de pe întreg cuprinsul ţării, în lupta de zdrobire a trupelor fasciste şi horthiste, pentru realizarea măreţelor sarcini care stăteau în faţa poporului muncitor.

Organele de partid erau mereu în mijlocul muncitorilor, îi mobilizau la munca pentru refacerea grabnică a drumului de fier. Zilnic se ţineau consfătuiri de producţie la locul de muncă, cu efect mare în mersul rapid al repunerii în funcţiune a obiectivelor celor mai importante [26].

La restabilirea liniilor din staţia Cluj, depou, Atelierele principale, linia spre Baciu şi Apahida, au participat la munca voluntară peste 1 000 de muncitori nespecialişti repartizaţi în echipe sub îndrumarea muncitorilor ceferişti [27]. Cu tîrnăcoape şi lopeţi, muncitori ai oraşului Cluj de diferite naţionalităţi, în lupta lor înfrăţită pentru sprijinirea frontului antihitlerist, „au lucrat săptămîni de-a rîndul fără mîncare suficientă, fără plată, lipsiţi de îmbrăcămintea şi încălţămintea necesară" [28].

---

[22] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R., Cluj, Serviciul L, dos. special 3/1944, f. 9, vezi şi „Făclia", organ al democraţiei ardelene, Cluj, nr. 19 din 3 aprilie 1945.
[23] „Făclia", organ al democraţiei ardelene, Cluj, nr. 19 din 3 aprilie 1945.
[24] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. special 3/1944, f. 10.
[25] „Studii", an. XII, 1959, nr. 4, p. 305.
[26] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. special nr. 3/1944, f. 10.
[27] „Lupta C.F.R.", nr. 25 din 6 mai 1945.
[28] Ibidem, vezi şi „Studii", an. XII, 1959, nr. 4, p. 308.

www.dacoromanica.ro

Datorită elanului în muncă, a spiritului de inițiativă a muncitorilor, toate lucrările programate avansau vertiginos, fiind executate cu mult înainte de termen. Astfel, la restabilirea podului peste Someș la intrarea în stația Cluj, unde au lucrat peste 400 de muncitori ceferiști, majoritatea de la Atelierele principale, lucrarea s-a executat în 42 de zile, deși inginerii proiectanți nu sperau să fie terminată mai repede de 3 luni [29]. La stabilirea liniei de legătură dintre Atelierele principale și stația Cluj au lucrat peste 250 de muncitori, majoritatea necalificați, reușind ca într-o săptămînă să execute lucrarea, deschizînd drum liber locomotivei de tip mic, singura rămasă intactă din incinta atelierelor [30].

Același elan de muncă l-au dovedit muncitorii ceferiști din Regionala C.F.R. Oradea pentru restabilirea liniei Huedin — Oradea; Oradea — Satu-Mare — Halmeu și ramificațiile respective. Munca a fost concentrată pentru refacerea celor 12 poduri și podețe distruse pe linia Huedin — Oradea. Greutatea cea mai mare o constituia reconstrucția urgentă a podului de pe Crișul Repede la Vadul Crișului, unde au participat peste 7 000 de muncitori și țărani muncitori din satele din jur [31]. Printre obiectivele mari de realizat pe linia Oradea — Satu-Mare au fost refacerea podurilor peste Crasna și Someș la intrarea în stația Satu-Mare. Numai la aceste două obiective au lucrat fără întrerupere în trei schimburi, zi și noapte, peste 12 000 mii de oameni ai muncii [32], reușind să dea circulației cu 30 de zile înainte de termen cele două obiective, la data de 16 noiembrie 1944. Pe toată lungimea liniei au lucrat zeci de mii de oameni pentru a pune urgent în funcțiune această arteră de o importanță deosebită pentru susținerea frontului antihitlerist. Muncitorii ceferiști, ajutați de un batalion al armatei noastre de geniu, au reconstruit podul peste Crasna pe linia Săcuieni — Șimleul Silvaniei — Sărmășag, podul peste rîul Beretcu, precum și viaductul de lîngă stația Bolcoș. Linia a fost dată în circulație la 1 martie 1945 [33]. La chemarea organelor de partid din Regionala Oradea, peste 3 500 de țărani muncitori au participat cu atelajele lor la refacerea liniei Carei — Zalău, a podului de la Tășnad, peste Crasna lîngă Diosig și a celui de la intrarea în stația Zalău [34].

Pentru a reda circulației linia Baia Mare — Jibou, trebuiau învinse importante obstacole. Se impunea de urgență refacerea podurilor distruse de la Lăpușel și Ulmeni peste Someș. Numai la refacerea podului de la Ulmeni pe Someș au lucrat peste 7 000 de oameni. În sprijinul muncitorilor ceferiști au venit țăranii muncitori din Mireșul Mare, Tohat, Sălsig,

---

[29] *Loc. cit.*, f. 12.

[30] „Adevărul Ardealului", organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 6 din 12 aprilie 1945.

[31] „Viața nouă", organ al Comitetului Regional P.C.R. Oradea, nr. 15 din 1 februarie 1945.

[32] Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. nr. 1/1944—1945, Refacerea podurilor, f. 2.

[33] Ibidem.

[34] Ibidem, Serviciul L, dos. 3/1945, f. 4 (vezi și „Viața nouă", Oradea, nr. 15—16 din 1—2 februarie 1945).

www.dacoromanica.ro

Ulmeni și din alte localități, transportînd lemne și alte materiale necesare refacerii podului și a liniei distruse de fasciști în retragere [35].

Paralel cu refacerea arterelor feroviare din țară, necesitățile războiului au impus ca o parte din personalul C.F.R. din regionala Oradea să ia parte la refacerea liniilor în Ungaria, ajungînd pînă la Debrecen și Békéscsaba.

Ce forțe de muncă a consumat refacerea căilor ferate rezultă și din faptul că, pe o linie relativ scurtă (32 km), Valea Vișeului — Borșa, unde distrugerile nu erau atît de grave, au lucrat circa 45 de echipe a 100 de muncitori fiecare [36].

Restabilirea liniei Ciceu — Deda și Ciceu — Ghimeș a avut o deosebită importanță pentru nevoile frontului. Această arteră era destinată să aprovizioneze frontul cu armament și muniții, fiind una din arterele care lega Ucraina Subcarpatică de trupele sovietice care luptau în Ungaria și Cehoslovacia. Și, din acest considerent, aici au fost concentrate uriașe forțe materiale și umane pentru refacerea urgentă a liniei. După 6 luni de la începerea lucrărilor, la 25 martie 1945 linia a fost dată în circulație. Numai la construcția provizorie a viaductului Caracău au lucrat zi și noapte circa 8 500 de muncitori [37]. Această construcție a fost o adevărată lucrare de artă, executată în întregime din lemn, avînd o înălțime de 71 m. În afară de muncitorii calificați, și-au dat concursul mii de oameni ai muncii din împrejurimi, pregătind lemnul de construcție necesar giganticei lucrări.

O lucrare asemănătoare a constituit-o și construcția estacadei (pod din lemn) în lungime de 235 m, avînd o înălțime de 7 m, la Stana, pe linia Cluj — Huedin, concepută pe un teren foarte accidentat [38]. Și aici, pentru executarea lucrării au venit muncitori din multe regiuni ale țării, avînd concursul neprecupețit al oamenilor muncii din localitățile învecinate. Construită pe linia magistrală, estacada trebuia executată într-un timp record. Comitetul regional de partid Cluj a mobilizat circa 25 000 de oameni ai muncii la executarea lucrării, care, printr-o muncă eroică, au dat linia în circulație [39], cu o lună de zile mai devreme, la data de 24 decembrie 1944. Pentru a veni în sprijinul muncitorilor ceferiști, organizațiile sindicale au colectat 100 000 kg de grîu, 50 000 kg de porumb, 15 000 kg de cartofi [40] și alte produse alimentare.

Lucrări de mare amploare au fost înfăptuite de către oamenii muncii din partea de nord a Transilvaniei la refacerea tunelurilor distruse atît pe linia Războieni — Cluj, cît și pe artera Beclean — Sărățel — Deda. Lucrările la majoritatea tunelurilor s-au făcut în trei schimburi, pentru a le da grabnic în funcțiune [41]. Cerințele militare impuneau ca linia Războieni — Cluj să fie terminată pînă în 15 decembrie 1944. „Cei 5 000 de

---

[35] *Loc. cit.*, f. 14.
[36] *Loc. cit.*, f. 15.
[37] *Loc. cit.*, f. 18.
[38] *Tunelul Stana*, p. 6.
[39] Arh. Direcției Regionale C.F.R., Serviciul L., dos. special 1944—1945, p. 7.
[40] *Loc. cit.*, p. 12.
[41] „Analele C.F.R.", Caietul nr. 2, aprilie 1948, p. 33.

www.dacoromanica.ro

muncitori ceferişti au putut raporta partidului terminarea arterei respective cu 15 zile mai devreme" [42]. Munca a fost extrem de grea, ţinînd seama şi de faptul că se lucra iarna şi de termenul scurt de execuţie cerut de necesităţile militare, la care se adaugă faptul că „muncitorii ceferişti din Cluj au mers zeci de kilometri pe jos la locul muncii (Cojocna), neavînd nici un mijloc de locomoţie la dispoziţie" [43].

În urma unei munci neprecupeţite, efectuată luni de zile, în condiţii extrem de grele, de către zeci de mii de oameni ai muncii, au fost reconstruite principalele artere de cale ferată din teritoriul părţii de nord a Transilvaniei şi date în circulaţie mult înainte de termenele fixate. Tabelul de mai jos înfăţişează în ansamblu munca de reconstrucţie a drumului de fier în această parte a ţării şi data cînd arterele feroviare au fost date în circulaţie :

Tabel

Cuprinzînd reconstrucţia în domeniul transportului feroviar în nordul Transilvaniei şi data punerii în circulaţie a liniilor de cale ferată [44]

Linia	Lung. liniei km	Linii curente refăc. km	Linii staţ. refăc. buc.	Linii triaj refăc. buc.	Poduri, podeţe refăc. buc.	Local. refăc. sau improv.	Data intrării în circ. a liniei
1. Cojocna — Huedin	66,7	54	32	28	48	8	22.XI.1944
2. Apahida—Dej—Jibou — Baia Mare	180	62	56	18	82	6	25.III.1945
3. Dej—Beclean—Sărăţel	49,9	49	24	8	60	4	15.XII.1944
4. Sărăţel—Bistriţa Bîrgăului	50,2	5,8	22	—	3	1	15.XII.1944
5. Beclean—Ilva Mică — Rodna	68,5	5,3	28	4	9	2	16.XII.1944
6. Huedin — Oradea	64	18	10	12	12	4	15.XI.1944
7. Oradea — Satu-Mare—Halmeu	149,6	26	28	18	10	5	15.XII.1944
8. Carei Sărmăşag — Zalău	116,5	13	8	26	20	3	20.XII.1944
9. Săcuieni — Şimleul Silvaniei — Sărmăşag	77	15	26	4	18	4	1.IV.1945
10. Satu-Mare—Baia Mare — Baia Sprie	68,5	14	16	14	12	4	15.III.1945
11. Valea Vişeului—Borşa	32,9	5,5	14	12	25	4	15.XI.1944
12. Ciceu — Deda — Ciceu — Ghimeş	166	86	42	30	156	14	25.IV.1945
Total	1 089,8	353,6	306	174	455	59	

[42] *Loc. cit.* p. 12.

[43] „Lupta C.F.R.", nr. 25 din 6 mai 1945.

[44] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, Dosar cuprinzînd : Refacerea căilor ferate, 1944—1945, f. 9—21.

www.dacoromanica.ro

O parte din liniile distruse în stații și în triaje nu au putut fi refăcute în întregime. Efortul s-a concentrat spre restabilirea liniilor curente pentru a asigura rapida punere în circulație a arterelor feroviare. În intervalul de la 15 octombrie 1944 și pînă la 15 martie 1945 au fost puse în funcțiune peste 75% din rețeaua căilor ferate din nordul Transilvaniei [45].

Ca o consecință a schimbărilor politice-sociale petrecute în țara noastră după 23 August 1944, munca de reconstrucție în general primește un conținut și o semnificație cu totul nouă, deosebită. Pe lîngă o participare masivă a oamenilor muncii, cu miile și zecile de mii, la refacerea economiei în general și la refacerea căilor ferate în special, se manifestă în toată plenitudinea sa forța creatoare a poporului muncitor, inițiativa și spiritul său de sacrificiu. Sub semnul recunoștinței față de P.C.R., care a condus masele populare la eliberarea lor de sub jugul fascismului, oamenii muncii de toate categoriile au răspuns cu entuziasm sarcinii de a reface economia distrusă de război. La chemarea P.C.R. „Totul pentru front, totul pentru victorie!", țărănimea muncitoare, care a primit pămînt datorită politicii P.C.R., participă cu zecile de mii la munca patriotică de refacere a podurilor și liniilor de cale ferată distruse. Ei au transportat cu mijloacele lor proprii zeci de mii de metri cubi de lemn, piatră, nisip, pietriș, necesare refacerii drumului de fier. Spiritul creator al muncitorilor ceferiști s-a manifestat din plin în metodele noi folosite la construcția podurilor, tunelurilor, viaductelor, în condițiile în care lipseau materialele feroase. Pentru restabilirea provizorie a podețelor distruse, s-a folosit „metoda construirii de podețe tubulare din lemn în formă de triunghi, podețe deschise pe capre de lemn și altele" [46].

Paralel cu munca de reconstrucție a liniilor, organizațiile de partid și sindicale au concentrat eforturile muncitorilor ceferiști spre reclădirea atelierelor distruse de război.

Au avut de suferit mari pagube Atelierele C.F.R. Cluj, atelierele din Turda, Oradea și Satu-Mare, remiza de vagoane și locomotive din Baia Mare, Jibou, Carei și Baia Sprie.

În lunile octombrie și noiembrie 1944, peste 1 500 de muncitori de la Atelierele C.F.R. Cluj au lucrat la curățirea ruinelor, refacerea secțiilor și acoperirea halelor atelierelor. „Pînă la ridicarea noilor construcții și acoperirea lor, muncitorii au lucrat afară, în viscol și zăpadă, în apă și noroi" [47]. Trecînd peste aceste greutăți, la 1 februarie 1945 au fost reparate și puse în funcțiune 42 de strunguri, 5 mașini de frezat, 7 mașini de rindelat, 3 macarale, 2 ciocane cu aburi și 2 cu aer, 2 compresoare și 36 de mașini diferite [48]. Muncitorii ceferiști de la Atelierele Cluj au turnat pentru prima dată o piesă nouă în greutate de 7 000 kg pentru presa hidraulică.

Cei 2 200 de muncitori ceferiști de la Atelierele Oradea, sub conducerea comuniștilor, au lucrat trei luni fără salarii la refacerea secțiilor

[45] Arh. C.C. al P.M.R., dos. 114, fond. 1, f. 3.
[46] Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. 5/1945, f. 4.
[47] Arh. C. C. al P.M.R., dos. 444, fond. 1, f. 6.
[48] „Scînteia", nr. 205 din 23 aprilie 1945.

www.dacoromanica.ro

şi atelierelor, reuşind ca la 1 martie 1945 să dea în circulaţie 70 de vagoane reparate [49].

Atelierele C.F.R. „Unio" din Satu-Mare au fost minate şi aruncate în aer, distruse pînă în temelii. Îndată după eliberarea oraşului de către trupele romîne şi sovietice, 2 000 de muncitori ceferişti au trecut la refacerea atelierelor. După două luni, ianuarie-februarie 1945, muncitorii au reuşit să pună în funcţiune cele mai urgente secţii pentru repararea vagoanelor. Pînă la 15 aprilie 1945 au fost reparate 50 de vagoane, iar la 1 Mai 1945 a fost construit primul vagon nou [50].

Atelierele C.F.R. Cluj îşi reiau de fapt activitatea în luna decembrie 1944 cu o producţie foarte scăzută şi numai cu cîteva secţii. Se simţea o acută lipsă de materiale şi unelte. Numai datorită spiritului creator al muncitorilor s-a reuşit ca aceste greutăţi să fie învinse rînd pe rînd, asigurînd creşterea producţiei cu fiecare lună. Aşa, de exemplu, pentru a rezolva în parte lipsa de bronz, echipa de turnători a adunat toată zgura rămasă ca reziduu, zgură care, printr-un procedeu special a fost retopită şi returnată, reuşindu-se să dea peste 43% bronz de calitate bună [51]. Numărul locomotivelor şi vagoanelor reparate în 1944—1945 a început să crească, aşa cum rezultă din situaţia de mai jos [52]:

	dec.	ian.	febr.	mart.	apr.
1) Reparaţii generale locomotive	1	4	6	6	7
2) Reparaţii parţiale locomotive	3	2	1	4	4
Total	4	6	7	10	11
1) Reparaţii generale vagoane	8	17	48	42	82
2) Reparaţii parţiale vagoane	3	78	20	74	96
Total	11	95	68	116	178

O creştere a producţiei cu toate greutăţile date o realizează şi muncitorii de la Atelierele C.F.R. Oradea în primul trimestru al anului 1945 [53]:

	Nr. locom. buc.	Nr. vag. pers. buc.	Nr. vag. marfă buc.	Nr. vag. cist. buc.
ian. 1945	5	10	37	4
febr. „	10	12	33	3
mart. „	12	22	176	8
Total	27	44	246	15

[49] „Viaţa nouă", organ al Comitetului Regional P.C.R. Oradea, nr. 61 din 5 aprilie 1945.
[50] „Sătmarul", cotidian democratic, nr. 6 din 20 iulie 1946.
[51] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, dos. 2/1945, f. 44.
[52] „Lupta C.F.R.", nr. 30 din 10 iunie 1945.
[53] „Viaţa nouă", organ de luptă democratică, Oradea, nr. 61 din 5 aprilie 1945.

www.dacoromanica.ro

Muncitorii ceferiști de la Atelierele Turda, după o muncă neprecupețită de refacere a secțiilor principale distruse de război, reușesc ca în luna aprilie 1945 să execute reparații la 2 locomotive, 6 vagoane de clasă și 22 de vagoane de marfă [54].

Creșterea continuă a numărului de locomotive și vagoane reparate a avut drept urmare intensificarea circulației trenurilor și satisfacerea tot mai deplină a nevoilor frontului cu cele necesare. Iată cîteva date ale Serviciului de mișcare din Direcțiunea Regionalei C.F.R. Cluj în lunile decembrie 1944 — martie 1945 [55]:

	dec.	ian.	febr.	mart.
a) *La trenuri cu aburi*				
1) Trenuri îndrumate	85	315	467	519
2) Ore făcute după livret	466	1 783	3 510	5 956
3) Ore făcute efectiv	419	1 770	3 647	6 306
4) Tren km	5 047	17 025	27 232	55 499
5) Total osii km	200 121	697 442	1 698 747	3 568 085
6) Total 100 t brut km	14 806	59 752	140 658	301 281
b) *La automotoare*				
1) Trenuri îndrumate	9	42	32	42
2) Ore făcute după livret	41	150	188	180
3) Ore făcute efectiv	39	100	146	174
4) Tren km	664	2 079	2 548	2 628
5) Total osii km	3 108	11 322	14 782	14 579
6) Total 100 t brut km	381	1 335	1 781	1 703

Pe lîngă satisfacerea aprovizionării frontului cu muniții, trupe, hrană și îmbrăcăminte, muncitorii ceferiști au asigurat în condiții extrem de grele o creștere continuă a circulației mărfurilor pe toate arterele de cale ferată puse în funcțiune. O situație concludentă o prezintă numărul din ce în ce mai mare al vagoanelor și coletelor intrate în stația Cluj în perioada decembrie 1944 — aprilie 1945 [56]:

	dec.	ian.	febr.	mart.	apr.
1) Nr. vagoanelor intrate cu materiale	84	120	156	258	240
2) Nr. coletelor intrate	17	120	359	499	540

Semnificativ este faptul că încep să apară în cîmpul muncii fenomene deosebite, a căror importanță marchează o treaptă nouă în lupta de ridicare a producției. Munca înflăcărată a maselor populare, voința lor hotărîtă de a învinge orice obstacole în calea măririi producției pentru sprijinirea frontului antihitlerist și refacerea economiei naționale au o importanță și un conținut deosebit în noile condiții istorice. Aceiași muncitori, care înainte de 23 August 1944 sabotau mașina de război

[54] „Lupta C.F.R.", nr. 26 din 13 mai 1945.
[55] *Loc. cit.*, nr. 30 din 10 iunie 1945.
[56] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

hitleristă, după 23 August 1944, la chemarea P.C.R., sînt în primele rînduri şi spiritul inventiv inepuizabil al maselor populare găseşte noi forme de activitate pentru ridicarea materială şi morală a celor ce muncesc.

Oglindirea cea mai fidelă a schimbărilor ce s-au produs în atitudinea maselor populare faţă de muncă, ca un rezultat al marilor transformări revoluţionare de la 23 August 1944, s-a concretizat îndeosebi în organizarea muncii voluntare şi a întrecerilor patriotice în producţie, în opera de refacere a economiei naţionale. Numai la refacerea liniei Cîmpia Turzii — Cluj — Oradea au luat parte peste 50 de mii de oameni ai muncii, efectuînd sute de mii de ore de muncă voluntară [57]. Darea în circulaţie a liniei Apahida — Dej — Jibou a fost „rezultatul unei munci încordate a 40 de mii de lucrători, care au prestat săptămîni şi luni de zile muncă gratuită" [58].

Numeroase colective de muncitori ceferişti asigurau conducerea partidului de participarea lor hotărîtă la munca voluntară, considerînd „o datorie patriotică de a încorda toate energiile pentru mărirea producţiei, pentru a grăbi victoria definitivă asupra fascismului, pentru refacerea economică a ţării, pentru o mai bună aprovizionare a populaţiei de la oraşe şi a ţărănimii cu produse industriale" [59].

Schimbările social-politice ce au început o dată cu insurecţia armată au exercitat o influenţă adîncă asupra conştiinţei maselor populare şi în primul rînd asupra clasei muncitoare, conducătorul încercat al întregului popor muncitor.

Aceasta se datoreşte faptului că P.C.R. n-a încetat nici o clipă să convingă masele de necesitatea înfăptuirii noilor sarcini, izvorîte din noile condiţii istorice create după 23 August 1944 în ţara noastră.

La chemarea partidului „Totul pentru front, totul pentru victorie !", muncitorii ceferişti, ca şi alte detaşamente ale clasei muncitoare, au trecut la organizarea unor „brigăzi de şoc" pentru refacerea grabnică a căilor ferate, pentru mărirea producţiei în ateliere. În fruntea echipelor de şoc „au stat comuniştii, avînd sarcina de a atrage în aceste echipe cît mai mulţi membri ai sindicatelor" [60] în scopul măririi producţiei. Astfel de echipe de şoc au luat naştere la Atelierele principale C.F.R. Cluj şi Oradea încă din luna noiembrie 1944 [61]. Numărul lor a crescut lună de lună, ajungînd, de exemplu, ca în luna aprilie 1945 Atelierele C.F.R. să aibă 20 de echipe de şoc [62].

Important este faptul că ele îşi fixează anumite obiective concrete în producţie, se iau la întrecere pentru a realiza cea mai mare producţie pe zi, săptămînă, lună. Aceste echipe de producţie au constituit un exemplu

---

[57] „Viaţa nouă", organ de luptă democratică, Oradea, nr. 15 din 1 februarie 1945.

[58] Arh. Direcţiei Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dosar cuprinzînd refacerea liniei Apahida—Dej—Jibou, 1945, f. 27.

[59] „Lupta C.F.R.", nr. 10 din 21 ianuarie 1945.

[60] Arh. C.C. al P.M.R., dos. 16, fond. 1, f. 45.

[61] „Adevărul Ardealului", organul Comitetului Regional P.C.R., nr. 6 din 12 aprilie 1945 (vezi şi „Viaţa nouă", Oradea, nr. 15 din 1 februarie 1945).

[62] „Făclia", organ al democraţiei romîne ardelene, Cluj, nr. 34 din 20 aprilie 1945.

www.dacoromanica.ro

viu de antrenare a noi și noi categorii de oameni ai muncii la mărirea producției, la refacerea drumului de fier.

După modelul echipelor de șoc de la Atelierele C.F.R. Cluj și Oradea, au luat ființă astfel de echipe pe diferite artere de cale ferată. Din cele 60 de echipe de producție care au lucrat la refacerea liniei Ciceu — Deda, 14 din ele au acționat ca echipe de șoc, avînd o organizare deosebită. Unele s-au specializat în construcția de poduri și terasamente, altele au lucrat pe toată linia la recondiționarea șinelor, iar 8 dintre ele au participat la montarea liniilor și la lucrările de finisaj [63].

În aceste brigăzi de șoc sînt atrași tot mai mult un număr mare de tineri muncitori. Numai la reclădirea depoului din Cluj au participat 134 de tineri ceferiști, mulți din ei uteciști, aducîndu-și contribuția lor la refacerea depoului distrus în cea mai mare parte din pricina războiului [64]. Alte echipe de tineret au participat la acțiunea întreprinsă de muncitorii ceferiști pentru strîngerea fierului vechi din toată regiunea.

Muncitorii ceferiști din Oradea, încă înainte de terminarea războiului, vin cu inițiativa de a organiza construirea liniei noi Brusturi—Țigănești prin muncă voluntară. Pe bună dreptate este apreciată această inițiativă de către organul Comitetului regional P.C.R. Oradea ca un fapt deosebit, cînd „pentru prima dată în istoria acestui oraș muncitorii organizează în mod benevol executarea unei astfel de lucrări de mare amploare" [65].

În producție apar tot mai mult fenomene noi, ca o manifestare a spiritului creator al oamenilor muncii, cum ar fi problema economisirii materialului și a combustibilului, invenții, noi raționalizări, noi metode de muncă și altele. Un colectiv de muncitori și tehnicieni de la Atelierele C.F.R. Cluj reușește în 1945 să confecționeze pentru prima dată în țară un manometru de presiune pentru locomotive [66]. Tot aici s-a perfecționat un aparat de sudură, avînd drept rezultat mărirea productivității muncii cu 100% [67]. Pentru punerea în funcțiune a presei hidraulice distruse, muncitorii de la Atelierele C.F.R. Cluj au confecționat pentru prima dată în țară piese noi [68].

Din inițiativa P.C.R., în toate atelierele și unitățile C.F.R. s-au organizat ședințe comune ale muncitorilor și tehnicienilor pentru găsirea celor mai eficace soluții în rezolvarea problemelor urgente ale refacerii căilor ferate. Adresîndu-se muncitorilor și inginerilor de la C.F.R., tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea : „Inginerul prin pregătirea sa este chemat să aibă în cîmpul muncii un rol de prim ordin, pentru a rezolva toate problemele de ordin tehnic ce apar în mod normal și în forme atît de complexe pe șantier..., m-ar bucura faptul dacă mi-ați aduce proiecte

[63] Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. 5/1945, f. 16.

[64] Ibidem.

[65] „Viața nouă", organ de luptă democratică, Oradea, nr. 237 din 8 noiembrie 1945.

[66] „Buletinul informativ C.F.R.", an. II, nr. 12, decembrie 1947, p. 373.

[67] „Lupta Ardealului", organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 1 din 9 august 1946.

[68] „Scînteia", nr. 205 din 23 aprilie 1945.

www.dacoromanica.ro

şi inovaţii, dacă aţi veni cu propuneri concrete"[69], care să ducă la mărirea producţiei.

Celulele de partid ale muncitorilor ceferişti au reuşit să atragă tot mai mulţi ingineri şi tehnicieni în procesul refacerii căilor ferate şi a atelierelor. Începînd cu luna ianuarie 1945, s-au format în cadrul atelierelor, depourilor, pe şantiere, comitete de producţie alcătuite din muncitorii cei mai bine calificaţi, tehnicieni şi ingineri, cu scopul de a găsi noi metode de muncă, de a promova în producţie inovaţiile şi raţionalizările făcute de muncitori şi ingineri. „Celulele de partid din regiunea Cluj — se subliniază într-un document al P.C.R. —, printr-o muncă politică temeinică şi perseverentă, punînd în faţa inginerilor şi tehnicienilor cele mai importante probleme ale întregului popor : datoria patriotică de a sprijini cu toate forţele frontul antihitlerist, mărirea producţiei, refacerea economiei naţionale, au reuşit să atragă majoritatea corpului tehnic atît în activitatea sindicală, cît şi în mărirea producţiei" [70].

Aşa cum arăta organul de presă „Adevărul Ardealului" din Cluj, inginerii şi tehnicienii îmbrăţişau lupta întregului popor muncitor pentru mărirea producţiei şi sprijinirea frontului antihitlerist, veneau cu iniţiative şi inovaţii, hotărîţi să dea tot concursul la mărirea producţiei [71].

Efortul de mărire a producţiei şi, pe această bază, aprovizionarea tot mai completă a frontului s-au intensificat după ce masele populare, sub conducerea P.C.R., au instaurat, la 6 Martie 1945, guvernul democratic. Sprijinirea războiului antihitlerist a constituit pentru puterea democrat-populară o preocupare centrală, o problemă de stat de cea mai mare însemnătate şi, în vederea obţinerii victoriei definitive asupra Germaniei hitleriste, au fost concentrate toate eforturile.

Organizaţiile de partid s-au călăuzit în noile condiţii create după instaurarea guvernului democratic de indicaţiile date prin circulara din aprilie 1945 a C.C. al P.C.R., în care se sublinia că, în vederea grăbirii victoriei împotriva hitlerismului, „trebuie mobilizate cadrele partidului, trebuie mobilizate organizaţiile de masă şi masele muncitoreşti în întreprinderi pentru ridicarea producţiei " [72].

Cu ocazia realizării programului pe luna aprilie 1945, muncitorii de la Atelierele principale C.F.R. Cluj, pe lîngă efectuarea reparaţiilor la 11 locomotive şi 178 de vagoane programate, au pus în funcţiune şi au oferit în dar guvernului democratic 2 locomotive şi 60 de vagoane [73]. Muncitorii de la Atelierele C.F.R. Oradea, intensificîndu-şi eforturile în realizarea numărului de locomotive şi vagoane reparate în cinstea zilei de 1 Mai 1945, reuşesc să efectueze în plus reparaţii la o locomotivă şi 24 de vagoane [74]. În cinstea sărbătoririi zilei de 1 Mai 1945 şi a angaja-

[69] „Lupta C.F.R.", nr. 7 şi 9 din 31 decembrie 1944 şi 14 ianuarie 1945.

[70] Arh. C.C. al P.M.R., dos. 302, fond. 1, f. 21.

[71] „Adevărul Ardealului", organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 6 din 12 aprilie 1945.

[72] Arh. C.C. al P.M.R., dos. 380, fond. 1, f. 2.

[73] „Adevărul Ardealului", organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 16 din 21 iunie 1945.

[74] „Viaţa nouă", organ de luptă democratică, Oradea, nr. 107 din 1 iunie 1945.

www.dacoromanica.ro

mentului luat de a sprijini cu toate eforturile guvernul democratic, muncitorii ceferiști din Turda „au sporit producția pe luna aprilie cu 200% față de luna precedentă" [75].

La apelul C.G.M. adresat către „întreaga muncitorime manuală și intelectuală" din 12 martie 1945 de a efectua o oră pe săptămînă în plus pentru sprijinirea frontului antihitlerist, muncitorii ceferiști din întreaga țară, alături de alte categorii de oameni ai muncii, au răspuns cu mult entuziasm. Numai după o săptămînă, contravaloarea orelor prestate în întreaga țară pentru front s-a ridicat la suma de 192 936 118 lei (valuta din 1945) [76].

Organizațiile sindicale conduse de celulele comuniste interveneau tot mai activ în sporirea producției industriale după instaurarea guvernului democratic. Planurile lor de muncă se concentrează spre realizarea celor mai importante probleme, cum ar fi : organizarea întrecerilor patriotice, mijloc eficace pentru realizarea unei producții sporite ; lupta pentru o nouă disciplină în muncă ; intensificarea muncii în campania de însămînțări, prin sprijinul dat țărănimii muncitoare de către echipele de reparat unelte agricole [77] etc.

Munca desfășurată de celulele comuniste, de organizațiile sindicale din regionala Cluj și Oradea pentru înțelegerea conținutului politic și de clasă al guvernului democratic în rîndurile maselor populare a dus și mai mult la întărirea și cimentarea frației dintre poporul romîn și minoritățile naționale. „Înțelegerea politică de către muncitori că de la 6 Martie 1945 toate sforțările lor și rezultatele muncii lor folosesc cu adevărat numai țării și poporului muncitor" [78] a avut drept rezultat cîștigarea de către P.C.R. a tuturor oamenilor muncii aparținînd minorităților naționale și încadrarea lor în frontul general al luptei poporului muncitor împotriva Germaniei hitleriste și în procesul refacerii și dezvoltării economiei naționale. Forțele unite ale muncitorilor, indiferent de naționalitate, s-au concretizat atît în ridicarea continuă a producției industriale, cît și în sprijinul material și moral dat țărănimii muncitoare pentru înfăptuirea și în această parte a țării a reformei agrare inițiate de P.C.R., legiferată și aplicată de guvernul democratic. Muncitorii ceferiști din partea de nord a Transilvaniei, la chemarea P.C.R., „au hotărît să trimită în zilele libere echipe speciale în toate satele, pentru repararea uneltelor agricole și sprijinirea însămînțărilor" [79]. Sporirea producției agricole, alături de sporirea producției în celelalte ramuri, pentru o țară care luptă împotriva Germaniei hitleriste, muncitorii au considerat-o pe bună dreptate „o datorie a întregului popor din Romînia" [80]. Astfel că „muncitorii ceferiști, alături de alte categorii de muncitori din orașele Cluj, Oradea,

---

[75] „Scînteia", nr. 220 din 16 mai 1945.

[76] Ibidem, nr. 195 din 3 aprilie 1945.

[77] Arh. C.C. al P.M.R., dos. 301, fond. 1, f. 1—4.

[78] Ibidem, dos. 444, fond. 1, f. 7.

[79] „Adevărul Ardealului", organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 6 din 12 aprilie 1945 (vezi și „Viața nouă", organ de luptă democratică, Oradea, nr. 22 din 9 februarie 1945).

[80] „Adevărul Ardealului", organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj nr. 7 din 19 aprilie 1945.

www.dacoromanica.ro

Satu-Mare, Dej, Baia Mare şi altele, s-au deplasat în toate duminicile din lunile martie şi aprilie 1945 la sate, pentru repararea uneltelor agricole"[81].

Clasele exploatatoare, deşi au avut poziţii dominante în viaţa economică a ţării, iar pînă la 6 Martie 1945 şi în viaţa politică, n-au putut opri lupta întregului popor pentru refacerea economiei şi sprijinirea activă a frontului antihitlerist. Obţinerea victoriei în acest război a devenit cauza vitală a întregului popor romîn, viu exprimată de P.C.R. în lozinca : „Totul pentru front, totul pentru victorie !". Luptînd pentru o cauză dreaptă, masele muncitoare în producţie şi ostaşii pe front au făcut eforturi şi sacrificii, care prin semnificaţia lor vor rămîne una din cele mai glorioase pagini din istoria patriei.

Căile şi metodele indicate de P.C.R., înalta măiestrie politică a partidului de a grupa în jurul şi sub conducerea clasei muncitoare întregul popor la sprijinirea efortului de război au constituit chezăşia tuturor succeselor epocale ale maselor populare în obţinerea victoriei asupra Germaniei hitleriste. P.C.R. a ştiut să îmbine în mod creator sarcinile legate de înfăptuirea unor profunde transformări democratice din interior cu necesitatea sprijinirii frontului, imprimînd un puternic elan şi voinţă de luptă atît soldaţilor de pe front, cît şi maselor muncitoare din ţară.

★

Înfăţişînd numai o mică parte din efortul general al oamenilor muncii din ţara noastră în lupta pentru refacerea economiei distruse de război şi sprijinirea frontului antihitlerist, se impune sublinierea unor teze de o importanţă deosebită.

Clasa muncitoare, sub conducerea partidului comunist, s-a dovedit a fi forţa principală în lupta de reconstrucţie a ţării şi de sprijinire a frontului antihitlerist. Plină de iniţiativă şi de un cald sentiment patriotic, ea şi-a cîştigat, atît în practica reconstrucţiei ţării, în producţie, cît şi în sprijinirea frontului antihitlerist, rolul de avangardă a societăţii noastre. Elanul în muncă, trecînd peste cele mai grele privaţiuni de ordin material, a constituit exemplul viu dat de clasa muncitoare pentru toţi oamenii muncii, antrenîndu-i la rezolvarea sarcinilor complexe şi grele trasate de P.C.R.

Important este faptul că în aceste acţiuni P.C.R. a imprimat un nou conţinut caracterului muncii, o nouă semnificaţie, ca un rezultat al schimbărilor social-politice intervenite după 23 August 1944. Brigăzile voluntare, echipele de şoc, întrecerile patriotice, ce au luat fiinţă nu numai în rîndurile ceferiştilor, ci şi în cadrul celorlalte detaşamente ale clasei muncitoare, au constituit o şcoală nouă a muncii, influenţînd adînc asupra conştiinţei tuturor oamenilor muncii din ţară. Ele s-au dovedit a fi o înaltă şcoală revoluţionară de educare a muncitorilor în învin-

[81] „Scînteia Ardealului", organul Comitetului Regional pentru nordul Ardealului, nr. 30 din 12 mai 1945.

www.dacoromanica.ro

gerea greutăților materiale și, totodată, forme concrete cu ajutorul cărora s-a materializat entuziasmul clocotitor al maselor populare.

Munca voluntară, întrecerile patriotice sînt cu atît mai importante, cu cît ele au apărut în condițiile materiale foarte grele prin care trecea țara noastră. Și iată că muncitorii, flămînzi, au organizat brigăzi de șoc, întreceri patriotice, munci voluntare, cu scopul de a mări producția și pe această cale de a sprijini frontul antihitlerist, fără să aștepte o recompensă. Acest eroism marchează începutul unei cotituri spre o nouă atitudine față de muncă, spre organizarea muncii într-un chip nou. Și ceea ce este mai important e faptul că întrecerile patriotice în producție și munca voluntară pe șantierele naționale au creat un astfel de climat politic-moral care a spart carapacea moralei burgheze, dînd naștere la noi inițiative îndrăznețe (inventii și inovații), dezvoltînd facultățile dinamice, creatoare ale poporului, apropiindu-l în felul acesta de revoluția socialistă, cale indicată de P.C.R.

Însuflețiți de justețea liniei politice a partidului, muncitorii trebuiau, în acele condiții, să privească mult dincolo de interesele personale și de familie imediate, convinși fiind de victoria orînduirii sociale noi.

Elementul nou îl constituie și faptul că, reorganizînd sindicatele pe baze revoluționare, îndată după 23 August 1944 P.C.R. a descătușat inițiativa de jos a clasei muncitoare, organizînd primele forme de control în fabrici, uzine, ateliere, șantiere, asupra capitaliștilor, prin intermediul comitetelor de fabrică.

Sindicatele, sub conducerea organizațiilor de partid, au pregătit în condițiile unei ascuțite lupte de clasă, din rîndurile oamenilor muncii, mii și mii de cadre valoroase, necesare luptei pentru înfăptuirea măreților sarcini trasate de partid.

În aceste condiții, sub aspect politic s-a realizat un lucru esențial. P.C.R., antrenînd cele mai largi mase de oameni ai muncii la refacerea economiei naționale și sprijinirea frontului antihitlerist cu toate forțele, a ridicat conștiința revoluționară a întregului popor muncitor la necesitatea înțelegerii depline a răsturnării forțelor reacționare, instaurarea guvernului democratic, instrument principal în lupta maselor populare pentru înfăptuirea revoluției socialiste în țara noastră.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DATE PRIVIND LEGIUIREA AGRARĂ A MOLDOVEI DIN 1851

DE

GEORGETA PENELEA

Atragerea principatelor în circuitul comercial internaţional a făcut necesară sporirea producţiei de cereale. În condiţiile istorice ale principatelor de la jumătatea secolului al XIX-lea, acest lucru nu se putea face pe baza principiilor unei agriculturi intensive, ci numai prin sporirea suprafeţelor de cultură. Singura pregătire a pămîntului, observa Nicolae Suţu, este ,,o arătură făcută de un plug de nimica tras de şase boi" [1]. Cît priveşte braţele de muncă necesare, ele erau furnizate de locuitorii satelor şi ,,pentru a-şi încheză şlui munca acestor braţe ţărăneşti trebuia făcută o legiuire care pe de o parte să lege această muncă de voinţa stăpînului, iar pe de alta să dea ţăranului numai întinderea de pămînt strict trebuitoare traiului lui" [2].

Legiuirea care a ajutat boierimii din principate să beneficieze de toate avantajele izvorîte din tratatul de la Adrianopol a fost Regulamentul Organic. Acesta stabilea un sistem de obligaţii şi drepturi reciproce între proprietari şi săteni. Astfel, proprietarul dădea ţăranului loc de casă şi grădină, pămînt de arătură şi fînaţ, izlaz pentru boi şi o vacă. În Moldova, ţăranii primeau următoarele suprafeţe : cei fără vite 2,30 fălcii, cei cu cîte 2 boi 3,70 fălcii, cei cu cîte 4 boi 5,30 fălcii.

În schimbul acestui pămînt, ţăranii din prima categorie trebuiau să lucreze pentru proprietar 12 zile cu nart (ceea ce făcea să crească de 2 —3 ori numărul real al zilelor de lucru), să facă patru zile ,,proaste" şi patru zile de meremet, să dea dijmă din toate produsele, din zece una. Ţăranii din a doua categorie, afară de cele 12 zile cu nart, mai făceau o podvoadă la distanţa de 16 ceasuri, duceau două care de lemne la curtea boierească, dădeau dijma din zece una şi lucrau, ca şi primii, patru zile de meremet.

[1] N. Suţu, *Notiţii statistice asupra Moldovei*, Iaşi, 1852, p. 118.
[2] R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1908, p. 102.

„STUDII", tomul 17, nr. 5, p. 1077—1096, 1964.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, cei din ultima categorie, a celor cu patru boi, lucrau 12 zile cu nart la care se adăugau două podvezi, patru care de lemne, patru zile de meremet şi dijma din produsele loturilor primite.

După unele calcule, numărul real al zilelor de muncă pe care ţăranii din Moldova erau obligaţi să le presteze proprietarului se ridica la 48. Dacă la acestea se adăugau şi zilele efectuate de slujbaşii volnici, numărul lor ajungea la 84. Pe de altă parte, nartul zilnic excesiv de mare — aşa cum observa N. Bălcescu — necesita trei zile pentru îndeplinirea lui. În felul acesta, Regulamentul Organic găsise modalitatea de a tripla numărul zilelor de muncă [3].

Toată străduinia depusă de generalul Kiselev pentru atenuarea sarcinilor ţărăneşti se lovise de reaua voinţă a boierilor moldoveni. Dezamăgit, el îi scria lui A. P. Butenev, ambasadorul rus la Constantinopol, la 20 decembrie 1832: „...Sînt două săptămîni de cînd mă lupt cu bărboşii moldoveni, cei mai neastîmpăraţi intriganţi din tot neamul purtătorilor de barbă... Adunarea compusă din boieri... se străduieşte să-şi sporească propriile ei privilegii în dauna claselor inferioare, care nu sînt nici reprezentate, nici apărate de nimeni" [4].

Regulamentul Organic a trezit nemulţumirea profundă a ţăranilor care şi-au văzut pămînturile micşorate cu $1^1/_2 - 3^1/_2$ faţă de ce avuseseră în perioada anterioară [5], iar obligaţiile faţă de proprietarii de moşii sporite.

Engels, vorbind despre munca pe care trebuiau s-o presteze ţăranii, arată că „de îndată ce popoarele a căror producţie se desfăşoară încă în formele inferioare ale muncii de sclav, de clacă etc. sînt atrase în orbita pieţii mondiale..., care face să primeze interesul pentru vînzarea în străinătate a produselor, la grozăviile barbare ale sclavajului, iobăgiei etc. se adaugă grozăvia civilizată a muncii excesive". Prezentînd situaţia negrilor din America, care munceau la culturile de bumbac, Engels sublinia faptul că „tot astfel stau lucrurile cu *munca de clacă*, de pildă în Principatele dunărene" [6].

Prin împărţirea moşiei în trei părţi, din care 2/3 erau distribuite ţăranilor şi 1/3 rămînea proprietarului, partea aceasta din urmă devenea liberă de orice servitute feudală, putînd fi exploatată ca o marfă liberă şi folosind relaţii de producţie de tip capitalist. Pe de altă parte, Regulamentul Organic a introdus „năimirile de bună voie" pe care ţăranii, avînd o suprafaţă de pămînt cu totul insuficientă, erau siliţi să le contracteze

[3] Cf. şi acad. A. şi G. Oţetea, *Ţăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. I, 1956, p. 136—150.

[4] Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 306.

[5] Acad. A. Oţetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. II, 1957, p. 400.

[6] În acelaşi articol, Engels vorbind despre munca ţăranilor arată: „Munca necesară pe care, de pildă, ţăranul valah o îndeplineşte pentru întreţinerea sa proprie este separată în spaţiu de supramunca pe care o prestează pentru boier. Prima el o prestează pe propriul său ogor, pe cea de-a doua pe moşia boierească ... Trebuie să renunţăm la citarea altor exemple interesante din istoria socială contemporană a Principatelor dunărene, cu ajutorul cărora d-l Marx dovedeşte că boierii, sprijiniţi de intervenţia rusă, se pricep tot atît de bine să stoarcă supramunca ca şi orice întreprinzător capitalist", K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. XVI, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p. 325—326.

www.dacoromanica.ro

pentru a se putea întreţine şi pentru a-şi achita datoriile faţă de stat şi proprietar.

Regulamentul Organic exprima eforturile boierimii atrase de noua viaţă economică de a-şi consolida proprietatea „ferită de tot felul de silă", aşa precum se întîlnea în „ţările civilarisite" din apusul Europei — după cum declara C. Conachi, membru în comitetul moldovean pentru redactarea Regulamentului [7].

Comisiile de revizie a Regulamentului Organic convocate în urma hotărîrilor convenţiei de la Balta Liman au încercat să găsească o rezolvare acestei spinoase probleme [8].

Asupra intenţiilor cu care au venit cele două puteri la Balta Liman nu există nici o îndoială : amîndouă voiau să ia măsuri „privitoare la păstrarea hărăzirilor... dăruite către aceste provincii şi la apărarea lor despre apucături tulburătoare" [9]. În acelaşi timp însă înţelegeau că trebuie operate unele schimbări de natură să liniştească spiritele, să prevină o nouă revoluţie. În urma convenţiei încheiate la Balta Liman la 19 aprilie (1 mai) 1849 între Imperiul rus şi Sublima Poartă, aceasta din urmă dă un firman referitor la noua stare de lucruri din principate format din şapte articole. Articolul al treilea prevedea convocarea unor comisii „cercetătoare... la care se va încredinţa... cele atingătoare de legea regulamentală şi a arăta modificaţiile şi îmbunătăţirile cîte sînt de cuviinţă pentru a înfiinţa buna orînduială şi siguranţie de care în mai mulţi ani s-au fost lipsit ţara" [10].

O comparaţie interesantă între prevederile convenţiei şi cele ale tratatului de la Adrianopol oferă generalul Duhamel. Desigur el exprimă punctul de vedere rus, de aceea caută să scoată în evidenţă avantajele obţinute de turci, trecîndu-le sub tăcere pe cele ale Rusiei. El recunoştea că de fapt convenţia fusese încheiată „cu scopul de a reglementa situaţia anormală creată în principate", căci altminteri „dintr-un moment într-altul... putea izbucni un război". În acelaşi timp însă socotea că noua convenţie înseamnă o nouă victorie a Turciei. Aşa, dacă prin tratatul de la Adrianopol puterea suzerană n-avea voie să ţină nici un om armat în principate, acum staţionau aici 10 000 de turci „pentru perioada de timp care va fi necesară stabilirii ordinii" [11].

Se stipula în acelaşi timp numirea a doi înalţi comisari din partea celor două puteri, dotaţi cu instrucţiuni scrise şi avînd un cuvînt asupra

---

[7] I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Romîne pînă la 1864*, Bucureşti, 1936, p. 230.

[8] „Socotim că nici o altă revoluţie n-a fost mai legitimă şi mai necesară — scria Nicolaie Bălcescu referitor la revoluţia de la 1848 —, ea era într-atîta de justificată din cauza răului care o precedase, încît cele două puteri (Rusia şi Turcia. — *G.P.*) au căzut de acord să reformeze acest monstruos regulament care de 18 ani strivea ţara" (N. Bălcescu, *Question économique des Principautés danubiennes*, în D. C. Sturdza-Scheianu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, vol. IV, Bucureşti, 1908, p. 123.

[9] *Actele publice a Prinţipatului Moldovei*, Iaşi, 1849, p. 2.

[10] *Ibidem*.

[11] Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 395.

www.dacoromanica.ro

„mădularelor comisiilor cercetătoare" [12]. Rusia îl numise pe generalul Duhamel, iar Turcia pe Fuad Effendi. Despre relaţiile dintre cei doi comisari, Nicolae Suţu scrie în Memoriile sale : „Comisarii imperiali, prieteni în aparenţă, duşmani în realitate, se supravegheau şi prin cererile lor contradictorii îi puneau deseori pe hospodari în cea mai mare încurcătură" [13].

Numirea în virtutea aceleiaşi convenţii a celor doi domni în principate, Barbu Ştirbei în Muntenia şi Grigore Al. Ghica în Moldova, pe cîte şapte ani, îi dă un nou prilej lui Duhamel să constate partea sporită de beneficiu pe care Turcia o trăgea din această împrejurare. El arată că „scaunul de hospodar este scos la mezat..., niciodată nu s-au scos mai mulţi bani din Valahia şi Moldova... decît atunci cînd s-a hotărît să li se acorde hospodarilor sume ce trebuie să acopere cheltuieli de înscăunare, sume care, după mărimea lor, egalează pe cele plătite pentru ocuparea tronului" [14].

Liberal moderat, domnul moldovean, Grigore Ghica, odată ajuns pe tron socotea că ţelurile pentru care luptase odinioară au fost împlinite prin „încetarea unui regim de tristă amintire" — cum se exprima într-o scrisoare către Daşkov [15].

Chiar dacă Grigore Ghica se dezicea într-un fel de vechile sale amiciţii, a continuat să se intereseze de soarta celor exilaţi sau siliţi să părăsească Moldova în împrejurările mişcării de la 1848. A reprimit pe Vasile Alecsandri, Costache Negri şi Mihail Kogălniceanu, care au contribuit în mare măsură la realizarea activităţii sale reformatoare [16].

Ca domn şi ca boier, Grigore Ghica s-a înconjurat de oameni „aparţinînd marilor familii", adepţi ai unei politici care să le apere averile, preocupaţi în cel mai înalt grad de satisfacerea intereselor personale; ca om cu idei liberale, ca participant la acţiunile îndreptate împotriva lui Mihail Sturdza, a apelat la elemente de „condiţie inferioară", încercînd

---

[12] N. Soutzo, *Mémoires du prince ... grand logothète de Moldavie, 1798—1871, publ. par P. Risos*, Viena, 1899, p. 169.

[13] *Ibidem.*

[14] Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 395.

[15] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 157 (scrisoare din 15 septembrie 1849). Participarea sa ca membru al partidei naţionale la mişcarea din 1848 îndreptată contra lui Mihail Sturdza avea să-l facă suspect în ochii Rusiei. La 20 iulie 1849 Nesselrode îi scrie din Varşovia că legăturile pe care le-a întreţinut odinioară cu oameni care din sentimente „de ostilitate" faţă de administraţia prinţului Sturdza „au adoptat proiecte de reformă împrumutate din programul demagogic al zilei" îi vor face situaţia cu atît mai dificilă, cu cît vor încerca desigur să-şi realizeze acum utopiile (Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 78).

[16] În acelaşi timp s-a adresat puterilor europene în vara anului 1849 pentru a obţine întoarcerea lui Alexandru Moruzi, Em. Costache Epureanu, Vasile Ghica, Dim. Cantacuzino, Rosetti Răducanu, Lascăr şi D-tru Rosetti. La 5/18 august 1849, Ali-paşa, ministru de externe turc îl informează că pentru ultimii trei, aflaţi la Constantinopol, Poarta a dat aviz favorabil de intrare în ţară (Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 99). De asemenea Gr. Ghica intervine în favoarea hatmanului Aslan, aflat în închisoare, cu toate că acesta era acuzat de activitate subversivă împreună cu Al. Rujina, Zaharia Moldoveanu şi Gr. Greceanu, iar generalul Lüders îi recomandase în mod special să-l supravegheze pe el şi complicii săi şi mai ales să-i îndepărteze de frontiera transilvană atîta vreme cît situaţia lor nu se lămurise (Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 160).

www.dacoromanica.ro

o fuziune între aceste grupări; era o încercare menită să ajungă caducă din cauza împotrivirii marilor boieri, a ingerinţelor Rusiei şi Turciei [17].

Convocarea comisiilor de revizie a unor articole din Regulamentul Organic, care în fond constituia prevederea cea mai importantă a convenţiei, întîrzia să fie pusă în aplicare în principate. Abia la 15 octombrie 1849 s-a dat la Bucureşti ordonanţa lui Barbu Ştirbei privind constituirea comisiei de revizie.

În Moldova alcătuirea comisiei a întîrziat şi mai mult. Ea şi-a început activitatea abia la 6 noiembrie 1849. Pînă atunci însă Grigore Ghica a dus o corespondenţă activă cu puterea protectoare şi cu cea suzerană pentru a da lămuriri şi pentru a cere deslușiri în legătură cu desfăşurarea lucrărilor. Temîndu-se să nu greşească cu ceva, a trimis nu mai puţin de 750 de scrisori la Petersburg şi Constantinopol (în afară de memorii) [18].

Într-un memoriu adresat celor doi înalţi comisari, generalul Duhamel şi Fuad Effendi, la 18 august 1849, Grigore Ghica arăta că, întrucît una din preocupările de seamă ale comisiei însărcinate cu discutarea reformelor, ce urmau a fi introduse, era chestiunea muncii obligatorii a ţăranilor şi a raporturilor dintre aceştia şi proprietari, „trebuie să fie o compensaţie justă între terenul cedat ţăranului şi munca acestuia" [19]. Domnul a considerat necesar să strîngă o serie de informaţii referitoare la obiceiurile specifice Moldovei. În memoriu se ocupă de două articole din Regulamentul Organic (125 şi 127), unul referitor la compensaţia pentru terenul dat ţăranului prin munca acestuia, al doilea în legătură cu dreptul de strămutare a ţăranului.

Referindu-se la primul articol, domnitorul observă că pămîntul dat unui ţăran posesor al unei perechi de boi valora 104 lei, iar munca prestată de el în schimb valora 103, $^1/_2$ lei. Deşi pretinde a lua preţurile medii, în realitate evaluarea este greşită. Chiar din Viedomostiile Departamentului din Năuntru [20] pămîntul dat ţăranului cu doi boi este evaluat la 176,6 lei. Nici măcar cel fără boi nu primeşte pămînt în valoare de 104 lei, ci cu 2,27 lei mai mult. Aceleaşi Viedomostii socotesc munca ţăranului cu doi boi la 158,23 lei, cu o diferenţă prin urmare de 18,33 lei în favoarea ţăranului [21]. Grigore Ghica nu ia în seamă nartul pe care chiar Duhamel îl apreciază a fi de zece ori mai mare şi care nu era de natură să acopere preţul pămîntului primit de la proprietar, în sensul că ţăranul lucra cu mult peste suma la care era evaluat pămîntul proprietarului.

În legătură cu pămîntul dat ţăranilor, el observă că în multe localităţi ţăranul nu beneficiază de întreaga suprafaţă de pămînt ce i se cuvine prin Regulamentul Organic; în acelaşi timp însă munca ce prestează nu i se reduce proporţional. Unele învoieli se abat de la bazele regulamentare şi devin împovărătoare pentru ţărani. Deseori proprietarul schimba

[17] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 153.
[18] N. Soutzo, *op. cit.*, p. 169.
[19] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 113.
[20] Ibidem, sept.-dec., f. 265.
[21] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

după bunul său plac locul ţăranului, aşa că acesta era nevoit să se ocupe mereu de ameliorarea terenului, neglijînd astfel cultura propriu-zisă [22].

În legătură cu dreptul de strămutare al ţăranilor (art. 127 din Regulamentul Organic), Gr. Ghica constata că, dacă „uneori el n-ar deveni iluzoriu, ar trebui să fie frîna cea mai puternică contra abuzurilor" [23], mai ales că proprietarii, departe de a-i jigni cu ceva pe ţărani, se întrec să-i satisfacă şi să-i atragă. Această prezentare nu poate însă ascunde nevoia imperioasă de braţe de muncă pe care o resimt boierii porniţi pe calea producţiei capitaliste, încercarea unora de a opri practic, strămutarea şi strădania altora de a-i atrage pe ţărani pe moşiile lor [24].

În continuarea memoriului către înalţii comisari, domnul făcea o serie de recomandări pentru încetarea abuzurilor. Astfel considera necesar ca micşorarea terenului acordat ţăranului să comporte o micşorare corespunzătoare a volumului său de muncă; ţăranul să nu mai fie silit să-şi schimbe lotul după pofta proprietarului, căci se întîmplă uneori ca proprietarul să pună mîna pe pămînturile nou defrişate sau ameliorate de ţărani şi să le dea în schimb locuri sleite. Potrivit acestor recomandări, în aparenţă ţăranul n-ar fi fost obligat să lucreze în plus nimic, dar în fapt, din cauza insuficienţei pămîntului ce îi fusese dat prin Regulamentul Organic, recurgea la „învoieli de bunăvoie" pentru prisoase de pămînt, la arătură, izlaz sau cositură. Gr. Ghica cerea ca aceste învoieli să nu se abată de la litera legii şi, dacă totuşi se fac în afara ei, să aibă la bază „o justă compensaţie" [25].

Memoriul mai pomenea de munca la cartofi care este mai grea decît celelalte şi care „repugnă în general ţăranului moldovean". Pentru îndeplinirea ei ţăranul foloseşte drept singură unealtă mîinile sale, iar recoltarea se face toamna tîrziu pe timp ploios sau îngheţat, prin urmare pentru cartofi se preconizau învoieli separate [26].

---

[22] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 113.

[23] Ibidem.

[24] Grigore Ghica ignorează complet cauzele care-i silesc pe ţărani să se strămute de pe o moşie pe alta : exploatarea nemiloasă, abuzurile şi vexaţiunile de tot felul de care, într-o speranţă vană, credeau că scapă mutîndu-se aiurea. El susţine că ţăranii se pot muta „chiar dacă nu au un motiv legal, după poftă" (Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept. -dec., f. 175 — observaţie pe marginea unei scrisori a generalului Duhamel din 25 septembrie 1849). Dacă totuşi ţăranii nu se mută, acest lucru se întîmplă numai din vina lor, căci „din lipsă de prevedere" nu sînt niciodată în ordine pentru a li se îngădui strămutarea. El numeşte „lipsă de prevedere" neputinţa ţăranului de a plăti dintr-o dată o sumă în care sînt cuprinse răfuiala pentru toate datoriile contractate faţă de proprietar, capitaţia şi alte „rămăşituri" — nemaipomenind de casă şi saduri care rămîn necondiţionat proprietarului. Mai trebuie adăugat că Grigore Ghica aminteşte aici numai condiţiile principale ale strămutării, fără a vorbi, de pildă, de împrejurarea că dintr-un sat nu pot pleca mai mult de două familii într-un an.

[25] În această privinţă generalul Duhamel, care numai de părtinire faţă de ţărani nu putea fi acuzat, îi scria lui Gr. Ghica : „... Se întîmplă ca pentru fiecare falce pe care o primeşte pe deasupra de ceea ce îi dă legea, ţăranul trebuie să lucreze pentru proprietar o jumătate de falce de la arătură şi însămînţat pînă la aducerea în hambare" (Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 142 şi urm.

[26] Nu este lipsit de interes să amintim că la observaţia lui Duhamel referitoare la cultura cartofului, unde nedreptatea este strigătoare, deoarece numărul zilelor de lucru ajunge la 100 chiar, Gr. Ghica răspunde că de fapt există învoieli separate pentru cartofi, după următoarea socoteală : 10 prăjini de cartofi fac cît 25—30 de prăjini de porumb. E adevărat însă totodată că

www.dacoromanica.ro

Grigore Ghica mai cerea ca monopolurile în afara Regulamentului Organic să nu fie îngrădite. Aceasta pentru că pe unele moşii proprietarii extinseseră dreptul feudal al monopolului şi asupra altor obiecte, afară de cîrciumi, scaune de carne, mori, dughene, heleştee. Domnul consideră un abuz această extindere, dar monopolul în sine, simbol al unui mod de producţie perimat, cerea să fie menţinut.

Ultimul punct propunea suprimarea dijmei sau, dacă acest lucru nu este cu putinţă pentru moment, să se facă „înlocuirea ei cu o obligaţie mai puţin jicnitoare". Trebuie să se ţină seama şi de proprietari care „au considerat totdeauna dijma ca un semn al dreptului de posesiune şi pe care în general ei vor să-l păstreze" [27].

Memoriul este interesant pentru că reprezintă punctul de vedere al boierimii liberale, hotărîtă să-şi apere proprietatea, dar care nu-i destul de puternică pentru a introduce relaţii capitaliste pure în agricultură şi de aceea trebuie să admită menţinerea, fie şi cu caracter provizoriu, a unor relaţii feudale. Această perioadă de tranziţie în care coexistă laolaltă formele de exploatare feudală cu cele capitaliste presupune un întreg cortegiu de abuzuri. Dorinţa atît de violentă a boierimii de a-şi păstra proprietatea o face să recunoască numai abuzurile, numai manifestarea fenomenală a unui proces, nu şi esenţa sa, care constă în tipul relaţiilor de producţie bazate pe exploatare existente între proprietar şi ţărani.

Pe aceeaşi linie a edificării celor două curţi asupra situaţiei existente în Moldova se înscrie şi „Expunerea sumară a situaţiei principalelor ramuri de serviciul la sfîrşitul semestrului I din anul 1849" [28] în care Gr. Ghica se ocupă de priveghetori, magaziile de rezervă şi problema celor 6 zile de lucru la şosele.

În legătură cu priveghetorii se arată că, potrivit art. 404 din Regulamentul Organic, aceştia ar trebui să fie aleşi de vornicii satelor, dintre proprietarii funciari (boiernaşi, neamuri i mazili..., proprietari de avere nemişcătoare şi lăcuitori în ocolul alegerii respective) [29]. Or, recomandarea aceasta nu s-a respectat, ei fiind aleşi dintre oamenii străini de loc, care erau schimbaţi necontenit de autorităţi şi care în loc să „vegheze asupra intereselor ţăranului" nu se gîndeau decît să-şi procure „mijloacele de trai pe spinarea comunei" [30].

Referitor la magaziile de rezervă, Expunerea arată că au fost create în conformitate cu art. 159 din Regulamentul Organic şi ar fi trebuit ca după trei ani de la înfiinţare să fie pline de grîne. Din păcate însă nicăieri, cu unele excepţii, comunele nu pot conta azi pe o rezervă eficace [31].

în nordul Moldovei ţăranul este silit să lucreze 15—20 de prăjini de cartofi, „ceea ce este enorm şi cu atît mai odios cu cît cartofii nu folosesc la alimentarea locuitorilor, ci la prepararea rachiului", ibidem.

[27] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 113.

[28] Ibidem, sept.-dec., f. 199.

[29] *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, vol. I, Bucureşti, 1944, p. 337.

[30] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 199.

[31] Ibidem. Cînd generalul Duhamel îi aminteşte de inexistenţa magaziilor de rezervă, Grigore Ghica susţine că ele există „măcar în principiu", mai ales acolo unde proprietarii şi-au luat sarcina a le supraveghea şi „unde există locuri speciale cultivate de comună... a căror produse sînt destinate acestor magazii".

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, ultima problemă pe care o ridică Expunerea priveşte cele 6 zile de lucru la şosele, care au mărit în mod considerabil sarcinile ţărăneşti deoarece au fost schimbate în alte munci. Unele sate au fost împovărate cu un număr sporit de zile spre folosul altora care erau scutite: „aşa, ţăranii pierd 15—20 de zile pe an cu titlul de lucru la şosele" [32]. Gr. Ghica îşi exprimă teama într-o scrisoare către Duhamel, că „transformarea în bani a celor 6 zile de lucru la şosele va provoca la început o mare perturbare..., va fi lipsă de braţe de muncă şi lucrul va suferi mult" [33].

Problemele ridicate de Gr. Ghica în toate scrisorile şi memoriile adresate Porţii sau Rusiei se întîlnesc şi în discuţiile comisiei de revizie ca şi în concluziile redactate de aceasta sub forma unui jurnal despre boieresc [34]. Ele exprimă strădania boierimii de a efectua o serie de reforme care să consolideze proprietatea, căreia însă îi lipsea „deprinderea de organizare sistematică a producţiei, posedînd în cantitate şi în număr insuficient capitalurile băneşti, uneltele şi vitele de care avea nevoie pentru a lucra vastele ei moşii pe baza relaţiilor capitaliste" [35]. Din această pricină ea se vede silită să păstreze încă o parte din relaţiile feudale.

După cum am mai arătat, atît Barbu Ştirbei, cît şi Grigore Ghica au tărăgănat o vreme convocarea comisiei de revizie. Se temeau pe de o parte de opoziţia boierimii — mai ales în Moldova — care atunci cînd a auzit de convocarea comisiei s-a „neliniştit" şi a început să protesteze susţinînd că numărul celor chemaţi să se pronunţe este prea mic „într-o chestiune care priveşte interesele majorităţii boierilor Moldovei, interese pe care ea le consideră sfinte" [36]. Pe de altă parte, înşişi domnitorii nu erau prea lămuriţi asupra viitoarelor lucrări ale comisiilor, neştiind ce direcţie să impună deliberărilor, pe ce bază şi în ce limite vor trebui ele să se desfăşoare. În orice caz intervenţia lor era necesară, de vreme ce comisia — după mărturia lui Gr. Ghica —, lăsată „în voia propriilor sale inspiraţii, va fi mai tentată să agraveze decît să uşureze sarcina cultivatorilor" [37].

Nedumerirea domnilor a fost curmată prin trimiterea unor instrucţiuni redactate de Poartă şi acceptate de Rusia care prevedeau amestecul total al înalţilor comisari în alegerea membrilor comisiilor şi în desfăşurarea lucrărilor lor. Astfel urma ca Duhamel să desemneze trei boieri, iar Fuad Effendi, celălalt comisar, alţi trei. Domnului i se rezerva dreptul să aleagă şi să numească preşedintele comisiei. În privinţa lucrărilor propriuzise ale comisiilor, Poarta recomanda ca ele să aibă în vedere „ameliorarea

---

[32] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 199.
[33] Ibidem, f. 175.
[34] *Anul revoluţionar 1848 în Moldova*, Bucureşti, 1950, p. 432.
[35] V. Maciu, *Caracterul legiuirilor agrare din Romînia din deceniile VI şi VII ale sec. al XIX-lea*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Bucureşti, 1955, p. 66.
[36] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 164 (Gr. Ghica către Duhamel, scrisoare din 21 septembrie 1849. Acelaşi text trimis la 6/18 octombrie 1849 lui Omer-paşa).
[37] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

legăturilor şi raporturilor care există între proprietarii de pămînt şi ţărani", în aşa fel încît păstrînd drepturile legale ale proprietarilor funciari să se avizeze asupra mijloacelor de apărare a ţăranilor de orice nedreptate [38]. Comisia urma să medieze asupra lipsurilor ce existau în legile aflate în vigoare şi apoi să-şi spună părerea în această privinţă.

Instrucţiunile Porţii, care cereau „păstrarea drepturilor legale ale proprietarilor" şi apărarea ţăranilor de „nedreptate", dovedeau că cele două curţi nu aveau în vedere soluţii radicale, ci ajungerea la un compromis prin acceptarea unor măsuri care să împiedice întrucîtva abuzurile şi să elucideze unele părţi confuze din Regulamentul Organic.

★

Comisia moldovenească de revizuire a Regulamentului Organic şi-a început lucrările în Iaşi la 6 noiembrie, urmînd să ţină cîte două şedinţe săptămînale. Membrii ei reprezentau pături diferite ale boierimii [39], ca atare şi interesele pe care le susţineau erau diferite.

Lucrările, cum era şi firesc, dată fiind compoziţia eterogenă a comisiei, pe de o parte, cît şi sentimentului dominant al boierimii moldovene, acela al „păstrării proprietăţilor şi privilegiilor" [40], nu au putut duce la rezultate fructuoase. Văzînd că lucrul trenează, Gr. Ghica se adresează la 24 noiembrie 1849 lui Duhamel întrebîndu-l dacă n-ar fi mai nimerit să pronunţe încheierea lucrărilor comisiei, deoarece „membrii nu sînt de acord între ei asupra nici unui principiu" [41]. După a 6-a şedinţă Gr. Ghica îi scrie lui Omer-paşa că în comisie se aud glasuri care cer menţinerea vechii stări de lucruri, pentru că ţăranul are mai multe foloase de pe urma proprietarului decît acesta de la el [42].

În împrejurările acestea de neînţelegere a membrilor săi, comisia moldoveană şi-a încheiat lucrările, urmînd ca „mădularele" să redacteze un text final cuprinzînd rezultatul discuţiilor purtate.

Aşa cum membrii comisiei nu s-au înţeles în timpul şedinţelor de lucru, nici la redactarea din urmă n-au căzut de acord. De aceea alături de jurnalul privitor la boieresc care a fost prezentat lui Gr. Ghica în numele întregii comisii — şi care în esenţă cuprinde punctul de vedere al lui Vasile Sturdza — întîlnim şi cîteva „socotinţe" ce pretind a cuprinde păreri deosebite de cea a jurnalului. Două trăsături comune se întîlnesc atît în jurnal, cît şi în cele patru socotinţe (se prea poate ca şi ceilalţi trei membri să fi formulat asemenea socotinţe, noi însă nu le-am găsit),

---

[38] Instrucţiunile mai prevedeau că, în cazul în care ar fi trebuitoare alte îmbunătăţiri „efectuate numai în interesele poporului", domnii şi înalţii comisari aveau latitudinea de a pune în discuţia comisiilor aceste probleme, comisiile urmînd să comunice în scris rezultatul discuţiilor lor domnilor şi comisarilor. Aceştia vor face copii către curţile respective şi după ce părţile „vor fi reflectat, Sublima Poartă va face publicaţia printr-un firman", ibidem.

[39] Comisia era formată din 7 membri : Ştefan Catargiu, Costin Catargiu, Nicolaie Roset-Roznovanu, Nicolaie Vogoridi Conachi, Vasile Sturdza, Iacovachi Veissa, Gheorghe Asaki.

[40] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 181.

[41] Ibidem, f. 226.

[42] Ibidem, f. 220.

www.dacoromanica.ro

anume: 1) Părerea că pămîntul dat ţăranilor de proprietar este suficient acestora şi că în genere munca ţăranilor echivalează capitalul pus la dispoziţie de proprietar sub formă de pămînt. 2) Starea de „ticăloşie" în care se află ţăranii se datoreşte numai abuzurilor.

Jurnalul privitor la boieresc declara de la început că ţăranul nu este nicidecum asuprit, căci pentru lucrul ce „despăgubeşte" pe proprietar primeşte pămînt în cantitate corespunzătoare. Cît despre cele 12 zile „de pont" pe care trebuie să le lucreze proprietarului potrivit art. 128 din Regulamentul Organic, este o vădită exagerare că proprietarul moldovean l-ar fi silit pe ţăran să presteze o muncă pentru care „nici întreit număr n-ar ajunge". Dovada cea mai bună, continuă jurnalul, că cele 12 zile nu sînt de fel împilătoare pentru ţărani o constituie starea răzeşilor „nesupuşi boierescului" şi „singuri proprietari de pămînt" aflaţi într-o situaţie mai mizerabilă decît a celorlalţi locuitori [43].

Proprietarii căutau să demonstreze că numai abuzurile au dus la agravarea situaţiei ţăranilor, de aceea şi atenţia lor trebuie îndreptată în această direcţie. În acelaşi timp erau necesare păstrarea şi respectarea proprietăţii pentru ca „legăturile sociale să nu fie sfărîmate" [44].

Cel mai conservator dintre membrii comisiei, care ulterior va fi potrivnic aplicării legiuirii pe propriile sale moşii, era Nicolaie Roznovanu. El cerea cu încăpăţînare „să se rămînă nestrămutat în coprinderea pontu-rilor regulamentare" [45]. Aceeaşi părere o susţinea Constantin Catargiu care, calculînd valoarea pămîntului dat de proprietari celor trei categorii de ţărani (fără vite, cu doi boi, cu patru boi) şi a lucrului prestat în schimb, ajungea la concluzia că „proprietarii nu se despăgubesc încă cu 31,14 lei din valoarea pămîntului ce-l dau ţăranilor" [46].

Nicolaie Vogoridi Conachi este de acord cu ceilalţi membri că adevăratul vinovat de starea grea a ţăranilor este „administraţia care a închis ochii în faţa abuzurilor" [47], dar adaugă că proprietarul ar trebui convins să dea ţăranului mai mult loc de arătură şi mai multă păşune pentru vite. El a luat în discuţie numai cazul mijlocaşului, la suprafaţa de pămînt dată de proprietar ţăranului a exceptat locul de casă, iar la munca prestată de acesta, secera o socoteşte pe jumătate (32 de prăjini în loc de 64) faţă de cuantumul ei real. Nicolaie Vogoridi mai cerea reducerea dijmei şi scăderea numărului zilelor de lucru la şosea de la 6 la 3 zile, iar munca aceasta să fie plătită şi prestată în ţinutul de baştină al ţăranului sau cel mult în ţinutul învecinat.

Dacă în privinţa pămîntului acordat ţăranului şi a muncii pe care acesta o dă în schimb au existat unele divergenţe (părerea lui N. Vogoridi) în ceea ce priveşte abuzurile [48] toţi membrii comisiei s-au grăbit să dea

---

[43] *Anul revolutionar 1848 în Moldova*, p. 433.

[44] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 257 (părerea vornicului Vasile Sturdza).

[45] Ibidem, f. 230 (Socotinţa este datată 29 noiembrie 1849, Iaşi).

[46] Ibidem, f. 200 (nedatat).

[47] Ibidem, f. 256.

[48] Pentru amănunte, vezi *Anul revoluţionar 1848 în Moldova*, p. 433.

www.dacoromanica.ro

la iveală cît mai multe silnicii, nereguli şi împilări cărora le cădeau victimă ţăranii. Proprietarii, demascînd abuzurile administraţiei, căutau prin aceasta să-şi apere proprietăţile, nu voiau să recunoască faptul că tocmai neechitabila împărţire a pămîntului dă naştere acestor nedreptăţi. Condamnînd acest subterfugiu al boierimii de a arunca toată pricina relelor pe seama administraţiei, Nicolaie Bălcescu scria indignat: „Comisia ar trebui să ştie că în ţara noastră administraţia şi boierii formează una şi aceeaşi persoană cu două feţe şi a face procesul administraţiei înseamnă a face procesul proprietăţii..., a face din administraţie o cloacă de strîmbătate, de incapacitate, de furtişaguri, vă tăiaţi craca de sub picioare — căci tot ce a făcut administraţia a făcut pentru voi şi prin voi" [49].

Pe lîngă jurnalul privitor la boieresc comisia a mai prezentat domnitorului un „Proiect de legiuire pentru regularea dreptăţilor şi a îndatoririlor proprietarilor de moşii şi a locuitorilor lucrători de pămînt aşezaţi pe acele moşii — pentru pîine de rezervă şi pentru lucrarea şoselelor" [50]. Acest proiect dacă ar fi căpătat putere de lege urma să înlocuiască articolele 118—132 din Regulamentul Organic al Moldovei.

Ca şi Regulamentul Organic, proiectul de faţă preciza că proprietarul este dator să dea pămînt ţăranului, aşa precum acesta este dator să lucreze în contul stăpînului, în aşa fel încît să fie o analogie între munca ţăranului şi valoarea pămîntului. Acum însă se adaugă că această legiuire trebuie luată ca bază pentru a preîntîmpina „gîlcevirea", pînă cînd închirierile de pămînt se vor putea face de bunăvoie. Cu alte cuvinte, se sublinia caracterul provizoriu al noii legi pînă cînd relaţiile de tip capitalist se vor fi generalizat.

Pentru a face o comparaţie între prevederile Regulamentului Organic şi ale noului proiect de legiuire trebuie să ţinem seama de următorii factori: Regulamentul Organic stabileşte numai nartul şi numărul de 12 zile pe an ce trebuie să lucreze ţăranul; proiectul de legiuire dă în schimb suprafaţa pe care ţăranul e dator s-o muncească pentru proprietar, subînţelegîndu-se că nartul stabilit de Regulament se menţine. Despre cele 12 zile proiectul nu vorbeşte nimic. De aceea, pentru a face comparaţie mai lesnicioasă dăm şi pentru Regulamentul Organic suprafaţa ce trebuie lucrată de ţăran, precum şi nartul pentru pămîntul prevăzut de noul proiect.

Iată acum modificările preconizate prin proiectul de legiuire [51] elaborat de comisia de revizie a Moldovei articolelor 118—132 din Regulamentul Organic [52].

Îndatoririle ţăranilor către proprietari. Faţă de Regulamentul Organic proiectul a intervenit în felul următor: a sporit numărul prăjinilor de praşă de la 24 la 48, a desfiinţat dijma şi cele patru zile proaste ale locuitorilor fără vite, a precizat nartul la cartofi. Cît priveşte suprafaţa ce ţăranii sînt datori să are, proiectul e confuz, vorbind doar de 14 prăjini

[49] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 86.
[50] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.
[51] Ibidem, f. 267.
[52] *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, p. 200 şi urm.

www.dacoromanica.ro

pămînt ţelină [53]. Cele 12 zile pe care Regulamentul Organic le exprimă direct ca fiind de datoria ţăranului să le lucreze pentru proprietar, proiectul de legiuire le trece sub tăcere, de fapt numărul lor a crescut, deoarece a fost sporită suprafaţa de pămînt ce trebuie prăşită.

Îndatoririle proprietarilor către ţărani. Prin Regulamentul Organic ţăranii primeau de la proprietar: cei fără vite 2,30 fălcii, cei cu 2 boi 3,70 fălcii, iar cei cu 4 boi 5,30 fălcii. După proiectul de legiuire, ţăranii urmau să primească: cei fără vite 2,50 fălcii, cei cu 2 boi 4,10 fălcii, iar cei cu 4 boi 5,50 fălcii.

Drepturile ţăranilor. Acestea n-au fost de fel lărgite prin noul proiect de legiuire. S-au făcut doar unele precizări cum ar fi, de pildă, aceea legată de calitatea pămîntului ce se dă ţăranilor. În legătură cu strămutarea proiectul e destul de încîlcit: ţăranul îşi poate vinde viile şi sadurile, dar trebuie să-l „protimisească" cu acelaşi preţ pe proprietar. Singurul cîştig al ţăranului ar fi acela că plecînd de pe o moşie mică îşi poate lua casa cu el. Proiectul mai preciza că văduvele şi neputincioşii să fie scutiţi de muncă. Este o prevedere mai mult în favoarea proprietarilor, căci dîndu-le acestora pămînt n-ar fi avut mare folos de pe urma lor.

Drepturile proprietarilor. Proiectul nu aducea nici o ştirbire drepturilor proprietarilor. Ca şi Regulamentul Organic, dădea drept proprietarului de a izgoni pe ţăran de pe moşie şi de a deţine în continuare monopolul asupra vînzării unor produse pe moşie.

Regulamentul Organic mai prevedea o serie de munci pentru care erau necesare învoieli. Acestea au fost în întregime preluate de proiectul de legiuire elaborat de comisia de revizie. Astfel, urmau a se încheia învoieli pentru lucrul la băi, gropi de piatră, cărături de cherestea, munci ce nu puteau fi transformate în lucru la cîmp. Locuitorii care ar fi vrut „să are mai multă parte de loc" făceau învoieli cu proprietarul pentru acel „prisos". Se puteau face învoieli şi pentru lucrul în plus de care ar fi avut nevoie proprietarul. Proiectul adăuga însă că toate învoielile nu se vor putea încheia de aici înainte decît individual, nu în numele „totimii satului", urmînd a fi întărite la isprăvnicie.

Proiectul cuprindea şi prevederi referitoare la magaziile de rezervă. Ele fuseseră înfiinţate potrivit articolului 159 din Regulamentul Organic [54], dar se dovediseră ineficiente şi prost organizate, de aceea în anii cu recoltă proastă, „neavînd resursa magaziilor de rezervă, ţăranii cumpărau la preţuri ridicate cele necesare traiului şi se îndatorau cu sume pe care nu le puteau achita mai mulţi ani" [55]. În preambulul care însoţea partea de proiect referitoare la magazii, comisia trăgea concluzia că „ţăranii ajung deseori la strîmtoare" deoarece „vînd la întîmplare pîinea" [56]. Se trecea însă sub tăcere nevoia care-i silea pe ţărani să vîndă, mizeria în care se zbăteau, ca şi dările ce trebuiau achitate. Apoi proprietarul pre-

[53] Se prea poate să fie o scăpare a copistului, proiectul neaflîndu-se decît în manuscris la Biblioteca Academiei R.P.R.

[54] *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, p. 274.

[55] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1850, sem. II, f. 608.

[56] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

tindea ţăranului să-i lucreze pe vreme bună în fiecare sezon, în timp ce propria sa holdă era năpădită de buruieni, obţinînd astfel o recoltă slabă [57]. Dacă la acestea se adaugă seceta, lăcustele, îngheţul timpuriu etc., se vede că nu e vorba de „lipsă de prevedere" din partea ţăranului, ci de cumplita sărăcie care îl împiedica să facă rezerve.

Regulamentul Organic prevedea ca fiecare locuitor să depună anual 5 baniţe de porumb la magazia de rezervă. Cum această cantitate se dovedise a fi cu totul insuficientă, comisia de revizie a propus o serie de măsuri care ar fi trebuit să facă magaziile cît mai folositoare. Sarcina organizării lor revenea acum proprietarilor, care-i puteau scoate la lucru cu forţa pe ţărani pentru a munci cele 8 prăjini afectate din pămîntul fiecărui ţăran pentru îndestularea magaziilor. Proprietarul e cu atît mai interesat, susţine proiectul, cu cît, în caz contrar, cînd magazia ar fi neglijată, ţăranii ar veni la el după ajutor. Dacă aceştia s-ar dovedi potrivnici unei asemenea „binefăcătoare măsuri", proprietarul poate apela la dregătorul de ţinut, care e dator să intervină [58].

Rezervele adunate în aceste magazii urmau să fie consumate, dacă nevoia nu o cerea înainte, după 5 ani de la înfiinţarea magaziei, în aşa fel încît ea să fie mereu plină cu recolta a 4 ani. Pe bună dreptate Bălcescu considera magaziile de rezervă o povară pentru ţărani. Cantitatea de porumb înmagazinată era total insuficientă aşa încît pentru a face faţă unui an de secetă ar fi fost necesară rezerva a 40 de ani [59].

Comisia de revizie a Regulamentului Organic din Moldova s-a mai ocupat şi de îndatoririle locuitorilor la lucrarea şoselelor. În ciuda faptului că aici se săvîrşiseră numeroase abuzuri, drumurile nu puteau fi neglijate întrucît înlesneau dezvoltarea comerţului şi a comunicaţiilor. Comisia propunea ca numărul zilelor de lucru la şosea să fie redus la 3 şi plătite cîte 50 de parale pentru pălmaşi şi 2 lei pentru cei cu car [60], care mai primeau şi loc pentru hrana vitelor. Pentru această muncă locuitorii se recrutau unul din zece. Plata urma să se facă pe loc de către proprietari, din banii vistieriei, altfel zapciul ar fi „sfeterisit" banii. Locuitorii trebuiau să vină cu tărăboiţe de cărat pămîntul, care de cărat piatră etc. Proiectul menţiona că, odată lucrul la şosele terminat, ţăranii erau liberi de orice obligaţie, deoarece pe viitor se vor practica „năimirile de bunăvoie".

În sfîrşit, ca ultim punct, proiectul însemna şi şoselele ce urmau a fi „prunduite şi nivelate", anume: Nimircești—Roman—Bacău—Adjud Tecuci—Galaţi (cu un ram Mărăşeşti—Focşani); Mihăileni—Iaşi—Tecuci (cu un ram Iaşi—Sculeni); Iaşi—Tg. Frumos—Roman; Tg. Ocna—Bacău; Tg. Ocna—Adjud. Alte drumuri urmau să fie deschise sau îmbunătăţite spre trecătorile Transilvaniei [61].

Alături de cele menţionate, comisia de revizie s-a ocupat de situaţia locuitorilor din „satele de prin munţi". Era o categorie de ţărani neglijată

---

[57] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 77.

[58] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.

[59] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 77.

[60] Preţul unei zile de muncă varia în acest timp între $3^1/_2$ şi 5 lei; în mod excepţional se plăteau 5—7 lei pentru coasă, pe timp ploios (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 114).

[61] Acad. R.P.R., Secţia Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.

www.dacoromanica.ro

în trecut de legiuitori şi care acum se afla într-o situaţie deplorabilă, din cauza lipsei de pămînt arabil în primul rînd. Comisia arată că, în neputinţa proprietarului de a le da loc de arătură, le va da loc de fînaţ, necerînd în schimb dijmă. Cînd proprietarul din cauza specificului regiunilor muntoase nu putea da ţăranilor nici un fel de pămînt, aceştia erau liberi să se mute „prin ştiinţa însă a cîrmuirii şi a proprietarului" [62].

Potrivit proiectului, ţăranii urmau să primească de la proprietar vatra satului (care nu intra în socoteala pămîntului dat pentru lucru); puteau lua lemne din pădure pentru „trebuinţa caselor lor" şi pentru „clădirile" de case, heiuri şi unelte gospodăreşti, în schimbul sumei de 6 lei pe cap de gospodar. Proiectul cuprindea un paragraf care dezvăluie rapacitatea nedezmînţită a boierimii, setea ei de cîştig: chiar dacă proprietarul nu avea pămînt suficient să dea ţăranilor, aceştia erau obligaţi să-i plătească contravaloarea bănească a muncii pe care ar fi prestat-o pe pămîntul boieresc în chipul următor:

28 de prăjini de arătură pentru doi boi, cîte 12 parale prăjina	8,16
36 de prăjini de praşilă de 2 ori, culesul, pusul în coşare, 20 de parale	18
48 de prăjini de seceră, căratul şi pusul în stoguri, cîte 18 parale	21,24
Falcia de cap	24
Podvoada	20
Lemne de foc, pentru casă şi heiuri	6
lei	98 [63]

Trebuie remarcat însă aici că la stabilirea preţurilor s-au luat valori mult inferioare celor care circulau atunci. Astfel, după datele Viedomostiei Departamentului din Năuntru, pe anul 1849 reiese că:

Prăjina de arătură valora . . . $34^1/_2$ par.
Prăjina de prăşit valora . . . . 35 par.
Prăjina de secerat valora . . . 20 par.
Falcia de cap valora . . . . . 27,31 lei
Podvoada (cu doi cai la 16 ceasuri distanţă) valora 24 de lei
Lemnul de foc valora 11,32 lei (două care) [64].

Rezultatul dezbaterilor comisiei de revizie a Regulamentului Organic astfel exprimat în proiectul prezentat mai sus a fost trimis lui Gr. Ghica

[62] Acad. R.P.R., Secţia Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.
[63] D. C. Sturdza-Scheianu, *op. cit.*, p. 547.
[64] Acad. R.P.R., Secţia Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 265, IV.

www.dacoromanica.ro

şi celor doi înalţi comisari, al Turciei şi al Rusiei. În răstimpul de un an şi mai bine cît s-a scurs de la dezbaterile comisiei şi pînă la promulgarea legiuirii, opinia publică, ţăranii, au continuat să discute cu aprindere problemele ridicate.

Nicolaie Bălcescu, aflat în acel timp în Franţa, urmărea cu viu interes desfăşurarea lucrărilor comisiei moldovene şi muntene. După elaborarea proiectelor şi trimiterea lor la Poartă, el scrie *Question économique des Principautés danubiennes*, menită, după spusele sale, „să edifice Poarta asupra situaţiei reale a principatelor" [65]. Această destinaţie explică, de altfel, absenţa oricărei critici la adresa Turciei. Ocupîndu-se de lucrările comisiei moldovene, el arată că în ultimă instanţă se păstrează Regulamentul Organic, iar suprimarea dijmei a însemnat în realitate transformarea ei în zile de lucru, aşa încît proiectul comisiei de la Iaşi „va fi păstrat de istorie ca o dovadă de egoism aruncată în plin secol al XIX-lea în faţa bunului simţ" [66].

În acelaşi timp, în ţară opinia publică se interesa de mersul lucrărilor. La un moment dat comisia a primit un „Proiect de adresă" în care se vorbea de problema raporturilor dintre proprietari şi săteni, datorat se pare lui Iancu Corgescu [67]. Gr. Ghica îi scria neliniştit lui Nesselrode că proiectul acesta cuprindea „idei periculoase pentru starea de lucruri existentă". De asemenea, în „Gazeta de Bucovina" apăruseră două articole privind Moldova, în care problema raporturilor dintre proprietari şi săteni era prezentată într-o „formă demagogică" [68].

La rîndul lor, ţăranii, aflînd de discuţiile purtate de comisia de revizie, au început să se mute de pe o moşie pe alta în asemenea proporţie încît Departamentul Finanţelor a dat o circulară către ispravnici la 21 aprilie 1851, cîteva zile înainte de promulgarea legiuirii, în care aceştia erau „poftiţi să ia măsuri grabnice spre oprirea strămutării locuitorilor" [69].

La 23 aprilie 1851 proiectul prezentat de comisia de revizie a căpătat putere de lege prin firmanul care a fost dat de sultan. Noua legiuire se intitula „Aşezămînt (alăturat pe lîngă Hat-Seriful împărătesc) atingător de regularea dreptăţilor şi a îndatoririlor proprietarilor de moşii şi a locuitorilor lucrători de pămînt aşezaţi pe acele moşii şi pentru pîinea de rezervă" [70]. A fost aprobată totodată „Regularea îmbinatelor dreptăţi şi îndatoriri ale locuitorilor din satele de prin munţi" [71].

---

[65] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 45.

[66] *Ibidem*, p. 125.

[67] Iancu Corgescu protestează alături de alţi boieri tineri împotriva samavolniciilor fiilor lui M. Sturdza. Este arestat în 1844 şi ţinut la „giosul agiei" de la 21 august pînă la sfîrşitul lui noiembrie (vezi Gh. Ungureanu, *Frămîntări premergătoare mişcării din 1848 în Moldova*, în „Studii", 1958, nr. 3, p. 60).

[68] Acad. R.P.R., Secţia Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 252.

[69] *Manualul Administrativ al Prinţipatului Moldovei cuprinzătoriu legilor şi dispoziţiilor introduse în ţară de la anul 1832 pînă în 1855*, vol. II, nr. 507, Iaşi, 1855, p. 28.

[70] Apărut la Iaşi, 1851, Tipografia „Buciumul romîn".

[71] D. C. Sturdza-Scheianu, *op. cit.*, vol. I, seria I, p. 546.

www.dacoromanica.ro

Poarta a acceptat proiectul prezentat de comisia moldoveană şi a intervenit numai asupra capitolului referitor la obligaţiile ţăranilor. În locul celor 14 prăjini de arat în ţelină a cerut ca ţăranii să continue a lucra după Regulament, adică 18 prăjini în ţelină. Prăşitul a fost redus de la 48 la 42 de prăjini, iar în locul celor 64 de prăjini de seceră sau 80 de prăjini de coasă a impus 56 de prăjini de seceră şi respectiv 70.

În aceste împrejurări Poarta se dovedise mai realistă în faţa problemelor interne ale Moldovei decît boierii pămînteni. Ea vedea foarte bine că proprietarii cedează greu, că vor cu orice preţ pe de o parte să sporească îndatoririle ţăranilor, iar pe de alta să-i silească la „aranjamente" libere. Suprimarea dijmei, care în realitate a fost transformată în alte munci, nu însemna o uşurare prea mare pentru ţărani. De altfel, suprimarea era pentru moment numai cu numele, căci dijma urma să mai fie percepută încă 2 ani, „prilejită fiind de întîmplări neaşteptate" [72] (cheltuielile necesitate de întreţinerea trupelor de ocupaţie ruso-turce. — *G.P.*). Cele 12 zile regulamentare care nu mai erau pomenite în legiuire existau de fapt şi încă sporite din cauza măririi suprafeţelor de pămînt ce trebuiau lucrate de ţărani. Din toate aceste pricini Poarta a dispus reducerea lucrului la prăşit şi secerat. Era puţin, dar totuşi mai mult decît preconizau proprietarii moldoveni în comisia de revizie.

În fond noua legiuire dădea *ţăranilor* pentru arătură o falcie şi jumătate (120 de prăjini), din care 8 prăjini trebuiau lucrate pentru magaziile de rezervă. De pe cele 112 prăjini rămase ţăranul putea scoate cam 12 — 14 merţe (o merţă = 10 dimirlii, iar producţia unei fălcii oscila între 50 şi 120 de dimirlii). Din această cantitate trebuia să se hrănească pe sine şi familia sa, să vîndă o parte spre a-şi procura banii necesari pentru capitaţie, casa comunală, plata pîrcălabului, a zapciilor. Ţăranul desigur nu-şi procura banii numai din vînzarea produselor, ci şi de pe urma învoielilor contractate cu proprietarul.

Dacă suprafaţa de arătură a rămas aceeaşi, la imaş ea a sporit. Munca pe care ţăranul cu 2 sau 4 boi trebuia s-o facă cu vitele cuprindea : arat, podvezi, lucru la şosele, transporturi de lemne, meremeturi (pentru proprietar şi pentru cîrmuire), cărături. Şi aceasta desigur dacă se iau în seamă numai obligaţiile propriu-zise, fără a mai vorbi de învoieli, care solicitau un efort în plus atît pentru oameni, cît şi pentru animale.

Calculînd valoarea zilei de muncă în agricultură în funcţie de suprafaţa de pămînt dată ţăranului [73], de munca dată în schimb, de preţurile stabilite de Viedomostia Departamentului din Năuntru pe anul 1849 [74], ca şi de nartul stabilit de Regulamentul Organic, rezultă : arătură (14 prăjini moină) = 6 lei ; prăşilă (12 prăjini) = 10 lei ; secerat (16 prăjini) = 8 lei ; coasă (20 de prăjini) = 7 lei ; o zi proastă (meremet) = 2,50 lei.

---

[72] Acad. R.P.R., Secţia Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1851, sem. I, f. 47 (Gr. Ghica către Ahmed Veyfyk-Effendi la 14 februarie 1851).

[73] *Aşezămîntul atingător de regularea dreptăţilor...*, Iaşi, 1851.

[74] Acad. R.P.R., Secţia Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 265.

www.dacoromanica.ro

În acelaşi timp în tîrguri preţul unei zile de muncă era următorul :

ziua unui teslar varia între 4 şi 10 lei
„ „ pietrar „ „ 5 10 „
„ „ salahor „ „ 2 4 „ [75]

Prin urmare, preţul unei zile de muncă în agricultură era cuprins între 2,50 şi 10 lei şi era mai ridicat decît cel din tîrguri. Desigur este vorba de preţurile stabilite pentru muncile pe care ţăranii erau obligaţi să le presteze pentru proprietar în schimbul pămîntului primit. Situaţia era alta, după cum vom vedea, în cazul învoielilor încheiate în diferite perioade ale anului.

Problema aplicării fără întîrziere a noii legiuiri se punea cu toată acuitatea în Moldova. În Muntenia Barbu Ştirbei nu se grăbea de loc, el considera necesar să dea un răgaz proprietarilor ca să se aranjeze cu arendaşii şi ţăranii pentru „a nu trece printr-o schimbare bruscă" [76]. În Moldova însă această amînare nu era posibilă. Din cauza situaţiei financiare tot mai grele determinată de necesităţile de întreţinere a trupelor de ocupaţie ruso-turce, se impunea perceperea unei sume extraordinare pentru redresarea bugetului. Suma aceasta urma să fie acoperită din dijma care se percepea o dată pentru totdeauna prin plăţi eşalonate în 8 trimestre în valoare de 1,35 lei. Pentru ca acest „sacrificiu imperceptibil" să fie suportat cu uşurinţă de ţărani şi pentru ca ei să nu protesteze, era necesară aplicarea fără întîrziere a noii legi care desfiinţa dijma. În felul acesta deşi continuau să plătească 1,35 lei o dată la 3 luni, ţăranii aveau în faţă dovada „avantajelor ce le erau asigurate pe viitor şi a economiilor realizate de aici înainte" [77].

În cele din urmă, date fiind lucrările necesare pentru aplicarea noii legiuiri, în primul rînd o nouă catagrafie, s-a ajuns la următoarea soluţie : jumătate din dijmă începea a fi percepută încă din 1851, iar legiuirea se aplica de la 23 aprilie 1852. Noul aşezămînt trebuia să intre în vigoare înainte de începerea lucrărilor de vară, data cea mai bună fiind 23 aprilie, căci atunci aveau loc strămutările ţăranilor, soroacele învoielilor.

În răstimp de un an, de la 23 aprilie 1851 pînă la 23 aprilie 1852 s-au făcut o serie de verificări, inspecţii ; s-a trecut la înfăptuirea unei noi catagrafii (cu un an mai devreme, căci firesc ar fi fost să se facă în 1853), toate dezvăluind nereguli mai mari sau mai mici, abuzuri, furturi etc.

Prin circulara nr. 7 489 către ispravnici Departamentul din Năuntru a dispus să se întocmească în fiecare ţinut situaţia economiilor realizate de ţărani (cei cu vite şi fără) în urma aplicării a trei puncte din legiuire [78]. Odată această evidenţă obţinută, urma să se facă scăderea corespunzătoare în contractele proprietarilor cu arendaşii. Dacă ţinem seama de împărţirea în trei zone [79] a Moldovei, făcută de N. Suţu, situaţia este

[75] N. Suţu, *op. cit.*, p. 193.
[76] Acad. R.P.R., Secţia Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1851, sem. I, f. 20.
[77] Ibidem, f. 47.
[78] Încetarea facerii coşarelor, scăderea celor patru zile proaste ale ţăranilor fără vite şi sporul de 20 de prăjini imaş pentru cei cu vite.
[79] N. Suţu, *op. cit.*, p. 34.

www.dacoromanica.ro

următoarea : zona I, la frontiera cu Austria, prețurile erau mai ridicate iar economiile realizate de țăranii fără vite se cifrau la 31,14, iar pentru cei cu vite la 23,6 lei (Dorohoi, Botoșani, Suceava, Neamț); zona a II-a, neavînd debușee și fiind departe de centrele comerciale, dă o medie de 29,35 lei pentru țăranii din prima categorie și 20,30 lei pentru cei din categoria a II-a (Iași, Roman, Vaslui, Bacău, Fălciu); zona a III-a, lipsită de păduri, cultivă intens cereale. Economiile realizate se ridică la 31 de lei pentru țăranii fără vite și 22,10 lei pentru cei cu vite (Tutova, Tecuci, Putna, Galați).

Se impunea apoi pentru aplicarea legiuirii o nouă catagrafie. O serie de abuzuri cum ar fi : trecerea unei persoane de mai multe ori în evidența fiscului, scutirea unor contribuabili sub numele de „privilegiați", înregistrarea unor nume fictive, reclamau o luare în evidență a contribuabililor în întregime. Se mai adăuga în sfîrșit, ca un ultim motiv, și holera care bîntuise cu doi ani în urmă secerînd multe vieți omenești. Din toate aceste pricini înalții comisari, la propunerea Sfatului Administrativ, au acceptat efectuarea catagrafiei cu un an mai devreme, adică în 1852.

Potrivit „Instrucțiunilor povățuitoare comisiilor întocmite pentru facerea catagrafiei locuitorilor țării" [80], se instituiau comisii ținutale pentru înscrierea dajnicilor, a celor scutiți de bir, ca și a oamenilor fără căpătîi. Din această categorie din urmă făceau parte : haidării, ciobanii, herghelegii, porcarii, văcarii, argații. Însurățeii care în timpul catagrafiei trecute plătiseră numai 4 — 12 lei la cutia satelor se înscriau acum în rîndul birnicilor. De asemenea, trebuiau luați în evidență cei „petrecînd vremelnicește sau cu statornicie prin păduri ca rotari, pădurari și morari" [81]. Nevolnicii, înțelegînd prin ei bătrînii, văduvele, mazilo-ruptașii, urmau să fie înregistrați separat. Se atrăgea însă atenția că mulți birnici „căsătorind pe fii lor le lasă locurile de hrană, voind prin aceasta părinții a se feri de darea capitației ... ca și cînd ar fi nevolnici, fără a fi" [82].

Mai era o categorie de contribuabili a cărei situație era neclară. Isprăvnicia din Fălticeni cerea deslușiri în legătură cu următoarea împrejurare : „... Un însemnat număr de locuitori birnici ... de nevoie se află în slujbe pe la osebite fețe, unde lucrează ca plugari, argați, păstori de vite" [83]. Satele lor de baștină îi reclamau mai ales pentru lucrul la șosele, însă „fețele" la care lucrau refuzau „a-i slobozi", pe temei că „li s-ar jicni alcătuirile săvîrșite cu dînșii". Aducînd toate acestea la cunoștința domnului, Sfatul Administrativ în fața faptului împlinit se vede obligat să propună ca țăranii aceștia să rămînă unde se află pînă la terminarea lucrărilor cîmpului, iar apoi să fie întorși la urma lor.

Desigur faptul semnalat de isprăvnicia din Fălticeni nu era un caz izolat. El reflectă o stare de lucruri care începuse să se generalizeze și în fața căreia ocîrmuirea este silită să recurgă la compromisuri. Pe de o parte erau lezate drepturile vistieriei, pe de alta erau lipsiți unii proprie-

[80] *Manualul Administrativ...*, vol. II, nr. 558, p. 64.
[81] *Ibidem.*
[82] *Ibidem.*
[83] *Ibidem*, p. 27.

www.dacoromanica.ro

tari de braţe de muncă; de aceea, se admite să fie aduşi numai cei care îşi pot găsi loc de hrană în sat, celorlalţi confirmîndu-le astfel plecarea de pe moşiile boiereşti.

În sfîrşit, o ultimă categorie, care trebuia cercetată cu atenţie, era a celor care încercau să se eschiveze de la catagrafie, a celor „îndosiţi". Pentru ei Instrucţiunile prevedeau luarea în evidenţă cu menţiunea „îndosiţi".

Cercetările determinate de facerea catagrafiei au dezvăluit stări de lucruri deosebit de grăitoare privind situaţia mizerabilă a ţăranilor, care „din povara lucrului boieresculu sau din pricina relelor deprinderi" [84] părăseau satele în număr mare. S-a ajuns astfel în unele locuri la înjumătăţirea numărului locuitorilor unui sat. Pentru acest caz Instrucţiunile prevedeau desfiinţarea satelor şi trecerea locuitorilor în satele învecinate [85].

La aceste abuzuri care întîrziau şi îngreuiau efectuarea catagrafiei şi deci aplicarea noului aşezămînt se mai adaugă şi împotrivirea unor proprietari de a-i lăsa pe ţărani să se strămute chiar după ce au îndeplinit toate formalităţile. În acelaşi timp se observa şi fenomenul invers, acela al străduinţei proprietarilor de a-i alunga pe ţăranii „răzvrătiţi" de pe moşiile lor.

Dacă în legătură cu aplicarea noului aşezămînt se lămurise problema „economiilor" realizate de ţărani şi exista o catagrafie care ilustra mai mult sau mai puţin veridic situaţia birnicilor şi privilegiaţilor, în schimb o serie de lucruri rămîneau neclare. Din această pricină la 8 aprilie 1852 a fost necesară votarea unei legiuiri „Pentru îndeplinirea unor articole a noului aşezămînt publicat în *Buletinul Oficial*, nr. 83 din 1852" [86]. Se aduceau următoarele precizări:

— învoielile pentru prisoase se puteau face „în parte şi în total", numai ca încheierea lor să fie făcută de bunăvoie şi iscălită de toţi cei care participă la ea;

— ţăranii cu un cal urmau să primească loc de imaş şi fînaţ pentru o vită;

— ţăranii cu două vaci primeau 40 de prăjini de păşune şi 40 de prăjini de fînaţ, rămînînd ca pentru rest să încheie învoieli cu proprietarul sau cu obştea satului;

— în zilele de meremet se puteau face şi coşare;

— proprietarii erau poftiţi să dea ţăranilor pămînt pe moşia unde se aflau şezători [87];

---

[84] *Manualul Administrativ...*, vol. II, nr. 558, p. 64.

[85] „Gazeta de Moldavia", an. XXIII, nr. 51, 28 iunie 1851. Este interesant de observat că, făcută pentru a stăvili abuzurile, noua catagrafie a dat ea însăşi naştere la tot felul de malversaţiuni. Revizorul Vasile Niculescu, trimis în urma unor sesizări să „afle adevărul" în ţinuturile Fălciu, Vaslui, Tutova, Tecuci, raporta că a găsit 45 de nume trecute „înadins greşit"; unii privighetori se lăsau mituiţi, ca Gh. Balaban şi Costache Găluşcă (Tutova); cinorovnicul Costache Drăgănescu ia mită „pînă la un irmilic, sau cît ar putea rupe".

[86] *Manualul Administrativ...*, vol. I, p. 434.

[87] Se aducea şi o motivare care recunoştea implicit mărirea excesivă a nartului: ţăranii erau obligaţi pentru a îndeplini nartul unei zile să lucreze cu întreaga familie şi acest lucru devenea deosebit de împovărător dacă locul de muncă era depărtat.

www.dacoromanica.ro

— locurile de vie şi pomet, dacă primeau o altă destinaţie : fînaţ sau arătură, trebuiau privite în consecinţă [88].

Paralel cu completarea la aşezămînt se dă o legiuire a tagmei bisericeşti (în virtutea cap. III an. lit. B din Regulamentul Organic). Se înseamnă numărul exact al preoţilor, diaconilor şi dascălilor pentru fiecare sat potrivit cu numărul locuitorilor săi.

★

Legiuirea agrară din anul 1851 a fost rezultatul evoluţiei unui proces intern. Pe măsură ce cerealele romîneşti pătrundeau mai mult pe piaţa externă, boierimea devine interesată în sporirea producţiei cerealiere. Această sporire se făcea în condiţiile unei agriculturi extensive ; de aceea stăpînii moşiilor căutau să-şi mărească suprafeţele arabile şi aceasta în detrimentul ţăranilor clăcaşi. Pe de altă parte, aveau nevoie să-şi asigure mînă de lucru ieftină, ceea ce îi scutea să facă investiţii de capital. Faptul se putea petrece numai în măsura în care ţăranul clăcaş era pus în situaţia de a nu-şi putea asigura satisfacerea nevoilor curente de pe urma suprafeţei de pămînt pe care proprietarul era obligat să i-o acorde. Prin forţa lucrurilor se ajungea la învoieli suplimentare, proprietarul acordîndu-i o suprafaţă suplimentară în folosinţă, iar clăcaşul prestînd munci suplimentare pe moşia boierului.

La o comparaţie între preţul pămîntului primit şi valoarea muncii prestate (ambele socotite la preţurile curente), s-a văzut că nu poate fi vorba nici măcar de o paritate, necum de o favorizare a clăcaşilor. Deşi atît Rusia, cît şi Turcia, care aprobaseră instituirea comisiilor de revizuire a prevederilor Regulamentului Organic, declaraseră că scopul era ameliorarea situaţiei clasei ţărăneşti, declaraţie însuşită atît de Grigore Ghica, cît şi de membrii comisiei, rezultatul final a fost departe de a împlini promisiunea. Chiar în epoca respectivă au existat voci, ca aceea a lui Nicolaie Bălcescu, care au arătat că textul legiuirii nu ameliora cu nimic situaţia de fapt.

Rezultatul aplicării practice a fost de asemenea departe de a pune capăt frămîntărilor ţărăneşti, care luaseră forme violente la 1848. Faptul este normal dacă ţinem seama că textul legiuirii reprezintă un elaborat al exponenţilor claselor exploatatoare şi ca atare el nu putea duce decît la apărarea intereselor acestor clase în detrimentul ţărănimii exploatate.

Cu toate acestea, legiuirea din 1851 reprezintă „un moment important în procesul acumulării primitive a capitalului". Ea crea „premise în vederea transformării proprietăţii feudale în proprietate burgheză" ; tindea să transforme moşierul în proprietar absolut al pămîntului, iar ţăranul să fie proletarizat, declarîndu-l „liber şi stăpîn" pe persoana şi forţa sa de muncă, dar şi „liber de pămînt" [89].

---

[88] Legiuirea nu vorbeşte nimic de împrejurarea inversă, care ar fi fost mai firească. Ţăranii duceau o mare lipsă de pămînt pentru hrana lor şi a vitelor de vreme ce ajungeau să-şi transforme viile şi pometurile, în general mai rentabile, în fîneţe.

[89] *Istoria Romîniei*, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 185.

www.dacoromanica.ro

CÎTEVA CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA REVOLUȚIONARUL RIGAS VELESTINLIS

DE

N. CAMARIANO

Viața și activitatea revoluționarului Rigas Velestinlis au preocupat un număr însemnat de istorici greci, romîni și alții, dar abia în vremea din urmă, după cercetări arhivistice, au putut fi mai bine conturate, deși prezintă încă puncte obscure, care așteaptă să fie elucidate.

Rigas s-a născut, după toate probabilitățile, în anul 1757, în orășelul Velestino din Tesalia. Nu avem date concrete despre numele și originea socială a tatălui său. Unii istorici au susținut că numele lui a fost Antonie Kiriazis și că Rigas a fost un pseudonim, astăzi însă se admite, în general, că nu e vorba de pseudonim, ci de numele lui adevărat. De obicei, el semna Rigas Velestinlis, sau Rigas Velestinlis Tesalianul, iar în documentele romînești îl întîlnim ca Rigas Velestinlis grămătic, sau, simplu, Riga grămătic. Cu privire la originea lui socială, istoriografia greacă, din lipsă de material documentar, s-a oprit asupra unor informații transmise de tradiție, care însă se contrazic. După unii, tatăl lui Rigas a fost unul dintre cei mai bogați din Velestino, cu moșii și ateliere, iar după alții era preot [1]. În orice caz, se pare că era destul de înstărit și de aceea a putut să dea fiului său o cultură mai aleasă. Rigas, după ce a terminat școala locală, a frecventat, după unii, școala din Zagora, iar după alții școala din Ambelachia [2], care avea pe atunci profesori vestiți. Rigas și-a petrecut tinerețea în Tesalia, în mijlocul unor evenimente revoluționare cunoscute, la care a participat și flota rusească, condusă de Orlov. Așadar, tînărul Rigas, încă pe cînd se afla pe băncile școlii, a văzut lupta înverșunată dusă de compatrioții

[1] L. I. Vranusis, Ρήγας (Rigas), Atena, 1957, p. 8.

[2] Afirmația lui Alexandru Papadopol-Calimah că Rigas a fost trimis la București în 1764 și că a învățat la Școala domnească limbile elină și romînă, precum și limbile franceză, italiană și germană, este cu totul lipsită de adevăr și nu poate fi luată în seamă; vezi *Charta Moldovei, lucrată de Rigas la 1797*, în „Convorbiri literare", XVII, 1883, p. 325.

„STUDII", tomul 17, nr. 5, p. 1097–1116, 1964.

www.dacoromanica.ro

săi pentru scuturarea jugului apăsător otoman, pentru libertate şi independenţă, precum şi persecuţiile pe care le îndurau locuitorii din Tesalia după insuccesul incursiunilor flotei lui Orlov în Pelopones, deoarece oraşul său natal se afla în drumul armatelor turco-albaneze care au mers să înăbuşe răscoala şi să pedepsească raialele ce îndrăzniseră să ia armele împotriva împărăţiei otomane.

Rigas a trăit din plin robia şi suferinţele compatrioţilor săi şi, nemaiputînd îndura persecuţiile turcilor, a plecat la Constantinopol. Despre şederea şi preocupările lui în acest oraş nu prea avem ştiri, iar istoricii se contrazic. Nici L. Vranusis, care ne-a dat cea mai bună monografie despre Rigas, n-a reuşit să stabilească pe deplin activitatea lui Rigas în capitala Imperiului otoman. Se pare că, la început, s-a ocupat de comerţ, dar curînd a părăsit preocupările comerciale şi a intrat ca grămătic în serviciul lui Alexandru Ipsilanti, care l-a apreciat şi l-a ajutat să-şi completeze învăţătura.

Rigas în Ţara Romînească Rigas n-a stat mult timp la Constantinopol, şi a plecat în Ţara Romînească, dar cînd a sosit în această ţară nu se ştie. Unii istorici fac afirmaţii cu totul greşite. Spiridon Lambros, de pildă, afirmă că Rigas, „în vîrstă de 19 ani, a însoţit ca grămătic pe Mavrogheni în 1776 în Moldova" [3]. Pe de altă parte, istoricul G. I. Ionescu-Gion susţine că Rigas a fost în Bucureşti înainte de 1782, ca secretar al lui Alexandru Ipsilanti, şi că în acest an l-a urmat pe Ipsilanti la Constantinopol, unde a stat din 1782 pînă în 1786 şi s-a întors din nou în Ţara Romînească cu Mavrogheni [4]. Descoperirea unor documente a dat posibilitatea cercetătorilor să se apropie mai mult de adevăr. Vranusis, după o cercetare atentă a documentelor, ajunge la concluzia că sosirea lui Rigas în Ţara Romînească trebuie admisă în jurul anului 1786 [5]. Într-un document din arhivele româneşti, din 31 martie 1785, găsim locuind în Bucureşti pe un „Riga căpitan". Deocamdată n-am avut posibilitatea să identificăm pe acest „căpitan", dar dacă este într-adevăr Rigas Velestinlis, atunci avem o dată precisă privind prezenţa lui în capitala Ţării Romîneşti.

În Bucureşti, Rigas a trăit cîţiva ani şi a desfăşurat o vie activitate culturală şi revoluţionară. Principatele Romîne, deşi erau supuse asupririi turco-fanariote, totuşi se bucurau de o oarecare libertate faţă de celelalte ţări balcanice şi dădeau posibilitatea celor refugiaţi pe pămîntul lor ospitalier să activeze fără a avea frică de iataganul ienicerilor.

În timpul şederii sale în Bucureşti, Rigas a fost în serviciul lui Grigorie Brîncoveanu [6] şi apoi în serviciul domnului Nicolae Mavro-

---

[3] Spiridon Lambros, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα (Descoperiri despre martiriul lui Rigas), Atena, 1892, p. 17.

[4] G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioţilor*, Bucureşti, 1891, p. 222.

[5] L. Vranusis, *op. cit.*, p. 19.

[6] Emil Vîrtosu susţine că nu rezultă de nicăieri că Rigas ar fi fost grămătic al lui Brîncoveanu (*Nou despre Rigas Velestinul, premergătorul independenţei greceşti*, Bucureşti, 1946, p. 4). Vranusis însă aduce o probă, anume reproduce un pasaj din lucrarea inedită a lui Mihail Perdicaris : Ρήγας ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων (Rigas sau împotriva pseudofilelenilor), în care acesta

www.dacoromanica.ro

gheni [7], îndeplinind funcția de grămătic, iar cîteva luni a însoțit la Viena, în calitate de interpret, pe compatriotul său, serdarul Hristodulos Kirlian, care a fost înnobilat în 1790 și a primit titlul de baron de Langenfeld (= Cîmpulung) [8].

Nu avem date precise cînd și cît timp Rigas a fost în serviciul domnului Țării Romînești N. Mavrogheni, care s-a arătat un înverșunat dușman al popoarelor creștine și o unealtă servilă a stăpînilor turci. Toate afirmațiile istoricilor se bazează numai pe presupuneri. Vranusis spune categoric că nu știe exact cînd a fost angajat Rigas de Mavrogheni, dar crede că în 1788 era în serviciul domnului. De asemenea istoricul grec nu stabilește durata serviciului prestat de Rigas la curtea lui Mavrogheni. Situația în Principatele Romîne era pe atunci foarte tulbure. Al doilea război ruso-turc (1787 — 1792) era în toi. Alexandru Mavrocordat Firaris părăsea Iașul și se refugia în Rusia. Noul domn, Alexandru Ipsilanti, a stat în scaunul Moldovei cîteva luni și s-a refugiat la austrieci. În timpul acesta, ambițiosul Mavrogheni este numit domn și în Moldova și trimite caimacam acolo pe omul său de încredere, comisul Alexandru Calfoglu[9]; de asemenea el promite moldovenilor ajutoare în oști turcești, iar acelora dintre moldoveni care voiau să părăsească Moldova le oferea cu plăcere azil în Țara Romînească [10].

---

spune că, pe cînd era la București, a cunoscut pe Rigas „la marele Brîncoveanu, fiind pe atunci grămătic" (*op. cit.*, p. 20, nota 1). Pasajul reprodus de Vranusis este, într-adevăr, o probă incontestabilă că la acea dată Rigas era grămătic, dar nu probează dacă era grămătic la Brîncoveanu sau la altă persoană.

[7] Se mai afirmă că Rigas a fost și secretarul lui Mihai Suțu (Iacovachi Rizos Nerulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Geneva, 1828, p. 45; idem, *Histoire moderne de la Grèce*, Geneva, 1828, p. 137, urmașul lui Mavrogheni, fapt care însă nu este confirmat nicăieri. Vranusis n-a ajuns la o concluzie definitivă, deoarece, după ce spune că nu știe exact cînd l-a servit Rigas pe M. Suțu și dacă într-adevăr l-a servit, adaugă ceva mai departe că, probabil, în intervalul de la începutul anului 1791 și pînă la sfîrșitul anului 1792 Rigas a fost secretar domnesc al lui M. Suțu. Nu putem admite presupunerea lui Vranusis, fiindcă secretar domnesc al lui M. Suțu a fost pe atunci Panaghiotakis Codrica. Nici secretar al doilea nu credem că a fost Rigas, deoarece Codrica, într-o adresă trimisă agentului Austriei la București, în care se interesează din partea domnului de diferendul lui Rigas cu serdarul Kirlian, spune că „un certain Riga Velestinly, ayant représentée requête à son Altesse Sérénissime le prince régnant de Valachie..." (P. Enepekides, *Wiener Untersuchungsakten aus dem Jahre 1793 einer griechischen augenblichen Spionageaffäre*, în „Ἑλληνικά", 14, 1956, p. 379). Dacă Rigas ar fi fost în serviciul curții domnești, atunci, desigur, Codrica ar fi amintit titlul lui și n-ar fi spus „un certain Riga Velestinly"; foarte probabil că Rigas la acea dată nu avea vreo funcție oficială.

[8] Cîteva documente referitoare la călătoria lui Rigas la Viena și la neînțelegerile sale pecuniare ivite cu protectorul său, fostul serdar Hristodulos Kirlian și proaspăt baron de Langenfeld, au fost publicate de N. Iorga în *Străini oaspeți ai principatelor în secolul al XVIII-lea*, în revista „Literatura și arta română", 5, 1900—1901, p. 29—30; idem, *O hartă a Țării Românești din cca. 1780 și un geograf dobrogean*, în „Anal. Acad. Rom.", Secț. ist., ser. II, vol. 36, 1913—1914, p. 927; Polihronis Enepekides, în *Wiener Untersuchungsakten aus dem Jahre 1793...*, în „Ἑλληνικά", 14, 1956, p. 378—381. Diploma de înnobilare dată de împăratul Leopold lui Kirlian pentru serviciile aduse de acesta oștilor austriece în Țara Romînească în timpul războiului turco-austriac a fost publicată de P. Enepekides, *Neue Quellen und Forschungen zur Geschichte Kultur der Griechen in der Oesterreichischen Monarchie*, în *Probleme der neugriechischen Literatur*, 2, 1950, p. 205—206.

[9] Slujba de comis Calfoglu a cumpărat-o la 2 februarie 1786 cu cinci pungi; mai înainte a fost ispravnic la Focșani; vezi *Documente privind istoria Romîniei. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă)*, București, 1962, p. 441.

[10] Știri aflate în niște scrisori inedite ale lui Mavrogheni către moldoveni.

www.dacoromanica.ro

Rigas, caimacam al Craiovei? Istoricii greci, precum şi alţi istorici, susţin, pe baza afirmaţiilor lui Hristoforos Perrevos, că Rigas a ocupat postul de caimacam al Craiovei [11], ba chiar adaugă că a lăsat şi amintiri frumoase [12]. Vranusis însă nu este de acord cu predecesorii săi că Rigas a fost „colaborator intim" şi „adept" al lui Mavrogheni şi susţine că nu poate să admită aşa ceva din cauza caracterului patriotului grec, care nutrea o ură nespusă împotriva tiraniei turceşti şi visa învierea neamului grecesc [13]. Noi însă mai avem de adăugat că nu se cunoaşte nici un document care să ateste această funcţie a lui Rigas. Istoricul I. C. Filitti a cercetat documentele timpului şi a întocmit o listă de caimacami ai Craiovei, şi în această listă găsim între 1786 — cînd Mavrogheni a luat domnia Ţării Romîneşti — şi 1789, cînd a avut loc ocupaţia austriacă, în postul de caimacam al Craiovei un număr de cinci persoane, dar printre acestea nu se numără şi Rigas [14].

Dacă Rigas ar fi fost într-adevăr caimacam al Craiovei, atunci de ce cronicarii care s-au ocupat de domnia lui Mavrogheni şi au găsit destule lucruri să amintească despre Dumitrache Turnavitu, creatura acestui domn — ajuns dintr-un necunoscut om de încredere al lui Mavrogheni şi chiar caimacam în Bucureşti [15] — nu amintesc ceva şi de Rigas? De ce documentele timpului vorbesc de un alt om de încredere al lui Mavrogheni, de comisul Alexandru Calfoglu, trimis caimacam în Moldova, iar despre căimăcămia lui Rigas în Oltenia nu întîlnim nici cea mai mică aluzie documentară? Ba, dimpotrivă, cronicarul Dionisie Eclisiarhul spune că Mavrogheni a orînduit la Craiova pe „un Turnagiu şi un Derviş aga" ca să judece pricinile ţării, iar caimacam a pus „pe un Ioniţă Papuc" [16], dar despre Rigas nu găsim nici măcar o aluzie. Apoi, în timpul ocupaţiei austriece în Ţara Romînească (1789 — 1791), boierii au căutat să se răzbune pe partizanii lui Mavrogheni, iar cei cunoscuţi sau bănuiţi că au fost în favoarea fostului domn sînt urmăriţi pentru vreo vină reală, sau închipuită. Unii dintre ei au fost surghiuniţi, alţii însă, cum au fost Gheorghe logofătul şi cămăraşul Gheorghe Polizu, au fost învinuiţi de spionaj şi au fost spînzuraţi la 15 august 1790 [17]. Dacă Rigas ar fi îndeplinit funcţia de caimacam al lui Mavrogheni la Craiova şi s-ar fi îndeletnicit cu aprovizionarea trupelor turceşti, n-ar fi fost şi el urmărit? Documentele arată însă că el, nu numai că a trăit nesupărat în casa lui din Bucureşti şi n-a

---

[11] Hristoforos Perrevos, Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ (Scurtă biografie a răposatului Rigas Ferreos din Tesalia), Atena, 1860, p. 9—10.

[12] Anastasie Gudas, Βίοι παράλληλοι (Vieţi paralele), Atena, 1874, p. 113—114, şi C. Dimaras, Ἱστορία νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (Istoria literaturii neogreceşti), Atena, 1958, vol. I, p. 163.

[13] L. Vranusis, *op. cit.*, p. 27.

[14] I. C. Filitti, *Banii şi caimacamii Craiovei*, Biblioteca Arhivele Olteniei, nr. 1, Craiova (f.a.), p. 24—25.

[15] De Dumitrache Turnavitu se ocupă pe larg Alex. Elian în *Conspiratori greci în principate şi un favorit mavrogheneşc: Turnavitu*, „Revista istorică", XXI, 1935, p. 347—372.

[16] A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, Bucureşti, 1863, II, p. 173.

[17] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, Bucureşti, 1892, vol. III, p. 361, şi N. Iorga, *Studii şi documente*, Bucureşti, 1906, vol. VIII, p. 112.

www.dacoromanica.ro

fost urmărit, ba chiar i s-a dat pașaport în 1790 ca să însoțească pe serdarul Hristodulos Kirlian pentru cîteva luni la Viena.

De asemenea nici afirmațiile lui Perrevos, admise de istoriografia greacă, că Rigas ar fi îndeplinit în timpul războiului turco-ruso-austriac unele atribuții militare și civile la Craiova nu pot fi luate în seamă, nu numai fiindcă sînt lipsite de o argumentație documentară, dar și fiindcă au fost scrise după 60 de ani de la moartea eroică a lui Rigas, cînd autorul era în vîrstă de 87 de ani, dacă ținem seama de afirmația lui că, în 1793, cînd a sosit în București, era de 20 de ani [18]. Așadar, credem că, după cum Vranusis admite că sînt „legende nebazate" cele spuse de Perrevos despre prezența lui la decapitarea lui Mavrogheni, tot așa de bine putem admite că sînt adevărate legende și cele afirmate despre căimăcămia lui Rigas la Craiova, iar închipuirile lui Perrevos trebuie înlăturate cu hotărîre, spre a debarasa biografia eroului grec de asemenea legende.

În legătură cu presupusa căimăcămie a lui Rigas la Craiova istoricii au legat și au admis un episod amintit de Perrevos, și anume că Rigas l-ar fi salvat pe pașa de la Vidin, Pazvantoglu, de răzbunarea lui Mavrogheni și că prietenul său de la Vidin a rămas recunoscător lui Rigas și a căutat mai tîrziu să-l răsplătească pentru binefacerea ce i-a făcut. Acest episod însă nu este pomenit de nici un alt contemporan și nici de diplomatul francez Gaudin, prieten intim al lui Rigas, care a ținut să amintească numai că Dimitrie Polidamas Turnavitu, unul dintre apropiații lui Rigas, s-a bucurat de o deosebită prețuire din partea lui Pazvantoglu [19]. Credem că și acest detaliu, cu care Perrevos a căutat să înflorească biografia eroului național grec, este lipsit de adevăr istoric.

Colaborarea patriotului Rigas cu Mavrogheni, susținută de istorici, nu ni se pare plauzibilă. Rigas, care dorea din tot sufletul nimicirea Imperiului otoman și eliberarea popoarelor creștine de sub asuprirea turcească, putea oare să lupte alături de Mavrogheni și de turci împotriva rușilor, care erau apărătorii compatrioților săi? S-au scris multe lucruri închipuite pentru a justifica colaborarea lui Rigas cu Mavrogheni și s-a afirmat, între altele, că domnul Țării Romînești ar fi fost un prieten al francezilor și deci și al ideilor democratice, iar Rigas, fiind un agent al politicii franceze, nu putea decît să lupte alături de Mavrogheni și de turci împotriva pericolului „panslavist" al rușilor, care înaintau spre Balcani! În vremea aceea, este drept că Rigas nu-și afirmase încă ideile revoluționare, dar ne vine greu să credem că, din punct de vedere ideologic, el era legat de regimul revoluționar din Franța și din acest motiv a colaborat cu Mavrogheni, iar din punct de vedere politic era alături de Rusia și de Austria, care, în lupta lor împotriva Imperiului otoman, promiteau eliberarea popoarelor creștine din Peninsula Balcanică, și deci și a compatrioților săi greci. Este adevărat că guvernul francez a desfășurat o vie activitate în Imperiul otoman și în Principatele Romîne și a căutat cu orice chip să zădărnicească planurile ruso-austriece de dezmembrare a acestui imperiu

[18] Hr. Perrevos, Σύντομος βιογραφία ..., p. 16—17.

[19] Émile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne...*, Paris, 1822, p. 21.

www.dacoromanica.ro

şi să îndepărteze pe domnii fanarioţi filo-ruşi din Principate (Mavrocordat, Ipsilanti), dar tot atît de adevărat este că şi revoluţia franceză, la izbucnirea ei, nu l-a mişcat pe Rigas, dovadă cărţile pe care le-a tipărit în 1790 la Viena : o carte de povestiri amoroase, Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν (Şcoala amanţilor delicaţi), şi un tratat de fizică Ἀπάνθισμα φυσικῆς. Aşadar, în această epocă credem că Rigas n-a avut vreo activitate importantă politică. După ce însă ideile revoluţionare franceze au început să se propage în diferite direcţii şi să fie îmbrăţişate cu înflăcărare de popoarele asuprite, care sperau la o independenţă naţională, atunci abia vedem şi pe Rigas trecînd timid de la povestirile amoroase la opera lui Montesquieu *L'Esprit des Lois*. În 1790, el aduce la cunoştinţă compatrioţilor săi că se ocupă de traducerea în limba greacă a acestei opere şi îndată ce va fi terminată va fi dată la tipar. Dacă traducerea lui Rigas din Montesquieu n-a mai văzut lumina zilei, alte opere cu conţinut patriotic au fost însă traduse şi tipărite.

Părerea noastră este că Rigas n-a fost în serviciul lui Mavrogheni decît un scurt interval de timp, fiindcă este imposibil să admitem că patriotul Rigas, care dorea nimicirea asupritorilor turci, să fi fost un colaborator intim al lui Mavrogheni şi partizan al politicii filo-turce a acestui domn, duşman al creştinilor şi apărător al sultanului. Este greu de admis că, în timp ce unii boieri fugeau la Viena sau în altă parte din cauza tiraniei domneşti, iar alţii erau exilaţi de Mavrogheni şi unităţi de voluntari romîni se alăturau armatelor rusă şi austriacă [20], patriotul Rigas să fi rămas în serviciul lui Mavrogheni ! Sîntem convinşi că Rigas n-a luptat şi n-a lucrat alături de oştile turceşti, şi de aceea guvernul austriac i-a dat paşaport să călătorească în 1790 în Austria şi să stea cîteva luni la Viena. De asemenea şi faptul că Rigas a fost angajat în 1790 ca interpret de serdarul Hristodulos Kirlian arată că el era în acea epocă liber şi independent şi nu mai era în serviciul lui Mavrogheni.

În biografia lui Rigas, publicată de Perrevos în 1860 şi care este socotită de unii istorici drept un izvor de bază, întîlnim şi alte informaţii eronate, care încetul cu încetul, din fericire, încep să fie combătute şi respinse pe baza documentelor care ies la iveală. Dacă Rigas ar fi luat parte la acţiunile războinice ale lui Mavrogheni, cunoscut ca o unealtă oarbă a turcilor, atunci cum se explică caracterizarea destul de aspră a lui Rigas cu privire la Mavrogheni din tratatul său de fizică ? Pasajul referitor la Mavrogheni îl găsim în textul manuscris al *Fizicii*, dar nu şi în textul publicat. Acest preţios pasaj a rămas mult timp neobservat de istoricii greci şi abia acum, în urmă, a fost publicat pentru prima dată de Vranusis [21]. În acest pasaj, Rigas îl numeşte pe Mavrogheni „lepădătură a omenirii şi nevrednic domn al Ţării Romîneşti" [22]. Vranusis, deşi a dat atenţia

[20] S. Vianu, *Note privitoare la participarea voluntarilor romîni în războiul ruso-austriaco-turc (1787—1792)*, în „Anal. rom. sov.", seria Istorie, 1956, nr. 3, p. 103.

[21] L. Vranusis, *op. cit.*, p. 25.

[22] Vranusis spune referitor la acest pasaj că, poate, cînd se tipărea manualul de fizică s-a aflat de decapitarea lui Mavrogheni şi atunci Rigas l-a şters ca să nu vadă lumina zilei şi să fie acuzat că atacă memoria unui mort, căzut victimă nerecunoştinţei şi barbariei sultanului (*op. cit.*, p. 26). Noi, dimpotrivă, credem că Rigas a şters acest pasaj în timpul cînd încă trăia

www.dacoromanica.ro

cuvenită acestui text care arată raporturile dintre Mavrogheni și Rigas, continuă totuși să admită colaborarea lui Rigas cu Mavrogheni și spune : „Indiferent ce slujbă îndeplinea, grămătic sau funcționar administrativ domnesc, nu putea decît să urască pe Mavrogheni și să dorească ca să cedeze cît mai repede și cu desăvîrșire rezistența armatelor turcești" [23].

Șederea lui Rigas la Viena, ca secretar al baronului Langenfeld, n-a durat mult, ci numai șase luni [24], dar a avut o mare înrîurire asupra lui Rigas. El a găsit acolo mulți greci patrioți care se ocupau de comerț ca supuși austrieci și nutreau mari speranțe în eliberarea patriei lor, mai ales după promisiunile date de Ecaterina a II-a. Acești greci așteptau ca războiul turco-ruso-austriac să le aducă mult dorita independență a Greciei. Dar evenimentele importante petrecute atunci, ca revoluția franceză și retragerea Austriei din război, au silit Rusia, după ce a continuat războiul încă un an, să încheie la Iași, în 1792, pace cu Turcia. Astfel speranțele popoarelor creștine din Balcani pentru independență au fost spulberate.

În această epocă frămîntată își începe Rigas activitatea pentru emanciparea compatrioților săi. El publică la Viena primele sale opere traduse în Țara Romînească : *Școala amanților delicați* și *Fizica*, de care a fost vorba mai sus [25]. Rigas a căutat să le tipărească în grabă, la două tipografii, ca nu cumva să fie nevoit să părăsească Viena, cum s-a și întîmplat. După șase luni, s-au ivit între Rigas și baronul Langenfeld neînțelegeri pecuniare și primul a fost nevoit să părăsească postul de secretar, precum și capitala Austriei, fără să primească chiar drepturile sale bănești [26], pentru care a trebuit să lupte cîțiva ani și să intervină chiar secretarul domnesc Panaghiotis sau Panghiotakis Codrica [27].

La Viena, Rigas a trăit momentele istorice cînd frații Markides Puliu au reușit să publice primul ziar grecesc „ Ἐφημερίς ". Nu știm dacă Rigas a jucat vreun rol la apariția acestui ziar care a început lupta culturală și de deșteptare politică a popoarelor din Peninsula Balcanică [28],

---

Mavrogheni, de teamă ca să nu aibă de înfruntat răzbunarea acestui nemilos domn, care se afla încă în fruntea oștilor turcești. Nu știm exact cînd s-a tipărit această carte a lui Rigas, dar în orice caz după 16 august 1790, data emiterii decretului prin care împăratul Leopold acorda serdarului Hrist. Kirlian titlul de baron de Langenfeld, fiindcă cartea este dedicată acestui baron ; decapitarea lui Mavrogheni a avut loc la 1 octombrie 1790.

[23] L. Vranusis, *op. cit.*, p. 26.

[24] Rigas a intrat în serviciul serdarului Kirlian la 1 iunie 1790.

[25] Rigas amintește în 1794 că în puținul său bagaj luat la plecarea sa din București la Viena au fost și două manuscrise pe care voia să le tipărească ; vezi Gheorghe Laïos, Ὁ Βαρῶνος Λανγκελφέλντ καὶ ὁ Ρήγας Βελεστινλής. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ αὐστριακὰ ἀρχεῖα (Baronul Langenfeld și Rigas Velestinlis. Documente inedite de la Arhivele austriece), Atena, 1955, p. 4.

[26] Rigas n-a avut nici banii necesari ca să se întoarcă în Țara Romînească și a fost ajutat de prietenul său Dimitrachi Țurnavitu, cu care a călătorit pînă la Sibiu, vezi Gh. Laïos, *op. cit.*, p. 5.

[27] Adresa lui Panaghiotis Codrica către agentul Austriei din București în legătură cu diferendul lui Rigas cu serdarul Kirlian este publicată de P. Enepekides, *op. cit.*, p. 379—380.

[28] Jacques Dallaway afirmă că „la gazette qui s'imprime en grec à Vienne et qui est leur grand oracle est lue avec avidité et est le fonds de toute leur conversation" ; *Constantinople ancienne et moderne*, Paris, an. VII, vol. 1, p. 175 ; D. Russo, *Studii greco-romîne*, București, 1939, II, p. 362.

www.dacoromanica.ro

dar el se găsea alături de fraţii Markides Puliu, care se gîndeau nu numai la poporul grec, ci şi la celelalte popoare creştine din Balcani, şi de aceea publicau ziarul şi în limba slavilor de sud. Ziarul grecesc a avut o largă circulaţie în principate [29] şi era citit de numeroşi greci care trăiau aici şi se interesau de marile evenimente care zguduiau atunci Europa, şi anume războiul ruso-turc, războiul dintre Austria şi Turcia revoluţia franceză. Grecii, ca şi romînii, aşteptau cu înfrigurare să afle ştiri despre înfrîngerea turcilor, precum şi despre biruinţa ideilor liberale ale revoluţiei franceze.

Evenimentele văzute şi trăite la Viena au avut o mare influenţă asupra lui Rigas, de aceea la întoarcerea sa în Ţara Romînească este hotărît să înceapă lupta pentru luminarea poporului grec asuprit şi pregătirea lui pe drumul răscoalei naţionale de eliberare. În ideile sale democratice el a fost încurajat mult de revoluţionarii francezi, care susţineau că popoarele subjugate trebuie să se ridice cu încredere şi cu convingere în puterea lor şi să sfărîme lanţurile robiei. Contactul lui Rigas cu cercurile revoluţionare franceze din Bucureşti şi cu activul şi neobositul diplomat Émile Gaudin a cristalizat planurile revoluţionare şi eliberatoare prezentate mai tîrziu în cîntecele lui patriotice şi în vestita sa constituţie. El era convins că poporul grec şi celelalte popoare subjugate din Peninsula Balcanică vor reuşi să scuture ruşinosul jug înrobitor, fiindcă vedea cu proprii săi ochi cum creştea zi de zi revolta lor împotriva tiraniei nesuferite şi cum slăbea şi se descompunea puterea centrală a Imperiului otoman.

Societatea prietenilor S-a afirmat în trecut, şi se afirmă şi astăzi, că în oraşul Bucureşti, care era la sfîrşitul secolului al XVIII-lea un important centru cultural şi economic, a existat o societate secretă, numită Ἑταιρεία τῶν φίλων (Societatea prietenilor), în cadrul căreia a desfăşurat o bogată activitate şi Rigas. Se pune însă întrebarea dacă a existat într-adevăr această societate sau vreo altă societate revoluţionară organizată de Rigas în capitala Ţării Romîneşti. Istoricii noştri, în frunte cu A. D. Xenopol [30], au afirmat că Rigas a înfiinţat în Bucureşti, în 1780, „Societatea prietenilor" (Ἑταιρεία τῶν φίλων) [31]. Acelaşi lucru l-au făcut şi mulţi istorici greci, dar ne vom mărgini să amintim numai de doi cercetători care s-au ocupat acum în urmă de Rigas şi au avut în vedere o bogată bibliografie, şi anume pe istoricul progresist grec Ianis Kordatos şi pe Dimitrie Iconomidis. Primul, într-o monografie publicată în 1945 despre Rigas Velestinlis şi Confederaţia balcanică, afirmă cu hotărîre că pe la 1780 s-a înfiinţat la Bucureşti o societate secretă, numită „Ἑταιρεία τῶν

[29] De notat că un exemplar al primului an al acestui ziar se află în Biblioteca Academiei R.P.R.; vezi D. Russo, *op. cit.*, p. 363.

[30] A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie trajane*, Paris, 1896, vol. II, p. 286—287; idem, *Istoria romînilor din Dacia traiană*, ed. a 2-a, 1930, vol. X, Bucureşti, p. 34.

[31] Lingvistul acad. Alex. Rosetti, vorbind acum în urmă de relaţiile greco-romîne, a declarat, sub influenţa celor scrise de istoricii noştri, că „din Romînia a pornit primul martir al eliberării popoarelor balcanice, Rigas Velestinlis, şi în Bucureşti a fost înfiinţată în 1780 de el « Societatea prietenilor », care avea membri greci şi romîni şi urmărea organizarea luptei de eliberare naţională a popoarelor balcanice", Δελτίον τοῦ Ἑλληνορουμανικοῦ συνδέσμου (Buletin al Ligii greco-romîne), nr. 1, decembrie 1961, p. 5.

www.dacoromanica.ro

φίλων" (Societatea prietenilor), care avea drept scop organizarea luptei de eliberare a popoarelor din Balcani, și că unul dintre întemeietorii ei a fost Rigas [32]. Kordatos însă nu mai este tot atît de categoric și în *Istoria Greciei moderne*, publicată în 1957. Aici el afirmă că „nu știm în ce an a luat ființă Eteria lui Rigas și nici nu știm dacă la început sediul ei a fost la București sau la Viena". Și adaugă ceva nou, și anume spune că „ceea ce știm este că, în jurul anului 1794, Rigas este șeful ei" și că Eteria, „acum, cînd și-a găsit pe șeful ei, își întinde rețelele la București, Constantinopol, Triest, Ianina, Patras, Iași, Budapesta și în alte orașe" [33].

Celălalt istoric grec, D. Iconomidis, susține că societatea secretă din București a luat ființă în 1780, iar cînd Rigas a sosit în capitala Țării Romînești a intrat în societate și a devenit unul dintre principalii ei sprijinitori [34].

Mai amintim aici că și istoricii francezi A. Ubicini și Armand Carrel au făcut, în legătură cu această societate, unele afirmații lipsite de orice bază documentară. Ubicini susține într-un articol despre Rigas publicat în 1881 care a avut o largă circulație în țară că Eteria lui Rigas a luat ființă în 1790 sau în 1791 și că la plecarea acestuia la Viena, în 1793 (!), avea ramificații în toată Turcia europeană și în Asia Mică, iar mulți negustori greci din Alexandria, Livorno și Triest erau membrii ei [35]. Iar Carrel spune că Rigas a fost fondatorul unei societăți secrete care se întindea în toată Grecia și care avea printre afiliații săi nu numai tot ce era mai distins sub căpitanii de clefți, ci și o mulțime de bei și de agale nemulțumiți [36].

Unii istorici greci au început însă cu timiditate să pună la îndoială existența societății lui Rigas. Prof. C. Amantos a căutat, într-o comunicare ținută la Academia din Atena în 1927, să combată părerea, admisă în

---

[32] Iată textul lui Kordatos: „Φαίνεται βέβαιο πὼς στὸ Βουκουρέστι ἱδρύθηκε ἡ πρώτη μυστικὴ Ἑταιρία, ποὺ σκοπό της εἶχε τὴν ὀργάνοση ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἡ Ἑταιρία αὐτὴ ἱδρύθηκε γύρω στὰ 1780 καὶ ὀνομάστηκε „Ἑταιρία τῶν φίλων". Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἱδρυτές της εἶναι καὶ ὁ Ρήγας, καθὼς καὶ ὁ Μαυρογένης καὶ ὁ Τουρναβίτης ποὺ εἶχαν γαλλόφιλα αἰσθήματα". vezi I. Kordatos, Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ Βαλκανικὴ ὁμοσπονδία (Rigas Fereos și Confederația balcanică), Atena, 1945, p. 57.

[33] Textul lui Kordatos este: Δὲν ξέρουμε ποιὰ χρονιὰ ἱδρύθηκε ἡ Ἑταιρία τοῦ Ρήγα, κι' οὔτε ξέρουμε ἂν ἀρχικὰ ἡ ἕδρα της ἦταν τὸ Βουκουρέστι ἢ ἡ Βιέννη. Ἐκεῖνο ποὺ ξέρουμε εἶναι πὼς γύρω στὰ 1794 ὁ Ρήγας εἶναι ὁ ἀρχηγός... Ἔτσι ἡ Ἑταιρία, τώρα ποὺ βρῆκε τὸν ἀρχηγό της, ξαπλώνει τὰ δίχτυα της στὸ Βουκουρέστι, στὴν Πόλι, στὸ Τριέστι, στὰ Γιάννενα, στὴν Πάτρα, στὸ Γιάσι, στὴ Βουδαπέστη κι' ἀλλοῦ, vezi Ἱστορία τῆς νεώτερης Ἑλλάδας (Τουρκοκρατία) (Istoria Greciei moderne (Stăpînirea turcească)), Atena, 1957, vol. I, p. 343.

[34] Iată textul lui Iconomidis: „Περὶ τὸ 1780 εἶχεν ἱδρυθῇ ἡ Ἑταιρεία τῶν φίλων ἐν Βουκουρεστίῳ, πρὶν ἀκόμη ὁ Ρήγας φύγῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐλθὼν εἰς Βλαχίαν εὑρίσκει τὴν Ἑταιρείαν αὐτὴν ἑτοίμην καὶ γίνεται ἐκ τῶν κυριωτέρων αὐτῆς ἐμψυχωτῶν"; vezi Ὁ Ρήγας Φεραῖος ἐν Βλαχία (Rigas Fereos în Țara Românească), în revista Ἀθηνᾶ, 53, 1949, p. 131 și în extras.

[35] A. Ubicini, *La grande carte de Rhigas*, în „Revue de Géographie", VIII, 1881, p. 247 și 249.

[36] A. Carrel, *Résumé de l'histoire des Grecs modernes*, ed. a 2-a, Paris, 1829, p. 199—200. Despre alte izvoare care vorbesc de Eteria lui Rigas vezi Apostolos Dascalakis, *Rhigas Velestinlis*, Paris, 1937, p. 76—77.

www.dacoromanica.ro

general, despre existența unei societăți secrete a lui Rigas [37]. Amantos este de părere că n-a existat o societate organizată de Rigas și, ca să-și întărească părerea, amintește faptul că unul dintre tovarășii de luptă ai lui Rigas, Petrovici, a declarat în fața anchetatorilor de la Viena „că nu cunoaște nimic despre această societate"; Amantos adaugă că, „dacă ar fi existat o societate organizată a lui Rigas, Petrovici nu s-ar fi codit să recunoască acest lucru". Argumentul lui Amantos nu este plauzibil și a fost combătut de istoricul I. Kordatos [38].

Nici Apostolos Dascalakis nu este convins de existența Eteriei lui Rigas și spune că toate cercetările pentru descoperirea unei organizații revoluționare înainte de Filiki Eteria au fost zadarnice și adaugă : „S'il est fait, ci et là, allusion à des intelligences personnelles de Rhigas à travers les Balkans, rien ne nous autorise, en anticipant sur les événements postérieurs, à transformer ces intelligences de Conspirateurs en agissements de société secrète" [39].

Dacă într-adevăr ar fi existat o societate secretă în timpul războiului turco-ruso-austriac, n-ar fi manifestat o oarecare activitate și n-ar fi căutat în acest moment favorabil să-și afirme scopurile revoluționare într-un chip oarecare? Apoi, n-ar fi colaborat cu unitățile de voluntari romîni, o dată ce se admite că în rîndurile Eteriei lui Rigas erau nu numai greci, ci și romîni? Ce moment mai potrivit ar fi putut găsi ca să-și pună în aplicare planurile revoluționare pentru eliberarea popoarelor subjugate și să lupte alături de popoarele creștine, care s-au angajat într-un război crîncen împotriva asupritorilor turci?

Diplomatul francez Émile Gaudin, care a cunoscut îndeaproape activitatea lui Rigas în București, dacă ar fi existat o atare Eterie, n-ar fi amintit-o în opera sa publicată în 1822? Gaudin se mărginește numai să spună că „le Théssalien Riga, que j'ai particulièrement et intimement connu, en fut le plus ardent propagateur, et en devint le premier martyr" [40]. De asemenea, cetățeanul francez Cado de Lille, care a pătimit în închisorile din Viena și a ajuns pe urmă la Iași, deși vorbește de atmosfera din capitala Moldovei și de partizanii Republicii franceze, nu amintește de nici o societate revoluționară secretă. El spune că a găsit mai mulți boieri „tout à fait prononcés pour notre révolution et beaucoup qui n'en étaient pas moins partisans, mais qui n'osaient encore se prononcer hautement", precum și mulți italieni, care își exprimau urările „pour le succès de nos

---

[37] C. Amantos, Νέα ἔγγραφα περὶ τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ (Noi documente despre Rigas Velestinlis), în Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Anal. Acad. Atena), II, 1927, p. 305—312, în special p. 311, notă; idem, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ (Documente inedite despre Rigas Velestinlis), Atena, 1930, p. ιϐ' — ιγ'.

[38] I. Kordatos, *op. cit.*, p. 343.

[39] A. Dascalakis, *Rhigas Velestinlis*, Paris, 1937, p. 80. În noua sa lucrare Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ (Constituția Republicii grecești a lui Rigas Velestinlis), Atena, 1962, prof. Dascalakis, acolo unde vorbește de activitatea revoluționară a lui Rigas în București, nu amintește de Eteria lui (p. 29). Ceva mai departe însă, afirmă că Rigas a înființat la Viena o Eterie, și nu în București (p. 33).

[40] Émile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne...*, Paris, 1822, p. 25.

www.dacoromanica.ro

armées et pour une révolution dans leur pays" [41]. Dar nici consulul Austriei la Bucureşti, Markelius, care a urmărit îndeaproape activitatea lui Rigas şi a ţinut să informeze autorităţile de la Viena de plecarea lui într-acolo, deşi arată că este o persoană periculoasă, care a avut relaţii cu francezii din Bucureşti şi mai ales cu agentul Gaudin, nu aminteşte de vreo societate secretă. Dacă ar fi auzit ceva, fie chiar vreun zvon, desigur că l-ar fi transmis mai departe, ca să pună în gardă poliţia austriacă [42].

De nicăieri n-avem cea mai mică probă documentară că într-adevăr o societate organizată secretă a avut o oarecare activitate revoluţionară în Bucureşti. Sîntem întru totul de acord cu cercetătorul Vranusis că primii biografi ai lui Rigas şi istoricii vechi ne dau generalităţi, din lipsa unor amănunte ce le-am fi dorit sau, nefiind în stare să cunoască lucruri precise, recurg la presupuneri şi la tradiţii exagerate, pe care cercetarea critică severă din zilele noastre le respinge şi tăgăduieşte astfel existenţa legendarei societăţi secrete a lui Rigas [43].

De asemenea şi profesorul grec de la Universitatea din Viena, Polihronis Enepekides, care cercetează cu multă pasiune arhivele din Viena şi caută să dea la lumină orice material referitor la poetul tesaliot, arată că deocamdată nu este sigur că Rigas, la plecarea sa la Viena, a lăsat în Bucureşti o Eterie şi spune că, „aşa cum stau acum lucrurile, ni se pare logic să admitem că vestita Eterie a lui Rigas trebuie să fi fost o asociaţie prietenească şi se poate ca în Bucureşti să fi existat o lojă masonică cu scopuri patriotice, şi nu o societate revoluţionară organizată, cum a fost mai tîrziu Eteria prietenilor, cu vocabularul ei cifrat, cu casă de bani şi cu ramificaţii pretutindeni" [44].

Aşadar, pînă ce nu vom avea mărturii documentare care să lămurească această parte obscură a vieţii lui Rigas, noi refuzăm să admitem existenţa unei societăţi secrete revoluţionare, întemeiată sau sprijinită de Rigas în Bucureşti. Rigas, desigur, a avut o activitate revoluţionară, dar nu în cadrul unei societăţi organizate, ci, probabil, în jurul unui nucleu de tineri progresişti greci şi romîni care se întruneau din cînd în cînd şi discutau evenimentele politice ale zilei, precum şi posibilităţile pentru organizarea unei răscoale în Grecia împotriva asupritorilor. Aceste întruniri se vede că au fost socotite mai tîrziu drept Eteria lui Rigas [45].

---

[41] Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 437.

[42] Hurmuzaki, *Documente*, XIX, part. I, p. 789.

[43] L. Vranusis, *op. cit.*, p. 67 şi 68.

[44] P. Enepekides, Ρήγας Βελεστινλής. Ἐπιστροφὴ ἀπ' τὸν θρῦλο στὴν ἱστορία (Rigas Velestinlis. Întoarcerea de la legendă la istorie), Atena, 1958, p. 27.

Părerea despre inexistenţa unei societăţi secrete înfiinţate de Rigas în Bucureşti capătă din ce în ce mai mulţi adepţi. Notis Botzaris scrie cu fermitate că Rigas n-a înfiinţat o societate secretă în Bucureşti şi că „on ne voit nulle part des traces d'organisation secrète, encore moins d'une organisation secrète ressemblant plus ou moins à l'Hétairie des amis", *Visions balkaniques dans la préparation de la révolution grecque (1789—1821)*, Paris, 1962, p. 31.

[45] Unul dintre argumentele puternice ale lui Kordatos, pe baza căruia susţine existenţa Eterici lui Rigas, sînt spusele lui Iacovachi Rizos Nerulos, şi anume: „Le mot grec Hétérie signifie société. Riga en fut le premier fondateur... L'Hétérie, fondée par Riga reçut, dans la suite, plusieurs modifications" (*Cours de littérature grecque moderne*, Geneva, 1828, p. 179). Kordatos acordă prea mare încredere lui Nerulos şi adaugă că nu putem să ignorăm şi să nu

www.dacoromanica.ro

Activitatea revoluționară a lui Rigas

Patriotul Rigas se gîndea mereu cu durere, de la plecarea sa din Grecia, la suferințele compatrioților săi de sub stăpînirea turcească și de aceea urmărea cu interes frămîntările politice din acea vreme și mai ales războaiele ruso-austriaco-turce, sperînd că Rusia ortodoxă și Austria creștină vor aduce patriei sale și celorlalte țări balcanice libertatea și independența dorită. Între timp, însă, a izbucnit revoluția franceză, care a zdruncinat regimurile monarhice feudale, iar după ce armatele lui Napoleon au avut biruințele cunoscute, cele două puteri absolutiste s-au grăbit să încheie pace la Șistov (1791) și la Iași (1792). Astfel planurile despre dezmembrarea Imperiului otoman au rămas nerealizate, iar Rigas, care era un prieten al rușilor, este acum profund dezamăgit de politica Rusiei țariste și începe să-și îndrepte privirile spre Franța revoluționară și să îmbrățișeze ideile liberale ale revoluției franceze [46]. El se apropie de revoluționarii și agenții francezi aflați în Principatele Romîne și mai ales vine în contact și se împrietenește

---

luăm în seamă spusele lui, deoarece a fost contemporan cu Rigas. Ne pare rău însă că nu putem să fim de acord cu istoricul grec, deoarece credem că Nerulos a avut în vedere Eteria de la Odesa, cînd a scris despre Eteria lui Rigas. De altfel, acest autor, socotit drept un izvor de prima mînă, a indus în eroare pe cercetători și cu privire la tipărirea cîntecelor lui Rigas, afirmînd că ele au apărut la Iași, în 1814. După cum am dovedit acum în urmă, cîntecele lui Rigas n-au văzut lumina tiparului în 1814, ci mai tîrziu, în 1821, cîteva luni înainte de intrarea lui Alexandru Ipsilanti în capitala Moldovei, iar Rizos Nerulos a avut în vedere în afirmația sa o altă broșură cu versuri morale, care a apărut în 1814 în capitala Moldovei ; vezi Nestor Camariano, Ἡ συλλογὴ πατριωτικῶν τραγουδιῶν „Ἄσματα καὶ πονημάτια διαφόρων (Culegere de cîntece patriotice „Cîntece și opuscule de diferiți"), în Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (Bul. Soc. ist. etnol. din Grecia), XIV, 1960, p. 366—367.

[46] Ideile revoluției franceze și deviza : Libertate, egalitate și fraternitate, se propagau la toate popoarele subjugate, iar biruințele armatelor lui Napoleon erau urmărite cu multă simpatie de aceste popoare și proclamațiile franceze făureau psihologia potrivită pentru răscoală. Cîntecele revoluționare : *La Marseillaise*, *Carmagnole* și *Ça ira*, atît de populare în Franța, trec hotarele ei și sînt cîntate pe ascuns de prietenii revoluției franceze. Pe atunci era un mare curent filofrancez și revoluția franceză, care „a deschis o epocă nouă în istoria omenirii", după cum spune V. I. Lenin (*Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1959, p. 294), a avut o mare influență și asupra poporului grec. Adamantie Coray susține că grecii erau plini de entuziasm la gîndul că ar putea fi guvernați de legi și că ei nu vorbeau decît numai de francezi. Pretutindeni se formau societăți secrete care culegeau cu grijă și răspîndeau bunele știri sosite din Franța, socotind triumful francezilor ca un propriu triumf (*Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, Paris, 1803, p. 44). Cînd grecii au citit decretul din 19 noiembrie 1792, prin care Franța revoluționară declara că va ajuta popoarele care ar dori să-și recapete libertatea, au început să aibă multe speranțe în ajutorul francez (Spiridon Pappas, *Le Directoire et les Grecs*, Paris, 1900, p. 1). Curentul filofrancez crește în Grecia subjugată mai ales în timpul expediției lui Napoleon în Egipt. Frații Stephanopoli, care au fost trimiși de împăratul francez în Morea ca să îndemne pe greci la răscoală, scriu că grecii aveau un deosebit cult pentru Napoleon, iar în fața portretului lui aveau candele aprinse, fiindcă îl socoteau ca pe un Dumnezeu al libertății (Dimo și Nicolo Stephanopoli, *Voyage en Grèce pendant les années V et VI (1797—1798)*, Paris, 1800, vol. II, p. 159), iar cocardele tricolore franceze, răspîndite de francezi în Grecia, erau socotite drept talisman al libertății (Armand Carrel, *op. cit.*, p. 199). Cu tot caracterul lor imperialist, războaiele lui Napoleon au avut și un caracter progresist. Ele au dat loviturі grele feudalismului, au zdruncinat regimurile absolutiste și au încurajat burghezia și masele largi populare pentru crearea unor state naționale independente.

Rigas, văzînd că prin ocuparea Italiei de către armatele republicane franceze echilibrul european în Mediterana a fost răsturnat, s-a adresat în 1797 lui Napoleon, cerîndu-i ajutor pentru eliberarea grecilor (vezi E. Legrand-Sp. Lambros, *op. cit.*, p. 64 (65)).

www.dacoromanica.ro

cu diplomatul francez Émile Gaudin, de la care primește cărți revoluționare și scrieri patriotice franceze [47] care au avut o mare influență asupra lui și a compatrioților săi stabiliți în cele două Principate [48].

Negustorul francez Hortolan, stabilit în București, era încîntat de felul cum se răspîndeau principiile proclamate de revoluția franceză și scria în 1793 ambasadorului Franței la Constantinopol, Descorches, că în cafenelele din București aveau loc discuții aprinse și că aproape toți negustorii din Epir stabiliți aici sînt „sans-culottes" și au tradus *Drepturile omului*, pe care le știu pe din afară. De asemenea Hortolan adaugă că, mergînd să discute cu spătarul lui Moruzi chestiunea vămuirii mărfurilor franceze, a descoperit în el „un caracter curat republican" [49].

Pe de altă parte, agentul Franței republicane la București, Émile Gaudin, care căuta prin recepții somptuoase să cîștige simpatia boierilor [50], scria la 1 august 1796 prietenului său Constantin Stamati că boierii mari, fie din mîndrie, fie din lene, l-au primit cu indiferență, iar boierii de-al doilea rang și negustorii l-au primit cu multă satisfacție [51]. Despre răspîndirea spiritului revoluționar francez în București pe timpul lui Rigas vorbește și omul de încredere al lui Mavrogheni, Alexandru Calfoglu, în opera sa 'Ηθική στιχουργία (Versuri morale), scrisă în 1794 și adresată nepotului său din București. O copie manuscrisă din această operă se află în Biblioteca Academiei R.P.R. [52].

Constituția franceză circula și în capitala Moldovei, iar francezul R. Bouchet scria la 18 noiembrie 1794 prietenului său Mercier să-i trimită la Iași, dacă este posibil, „încă cîteva exemplare din Constituția franceză" [53].

Principiile revoluției franceze erau răspîndite și în Moldova, după cum se poate vedea dintr-un raport din 1796 al republicanului Cado de Lille către ministrul afacerilor străine din Paris. Acest cetățean francez, care dorea să fie numit consul general al Franței în Principatele Romîne, a trăit cîtva timp în Moldova și a cunoscut îndeaproape starea politică din Iași și se exprima cu simpatie pentru boierii moldoveni partizani ai principiilor revoluționare franceze [54]. Prezența republicanilor francezi

[47] Agenții francezi trimiși la București aveau, după cum spunea Andrei Oțetea, o misiune mai mult politică decît consulară și ei căutau „să creeze Rusiei și Austriei dificultăți, semănînd revolta în provinciile limitrofe ale acestora"; vezi *Înființarea consulatelor franceze în țările romînești*, în „Revista istorică", XVIII, 1932, p. 336.

[48] Din documentele vieneze referitoare la poetul tesaliot se vede că acesta a primit și textul noii constituții franceze de la consulul francez în Țara Romînească; vezi Émile Legrand-Sp. Lambros, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ... (Documente inedite despre Rigas Velestinlis...), Atena, 1891, p. 68 (69).

[49] Hurmuzaki, *Documente*, II, supl. I, p. 94.

[50] Hurmuzaki, *Documente*, XIX[1], p. 759.

[51] Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 435. Domnul și boierii de origine fanariotă se vede că l-au primit bine, de aceea consulul Austriei la București, Merkelius, scria la 31 decembrie 1795 lui Thugut că „der französische Emissär Gaudin ist hier von dem Herrn Fürsten und seinem Constantinopler Hof-Bojaren sehr gut aufgenommen"; Hurmuzaki, *Documente*, XIX[1], p. 759.

[52] Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Romîne*, București, 1940, p. 28.

[53] Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, vol. I, București, 1962, p. 612.

[54] Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 437.

www.dacoromanica.ro

în principate neliniștea pe agentul Austriei la București, care raporta: „Se bănuiește că exilații care vin și trec pe aici urmăresc să răscoale și în Țara Romînească poporul asuprit împotriva guvernanților săi" [55].

În mijlocul unei atare atmosfere Rigas nu putea să rămînă inactiv. El depune o muncă intensă, traduce *Declarația drepturilor omului* și Constituția revoluționară franceză, își întocmește cîntecele sale revoluționare și nemuritorul său Thurios, termină monumentala sa *Hartă a Greciei*, precum și celelalte două hărți, a Țării Romînești și a Moldovei.

Despre această bogată activitate a lui Rigas nu avem din păcate informații concrete spre a putea afirma ceva cu certitudine. Nu știm cum a dus la capăt munca migăloasă de cartograf și cum a izbutit să întocmească harta imensă a Greciei în 12 foi mari, precum și hărțile celor două principate, care cuprind tot felul de informații geografice și istorice și arată cunoștințele bogate ale patriotului Rigas. Nu este exclus ca el să fi fost ajutat de prietenul său Iordache Golescu, care în acea vreme avea, după cum știm, preocupări cartografice. Rigas s-a bucurat de sprijinul bănesc al domnilor fanarioți Alexandru Ipsilanti și Alexandru Calimah, care domneau pe atunci primul în Țara Romînească, iar al doilea în Moldova, și acest lucru a ținut să-l declare în fața anchetatorilor de la Viena [56].

Foarte probabil și cîntecele revoluționare ale lui Rigas au fost scrise în București, dar, din păcate, cercetările întreprinse nu ne-au putut furniza pînă în prezent nici o informație. Am găsit o mențiune tîrzie într-unul din numerele gazetei „Trompetta Carpaților" din 1870, că Rigas a scris poezia sa revoluționară Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων în București, și anume: „În casa dascaliței, pe ulița ce coboară de la sîntul Dumitru spre Brîncoveanu, pre mîna dreaptă, în colțul din dreapta al ulicioarei ce duce la biserica Măgureanul". Nu știm de unde a luat această informație anonimul autor al articolului și dacă are o bază documentară. În orice caz, această precizare vine să întărească presupunerea noastră că Rigas și-a scris cîntecele revoluționare în București. De asemenea și faptul că numai la o lună după sosirea lui Rigas la Viena marșul său Ὡς πότε παλληκάρια răsuna în casa unuia dintre prietenii săi [57], credem că este un indiciu că acest marș fusese întocmit în Țara Romînească, înainte de plecarea poetului revoluționar la Viena.

Rigas la Viena La 1 august 1796 Rigas părăsește Țara Romînească și pleacă la Viena cu manuscrisele și hărțile sale. De data aceasta el s-a dus în capitala Austriei nu ca un cetățean pașnic, ci ca un revoluționar care voia să-și pună în aplicare planurile pentru eliberarea popoarelor din Peninsula Balcanică, și de aceea consulul Austriei la București, Markelius, s-a grăbit a doua zi, la 2 august, să înștiințeze autoritățile din Viena de

[55] Hurmuzaki, *Documente*, XIX[1], p. 810; Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 335.
[56] Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 62 (63).
[57] *Ibidem*, p. 76 (77).

www.dacoromanica.ro

plecarea lui Rigas și de legăturile lui suspecte cu republicanii francezi din București [58].

Ajuns la Viena, Rigas începe pe față munca sa de luminare a poporului grec, prin publicarea unor opere, iar pe ascuns inițiia pe compatrioții săi în planurile sale revoluționare. În capitala Austriei poetul tesaliot a reînnoit vechile sale legături de prietenie și a făcut altele noi cu mulți negustori și literați greci [59] care erau „tous enflammés du noble désir de devenir les libérateurs de la Grèce" [60]. Negustorii și intelectualii sprijină programul lui de luminare a popoarelor creștine din Peninsula Balcanică. Ei ajută pe Rigas la tipărirea manuscriselor sale, iar prietenul său Iordache Golescu publică la 20 februarie 1797, în ziarul grecesc care apărea la Viena, un cald elogiu pentru patriotul Rigas.

La un an de la sosirea sa la Viena, Rigas reușește să publice, după o muncă asiduă, *Harta Greciei*, în 12 foi mari, *Harta Țării Românești*, cu o parte din Transilvania, *Harta Moldovei* cu părțile învecinate, precum și operele literare *Trepiedul moral* și *Tînărul Anaharsis*. Probabil că hărțile tipărite de Rigas au avut și un scop militar, deoarece el a căutat să însemne multe obiective strategice, cetăți, porturi [61]. Ba chiar a tipărit și o hartă specială a Constantinopolului, cel mai important centru militar, politic și economic al Imperiului otoman, unde indică clădirile militare, șantierele navale, saraiul și alte obiective de interes militar [62]. Prin numeroasele detalii geografice și istorice, hărțile lui Rigas continuă să aibă și astăzi o mare valoare.

De asemenea Rigas a tradus și a tipărit un *Manual militar* (Στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον), care însă a fost confiscat și distrus de poliția din Viena înainte de a circula și, din păcate, pînă la noi n-a ajuns nici un exemplar. Acest manual urma să fie cartea de învățătură a grecilor în arta militară.

În această muncă deosebită Rigas a fost ajutat mai ales de frații Markides Puliu din Siatista, atît cu gazeta, cît și cu tipografia lor. Singurul ziar grecesc care apărea pe atunci era „Ἐφημερίς", de sub redacția fraților Markides Puliu [63], care, din îndemnul, probabil, al lui Rigas, duceau

---

[58] Hurmuzaki, *Documente*, XIX[1], p. 789. Cu privire la stabilirea lui Rigas la Viena, Hr. Perrevos induce în eroare pe cercetători, deoarece afirmă că Rigas se afla la Viena încă din 1795; vezi Ἀπομνημονεύματα πολεμικά (Memorii de război), Atena, 1836, p. IX.

[59] Hr. Perrevos afirmă că Rigas, în timpul șederii sale la Viena, a legat o strînsă prietenie și cu vestitul iatrofilozof Petre Frank. Filelenismul acestui doctor era așa de mare, încît el nu primea nici o plată de la pacienții greci, ci îi sfătuia să dea banii lui Rigas, ca să publice cărți pentru luminarea poporului grec; vezi Σύντομος βιογραφία ..., p. 38.

[60] Iacovachi Rizos Nerulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Geneva, 1828, p. 45.

[61] Sp. Lambros, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα (Descoperiri cu privire la martiriul lui Rigas), Atena, 1892, p. 30.

[62] *Harta Greciei*, care cuprindea întreaga Peninsulă Balcanică, a avut o largă circulație la popoarele balcanice. În Biblioteca Academiei R.P.R. se află un exemplar complet din această prețioasă hartă; vezi Nestor Camariano, *Contributions à la bibliographie des œuvres de Rigas Velestinlis*, în „Balcania", I, 1938, p. 224.

[63] Unii cercetători au afirmat că Rigas, în timpul șederii sale la Viena, în 1796, a publicat un ziar grecesc. Se pare însă că la mijloc este o confuzie, deoarece n-avem de nicăieri vreo dovadă documentară; vezi D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, București, vol. I, 1939, p. 382—383.

www.dacoromanica.ro

o politică — camuflată, bineînțeles, din cauza cenzurii vieneze — favorabilă ideilor revoluționare franceze, iar din cînd în cînd îndrăzneau să strecoare și materiale care prilejuiau protestele energice ale Înaltei Porți. Poarta a cerut de cîteva ori, prin ambasadorul Austriei la Constantinopol, suspendarea acestei gazete. La 25 septembrie 1797, ambasadorul Herbert Rathkeal scria cancelarului, baronul Thugut, că lectura acestei „mauvaise gazette" producea „un mal réel" „răspîndind printre greci manifestele lui Bonaparte și ale lui Gentili, împreună cu observații și notițe foarte vătămătoare". Iar mai departe arăta că, prin suspendarea acestei gazete, va fi împiedicat ziaristul, editorul și librarul Puliu să inspire grecilor sentimente favorabile sistemului de guvernămînt din Franța [64].

Rigas a primit un prețios ajutor și din partea cunoscutului tipograf grec din capitala Austriei Gheorghe Vendotis, care a colaborat și la traducerea volumului al patrulea din opera lui Barthélémy *Tînărul Anaharsis*, primele trei volume fiind traduse de prietenul lui, studentul în medicină Gheorghe Sachelarie, care și-a găsit o moarte eroică alături de Rigas. Iar un alt tovarăș de luptă, negustorul Antonie Koronios, publică traducerea operei *Primul navigator* de Gessner, alături de două traduceri ale lui Rigas, prima fiind drama *Olimpiada* a lui Metastasie și a doua *Păstorița Alpilor* a lui Marmontel. Cele trei traduceri au apărut în 1797, în tipografia lui Markides Puliu, sub titlul general Ὁ Ἠθικὸς τρίπους (Trepiedul moral) [65].

Cea mai mare parte dintre exemplarele operelor tipărite de Rigas la Viena au fost trimise în Principatele Romîne. Din documentele vieneze vedem că negustorul grec din Iași Gheorghe Mihail, care se afla pe atunci la Viena, a cumpărat 500 de exemplare, din *Tînărul Anaharsis* și 700 de exemplare din *Trepiedul moral* [66], iar negustorii din București Polizachi și Avrami primesc de la Rigas primul 300 de exemplare din *Harta Greciei* și 120 de exemplare din *Trepiedul moral*, iar al doilea 300 de exemplare din *Harta Greciei* [67]. De asemenea Rigas, după ce a împărțit la Viena un număr de exemplare din portretul lui Alexandru cel Mare, a trimis restul negustorului Avrami din București ca să le vîndă cu 20 de creițari exemplarul [68].

Rigas a avut un mare număr de prieteni greci și romîni în principate și nu a ascuns acest lucru în fața anchetatorilor de la Viena. Printre persoa-

---

[64] Gheorghe Laïos, *Die griechischen Zeitung und Zeitschriften (1784—1821)*, în *Probleme der neugriechischen Literatur*, vol. II, 1960, p. 144—145.

[65] Cercetătorul Vranusis, într-un articol publicat acum în urmă sub titlul Ὁ Ρήγας καὶ τὸ θέατρο. Ἡ μετάφραση τῶν „Ὀλυμπίων" τοῦ Μεταστασίου (Rigas și teatrul. Traducerea dramei „Olimpiada" de Metastasio), în Θέατρο (Teatrul), 1, 1962, fasc. 5, p. 25—29, bazîndu-se pe o copie a acestei drame, aflată în manuscrisul miscelaneu grecesc 90 de la Biblioteca Academiei R.P.R., susține că drama lui Metastasio a fost tradusă de Rigas în 1788, deci cu zece ani înainte de publicarea acestei traduceri. Cercetătorul grec n-are însă dreptate, fiindcă, după cum vom arăta în curînd, manuscrisul grecesc 90 cuprinde o copie a dramei făcută după tipăritură, iar anul 1788 se referă la o altă operă din manuscrisul miscelaneu.

[66] Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 62 (63).

[67] *Ibidem*, p. 60 (61)—62 (63).

[68] *Ibidem*, p. 62 (63).

www.dacoromanica.ro

nele amintite, cu numele lor stîlcite, recunoaștem pe Iordache Golescu [69] și pe Gheorghe Slătineanu, tineri boieri cu vederi liberale, care s-au ocupat și ei de traducerea unor opere în limba greacă [70]. Prietenii lui Rigas, au contribuit, desigur, mult la răspîndirea acestor opere în țară.

După ce Rigas a tipărit și a răspîndit operele amintite mai sus, a păşit la publicarea unor opere cu caracter vădit revoluționar, scrise în limba greacă populară, ca să fie pe înțelesul maselor largi ale poporului pentru care lupta, fiind ajutat în această muncă curajoasă și periculoasă mai ales de tipografii Markides Puliu. În ajunul plecării sale în Italia, Rigas a publicat pe ascuns, în timpul nopții, în tipografia fraților Puliu broșura sa revoluționară al cărei titlu nu este cunoscut și de aceea este numită de unii *Proclamația greacă*, iar de alți *Manifest revoluționar*. Broșura cuprindea trei opere, și anume : proclamația, constituția și imnul lui Rigas [71].

În proclamație Rigas denunță tirania despotismului turcilor și face elogiul libertății, arătînd că poporul grec va zdrobi lanțurile jugului asupritor, care apasă cu greu pe umerii lui, și va îmbrățișa „prețioasa libertate a strămoșilor săi vestiți".

Constituția lui Rigas este un important document istoric pentru toate popoarele din Balcani. În fruntea constituției se află 35 de articole cu privire la „drepturile omului", în care este vorba, între altele, de : egalitatea între toți oamenii, indiferent dacă sînt creștini sau turci, bogați sau săraci ; legea va fi aplicată la fel pentru toți ; orice cetățean, fără deosebire, poate ocupa un post public, potrivit cu capacitățile sale ; libertatea scrisului și tiparului va fi asigurată ; asupritorii vor fi pedepsiți de popor ; robia și exploatarea oamenilor sînt desființate, iar orice muncă prestată va fi plătită ; învățămîntul va fi obligatoriu.

În art. 34 Rigas vorbește și de colaborarea între popoarele balcanice : „Bulgarul trebuie să acționeze cînd suferă grecul și viceversa, iar amîndoi pentru albanez și romîn". Iar în ultimul articol este amintită datoria poporului de a se răscula împotriva stăpînirii, cînd aceasta violează, calcă și disprețuiește drepturile poporului și nu vrea să dea ascultare plîngerilor sale.

Constituția propriu-zisă cuprinde 124 de articole, cele mai multe urmînd fidel prototipurile franceze. Rigas a făcut însă și unele adăugiri importante cu privire la situația specială a poporului grec și a celorlalte popoare din noul stat, care urma să se întindă de la Dunăre pînă la Insulele Ionice și de la Marea Adriatică și Marea Ionică pînă în Asia Mică.

Deși multe dintre exemplarele constituției au fost confiscate la Triest, unde fuseseră trimise de Rigas prietenului său Koronios spre a le transporta de acolo în Grecia, totuși unele au scăpat de urmărire și au ajuns în diferite localități, fiind citite și copiate de patrioți. Din documentele

---

[69] Cu privire la *Harta Greciei*, Iordache Golescu a scris 20 de versuri, care au fost publicate în ziarul grecesc din Viena „Ἐφημερίς", din 1797 ; vezi Gh. Lalos, Ὁ ἑλληνικὸς τύπος τῆς Βιέννης ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821 (Presa greacă din Viena, de la 1784 pînă la 1821), Atena, 1961, p. 53.

[70] Despre alte identificări de nume, vezi Alexandru Elian, *Conspiratori greci în principate și un favorit mavrogheneșc : Turnavitu*, în „Revista istorică", XXI, 1935, p. 339.

[71] Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 12 (13).

www.dacoromanica.ro

vieneze reiese că un număr de exemplare au fost trimise la Constantinopol şi Smirna, la Pesta şi Semlin [72]. Unele exemplare au ajuns şi în Bucureşti şi au fost răspîndite în Ţara Romînească, după cum spune consulul Franţei, Fleury [73]. De asemenea unele exemplare au ajuns şi în Moldova. Constituţia a circulat şi în manuscris. O copie s-a păstrat într-un manuscris miscelaneu, care se află astăzi la Biblioteca Academiei R.P.R. [74].

Imnul libertăţii scris de Rigas, care se afla alături de constituţie, a răsunat nu numai la Viena, ci şi în Bucureşti şi în diferite oraşe din Peninsula Balcanică [75], fiindcă Rigas nu se adresa numai compatrioţilor săi, ci şi celorlalte popoare subjugate din această parte a Europei. El invită pe sulioţi şi pe manioţi, pe muntenegreni şi pe macedoneni, pe fraţii creştini de la Sava şi de la Dunăre să se unească şi, cu armele în mînă, să pornească împotriva tiranilor. De asemenea Rigas cheamă şi pe Pazvantoglu, care era duşman al sultanului, şi toţi împreună să aprindă focul în întreg Imperiul otoman şi să lovească pe tiran, făcînd astfel să dispară rădăcinile lui, căci, după cum spune la începutul imnului său, neamurile care au curaj obţin orice doresc.

Rigas a fost primul care a pus la cale o largă mişcare revoluţionară împotriva dominaţiei otomane, urmărind eliberarea tuturor popoarelor subjugate din Peninsula Balcanică.

Manifestul lui Rigas se vede că s-a bucurat de o largă răspîndire în masele popoarelor din Balcani şi de aceea patriarhul din Constantinopol, Grigorie, a căutat să zădărnicească planurile patriotice ale lui Rigas. El trimise o circulară către mitropoliţi în care le atrăgea atenţia să cerceteze în toate oraşele şi satele din eparhiile lor şi să confişte manifestul lui Rigas ca să nu fie citit de popor [76].

De amintit că manifestul revoluţionar al lui Rigas a circulat şi printre ostaşii lui Pazvantoglu, alarmînd Poarta, care era în posesia unor exemplare [77].

Arestarea şi sfîrşitul lui Rigas Din păcate, Rigas n-a apucat să-şi pună în aplicare planurile sale revoluţionare şi, în drum spre Grecia, a fost arestat la Triest, în urma unui denunţ al trădătorului Dimitrie Iconomos. După aceasta au urmat cer-

---

[72] Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 78 (79), 102 (103), 104 (105).

[73] Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 484.

[74] Este vorba de ms. gr. 928, care a fost incomplet catalogat de C. Litzica (vezi Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor greceşti*, Bucureşti, vol. II, 1940, p. 30) şi a rămas multă vreme necunoscut cercetătorilor. Alexandru Elian se ocupă pe larg de acest manuscris într-un studiu apărut de curînd sub titlul *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, în „Revue roumaine d'histoire", I, 1962, nr. 2, p. 487—497.

[75] Despre circulaţia cîntecelor revoluţionare ale lui Rigas în Peninsula Balcanică, vezi I. Kordatos, Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ βαλκανικὴ ὁμοσπονδία (Rigas Fereos şi confederaţia balcanică), Atena, 1945, p. 61.

[76] Circulara adresată mitropolitului Antim al Smirnei este publicată în G. P. Anghelopulos, Τὰ κατὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον Ε' (Cele referitoare la patriarhul Constantinopolului Grigorie al V-lea), vol. II, Atena, 1866, p. 498—499.

[77] Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 484.

www.dacoromanica.ro

cetări îndelungate și organele polițienești austriece au descoperit și alte persoane amestecate în mișcarea revoluționară a lui Rigas și toți au recunoscut în fața anchetatorilor planurile lor revoluționare. La cererea Înaltei Porți, guvernul austriac, în urma unor tocmeli, a primit să predea pe revoluționarii greci, care erau supuși turci, în schimbul unor patrioți unguri și polonezi care se refugiaseră în Moldova și ispravnicii moldoveni nu reușeau să-i descopere, fiindcă nu voiau să-i predea [78]. Astfel, patriotul grec Rigas, împreună cu șapte tovarăși de luptă, a fost predat turcilor la 27 aprilie 1798 și toți au fost conduși sub o pază puternică la Belgrad[79]. În închisoarea de aici revoluționarii greci au trăit 40 de zile în chinuri groaznice și apoi au fost spînzurați, iar trupurile lor au fost aruncate în Dunăre [80], dar turcii, neavînd curajul să spună adevărul, au lansat zvonul că ei încercaseră să evadeze și au fost împușcați. Ceilalți tovarăși de luptă ai lui Rigas, supuși austrieci, au fost exilați în Germania. Printre aceștia au fost și frații Markides Puliu, iar tipografia lor și-a închis porțile, și astfel s-a stins acest focar de luminare a popoarelor din Peninsula Balcanică [81].

Moartea tragică a lui Rigas și a tovarășilor săi a zguduit popoarele balcanice pentru a căror libertate și independență luptaseră și pătimiseră. Marele patriot grec Adamantie Coray a apărat cu dîrzenie memoria lor. El a scris într-o carte a sa : „Acum, de curînd, împăratul Germaniei a predat fără milă tiranului Greciei opt greci care căutau mijloacele potrivite ca să lumineze și să elibereze de jugul robiei pe compatrioții lor. Poate că în acest moment se află legați în fața tiranului acești viteji martiri ai libertății. Poate că în acest moment iataganul tiranului coboară pe capetele lor sfinte, iar viteazul lor sînge grecesc se varsă din vinele lor și sufletul lor fericit se înalță spre a se așeza alături de sufletele celor care au murit pentru libertate" [82].

Poezia populară greacă a cîntat în următoarele versuri moartea eroică a lui Rigas :

Τί νάχει ὁ Γέρο-Δούναβης κι' ἀφρίζουν τὰ νερά του
Καὶ μουρμουρίζει φοβερὰ καὶ τρέχει θολωμένος;
Μὴν τὸν πλακώνει χειμωνιά, μήπως βροχὴ τὸν δέρνει;
Διαβαίνουν ἄτια ἀράπικα καὶ Τοῦρκοι ἁρματωμένοι

[78] Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 154 (155).

[79] Napoleon, care la început a încurajat pe Rigas în planurile sale, acum, din considerente politice, n-a arătat nici cel mai mic interes. Ambasadorul Franței la Viena, Bernadotte, deși a fost înștiințat la timp de arestarea lui Rigas (Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 168 (169)), n-a făcut nici un demers, fiindcă planurile lui Rigas erau acum o piedică în îndeplinirea scopurilor franceze. Napoleon nu se mai gîndea la eliberarea popoarelor subjugate și chiar căuta să păstreze integritatea Imperiului otoman.

[80] Cei șapte tovarăși de luptă ai lui Rigas, care și-au pierdut viața pentru eliberarea fraților lor de sub asuprirea otomană, au fost tineri negustori și intelectuali, și anume : Efstratie Arghentis, negustor din Hios, de 31 de ani, Dimitrie Nicolidis, medic din Ianina, de 32 de ani, Antonie Koronios, negustor din Hios, de 31 de ani, Teoharis Gheorghe Turungiu, negustor din Siatista, de 22 de ani, Ioan Emanuil, student în medicină din Castoria, de 24 de ani, și fratele acestuia, Panaghiotis Emanuil, funcționar, de 22 de ani.

[81] Gheorghe Laïos, *op. cit.*, p. 71.

[82] Fanis Mihalopulos, Ρήγας ὁ Βελεστινλής (*1757—1798*) (Rigas Velestinlis (1757—1798)), Atena, 1930, p. 105.

www.dacoromanica.ro

Καὶ σὰ βουβάλια στὴ σφαγὴ σέρνουν τὰ παλικάρια.
Φωνάζει ὁ Μαρασλή-Πασάς: „Λεβέντες μου τί ἀργεῖτε,
Βάρτε τοῦ Ρήγα, βάρτε του καὶ τὴν Τουρκιὰ θὰ σβύσει.
Μὲ μιᾶς ὁ νιὸς τὰ σίδερα συντρίβει καὶ πετιέται
Χτυπάει δεξιά, χτυπάει ζερβά, δεξιὰ ζερβὰ σκοτώνει.
Καὶ πάλε πέφτει ζωντανὸς εἰς τῶν Τουρκῶν τὰ χέρια.
—„Σκυλιά, κι' ἂν μὲ σκοτώσετε ἕνας Γραικὸς ἐχάθη,
Μένουν χιλιάδες ζωντανοὶ γιὰ νὰ σᾶς κατασφάξουν".

(Ce are oare Bătrîna Dunăre de spumegă
Şi se agită tare, şi curge-nvolburată?
Nu cumva este amenințată de iarnă, nu cumva este bătută de ploaie?

Trec armăsari arăpeşti şi turci înarmaţi
Şi duc la tăiere pe palicari, ca pe nişte bivoli.
Strigă Marasli-paşa; „Vitejii mei, ce-ntîrziaţi,
Loviţi pe Rigas, loviţi-l, pentru că va nimici Turcia"!
Deodată tînărul sfărîmă fiarele şi sare
Loveşte-n dreapta, loveşte-n stînga, ucide-n dreapta şi-n stînga.

Dar iarăşi cade viu în mîinile turcilor.
— „Cîinilor dacă mă omoriţi, un grec va pieri
Vor rămîne însă mii în viaţă, ca să vă măcelărească"!)[83].

Rigas, spune istoricul grec Fanis Mihalopulos, „n-a fost numai promotorul politicii de renaştere a Greciei şi, în general, a Peninsulei Balcanice, ci şi prima victimă a luptei de clasă în Orient, şi încă o victimă a rivalităţii politice a marilor puteri în chestiunea greacă" [84].

[83] Vezi revista Παρνασσός, I, 1877, p. 925.
[84] Fanis Mihalopulos, *op. cit.*, p. 104.

www.dacoromanica.ro

CU PRIVIRE LA OGLINDIREA RĂSCOALEI CONDUSE DE GH. DOJA ŞI A URMĂRILOR EI ÎN GÎNDIREA SOCIAL-POLITICĂ A VREMII [1]

DE

ŞT. ŞTEFĂNESCU

Caracterul unilateral al informaţiilor date de documentele emise de cancelaria domnească a Ţării Romîneşti în secolele XIV—XVI[2], precum şi aspectul religios sub care se prezintă literatura scrisă a vremii au făcut ca în istoriografia noastră să se acorde puţină atenţie studierii gîndirii social-politice din această perioadă [3], cînd ţările romîne joacă pe plan internaţional un remarcabil rol, cînd realmente lor li se deschid larg porţile istoriei universale.

Oglindea oare gîndirea social-politică din Ţara Romînească locul acestei ţări în ansamblul politic general? Reflecta ea realitatea în toată complexitatea ei? Ţinea sau nu pasul cu dezvoltarea gîndirii pe plan general-european? — Iată întrebări care-şi aşteaptă răspunsul şi la care, într-o mică măsură, căutăm să răspundem în această comunicare cu caracter foarte limitat.

Pornind de la faptul — în general neglijat în studiile consacrate cercetării luptei de clasă — că există o strînsă legătură între istoria luptei de clasă şi dezvoltarea gîndirii social-politice, vom căuta să arătăm dacă şi în ce măsură răscoala condusă de Gh. Doja şi urmările ei în ceea ce priveşte evoluţia raporturilor feudale şi dezvoltarea gîndirii social-

[1] Comunicare prezentată în sesiunea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din 13—14 august 1964.

[2] Conţinutul documentelor, redat în formule stereotipe, priveşte mai mult schimbări în stăpînirea funciară, relaţiile între stăpînii feudali şi ţărani.

[3] În ultima vreme, un important studiu de sinteză cu privire la evoluţia gîndirii politice romîneşti în evul mediu a fost scris de E. Stănescu (Cf. Eugen Stănescu, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen Âge, Nouvelles études d'histoire*, II, Publiées à l'occasion du XI-e Congrès des sciences historiques, Stockholm, 1960, p. 271—304).

www.dacoromanica.ro

politice au exercitat influenţă în Ţara Romînească, în gîndirea social-politică de aici.

Prin ţelurile ei înaintate, ce vizau distrugerea sistemului iobăgist, prin amploarea acţiunilor militare, răscoala condusă de Gh. Doja — al cărei detaşament principal a acţionat în Transilvania, strîns legată în dezvoltarea ei istorică de Ţara Romînească şi Moldova — se înscrie printre cele mai mari răscoale ţărăneşti din Europa în Evul Mediu. Ea a şi avut un larg ecou în lumea europeană. În cursul desfăşurării răscoalei s-a exprimat hotărît ideea înlăturării abuzurilor, a exploatării feudale, a desfiinţării privilegiilor nobilimii, a nimicirii ei şi a împărţirii averilor în mod egal [4].

Natura revendicărilor ţărănimii şi loviturile date de ea stăpînilor feudali au creat o mare panică în rîndurile acestora. În spaima care i-a cuprins şi ca să atragă atenţia ţăranilor la ceea ce îi aşteaptă în cazul unor asemenea ridicări, stăpînii feudali au înăbuşit în mod sălbatic răscoala, au dezlănţuit o cruntă teroare asupra ţăranilor, le-au impus mari obligaţii, care au dus la ruinarea bazei economice a gospodăriilor ţărăneşti. Prin „Tripartitul" lui Werböczi s-a legiferat pe ansamblul întregului stat legarea de glie a ţăranilor, fapt ce i-a adus pe ţărani la discreţia feudalilor, ei ajungînd să fie asimilaţi juridiceşte robilor. În 1517, nobilul Bornemissa informa pe regele polon despre starea de mizerie în care se afla clasa de jos din regatul maghiar, supusă abuzurilor, bunului plac al celor puternici (*Opressi clamant: spoliati, verberati, expulsi per majores et pontentes, vidue, orphane plorant, conqueruntur, alii interficiuntur: nulla justitia, nisi omnia favoribus plena, vadunt, nisi aliter providentur*) [5]. Măsurile luate de clasa dominantă împotriva ţăranilor au dus la scăderea cointeresării lor în muncă, au făcut ca ei să nu muncească mai mult decît era nevoie pentru o existenţă mizeră, fenomenul de fugă a ţăranilor de pe moşiile feudale în căutarea în afara chiar a hotarelor ţării a unor condiţii de viaţă mai bune a căpătat amploare [6].

Situaţia creată în domeniul relaţiilor sociale după înăbuşirea răscoalei conduse de Gh. Doja a atras atenţia oamenilor de litere, a umaniştilor, care, subliniind — e drept, uneori cu rezerve — justeţea cauzei în numele căreia s-a ridicat ţărănimea, au condamnat modul bestial de reprimare a ei, a conducătorilor răsculaţilor, a lui Gh. Doja în mod special [7].

---

[4] F. Engels, *Războiul ţărănesc german*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 7, Bucureşti, Edit. politică, 1960, p. 400; M. J. Brutus, *Magyar historiaja*, Pesta, I köt., 1865, p. 385; J. Ch. Engel, *Monumenta ungrica*, Viena, 1809, p. 142; *Scriptores rerum hungaricarum*, II, Vindobona, 1746, p. 332; cf. I. Acsády, *A Magyar jobbágyság története*, Budapesta, 1950, trad. în l. rusă, Moscova, 1956, p. 12; B. Capesius, *Răscoala lui Gh. Doja în două poezii umaniste din Ardeal, Studii şi articole de istorie*, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 69.

[5] Hurmuzaki, *Doc.*, II[3], p. 254.

[6] Chiar în legea votată de dieta de la Rákos din octombrie 1514, în articolul 70 al ei, se vorbeşte de faptul că mulţi ţărani care locuiesc în apropierea graniţei trec şi se aşază în Polonia, Moldova, Moravia, Austria, căutînd să scape de obligaţii. De aceea regele se adresa acestor state cu rugămintea să nu primească colonişti pe teritoriul lor, iar dacă aceştia vin, să-i trimită înapoi (Hurmuzaki, *Doc.*, II[3], p. 211—212; I. Acsády, *op. cit.*, p. 134).

[7] Într-un studiu recent, istoricul maghiar Székely György, unul dintre cei mai buni cunoscători ai răscoalei conduse de Gh. Doja, lărgeşte cu noi date ştirile despre modul în care elementele umaniste au privit reprimarea răsculaţilor (Cf. Székely György. *Egy német humanista és az 1514. évi magyarországy megtorlás*, „Századoc", 1964, 3, p. 377—382.

www.dacoromanica.ro

Relaţiile strînse ale umaniştilor cu nobilimea sau burghezia înstărită, sprijinul primit de ei din partea acestora au făcut ca în operele lor — închinate în genere potentaţilor zilei — să se oglindească lupta între ideile influenţate de pătura stăpînitoare, pe care ei o slujeau, şi sentimentele pur omeneşti nutrite de curentul umanismului [8].

Elemente din rîndul chiar al feudalilor şi-au dat seama de consecinţele grave pentru soarta regatului maghiar ale măsurilor luate împotriva ţărănimii, ale situaţiei în care ea a fost adusă după răscoală. Gheorghe Martinuzzi, înainte de a ajunge să joace cunoscutu-i rol important la curtea regală, a atras atenţia lui I. Zapolya asupra stării desperate în care se afla ţărănimea, îndemnîndu-l să întreprindă reforme [9]. Aceasta nu atît din sentimente de umanitate, cît mai ales din interes pentru stat, care prin îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii ar fi căpătat noi forţe, şi-ar fi întărit capacitatea de apărare, absolut necesară în condiţiile în care turcii pregăteau reluarea ofensivei la Dunărea de mijloc.

Prin îndepărtarea ţărănimii de la apărarea ţării, nobilimea a pregătit prăbuşirea regatului maghiar în bălţile de la Mohaci, şi-a dovedit caracterul reacţionar al puterii ei de clasă, al orientării ei politice.

★

Pentru a răspunde la problema enunţată la începutul comunicării, dacă şi în ce măsură răscoala condusă de Gh. Doja şi urmările ei în ce priveşte raporturile feudale şi dezoltarea gîndirii social-politice au exercitat influenţă în Ţara Romînească, se impune o prezentare — fie ea şi sumară — a situaţiei din Ţara Romînească, pentru a vedea în ce măsură exista aici terenul unor posibile influenţe a evenimentelor ce se petreceau în Transilvania.

Dezvoltarea economiei de schimb în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea a făcut să crească şi în Ţara Romînească, ca şi în Transilvania, tendinţa stăpînilor feudali de a-şi spori veniturile prin extinderea domeniului, prin creşterea numărului de ţărani dependenţi şi a exploatării lor [10]. Se manifesta tendinţa feudalilor de a-şi asigura mîna de lucru, necesară valorificării domeniilor lor, prin limitarea dreptului de strămutare a ţăranilor [11]. Procesul de agravare a situaţiei ţărănimii din Ţara Romînească, deşi similar în trăsăturile lui generale cu cel din Transilvania, n-a cunoscut intensitatea şi n-a avut consecinţe atît de grave ca în Transilvania. Contradicţiile sociale mai puţin ascuţite, ca şi iminenţa pericolului otoman — turcii putînd să intervină şi să înăbuşe repede orice ridicare a ţărănimii — au făcut ca în Ţara Romînească lupta de clasă să nu cunoască amploarea unor mari răscoale ţărăneşti, de felul celei conduse de Gh. Doja, ci să se manifeste prin forme inferioare, ca :

---

[8] Interesante comentarii asupra operei lui S. Taurinus, apărută în prima sa ediţie la Viena în 1519, şi a lui I. Sommer, se găsesc la B. Capesius, *op. cit.*, p. 67—76.

[9] I. Acsády, *op. cit.*, p. 134 ; I. Sincovics, *Le servage héréditaire en Hongrie aux 16—17-e siècles*, în *La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie*, Budapesta, 1963, p. 70—71.

[10] Şt. Ştefănescu, D. Mioc, H. Chircă, *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIV—XVIII-e siècle*, „Revue roumaine d'histoire", 1962, I, p. 46.

[11] *Ibidem*, p. 47—48.

www.dacoromanica.ro

nesupunerea la lucru, neplata dărilor, fuga, pe care le surprindem documentar începînd mai ales cu al treilea deceniu al secolului al XVI-lea.

Faţă de orăşenime domnia caută să aplice cu tot mai multă fermitate principiile formulate de Vlad Ţepeş, ia măsuri de încurajare a activităţii acesteia, intervine în sprijinul ei, aplicînd represalii negustorilor străini care îi aduceau daune, limitează activitatea acestora pe teritoriul Ţării Romîneşti, încearcă în tratatele internaţionale pe care le încheie să obţină aplicarea principiului reciprocităţii în materie negustorească, să asigure negustorilor romîni pe teritoriile din afara hotarelor ţării lor acelaşi regim de care se bucurau şi negustorii străini pe teritoriul romînesc [12].

Antrenaţi în relaţiile comerciale, parte dintre feudali îşi organizează domeniile în vederea producţiei de mărfuri, realizează venituri însemnate din vînzarea de cereale, care, în condiţiile comerţului încă liber cu turcii, erau desfăcute tot mai mult la sud de Dunăre[13]. Dintre familiile care ajung să dispună de o mare putere economică şi pe baza ei să joace un important rol în viaţa politică şi culturală a Ţării Romîneşti se remarcă, în special, cea a boierilor Craioveşti. Prin bogăţia, luxul, gustul artistic şi protecţia acordată culturii, această familie poate fi comparată, păstrînd proporţiile, cu celebrele familii ale Europei din acea vreme. Ctitoria lor, mănăstirea Bistriţa, a devenit un mare focar de cultură, asemănătoare în importanţă cu mănăstirea Neamţul din Moldova. La Bistriţa s-au scris numeroase manuscrise, s-au realizat lucrări de caligrafie de o înaltă măiestrie, s-a format o şcoală de iscusiţi caligrafi. Aici şi-au găsit loc, după sfărîmarea statului sîrbesc, însemnate opere de cultură sîrbească. De aici a luminat multă vreme dincolo de Dunăre făclia culturii ce a menţinut credinţa şi, cu ea, spiritul naţional şi speranţa eliberării în viitor. După multe devastări şi pierderi, s-au mai putut păstra încă la Bistriţa 72 de manuscrise slavone, 4 greceşti, 44 romîneşti [14], alte preţioase obiecte de artă religioasă executate cu o rară fineţe de meşteri romîni sau străini (italieni, germani) covoare, stofe şi costume de provenienţă italiană : genoveză sau veneţiană [15].

Radu cel Mare, ţinînd seama de forţa pe care boierii Craioveşti o reprezentau, a căutat să-i asocieze luptei de centralizare a statului, creînd pentru ei instrumentul administrativ al marii bănii olteneşti [16]. De pe poziţia politică a unor asociaţi la conducerea directă a ţării, Craioveştii se folosesc de relaţiile pe care şi le creaseră în afara hotarelor ţării [17], caută

---

[12] *Istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 458—462.

[13] Şt. Ştefănescu, D. Mioc, H. Chircă, *op. cit.*, p. 51.

[14] N. Iorga, *Istoria bisericii romîneşti şi a vieţii religioase a romînilor*, ed. a 2-a, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 125.

[15] Gr. G. Tocilescu, *Catalogul muzeului naţional de antichităţi din Bucureşti*, Bucureşti, 1906, p. 103, 104, 111, 114, 118 şi 146. Idem, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri, schituri şi biserici din ţară*, Anal. Acad. Rom., seria a II-a, Mem. secţ. ist., t. IX, 1886—1887, Bucureşti, 1887, p. 196.

[16] *Istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 617.

[17] La sud de Dunăre ei se înrudeau cu puternice familii din Serbia, ca Brancovici şi Iacsici, sau cu însemnaţi dregători din Imperiul otoman, creştini renegaţi ; la nord de Carpaţi, în Transilvania, aveau legături strînse cu oraşele Braşov şi, mai ales, Sibiu şi prin ele cu oraşe din Ungaria şi Germania (cf. şi *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 617).

www.dacoromanica.ro

să tuteleze domnia şi aspiră chiar la tronul ţării. În 1512 ei reuşesc, în persoana lui Neagoe Basarab, să impună pe tronul Ţării Romîneşti un domn din familia lor.

Crescut ca boier într-o familie pentru care fenomenul cultural prezenta un mare interes în impunerea puterii ei şi trăind cîtva timp în preajma patriarhului Nifon, al cărui „fiu sufletesc" era socotit, avînd legături strînse cu mitropolitul Maxim şi învăţatul Macarie, Neagoe Basarab şi-a însuşit o largă cultură, specifică vremii, religioasă în primul rînd, dar nu numai religioasă [18]. Atent la schimbările petrecute în domeniul culturii pe plan general, el îşi asumă într-un moment important rolul de apărător şi susţinător al culturii sud-estului european sub forma ei religioasă a ortodoxiei. Considerîndu-se moştenitorul tradiţiilor culturale bizantine, se face cunoscut şi este recunoscut ca atare în toată lumea răsăriteană ortodoxă [19], introduce la curtea sa fastul şi ceremonia de la curtea împăraţilor bizantini. Cu mijloacele băneşti excepţionale de care dispunea familia Craioveştilor, folosind ca domn o mare parte a veniturilor ţării — manifestînd chiar risipă —, el stimulează iniţiativa de cultură care avea să dea domniei lui un fast deosebit, rareori atins de domnii Ţării Romîneşti şi în genere de monarhii lumii ortodoxe. Pătruns de un superior simţ artistic, Neagoe Basarab se înconjură de vestiţi meşteri locali sau străini, care sub supravegherea lui realizează importante opere de artă, ridică strălucite monumente, printre care capodopera arhitecturii din Ţara Romînească, biserica episcopală de la Curtea de Argeş [20].

Conform concepţiei vremii despre cîrmuirea statului, Neagoe Basarab trăieşte în convingerea, pe care o va fixa şi în scris, că domnii sînt aleşii lui Dumnezeu, sînt expresia voinţei divine [21].

Manifestînd o mare capacitate de înţelegere a problemelor politice internaţionale, dîndu-şi seama de importanţa factorului diplomatic în realizarea obiectivelor politice, Neagoe Basarab îşi creează din elemente locale sau străine un aparat diplomatic bine instruit [22], la nivelul diploma-

---

[18] N. Iorga, *Istoria bisericii romîneşti*, p. 138—139; Al. Lapedatu, *Neagoe vodă*, în *Miscelanee*, Bucureşti, 1925, p. 18; I. D. Sandu, *Neagoe Basarab, apărător şi sprijinitor al ortodoxiei*, Sibiu, 1938, p. 11.

[19] Este semnificativ în această privinţă faptul că în 1518 Neagoe este solicitat şi, la îndemnul lui, are loc un consiliu al egumenilor şi delegaţilor tuturor mănăstirilor de la Muntele Athos, pentru a pune capăt litigiului de frontieră dintre m-rile Kutlumus şi Pantocrator (P. Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris, 1946, p. 166—169).

[20] Despre aceasta, Paul din Alep spunea că auzise „de la nişte neguţători greci, ce făceau comerţ în ţara Francilor şi la Veneţia, că acolo nu este nimic asemenea ei" (Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în Ţările Romîne, 1653—1658*, ed. Emilia Cioran, Bucureşti, 1900, p. 139).

[21] I. D. Sandu, *op. cit.*, p. 12.

[22] Spre deosebire de afacerile private ale domniei, pentru care erau trimişi şi negustori sau boieri — documentele privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Transilvania păstrează numele multora dintre ei —, în misiuni diplomatice erau trimişi numai ştiutori de carte, oameni de cultură, pricepuţi în arta cuvîntului. Este cazul lui Barbul diac (S. Dragomir, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiul în secolii XV şi XVI*, Bucureşti «f.a.», p. 36) sau al lui Roman diacul, ce duce solii la regele maghiar (S. Dragomir, *op. cit.*, p. 39—40; Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 845), al raguzanului medic chirurg Hieronym Matievich, ce îndeplineşte importante misiuni în Italia, la Veneţia (N. Iorga, *Două documente din arhivele raguzane relative la un sol trimis la Veneţia de Basarab al III-lea (Neagoe)*, *Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare*

www.dacoromanica.ro

ţiei europene a vremii, desfăşoară o vastă activitate diplomatică cu scopul de a asigura ţării liniştea necesară prosperităţii ei, de a face din Ţara Românească un important factor politic în viaţa internaţională. El se arată de acord să participe şi militează chiar pentru crearea unei largi coaliţii a statelor creştine împotriva turcilor, cu condiţia însă ca, în cazul victoriei, în eventualitatea modificării hărţii politice europene, să se ţină seama de contribuţia Ţării Româneşti [23].

Pregătit din tinereţe pentru cariera armelor, însuşindu-şi ca boier pretendent la tron experienţă militară în luptele pentru ocuparea tronului, Neagoe Basarab manifestă ca domn preocupări de organizare a unei oşti puternice, devotate domniei [24]. Apreciată pe plan internaţional, oştii Ţării Româneşti ca, de altfel, şi celei moldoveneşti, i se rezerva în noiembrie 1517 un rol însemnat în planul imperial al unei proiectate cruciade împotriva turcilor [25]. În 1520, Neagoe informa pe braşoveni că, dacă va fi nevoie, va interveni în sprijinul Ungariei cu 40 000 de ostaşi călări şi pedestraşi şi că în curînd va folosi prilejul sfinţirii unei biserici pentru a aduna şi trece în revistă oastea [26].

Neagoe Basarab continuă acţiunea pe care o începuse Radu cel Mare, de îmbunătăţire a organizării aparatului central de stat în domeniul legislativ, administrativ şi fiscal [27].

În politica externă, frămîntările din Imperiul otoman, greutăţile prin care trecea puterea turcească i-au dat posibilitatea lui Neagoe Basarab să realizeze o politică de echilibru între turci şi creştini.

Legături strînse a întreţinut Neagoe Basarab nu numai cu oraşele cetăţi din Transilvania [28], dar şi cu puterea centrală a statului maghiar, cu regele maghiar, de care se apropie încă de la începutul domniei. Între cei doi monarhi s-au stabilit relaţii de încredere, de sprijin reciproc şi ele n-au fost tulburate în tot timpul domniei lui Neagoe. În 1517, în schimbul omagiului de fidelitate pe care l-a depus, Neagoe a obţinut din partea re-

---

din Iaşi, t. IX, 1898, p. 67), al lui Antoniu Paicalas trimis la Roma, la papa Leon al X-lea (Hurmuzaki, *Doc.*, II[3], p. 307—309). În 1517, Hieronym Matievich oferea ca dar dogelui Veneţiei Leonardo Laredano din partea lui Neagoe Basarab un cal în valoare de 20 de ducaţi (N. Iorga, *op. cit.*, p. 67). În 1518 el era ridicat de doge la rangul de cavaler „atît pentru amiciţia şi bunăvoinţă ce ne uneşte strîns cu însuşi domnul vodă — arăta dogele —, precum şi pentru demnitatea personală a zisului ambasador" (Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 45; *Arhiva istorică a Romîniei*, t. II, 1865, p. 69—70).

[23] Hurmuzaki, *Doc.*, II[3], p. 307—309.

[24] În acest sens este o deplină concordanţă între prevederile din *Învăţături* privind răsplata ostaşilor şi datele cuprinse în documentele de cancelarie din vremea lui Neagoe Basarab (cf. *Învăţăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său, Teodosie. Versiunea slavă*, în *Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI*, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 294; *Doc. priv. ist. Romîniei, B., Ţara Romînească*, veacul XVI, vol. I, p. 97, 119, 122).

[25] Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 1.

[26] Hurmuzaki, *Doc.*, IV, p. 243; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 180—181.

[27] Cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 623.

[28] În 1512 curînd după ocuparea tronului, Neagoe Basarab se adresa sibienilor, exprimîndu-şi dorinţa de a trăi cu ei în pace, precum au trăit şi Craioveştii, unchii săi (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 221). Într-o scrisoare de mai tîrziu el le scria despre bunele relaţii pe care le-a stabilit cu braşovenii (S. Dragomir, *op. cit.*, p. 33).

www.dacoromanica.ro

gelui Ludovic domeniul Geoagiului din Hunedoara, pe care l-a stăpînit prin oamenii lui pînă la sfîrşitul vieţii, cînd a revenit, conform actului de donaţie, fiului său, Teodosie [29].

În 1519, în tratatul de pace pe care îl încheia cu sultanul Selim, regele Ludovic al II-lea ţinea să fie incluse şi Ţara Romînească şi Moldova, prevăzîndu-se ca obligaţiile lor faţă de Poartă să fie cele stabilite, fără să li se impună altele [30].

În 1520, între Neagoe Basarab şi I. Zapolya, voievodul Transilvaniei, s-a încheiat convenţia pentru fixarea graniţei între Ţara Romînească şi Transilvania de la apa Oltului şi pînă la cea a Dunării, la Orşova [31].

★

Informaţiile negustorilor, ale agenţilor diplomatici, contactul strîns cu conducerea oraşelor din Transilvania şi cu regele maghiar, stăpînirea directă a unui întins domeniu în Transilvania i-au înlesnit, desigur, lui Neagoe cunoaşterea realităţilor din Transilvania şi Ungaria, măcinate de puternice contradicţii interne, care au născut în vremea lui marea răscoală condusă de Gh. Doja şi pregăteau prăbuşirea regatului maghiar. Cunoaşterea realităţilor din Transilvania şi Ungaria, precum şi a ideilor puse în circulaţie de elementele înaintate cu privire la realizarea unor reforme ale statului maghiar în vederea întăririi lui i-au dat de gîndit lui Neagoe, conducător de stat, l-au frămîntat, au exercitat influenţă asupra politicii lui interne, asupra gîndirii lui politice.

Scriitor şi filozof, Neagoe Basarab nu numai că a încurajat fenomenul cultural, dar a şi lăsat scrieri proprii, care, pe lîngă părţi compilate, cuprind şi idei noi, originale, ce vădesc o gîndire proprie şi un strălucit talent literar. Din unele informaţii, se pare că Neagoe şi-ar fi descris pe larg într-o lucrare viaţa şi activitatea sa ca domn. Depusă la mitropolia ţării, această lucrare cu caracter autobiografic nu s-a mai găsit [32]. S-a păstrat în schimb o altă lucrare a sa, nici ea în formă originală, ci într-o copie din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi două traduceri, greacă (sec. al XVI-lea) şi romînească (sec. al XVII-lea) : *Învăţăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său, Teodosie*" [33]. Elemente ale politicii bizantine, însuşite de Neagoe prin lectura sa largă, sînt completate în *Învăţături* cu concluziile experienţei sale politice de o viaţă, ţinînd, desigur, seama de principiile politice contemporane vremii sale. În partea lor originală, *Învăţăturile* constituie prima afirmare scrisă mai largă de gîndire politică

---

[29] A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 112—113.

[30] Hurmuzaki, *Doc.*, II[1], p. 29; II[3], p. 305.

[31] Hurmuzaki, *Doc.*, II[3], p. 334—337.

[32] *Istoria Ţării Romîneşti. 1290—1690. Letopiseţul cantacuzinesc*, ediţie critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu. Bucureşti, 1960, p. 205; B. P. Hasdeu, *Cuvente den betrani*, t. II, Bucureşti, 1879, p. 768. Nu este exclus, totuşi, aşa cum îmi sugera Dan Zamfirescu, ca această lucrare menţionată de cronică să nu fie altceva decît *Viaţa lui Nifon* scrisă din îndemnul lui Neagoe şi care este în acelaşi timp şi „viaţa" lui, istoria personalităţii, a operei lui ca domn de cel mai înalt prestigiu în lumea creştină ortodoxă.

[33] *Învăţăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său, Teodosie*, versiunea slavă, ed. P. P. Panaitescu, p. 214—316.

www.dacoromanica.ro

romînească, prima consemnare cu oarecare detalii a principiilor diplomaţiei romîneşti.

Se ştie că în jurul *Învăţăturilor* s-au purtat în vechea noastră istoriografie îndelungate discuţii şi ele au fost reluate recent [34]. În centrul discuţiei a fost şi este problema paternităţii şi a perioadei în care a fost scrisă această lucrare. Fără să intrăm în discuţie detaliată asupra acestor probleme, considerăm că confruntarea ştirilor din *Învăţături* cu date din alte izvoare, studiul instituţiilor şi al terminologiei lor, principiile politice şi diplomatice formulate în *Învăţături* pledează mai mult în sprijinul tezei că *Învăţăturile* în elementele lor laice principale sînt contemporane domniei lui Neagoe şi scrise de el [35].

De altfel, părerile participanţilor la discuţia din ultima vreme nu sînt atît de diferite, încît să nu se poată ajunge la acelaşi punct de vedere. Nepăstrîndu-se în forma lor originală, ci într-o copie mai tîrzie sau traduceri, greacă şi romînească, *Învăţăturile* cuprind, cum e şi firesc, elemente din perioade diferite : există elemente originale, contemporane domniei lui Neagoe, sînt apoi interpolări de mai tîrziu, din perioada copierii originalului, se întîlnesc de asemenea elemente adăugate lucrării în perioada traducerii ei în limba romînă. După accentul pe care l-au pus pe o categorie sau alta de elemente, cercetătorii problemei au fixat şi perioada scrierii lucrării. Este foarte probabil că soarta lucrării a fost cea schiţată de I. C. Chiţimia şi care i se pare şi prof. P.P. Panaitescu [36] „mai plauzibilă ca ipoteză" decît alte păreri emise. „Scrisă de Neagoe într-o formă restrînsă, lucrarea a fost — după I.C. Chiţimia — augmentată ulterior de interpolatori religioşi cu noi pasaje şi capitole" [37]. Adăugirile, ca şi intervenţiile în textul originar prin introducerea de elemente specifice vremii în care s-au făcut asemenea operaţii, dau în unele cazuri conţinutului un caracter contradictoriu, ce a dus şi duce în derută pe cercetători.

În sprijinul tezei că *Învăţăturile* aparţin, măcar în conţinutul lor laic esenţial, lui Neagoe este de adus, fără îndoială, faptul — sugestiv el însuşi —, că în secolul al XVII-lea, cînd s-a trecut la traducerea lucrării în limba romînă, manuscrisul *Învăţăturilor* după care s-a făcut traducerea era la un loc cu *Viaţa lui Nifon*, lucrare scrisă de Gavril Protul la îndemnul lui Neagoe Basarab. Este limpede că aceste lucrări erau considerate de contemporanii traducerii lor ca fiind creaţii ale aceleiaşi perioade, domnia

---

[34] I. C. Chiţimia, *Consideraţii despre „Învăţăturile lui Neagoe Basarab"*, *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 309—339; Dan Zamfirescu, *Învăţăturile lui Neagoe, Problema autenticităţii*, *ibidem*, p. 341—401 ; P. P. Panaitescu, *Învăţăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, *ibidem*, p. 403—424.

[35] Cît priveşte părţile pe care critica izvoarelor le dovedeşte împrumutate din diferite scrieri (în special *Vechiul testament* şi *Panegiricul Împăratului Constantin* de Eftimie al Tîrnovei, în prima parte, şi Pseudo-Ioan Gură de Aur (Simion Monahul), în partea a II-a) ele se îmbină adesea atît de organic cu simburele original al operei, încît un bun cunoscător al problemei, cum este D. Zamfirescu, socoteşte că de multe ori este destul de greu de deosebit ceea ce aparţinea formei iniţiale şi ce a putut fi adăugat ulterior.

[36] Prof. P. P. Panaitescu este principalul susţinător actual al părerii că *Învăţăturile* nu-i aparţin lui Neagoe Basarab şi că sînt scrise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 418).

[37] I. C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 338.

www.dacoromanica.ro

lui Neagoe Basarab. Nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că traducerea acestor lucrări în limba romînă s-a făcut din îndemnul lui Matei Basarab, el însuşi din familia Craioveştilor şi considerîndu-se continuatorul pe plan cultural şi politic al operei lor. Nu întîmplător, el a luat măsuri să fie restaurate şi înzestrate cu noi moşii în special ctitoriile predecesorilor din familia lui.

Preocupările pentru fenomenul cultural manifestate de Neagoe Basarab, întîlnite şi la Matei Basarab, vor fi reluate la sfîrşitul veacului al XVII-lea de Constantin Brîncoveanu, descendent şi el din Craioveşti, în vremea căruia cultura medievală din Ţara Romînească cunoaşte apogeul ei.

★

Susţinînd că *Învăţăturile* aparţin în conţinutul lor laic esenţial lui Neagoe Basarab [38], că ele oglindesc gîndirea lui politică, considerăm că unele elemente din *Învăţături* reflectă poziţia lui Neagoe faţă de evenimentele din Transilvania şi Ungaria contemporane lui, în primul rînd faţă de răscoala condusă de Gh . Doja şi de urmările ei.

Dan Zamfirescu a formulat pentru prima dată, credem, ipoteza că atitudinea autorului *Învăţăturilor* de condamnare în general a răscoalei împotriva stăpînilor — manifestată cu vehemenţă în comentariul *Panegiricului lui Constantin cel Mare*, pe care el îl socoteşte ca aparţinînd textului original redactat de Neagoe—este de pus în legătură cu ecourile pe care le-ar fi avut în Ţara Romînească răscoala condusă de Gh. Doja. „Nu trebuie să uităm de altfel, — scrie D. Zamfirescu — nici faptul că *Învăţăturile* s-au scris puţină vreme după răscoala iobagilor din Transilvania (1514), ale cărei ecouri trebuie să fi fost puternice peste munţi. Cred că numai aşa se explică de ce este condamnată în general răscoala împotriva stăpînilor şi printre cei care s-ar putea răscula sînt pomeniţi ţăranii" [39]. Pînă acum, documentar, nu se surprind în vremea lui Neagoe Basarab mişcări ţărăneşti în Ţara Romînească care ar putea fi puse în legătură cu răscoala condusă de Gh. Doja, deşi nu este exclus să fi existat, fără să fi îmbrăcat însă aspectul unor mari răscoale. Poziţia lui Neagoe de condamnare a răscoalei împotriva stăpînilor poate să privească şi anumite cazuri concrete de răscoale ţărăneşti din Ţara Romînească, dar nu neapărat numai asemenea cazuri — care deocamdată nu se ştie că au existat — au putut determina poziţia domnului. Sub puternica impresie pe care fenomenul din Transilvania, răscoala lui Gh. Doja, a produs-o asupra sa, Neagoe, ca feudal, ca exponent şi apărător al intereselor feudalilor, a simţit nevoia să consacre în *Învăţături* un paragraf special, în care, ţinînd seama de specificul şi rostul lucrării, a căutat să teoretizeze această problemă. El condamnă în genere pe cei ce se răscoală împotriva stăpînilor, aminteşte printre ei şi pe ţărani şi face aluzie — deşi în termeni teologici — la represiunile cumplite ce-i aşteaptă pe răsculaţi: „Pentr-aceia, nimeni să nu îndrăznească, nici slujitoriu, nici ţăran, nici nimeni să-şi ridice firea şi gîndul;

[38] Cf. şi N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 139—140.
[39] D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 359.

www.dacoromanica.ro

cu meşteşug hiclean, dintru îndemnarea diavolului, spre împăratul şi spre domnul şi stăpînul lor, că cel ce se va ispiti a-şi ridica mîna asupra stăpînului său fără dreptate şi asupra domnului său carele iaste îngăduitoriu şi unsul lui Hristos-Dumnezeu, acela cu adevărat, de pripă îşi va aduce mînia lui Dumnezeu cea dreaptă spre nedreptul lui cap, şi urgia Dumnezeului celui viu se va pogorî spre dînsul "[40].

Din *Învăţături* se vede, şi date din alte izvoare confirmă, că Neagoe ca domn a sprijinit prin excelenţă clasa dominantă, în special acele elemente ale ei, „slugile domneşti", care-i erau devotate [41]. Totodată însă, urmărind să întărească oastea, Neagoe Basarab, întocmai ca Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare, a dus — deşi nu cu aceeaşi consecvenţă şi amploare — şi o politică de sprijinire a ţărănimii libere şi micii boierimi [42]. Caracteristic însă domniei lui nu este atît sprijinul categoriilor neprivilegiate, cît mai ales al marilor feudali, care, întocmai ca şi domnul, îşi extind stăpînirile în dauna loturilor ţărăneşti. „El a robit — cum just remarca N. Bălcescu — o mare parte a ţării mănăstirilor" şi o mare parte a acestora mănăstirilor străine, greceşti în special [43]. Această împrejurare a atras tot mai mult pe greci în ţările romîne, a făcut ca uriaşele averi ale mănăstirilor să intre în mare parte în mîinile călugărilor străini [44].

Zguduit de desfăşurarea evenimentelor din Transilvania, dîndu-şi seama de creşterea contradicţiilor sociale din Ţara Romînească şi influenţat, poate, de gîndirea înaintată din provincia-soră de peste munţi, Neagoe Basarab arată în *Învăţături* că sursa veniturilor domniei, ca de altfel în genere ale clasei dominante, constă din deposedarea ţărănimii şi exploatarea ei şi că procesul de creştere a veniturilor stăpînilor e de natură să împiedice pacea şi liniştea în ţară, provocînd împotrivirea şi lupta ţărănimii. El formulează principiile social-politice a căror aplicare ar evita zguduirile sociale, ar asigura pacea. Sub formă de sfaturi, în capitolul „despre milostenie şi pace" Neagoe Basarab comunica aceste principii fiului său, urmaş în domnie. „ *Astfel iarăşi socoteşte şi orînduieşte ţara ta, încît* — se scrie în „Învăţături" — *să faci ca să aibă şi aceia îndreptare şi linişte şi pace în zilele tale. Căci în aceste zile din urmă în care am ajuns noi, oamenii nu prea ascultă cuvînt bun şi dulce,ci doresc întotdeauna avere deşartă. De aceea, precum ai luat averea de la ţărani, aşa se cuvine să le o şi dai lor, pentru ca să le faci pace*" (тажє пакы съмотри и оу҃реди землн твоєи, како да сътвориши да имажть и wны исправлєнїє и съмирєнїє и покон въ денїи твож, понєжє въ сїє дъни послѣдныж иѯ же постигохом мы, людїе не велми послоушажть слово благо и сладко, нж желажт въсєгда въ лжкавая иманїа. тѣмже такоже възимаеши иманїа wт хорѣнь, сице подобаєт да го даваши иѯ, радї да имъ сътвориши покон) [45]

---

[40] *Învăţăturile lui Neagoe vodă* (*Basarab*) *către fiul său Teodosie*, cu o prefaţă de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910, p. 86; un comentariu larg al textului la D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 358—359.

[41] *Învăţăturile*, p. 298; *Doc. priv. ist. Romîniei, B*, veac. XVI, vol. I, p. 123.

[42] *Învăţăturile*, p. 301; *Doc. priv. ist. Romîniei, B*, veac. XVI, vol. I, p. 108.

[43] N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1953, p. 17.

[44] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. IV, p. 183—184.

[45] *Învăţăturile*, p. 248 (text slav), p. 299 (text. rom.). Cu unele modificări, textul în esenţa lui se păstrează şi în versiunea grecească a *Învăţăturilor*: „... Şi iarăşi din aceasta chiver-

www.dacoromanica.ro

Invocînd mai departe cuvintele din *Biblie* „fericiți cei milostivi, că aceia vor fi miluiți", domnul îndemna la facerea de milostenii („mai bine să dai decît să iei, decît să aduni avere și tezaure"), se întreba și găsea că este mai bine „să împărțim averea noastră săracilor" decît „să zăcem în întunerecul cel încuiat, ca să nu ieșim niciodată noi din propria noastră voie"[46].

Provin oare aceste principii — așa cum am înclina să credem la o privire superficială — numai din sentimentele de umanitate ale unui domn îndoctrinat cu precepte religioase sau altul este mobilul lor? Pe măsură ce cunoaștem mai mult și mai profund domnia lui Neagoe, constatăm că în fața intereselor politice preceptele religioase erau călcate în picioare fără prea multe scrupule. Fațada religioasă avea ca scop adesea să învăluie cu „aureola grației divine" fapte generate de interese politice imediate. Neagoe Basarab, preconizînd în *Învățături* — împotriva a ceea ce practica el însuși — necesitatea de a lise da țăranilor averea luată, făcea aceasta pentru că își dădea seama că în acele împrejurări apărarea micii proprietăți țărănești era singura soluție de a evita un cataclism social, de a asigura „pacea" în țară și tăria statului.

Era concluzia care i se impunea lui Neagoe Basarab, conducător de stat și om de cultură, din experiența evenimentelor ultimilor ani din Transilvania și Ungaria și, desigur, de cursul raporturilor agrare din Țara Romînească, care va duce spre sfîrșitul secolului al XVI-lea la ceea ce N. Iorga numea plastic, „tragedia micii proprietăți". Poziția lui Neagoe Basarab era apropiată — așa cum am avut prilejul s-o spunem — de poziția elementelor înaintate din regatul maghiar care atrăgeau atenția conducerii centrale de stat că robia țăranilor pregătește calea — așa cum s-a și întîmplat — prăbușirii independenței statului maghiar.

Rezultate din reflecții personale sau din influența pe care a exercitat-o asupra lui Neagoe Basarab contactul cu gîndirea înaintată a vremii, principiile social-politice formulate de domnul Țării Romînești se plasează — cu toate limitele lor de clasă — pe pozițiile avansate ale timpului, vădesc și în această privință, ca și în altele, capacitatea lui de a pătrunde, de a înțelege mersul evenimentelor, de a ține pasul cu dezvoltarea gîndirii contemporane lui.

---

nisiți poporul vostru, și împăcați-l, și-l îndreptați. *Căci în timpul de față în care am ajuns*, oamenii nu se îndestulează numai la cuvinte plăcute și pline de îngrijire, ci mai mult să ia ceva bani și să fie odihniți. Și precum aduni din norodul tău vistieria locului tău, așa iarăși dator ești să o cheltuiești pentru conducerea și pacea poporului tău. Și dacă rămîne ceva din vistieria ta, nu te opresc să dai săracilor milostenie, ci, cît poți, dă" (V. Grecu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, domnul Țării Romînești (1512—1521)*, versiunea grecească, București, 1942, p. 168—169). În versiunea romînească dispare aluzia la contemporaneitate, principiile social-politice, ale domnului fiind redate la modul general: „Iar de-ți va mai prisosi venit din venitul domniei acel venit să nu gîndești că este cîștigat de tine, ci iar l-ai luat de la săraci și de la ceia ce sînt supt biruința ta, care i-a dat Dumnezeu supt mîna ta. Pentru aceea, să socotești și să poftești țara ta ca să aibă și aceia dreptate și pace, cu odihnă în zilele tale. Drept aceea, cum o luați de la săraci, așa se cade să o și dați pentru dînșii și să li faceți odihnă și pace. (*Învățăturile lui Neagoe Vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, ed. N. Iorga, p. 235). Faptul în sine este semnificativ pentru a arăta felul în care în decursul timpului, prin copiere și traducere, textul original a putut să fie modificat, pierzîndu-și în parte elementele concrete, care sub puternica influență a bisericii au fost transformate în precepte cu caracter general.

[46] *Învățăturile*, ed. P. P. Panaitescu, p. 299.

www.dacoromanica.ro

Dacă *domnul* rămîne nestrămutat în limitele gîndirii și poziției sale de clasă, aruncînd fulgere pline de mînie asupra oricărei încercări a țăranilor de a-și face singuri dreptate împotriva feudalilor, *scriitorul și cugetătorul politic și social* de seamă care a fost Neagoe Basarab reușește să depășească pe alocuri aceste limite și să reflecte în opera sa realitatea epocii, să o înțeleagă — fie și parțial sau deformat — , preconizînd soluții de îndreptare.

În acest fel, cultura românească se face, prin *Învățăturile* sale, ecoul unora dintre cele mai înaintate idei ale vremii, iar opera însăși cîștigă față de creația similară din răsăritul și apusul Europei o tematică originală de cel mai mare interes.

www.dacoromanica.ro

TRATATUL DE LA LUBLAU (15 MARTIE 1412) ŞI SITUAŢIA INTERNAŢIONALĂ A MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XV-LEA

DE

F. CONSTANTINIU şi Ş. PAPACOSTEA

Aflate în vecinătatea unor puternice state feudale — Ungaria, Polonia şi Imperiul otoman — a căror politică de expansiune le ameninţa integritatea şi independenţa, Ţara Romînească şi Moldova au fost permanent în situaţia de a se apăra atît pe calea armelor cît şi prin mijloace politice şi diplomatice. Studiul de faţă îşi propune să analizeze, în lumina unor ştiri documentare noi, unul dintre cele mai însemnate şi mai discutate momente ale istoriei diplomatice a Moldovei la începutul veacului al XV-lea, tratatul de la Lublau.

*

Îndelungatul conflict dintre statul polon şi Ordinul teutonic — care prin proporţiile luate la începutul secolului al XV-lea s-a repercutat pe întreaga arie a Europei răsăritene, punînd în lumină principalele direcţii de politică externă a statelor din această zonă a continentului — a intrat într-o fază decisivă în urma marii bătălii de la Grünwald (15 iulie 1410).

Statul polon era ameninţat nu numai de a rămîne cu totul izolat de mare prin amploarea luată de politica de expansiune a ordinului, dar şi de a vedea constituită, în imediata sa vecinătate, o mare forţă militară care îi putea pune în primejdie însăşi existenţa. Reacţia polonă în cursul veacului al XV-lea a reuşit să înlăture această primejdie şi să reducă simţitor, într-un interval de cîteva decenii (1410—1466), întinderea teritorială a stăpînirilor ordinului şi, concomitent, însemnătatea sa militară şi politică [1].

[1] Rezultatele cercetărilor recente ale istoriografiei polone privind istoria Ordinului teutonic sînt amplu prezentate de M. Biskup, *Polish Research Work on the History of the Teutonic Order State Organization in Prussia (1945—1959)*, în *Acta Poloniae Historica*, III, 1960,

www.dacoromanica.ro

Elementul decisiv care a îngăduit reorientarea politicii polone — la începutul veacului al XV-lea — în direcţia opririi expansiunii Ordinului teutonic l-a constituit apropierea polonă-lituană, încununată în anul 1401 la Vilna şi Radom prin înţelegerea dintre regele Vladislav Iaghello şi marele cneaz al Lituaniei, Vitold [2]. Asigurată de concursul lituan, Polonia putea relua acum, în condiţii mult mai favorabile, lupta împotriva ordinului, pe care fusese silită să o abandoneze la mijlocul veacului al XIV-lea (acordul de la Kalisz, 1343).

În deceniul care a urmat acordului de la Vilna, conflictul, aflat pînă atunci în stare latentă, s-a precipitat, iar forţele angajate s-au confruntat într-un şir de lupte, dintre care cea de la Grünwald avea să marcheze începutul declinului Ordinului teutonic.

Intervenţia în acest conflict a lui Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, devenit în mai 1410 şi rege roman, cu perspectiva unei apropiate dobîndiri a coroanei imperiale, a extins sfera conflictului şi a obligat toate statele din Europa răsăriteană, legate direct sau indirect de principalii antagonişti, să-şi fixeze atitudinea.

Ca urmare a tratatului încheiat în decembrie 1409 între regele Ungariei şi Ordinul teutonic [3] şi confirmat la 31 martie 1410, Polonia se afla în primejdia de a fi silită să lupte pe două fronturi. Pentru a neutraliza efectele acestui tratat şi a evita primejdia reprezentată de eventualitatea unei intervenţii ungare, regele Vladislav al Poloniei a intrat în legături cu toţi cei ameninţaţi de politica de expansiune a lui Sigismund, în scopul de a organiza o acţiune militară comună împotriva acestuia. Veneţia, arhiducii Ernest şi Friedrich de Austria[4], Ţara Romînească şi Moldova s-au înţeles rînd pe rînd cu Vladislav pentru a acţiona în comun împotriva regelui Ungariei [5].

Succesul de mare răsunet dobîndit la Grünwald de poloni şi de aliaţii lor nu a putut fi desăvîrşit din punct de vedere militar şi exploatat din punct de vedere politic. Curînd după lupta de la Grünwald, între Vladislav şi Vitold s-au manifestat puternice divergenţe, care lipseau Po-

---

p. 89—113; pentru cea mai recentă interpretare a politicii de expansiune a ordinului, datorită lui M. Hellmann, vezi prezentarea istoricului polon K. Gorski, *L'Ordre Teutonique: un nouveau point de vue*, în „*Revue historique*", LXXXVII, 1963, t. 230, p. 285—294.

[2] Pentru clauzele acordului, vezi *Historia Polski*, vol. I, partea 1, Varşovia, 1957, p. 570.

[3] W. Hubatsch şi E. Joachim, *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum 1198—1525*, vol. I, 1, Göttingen, 1948, p. 69, nr. 1 179 şi p. 74, nr. 1 262; cf. St. M. Kuczynski, *Wielka wojna z zakonem krzyzackim w latach 1409—1411*, Varşovia, 1960, p. 153—154.

[4] Pentru tratativele cu Veneţia şi arhiducii austrieci, vezi A. Steinwenter, *Beiträge zur Geschichte der Leopoldiner*, în *Archiv für Österreichische Geschichte*, LVIII, 1879, p. 391—508; H. Heimpel, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds (über den Cod. Pal. 701 der Vatikanischen Bibliothek)*, în *Archiv für Urkundenforschung*, XII, 1931, 1, p. 132—133.

[5] Necesitatea de a obţine concursul militar al Ţării Romîneşti şi Moldovei, în eventualitatea unui atac din partea regelui Ungariei, se află la originea tratatelor încheiate de Polonia la 17 mai 1411 cu Ţara Romînească, *Hurmuzaki*, I, 2, p. 472—473, şi la 25 mai 1411 cu Moldova, M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 637—639. Pentru semnificaţia acestor tratate şi în genere pentru politica Poloniei în sud-estul Europei în această perioadă, vezi B. Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcyi antytureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Bialogrodu 1484*, Liov, 1930, p. 30—38.

www.dacoromanica.ro

lonia de concursul militar lituan. Acţiunile politice întreprinse de marele cneaz — în primul rînd negocierile cu Sigismund — vădeau tendinţele sale de afirmare a Lituaniei ca factor politic independent [6] şi diminuau eficacitatea sistemului de alianţe realizat de Polonia. În aceste condiţii, respectarea de către Sigismund a tratatului de alianţă cu cavalerii teutoni şi declanşarea ostilităţilor militare împotriva Poloniei făceau şi mai primejdioasă perspectiva unui conflict de mari proporţii cu imperiul. De altminteri, sprijinul militar acordat ordinului de Sigismund şi efortul întreprins de cavalerii teutoni de a-şi reconstitui efectivele nimicite la Grünwald au împiedicat Polonia să dobîndească o victorie decisivă şi să lichideze primejdia teutonă.

În aceste împrejurări dificile, soluţia negocierii şi a compromisului cu Sigismund s-a impus Poloniei ca singurul mijloc de a asigura avantajele, de altminteri minore, ale păcii încheiate cu Ordinul teutonic la Toruń (1 februarie 1411). Lui Sigismund, angajat în numeroase conflicte şi încărcat de preocupările multiple care decurgeau din varietatea titlurilor şi a stăpînirilor acumulate, soluţia compromisului i se impunea de asemenea cu necesitate, cu atît mai mult cu cît instrumentul tradiţional al politicii imperiale împotriva Poloniei — Ordinul teutonic — îşi pierduse mult din valoarea militară, ca urmare a bătăliei de la Grünwald. Convergenţa acestor două tendinţe de conciliere şi compromis s-a concretizat în tratativele desfăşurate în cursul anului 1412 la Lublau şi Buda, în cursul cărora au fost adoptate hotărîri privind întregul spaţiu sud-est european.

Acordul de la Lublau şi îndeosebi clauzele sale privitoare la Moldova — dată fiind deosebita lor însemnătate — au fost în repetate rînduri menţionate şi discutate de istoricii noştri [7]. Firește că înţelegerea deplină a semnificaţiei acestui act pentru istoria Moldovei la începutul veacului al XV-lea nu se poate realiza decît în cadrul larg al evoluţiei relaţiilor internaţionale din Europa răsăriteană. Reluarea discuţiei asupra acestui moment din istoria noastră medievală ni se pare utilă, cu atît mai mult cu cît informaţii documentare noi sau rămase necunoscute istoricilor noştri oferă posibilitatea aprofundării semnificaţiei tratatului din 1412.

Un document publicat cu mai bine de trei decenii în urmă, dar rămas totuşi necunoscut istoriografiei noastre, dă la iveală unele dintre antecedentele acordului de la Lublau şi pune în lumină însemnătatea deosebită pe care a avut-o reglementarea situaţiei Moldovei în cursul negocierilor preliminare desfăşurate în martie-noiembrie 1411; documentul facilitează astfel înţelegerea unora dintre aspectele mai obscure ale tratatului polono-ungar.

[6] I. B. Grekov, *Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв*, Moscova, 1963, p. 100.

[7] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, Bucureşti, p. 127; I. Minea, *Principatele romîne şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919, p. 130—132; N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. III, Bucureşti, 1937, p. 330—332; C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista Istorică Romînă", X, 1940, p. 323—324; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 324—326; idem, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „Romano-slavica", IV, 1960, p. 229—231; *Istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 219. Bibliografia străină asupra tratatului este indicată de E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15.Jahrhundert*, I, *1398—1437*, Königsberg, 1939, p. 94—95.

www.dacoromanica.ro

Într-o scrisoare adresată regelui Vladislav la sfîrşitul anului 1411, într-un moment cînd evoluţia raporturilor polono-ungare nu-şi precizase încă direcţia — reglementare paşnică sau război —, unul dintre participanţii unguri la tratativele desfăşurate cu polonii în oraşul Barthfa — negocieri cunoscute pentru prima oară din cuprinsul amintitului document — se plînge regelui polon asupra modificării radicale intervenite în atitudinea reprezentantului polon în cîteva din problemele majore în litigiu între cele două părţi. Negociatorul maghiar sublinia ca punct principal al divergenţelor care ameninţau să provoace eşecul tratativelor, schimbarea de poziţie a Poloniei în problema Moldovei. Făcînd istoricul discuţiilor desfăşurate între reprezentanţii celor două regate în cursul anului 1411, autorul scrisorii indică regelui polon motivul principal al nemulţumirii reprezentantului lui Sigismund: „Postea vero in Barthfa cum eodem Johanne ⟨negociatorul polon, n.n.⟩, conveniendo secrete inter me et ipsum condixeramus mutuo super articulis et presertim de recuperacione possessionis realis terre Moldwane vestro auxilio concurrente ad obedienciam eiusdem domini regis et s. corone Hungarie reducende, et ut cetera omnia super quibus diferencia utrimque fiebat et versabatur, tam diu, donec prefatus dominus meus rex et vos in humanis ageretis, deberent in suo statu inviolabiliter et inconcusse remanere, et ita firmatum erat conclusive inter me et ipsum Johannem, certificans me idem Johannes hoc apud vestram serenitatem efficere, et ego apud regiam maiestatem cum fratribus meis modo simili deducere ad effectum dolo absque omni" [8].

Fragmentul acesta din scrisoarea reprezentantului regelui Sigismund la tratativele cu polonii pune în lumină cîteva din hotărîrile referitoare la Moldova ale tratatului de la Lublau.

Ceea ce se cuvine subliniat în primul rînd în textul citat este faptul că reglementarea situaţiei Moldovei reprezenta la data redactării scrisorii menţionate principalul obstacol în calea încheierii cu succes a negocierilor polono-ungare. Constatarea aceasta se impune de la sine atît din faptul că în cadrul problemelor litigioase la care se referă textul, singura explicit menţionată este aceea a situaţiei Moldovei în raporturile dintre cele două regate, cît şi din însăşi formularea textului (*presertim*).

Elementul nou de cea mai mare însemnătate, care se desprinde din relatarea negociatorului maghiar, este încercarea de fixare a statutului de vasalitate a Moldovei. În faza de la Barthfa a negocierilor, Sigismund obţinuse aşadar din partea Poloniei recunoaşterea vechilor pretenţii de suzeranitate asupra Moldovei, a căror realizare o întrevedea ca o acţiune de „recuperare" („... et presertim de recuperacione possessionis realis terre Moldwane ..."). Această recuperare sau readucere a Moldovei în situaţie de *obediencia* feudală avea să fie realizată — în termenii acordului preliminar de la Barthfa — cu concursul politic şi eventual militar polon („vestro auxilio concurrente ad obedienciam eiusdem domini regis et s. corone Hungarice reducende"). Încercarea de a restaura suzeranitatea ungară asupra Moldovei a fost una din constantele politicii lui Sigismund

[8] Textul scrisorii a fost editat de H. Heimpel, *op. cit.*, p. 137—138.

www.dacoromanica.ro

în Europa răsăriteană, dar ea s-a izbit de rezistenţa activă a domnului Moldovei, Alexandru cel Bun.

Mijloacele puse în acţiune pentru realizarea acestui ţel au variat, în funcţie de conjunctura internaţională, de la acţiunea militară directă pînă la rezolvarea pe calea tratativelor diplomatice. Este cunoscut eşecul suferit de încercarea de cucerire a Moldovei în februarie 1395, prima tentativă a lui Sigismund de a dobîndi pe calea armelor stăpînirea asupra Moldovei [9]. Rezistenţa încununată de succes a Moldovei împotriva tendinţelor expansioniste ale regatului feudal maghiar l-a determinat pe Sigismund să recurgă la căi noi de realizare a proiectului său.

Deşi foarte lacunară, documentaţia cunoscută pînă acum cu privire la poziţia internaţională a Moldovei în această perioadă dă la iveală continuitatea efortului lui Sigismund de a-şi impune dominaţia la răsărit de Carpaţi. Concludente în această privinţă sînt clauzele tratatului încheiat la 31 martie 1410 între Sigismund şi reprezentanţii Ordinului teutonic, în ajunul marii încleştări de la Grünwald. Conţinutul tratatului lasă să se întrevadă formula de organizare politică şi teritorială care ar fi succedat unei eventuale victorii militare în războiul împotriva Poloniei. Potrivit clauzelor acestui tratat, ordinul recunoştea pretenţiile lui Sigismund şi se angaja ca în eventualitatea unei victorii zdrobitoare asupra Poloniei şi a cuceririi Moldovei să o „restituie" Ungariei. Cavalerii teutoni aderau aşadar la punctul de vedere al regelui Sigismund potrivit căruia Moldova şi celelalte regiuni care fuseseră „înstrăinate, ocupate şi uzurpate" de Polonia urmau să revină Ungariei [10].

Victoria de la Grünwald a spulberat însă posibilitatea unei restabiliri a suzeranităţii ungare cu sprijinul militar al teutonilor. Faptul că Polonia nu a putut fi eliminată ca factor politic şi militar din răsăritul Europei, ci, dimpotrivă, şi-a consolidat poziţia l-a constrîns pe Sigismund să caute o altă soluţie în privinţa Moldovei, în funcţie de noul raport de forţe. Întrucît ordinul încetase de a mai constitui un instrument militar apt să-i asigure o victorie decisivă împotriva Poloniei, iar programul său politic în Europa de răsărit nu mai putea fi realizat decît în înţelegere cu regatul vecin, Sigismund s-a decis să negocieze.

Soluţia adoptată la Lublau de cei doi monarhi a fost expresia imposibilităţii de fapt în care se aflau ambele părţi de a-şi impune punctul de vedere în problema Moldovei. Dacă Sigismund nu mai contesta suzeranitatea polonă asupra Moldovei, el reuşea totuşi să impună în tratat o clauză care îi asigura concursul militar al Moldovei în eventualitatea

---

[9] *Istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 356—358. În lipsa unei probe documentare concludente, pare puţin probabilă ipoteza emisă de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 273—274, potrivit căreia la întrevederea de la Stara Wies din 1397, Sigismund ar fi renunţat în favoarea Poloniei la pretenţiile sale asupra Moldovei.

[10] „Terrae Russie, Podolie et Moldavie, que volgari nomine minor Walachia nominatur, vel alie infidelium terre aut bona ab ipso regno Hungarie alienata aut per dictum regem ac regnum Polonie occupata et usurpata...", în *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. XII (*Codex epistolaris saeculi XV*), 2, Cracovia, 1891, p. 35—36; cf. Şt. Ştefănescu, *Participarea romînilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în „Studii", XIV, 1961, nr. 1, p. 17.

www.dacoromanica.ro

unui conflict cu turcii, asigurîndu-şi astfel, din partea Poloniei, recunoaşterea unui drept asupra ţării vecine.

Nu s-a relevat în istoriografia noastră situaţia puţin obişnuită creată Moldovei prin acest tratat secret, în raport cu normele relaţiilor internaţionale feudale. Într-adevăr, regele Ungariei era silit să renunţe la exercitarea directă a pretenţiilor sale de suzeran faţă de domnul Moldovei: relaţiile de vasalitate ale acestuia din urmă faţă de regele Poloniei erau recunoscute prin amintitul tratat. Ceea ce pare însă ciudat la prima vedere — şi constituie o caracteristică a acestui act de drept internaţional feudal — este faptul că, deşi lipsit de baza juridică a titlurilor sale de suzeranitate asupra Moldovei, Sigismund era totuşi beneficiarul îndatoririlor vasalice ale domnului Moldovei faţă de coroana Poloniei. Este evident că avem de-a face cu un caz *sui generis* de pluralitate a îndatoririlor vasalice, de tipul acelora pe care dreptul feudal apusean le rezolva prin fixarea primatului unuia dintre contractele vasalice — aşa-numitul *homagium ligium* [11]. În Europa apuseană recunoaşterea mai multor suzerani de către acelaşi vasal a fost provocată — începînd din secolul al IX-lea — de tendinţa vasalilor de a dobîndi mai multe feude [12]. În cazul prevederilor referitoare la Moldova ale tratatului de la Lublau însă, cei doi regi revendicau suzeranitatea asupra aceleiaşi feude; în imposibilitatea de a-şi impune punctul de vedere prin excluderea pretenţiilor regatului rival, ei au recurs la formulele dreptului feudal, adaptate însă realităţilor politice cărora urmau să li se aplice. Deşi în tratat nu se menţionează explicit existenţa unei relaţii de subordonare vasalică, totuşi Alexandru era obligat de una din clauzele tratatului, să respecte îndatoririle de *auxilium* faţă de Sigismund. Obligaţiile militare erau însă limitate numai la participarea trupelor moldovene alături de oştile regelui Ungariei în eventualitatea unui conflict cu turcii [13]. Convocarea trupelor moldovene la acţiunile militare antiotomane ale lui Sigismund — ofensive sau defensive — urma să se producă numai prin intermediul regelui polon [14]. A doua limitare a obligaţiilor faţă de Sigismund rezultă din clauza tratatului potrivit căreia domnul Moldovei nu era îndatorat să răspundă solicitării de sprijin militar din partea regelui maghiar, în eventualitatea prestării îndatoririlor vasalice

---

[11] Pentru vasalitatea multiplă în Europa apuseană, vezi M. Bloch, *La société féodale*, vol. I, Paris, 1949, p. 324—336, şi F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, ed. a III-a, Bruxelles, 1957, p. 135—138; pentru evoluţia instituţiei în Europa apuseană, vezi H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar, 1955, p. 291—293.

[12] R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1959, p. 199.

[13] „...quotiescumque Turcae et infideles, terras Regni Hungariae, cum valido exercitu hostiliter invaderent, ac easdem depopulari et devastari molirentur aut quandocumque nos Sigismundus praefatus rex contra praefatos Turcas et infideles, mille lanceas vel plures armaremus, et contra ipsos in expeditionem extra fines regni nostri Hungariae destinaremus...”; I. Dlugosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, vol. I, Lipsiae, 1711, col. 324.

[14] „...ad nostram intimationem et significationem, idem Rex Poloniae, frater noster charissimus, mandare debet supradicto Moldavo, ut ipse propria in persona, cum sua tota potentia, nobis et nostro exercitui succurrat, et obsequia praestet fideliter et constanter, salvo si Moldavus ipse infirmitate notabili et gravi tunc esset praeventus. Quo casu nihilominus potentiam suam cum rectore exercitus sui idoneo transmittere debebit...”, *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

faţă de regele polon [15]. Această limitare dovedeşte că regele Sigismund recunoştea prioritatea îndatoririlor vasalice ale lui Alexandru faţă de coroana polonă. Subordonarea obligaţiilor vasalului faţă de seniorul secund în raport cu cele datorate seniorului principal — astfel cum se desprinde din clauza referitoare la Moldova a tratatului de la Lublau — este trăsătura esenţială a formelor de fidelitate personală cunoscute sub denumirea de *homagium ligium*.

Că Sigismund îşi rezerva într-o formă neexplicită pretenţiile de suzeranitate asupra Moldovei rezultă nu numai din formula negativă prin care se angaja „să nu turbure şi să nu împiedice" („nolentes turbare et impedire") raporturile vasalice dintre regele Poloniei şi domnul Moldovei, dar mai ales din clauza care reglementa modalitatea sancţionării lui Alexandru în cazul nerespectării obligaţiilor ce i se impuneau : împărţirea Moldovei între cei doi suverani în două zone teritoriale sensibil echivalente[16]. Clauza amintită este o aplicare specifică a dreptului de retract în cazul infidelităţii vasalului, cu modificări determinate de condiţiile speciale în care se aplica. Apariţia lui Sigismund în situaţia de beneficiar al retractului pune în lumină puternică menţinerea vechilor sale pretenţii de suzeranitate şi recunoaşterea lor implicită prin tratatul de la Lublau.

Acest tratat reprezintă aşadar o formulă menită să concilieze, în funcţie de situaţia de fapt existentă la acea dată, interesele contradictorii ale celor două regate în problema moldoveană. Redactarea clauzelor tratatului oferă nu numai o mostră de subtilitate juridică medievală, ci, prin necesitatea de adaptare la o situaţie nouă, adaugă un element inedit la modalităţile medievale tradiţionale de rezolvare a conflictului rezultat din concurenţa obligaţiilor vasalice. Inovaţia a fost generată de o realitate care nu se încadra întru totul în canoanele dreptului medieval. Dacă Sigismund a făcut aşadar concesii pe planul raporturilor de drept, acceptînd să adopte o politică de neinterferenţă în relaţiile moldo-polone, el a dobîndit un cîştig pe planul realităţilor (concursul militar moldovenesc sau, în caz de neprestare a acestuia, participarea la actul de retract).

Poziţia lui Sigismund la negocierile de la Lublau în problema moldoveană şi formula încorporată în tratat devin mai lesne inteligibile prin raportarea lor la tratativele de la Barthfa necunoscute pînă acum cercetătorilor noştri. Intransigenţa manifestată de Sigismund în cursul negocierilor preliminare — dezvăluite de scrisoarea reprezentantului ungur — dă măsura interesului deosebit purtat Moldovei de regele maghiar. Refuzul lui Vladislav de a ratifica acordul intervenit la Barthfa în problema Moldovei a dus tratativele într-un grav impas şi, după însăşi mărturia negociatorului ungur, ameninţa să mute soluţionarea conflictului de la masa tratativelor pe cîmpul de luptă. Autorul scrisorii îl avertiza pe regele Vladislav că nerezolvarea acestei chestiuni putea deveni „scînteia care va naşte războiul" („... scintilla gwerram paritura") [17]. Evitarea unui mare

---

[15] „... vel si saltem ⟨nisi⟩ in servitio memorati domini Wladislai regis, fratris nostri charissimi, cum sua potentia protunc foret praeoccupatus...", *ibidem*.

[16] *Ibidem*; cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 219.

[17] H. Heimpel, *op. cit.*, p. 138.

www.dacoromanica.ro

conflict militar — deopotrivă de primejdios în acel moment pentru ambele regate — a impus soluţia de compromis de la Lublau.

Însemnătatea excepţională a acordului de la Lublau pentru politica orientală a regelui Sigismund şi foloasele pe care el spera să le realizeze din aplicarea într-un viitor apropiat a tratatului încheiat cu regele Poloniei rezultă din numeroasele proiecte şi planuri a căror înfăptuire presupunea controlul asupra Dunării de Jos.

Încheierii tratatului de la Lublau îi urmează o activitate diplomatică febrilă din partea lui Sigismund, în cursul căreia se relevă direcţiile principale ale politicii sale orientale. Revine pe primul plan al preocupărilor lui Sigismund ideea acţiunii antiotomane, care beneficia acum de împrejurări deosebit de favorabile : pe de o parte Imperiul otoman continua să fie prada luptelor interne declanşate de catastrofa de la Ankara, iar pe de alta primejdia unui conflict cu Polonia nu numai că fusese înlăturată, dar concursul politic şi militar (direct sau indirect) al acesteia era cîştigat. Moldova însăşi, care prin capacitatea ei militară devenise un factor însemnat în Europa răsăriteană, avea să-şi asocieze forţele la acţiunea antiotomană. Perspectivele promiţătoare deschise lui Sigismund de acordul cu Polonia îl făceau să anunţe împăratului Manuel al Bizanţului iminenţa unei ofensive antiotomane, care urmărea izgonirea definitivă a turcilor din Europa [18]. În acelaşi timp, regele vestea în termeni similari oraşelor germane rezultatul favorabil al negocierilor polono-ungare, care deschideau perspectiva unei acţiuni împotriva turcilor [19]. În sfîrşit, tot în primăvara anului 1412 solii regelui Sigismund se îndreptau spre Caffa, cu scopul de a întreprinde, împreună cu reprezentanţii coloniei genoveze, un demers comun pe lîngă hanul tătar Djelal-ed-Din, în vederea redeschiderii vechiului drum comercial care lega China de Europa răsăriteană şi centrală, prin intermediul coloniilor genoveze din Marea Neagră şi al Chiliei [20]. În intenţia lui Sigismund, noua cale de negoţ urma să smulgă adversarilor săi veneţieni o parte însemnată a avantajelor economice realizate din comerţul oriental. Beneficiari ai traficului comercial reanimat pe această veche cale de negoţ urmau să devină aliaţii împăratului în lupta antiveneţiană, genovezii [21]. Nerealizat în etapa aceasta din pricina condiţiilor politice nefavorabile — asasinarea hanului Djelal-ed-Din în cursul acestui an şi

---

[18] Sigismund îl informa pe împăratul Manuel despre înţelegerea realizată cu Polonia, în cadrul căreia se prevedea o mare acţiune antiotomană : „...ad reprimendos et propulsandos de finibus istis circa mare Turcorum insultus pro dilatatione fidei orthodoxae" ; H. Finke, *Acta Concilii Constanciensis*, vol. I, Münster, 1896, apud O. Halecki, *La Pologne et l'Empire byzantin*, în *Byzantion*, VII, 1932, 1, p. 51.

[19] *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, I, *1410—1420*, München, 1878, p. 187.

[20] H. Heimpel, *Zur Handelspolitik Kaiser Sigismunds*, în *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXIII, 1930, p. 148 ; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea-Albă*, Bucureşti, 1935, p. 120—121.

[21] Intenţia lui Sigismund de a paraliza activitatea comercială a Veneţiei în Orient se desprinde şi din încercarea sa de a asocia Imperiul bizantin la politica sa antiveneţiană. Vezi regestul scrisorii lui Sigismund către împăratul Manuel (martie 1412), în *Regesta Imperii*, XI : *Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410—1437*, vol. II, ed. W. Altmann, Innsbruck, 1897, p. 433, nr. 12 226. Pentru drumurile comerciale şi relaţiile cu Orientul şi în primul rînd pentru locul Mării Negre în cadrul acestui negoţ, vezi mai recent J. Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963, p. 142—145.

www.dacoromanica.ro

răsturnarea facţiunii proimperiale la Genova —, proiectul a continuat să-l preocupe pe împărat, în a cărui politică răsăriteană constituia un aspect esenţial. În ianuarie 1418, Sigismund considera conjunctura atît de prielnică pentru punerea sa în aplicare, încît se îngrijea de primele măsuri în vederea reluării traficului care lega Marea Neagră de Europa centrală : „de partibus transmarinis de Kyla, Kaffa et Pera ac aliis civitatibus et terris in flumine Danubio versus Hungariam et deinde versus partes Alemanie..." [22].

Proiectele amintite scot în evidenţă rolul esenţial al Chiliei în formula de organizare politică şi economică a Răsăritului european elaborată de Sigismund şi explică în acelaşi timp interesul constant manifestat de rege portului dunărean.

Problema succesiunii stăpînirilor asupra Chiliei la sfîrşitul veacului al XIV-lea şi la începutul celui următor a format obiectul unor îndelungate discuţii în istoriografia românească. Informaţiile cuprinse în documente, neutilizate de istoricii noştri, permit redeschiderea discuţiei şi încercarea de a elucida împrejurările sfîrşitului dominaţiei genoveze la gurile Dunării.

S-a acceptat în chip greşit punctul de vedere potrivit căruia stăpînirea genoveză asupra Chiliei ar fi încetat la 1403. Temeiul „documentar" al acestei concluzii a fost considerată „lista" de dregători genovezi atestaţi în funcţia de consuli şi massarii între 1381 şi 1403, alcătuită de N. Iorga [23]. Absenţa în documentele cercetate de N. Iorga a unor indicaţii de dregători genovezi în cetate după 1403 nu poate constitui o probă decisivă în favoarea fixării, la această dată, a sfîrşitului dominaţiei genoveze. Se înţelege de la sine că cele patru nume de dregători sînt departe de a epuiza şirul cîrmuitorilor genovezi ai Chiliei şi e foarte probabil ca investigaţii de arhivă sistematice să dea la iveală materiale noi referitoare la episodul genovez al istoriei oraşului.

Dacă indicaţia lui N. Iorga nu constituie un indiciu cert pentru fixarea limitei de sfîrşit a dominaţiei genoveze asupra Chiliei, se înţelege că problema rămîne a fi elucidată pe temeiul altor izvoare documentare. Pînă la cercetarea exhaustivă a arhivelor Genovei, care va îngădui o cunoaştere circumstanţiată a vicisitudinilor ultimei etape a stăpînirii genoveze la Chilia, unele informaţii noi îndreptăţesc totuşi încercarea de a preciza mai riguros succesiunea stăpînirilor asupra portului dunărean.

O scrisoare nedatată trimisă de Sigismund voievodului Transilvaniei Stibor de Stiboricz dă la iveală existenţa unui proiect de ocupare a Chiliei, a cărui punere în aplicare era amînată din pricina unor împrejurări nefavorabile, ce nu pot fi surprinse cu limpezime din textul scrisorii [24].

---

[22] *Regesta Imperii*, XI : *Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410—1437*, vol. I, ed. W. Altmann, Innsbruck, 1896, p. 203, nr. 2 857.

[23] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, Bucureşti, 1899, p. 274 ; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 298 : „O dovadă în plus că în aceste împrejurări a fost luată Chilia se poate trage din lista guvernatorilor italieni ai Chiliei. Chilia sau Licostomo a fost o colonie genoveză şi ni s-a păstrat în documentele Genovei lista guvernatorilor ei".

[24] „Magnifice vir, fidelis, dilecte. Continencias registri per te destinati, et in quibus tue intencionis versatur propositum, et presertim circa occupacionem Kylie, vidimus et in hoc

www.dacoromanica.ro

Intenţia lui Sigismund de a organiza o acţiune militară pentru cucerirea Chiliei între anii 1411—1416 (limitele extreme ale colecţiei din care face parte documentul) pare surprinzătoare la prima vedere, dacă se ţine seama că în 1408 regele considera Chilia ca bază navală sigură pentru forţele ce urmau să participe la campania antiotomană proiectată de el la acea dată [25]. O solie condusă de Guillelmo de Prata solicita în luna octombrie a acestui an senatului veneţian adeziunea la coaliţia antiotomană şi participarea flotei veneţiene la transportarea trupelor de la Chilia la Gallipoli. Este limpede aşadar că între anul 1408 şi anul amintitei scrisori a lui Sigismund către voievodul Stibor, în situaţia Chiliei intervenise o schimbare însemnată care îl lipsea pe regele Ungariei de această bază esenţială pentru orice acţiune antiotomană. La data redactării acestei scrisori, Chilia se afla aşadar în stăpînirea unei forţe ostile lui Sigismund.

Elemente de istorie politică din această perioadă permit o datare mai riguroasă decît intervalul cronologic larg, sugerat de editorul documentului. Un prim element care îngăduie restrîngerea intervalului de datare îl constituie anul morţii destinatarului documentului; dintr-o scrisoare a regelui Sigismund din 1414 reiese că la acea dată Stibor încetase din viaţă [26]. Prevederile acordului de la Lublau (15 martie 1412) oferă posibilitatea de a restrînge şi mai îndeaproape limitele cronologice ale perioadei de redactare a scrisorii. Într-adevăr, după cum s-a arătat, prin amintitul acord, în eventualitatea nerespectării de către Alexandru a îndatoririlor ce-i fuseseră fixate prin tratat, Sigismund îşi rezerva — cu asentimentul Poloniei — dreptul de a lua în stăpînire Chilia [27]. Trebuie admis prin urmare că schimbarea produsă în situaţia Chiliei şi în atitudinea lui Sigismund după 1408 a avut loc între anul 1411 — *terminus post quem* al scrisorii către voievodul Stibor — şi 15 martie 1412, data încheierii acordului de la Lublau.

În lumina acestui acord, răspunsul la întrebarea: împotriva cui era îndreptată acţiunea de cucerire a Chiliei revelată de scrisoarea către

---

tuc fidelitatis laudamus industriam. Sed temporis labentis et negociorum sic se habencium qualitate pensata tantis et tam arduis negociis te volumus hac vice supersedere... Dum vero perfecte convalescentie sanitatis dono Dei restitutus fueris post felicem regressum nostrum una tecum et ceteris nostris baronibus, quid agendum circa premissa expediat et providendum, tunc deliberabimus cum maiori maturitate..."; H. Heimpel, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds*, în *Archiv für Urkundenforschung*, XII, 1931, 1, p. 179.

[25] *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. V, p. 136—138.

[26] *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 305, nota 19.

[27] Apartenenţa Chiliei la Moldova în momentul încheierii tratatului a fost contestată de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 303—305 şi, mai recent, *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în „Romanoslavica", III, 1958, p. 98—99. Autorul afirmă că la acea dată Chilia se afla în stăpînirea Ţării Romîneşti şi că menţionarea ei în acordul de la Lublau trebuie pusă în legătură cu proiectata acţiune antiotomană a celor doi suverani, care ar fi vazut în Mircea, protectorul lui Musa, un aliat al turcilor. În eventualitatea succesului acţiunii antiotomane, Sigismund şi-ar fi rezervat stăpînirea asupra Chiliei. Ar fi cu totul de neînţeles menţionarea unui oraş ce ar fi aparţinut Ţării Romîneşti, într-un act care fixează amănunţit limitele viitoarelor posesiuni ale celor doi regi în teritoriul Moldovei, fără a se indica explicit acest lucru. De altminteri, faptul că în textul tratatului nu se află nici cea mai vagă aluzie la situaţia Ţării Romîneşti elimină orice posibilitate de a vedea în clauzele acordului altceva decît indicarea categorică a stăpînirii moldovene asupra Chiliei.

www.dacoromanica.ro

Stibor? se impune de la sine. Ţelul atins de Sigismund, direct sau indirect, prin tratatul de la Lublau — controlul asupra Chiliei — trebuia să fie realizat prin mijloace militare într-o vreme cînd politica Poloniei, sprijinită de Moldova, era vădit ostilă Ungariei. În 1412, ca şi în 1411, Chilia aparţinea aşadar Moldovei.

În lipsa unei documentări pe care doar cercetări noi de arhivă ar putea să o furnizeze, se poate totuşi întrevedea cu aproximaţie succesiunea evenimentelor care au dus la instaurarea stăpînirii moldovene asupra Chiliei. S-a arătat că există mărturii documentare concludente care atestă prezenţa dregătorilor genovezi la Chilia cel puţin pînă în anul 1403, ceea ce nu înseamnă însă cu necesitate şi sfîrşitul stăpînirii genoveze asupra Chiliei în acest an, întrucît nu există nici un izvor în favoarea acestei interpretări [28]. Este probabil că stăpînirea genoveză asupra Chiliei s-a prelungit pînă cel mai tîrziu în anul 1411 şi că episodul stăpînirii muntene asupra acestui oraş după 1403 şi anterior instaurării stăpînirii moldoveneşti trebuie eliminat. Trecerea directă de sub autoritatea genoveză sub cea moldoveană s-a făcut probabil în urma unei acţiuni a lui Alexandru întreprinse în anii 1410—1411 în legătură cu declanşarea ostilităţilor polono-ungare, domnul Moldovei lovind astfel în aliaţii genovezi ai regelui Sigismund. Noua situaţie provocată de cucerirea Chiliei de către domnul Moldovei se află la baza proiectului de dobîndire prin forţa armelor a Chiliei, consemnat în scrisoarea amintită a lui Sigismund către Stibor. În această situaţie — de stăpînire moldoveană — se afla Chilia în momentul în care înţelegerea de la Lublau şi reglementarea prin tratative a situaţiei Moldovei, deci inclusiv a Chiliei, înlăturau necesitatea unei acţiuni militare.

Chilia a rămas în stăpînirea Moldovei pînă în anul 1420, anul marii expediţii otomane a sultanului Mahomed I îndreptate atît împotriva Ţării Romîneşti, cît şi a Moldovei. Într-o scrisoare din 25 august 1420, Sigismund îl informa pe marele maestru al Ordinului teutonic că a renunţat la proiectul său, în a cărui realizare îşi pusese atîtea nădejdi în anii anteriori, de a stabili un drum comercial între Chilia şi stăpînirile sale, deoarece cetatea căzuse sub turci [29]. La acelaşi eveniment se referă şi regele Vladislav

---

[28] Textul pe care se întemeiază acest punct de vedere, un raport veneţian din 11 aprilie 1402: „Milçus autem Vlachus et Ungari et Tartari a partibus occidentalibus Vlachie veniunt contra dictum Bayasitum et carpserunt transitus et itinera partium Vlachie, pro veniendo versus partes et loca Bayasitb-bey", publicat de N. Iorga, în „Revue de l'Orient latin", IV, 1896, p. 249, nu cuprinde nici un element care să îndreptăţească interpretarea amintită; cf. *Istoria Romînieî*, vol. II, p. 378.

[29] Reproducem textul acestei scrisori după microfilmul originalului aflat în arhivele din Göttingen ale Ordinului teutonic. Mulţumim şi pe această cale serviciului *Schimbul cu străinătatea* din Biblioteca Centrală de Stat, prin intermediul căruia am obţinut microfilmul.

Sigmund von gotes gnaden Romischer kunig zu allen czijten merer des Reichs und zu Ungern, zu Behem etc. kunig.

Erwirdiger lieber gevatter und andechtiger. Als du bruder Wytichen von Phorten unsern lieben andechtigen zu uns gesant hast von der Strasse gen Kyla wegen, die wir hoffeten zubuen und dem gemeyne Koufman zu offenen, also hat sich leyder die zyte verkert das unser fursacz den wir durch gemeines nutzes willen gern gefurdert hatten nicht hat furtgang haben und gehindert worden ist mit dem das der Turk Cristi <Feind> Kyla ingenommen hat und das wir die unsern mit dem vorgen<nanten> Bruder Witichen nicht bedurften furwass zuschicken sunder im erlowbet

www.dacoromanica.ro

într-o scrisoare către Sigismund prin care îi vesteşte că turcii, după ce au supus şi au cucerit Ţara Romînească, „ad terras Valachiae minoris cum ingenti classe navigantes per maria descenderunt et quoddam castrum L... wayvode Moldavie vazalii nostri vallaverunt impugnationibus id invadentes..." [30]. Abia în cursul campaniilor antiotomane ale lui Dan al II-lea, Chilia a intrat în stăpînirea munteană, devenind apoi obiect de competiţie între Moldova şi Ţara Romînească, competiţie ale cărei etape vor constitui obiectul unui studiu viitor.

haben widerheim zucziehen. Dorum bevelhen wir deiner Andacht den vorgen<nanten> Witichen und begeren das du in wider gutlich oufnemen und hold und willig in allen dinge sein wollest wann er in allen dingen unsern willen getan hat, daran beweyst du uns sunderlich dienst und wolgefallen.

Geben zum Czasslaw am Sontag nach Sand Bartholomei tag, unser Reiche des ungrischen etc. in dem XXXIIII des Romischen in dem zehenden und des Behemischen in dem ersten Jaren.

[30] J. Caro, *Liber Cancellariae Stanislas Ciolek*, vol. II, Viena, 1874, p. 160—161.

www.dacoromanica.ro

UN DOCUMENT INEDIT PRIVIND ISTORIA BANATULUI ÎN SECOLELE XIII—XIV

DE

ŞT. OLTEANU

În Arhivele naţionale din Budapesta [1] se păstrează un document latin, înregistrat la fondul de documente Krassó nr. 22, care provine din arhiva prinţului Festetich din Keszthely. Este un document pe pergament, bine păstrat, de dimensiunile 25 × 15 cm, prezentînd pe verso fragmente din pecetea de ceară aplicată peste capetele unei bentiţe petrecute prin pergamentul documentului. Actul datează din 5 octombrie 1350 şi se referă la repunerea în drepturile sale ereditare din districtul Caransebeş a voievodului Ioan, fiul lui Iuga.

Valoarea deosebită a acestui act pentru istoria patriei noastre în general şi a Banatului în special este amplificată de faptul că repunerea voievodului amintit în drepturile sale strămoşeşti se face pe baza unui privilegiu acordat predecesorilor voievodului de către Béla, regele Ungariei. Aceşti predecesori primiseră de la regele Béla, în împrejurări istorice rămase necunoscute, anumite privilegii pentru posesiunile lor Spinii, Prisaca (în maghiară Tyvis, Gepu) şi multe altele („ac alie quam plures possessiones") din districtele Caransebeş (Sebus). În timpul urmaşilor regelui Béla, după cum reiese din acelaşi act, aceste posesiuni ereditare („possessiones hereditarie") fuseseră uzurpate prin forţă („quas potentialiter detinerent occupatas in preiudicium eiusdem"). La mijlocul secolului al XIV-lea, aşadar, magistrul Pousa de Zeer, comite de Caraş (Karassow) şi castelan de Galambuch (astăzi Golubač, în R.S.F. Iugoslavia), pe baza actelor prezentate de cel în cauză, ordonă vicecastelanului său de Caransebeş să-l repună pe Ioan voievod, fiul lui Iuga, în stăpînirea posesiunilor sale strămoşeşti arătate în privilegiul regelui Béla, urmînd a-l apăra, potrivit

[1] Aducem cu acest prilej mulţumiri conducerii Arhivelor naţionale din Budapesta şi tov. Makkai L. de la Institutul de istorie al Academiei R.P. Ungare pentru ajutorul dat în aflarea documentului pe care-l publicăm.

„STUDII". tomul 17, nr. 5, p. 1141–1145, 1964.

www.dacoromanica.ro

indicaţiilor aceluiaşi privilegiu, împotriva tuturor acelora care ar încerca să-l tulbure („ab omnibus indebite molestare nitentibus in personis predictorum dominorum nostrorum defensare deberemus").

Acesta este pe scurt conţinutul documentului din 5 octombrie 1350; este vorba, aşadar, de restabilirea drepturilor voievodului Ioan, denumit şi Lupcin, asupra proprietăţilor sale din districtul Caransebeş moştenite de la înaintaşii săi, pe baza privilegiului acordat de Béla al Ungariei.

Faptul că privilegiul iniţial nu se păstrează decît în forma foarte sumară în care este menţionat în documentul din 1350 ne obligă să încercăm aici unele consideraţii în legătură cu datarea privilegiului regelui Béla, cu posesiunile pomenite în act şi cu beneficiarii acestor posesiuni.

★

Privilegiul iniţial pe baza căruia se face confirmarea din 5 octombrie 1350 a fost emis, aşa cum se arată în act, de cancelaria maghiară în timpul domniei regelui Béla. Este vorba de Béla al IV-lea, care a domnit între 1235 şi 1270 [2].

Dar, precum se ştie, Béla al IV-lea apare ca emitent de acte încă din timpul domniei tatălui său, Andrei al II-lea, în calitate de coregent [3], deci probabilitatea acordării privilegiului menţionat în actul din 5 octombrie 1350 asupra căruia stăruim în rîndurile de faţă coboară sub anul 1235. Există însă unele elemente care ne dau posibilitatea să restrîngem oarecum perioada în care s-a putut emite actul. Căutînd să motiveze repunerea în drepturi a voievodului Ioan, magistrul Pousa de Zeer arată în actul din 5 octombrie 1350 că amintitul voievod a prezentat în faţa sa „*scrisorile domnilor noştri regelui şi ducelui...*" (... litteras dominorum nostrorum regis et ducis...), pe baza cărora s-a emis actul de restabilirea drepturilor asupra posesiunilor amintite. Reiese de aici că voievodul Ioan a putut prezenta fie o singură scrisoare privilegială emisă de regele Béla al IV-lea şi de fiul său Ştefan [4], menţionat în acte ca duce de Transilvania între 1257 şi 1270 [5], fie două scrisori deosebite: una emisă de Béla al IV-lea, iar cealaltă emisă de către Ştefan, fiul lui Béla al IV-lea, duce al Transilvaniei, reprezentînd confirmarea primei. În prima ipoteză se presupune deci emiterea unui act comun de către Béla al IV-lea şi fiul său Ştefan; or, acest lucru este greu de admis, deoarece, din cîte ştim pînă acum, asemenea acte emise în perioada respectivă nu se cunosc. În colecţia

[2] Mulţimea documentelor din deceniile 3, 4 şi 5 ale veacului al XIV-lea, emise în condiţii asemănătoare celui din 5 octombrie 1350 (confirmări de proprietăţi pe baza unor privilegii acordate de Béla al IV-lea), ne îndreptăţeşte să presupunem că şi în documentul pe care-l comentăm este vorba de acelaşi rege. Vezi, de pildă, actul din 4 iulie 1344 (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. IV, p. 196—198; text lat. la Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 18—21); 19 mai 1347 (*ibidem*, p. 359—360; text lat. la Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 41—42); 6 martie 1348 (*ibidem*, p. 418; text lat. p. 679); 13 mai 1323 (*ibidem*, vol. II, p. 71—72; text lat. la Zimmermann-Werner, I, p. 373) etc.

[3] Vezi, printre altele, documentul din 15 decembrie 1349, în care este cuprins actul emis de Béla în anul 1230 (*Doc. priv. ist. Romîniei*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. IV, p. 524).

[4] Viitorul rege al Ungariei sub numele de Ştefan al V-lea (1270—1272).

[5] Vezi actele dintre 1257 (*Doc. priv. ist. Romîniei*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 24) şi 1270 (*ibidem*, p. 126).

www.dacoromanica.ro

de documente privind istoria Transilvaniei există un singur caz în care Béla al IV-lea, împreună cu fiii săi Ştefan, duce al Transilvaniei, şi Béla, duce al Slavoniei, confirmă privilegiile nobilimii regatului [6]; dar acesta are un caracter cu totul deosebit.

A doua ipoteză, potrivit căreia ar fi vorba mai întîi de privilegiul acordat de Béla al IV-lea şi apoi de confirmarea lui ulterioară de către Ştefan, duce al Transilvaniei, se pare a fi cea mai plauzibilă. Asemenea cazuri de confirmare a unor privilegii acordate de Béla al IV-lea de către ducele Ştefan se întîlnesc destul de frecvent în documentele emise în perioada dintre 1257 şi 1270 (vreme în care Ştefan purta titlul de duce) [7].

Admiţînd deci a doua ipoteză, se poate trage încheierea că privilegiul lui Béla al IV-lea a putut fi emis pînă în 1257; iar confirmarea lui de către ducele Ştefan s-a petrecut între 1257 şi 1270.

Posesiunile strămoşeşti ale voievodului Ioan făceau parte din districtul Sebus (Caransebeşul de astăzi). Actul din 1350 menţionează numai două dintre numeroasele posesiuni ale voievodului, anume Spinii şi Prisaca; celelalte proprietăţi menţionate în actul privilegial al lui Béla al IV-lea au fost cuprinse aici în formula „şi multe alte posesiuni existente în districtul Sebus" („ac alie quam plures possessiones in districtu de Sebus existentes").

Localitatea Prisaca există şi astăzi în raionul Caransebeş, regiunea Banat, pe malul stîng al Timişului, la nord-vest de oraşul Caransebeş. Spinii, în schimb, au dispărut. Amintirea lor o poartă astăzi, se pare, topicul Teus la sud-vest de Caransebeş. După cum reiese dintr-un vechi dicţionar intitulat *Dictionarium Valachico-Latinum*, redactat în cursul secolului al XVII-lea de către un bănăţean din partea Lugojului [8], aşezarea era deja dispărută în momentul redactării dicţionarului, numele ei purtîndu-l un promontoriu din apropierea Caransebeşului [9].

---

[6] Actul datează din 1267, după împăcarea lui Béla cu fiul său Ştefan (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 92—94).

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 24 (1257); *ibidem*, p. 41 (1262, septembrie 3), regest la Szentpétery, II, nr. 1 786 etc. (vezi şi *Doc. priv. ist. Rom.*, introducere, vol. I, p. 498, nota 5). Deosebit de semnificativ în această privinţă este documentul din 13 mai 1323, emis în condiţii asemănătoare cu actul pe care-l discutăm. La data amintită, Carol Robert, regele Ungariei, întăreşte minerilor din Dej vechile „privilegii hărăzite lor de preaiubiţii înaintaşi Béla şi Ştefan, iluştri regi ai Ungariei (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. II, p. 72). Este vorba nu de un singur act emis de către Béla şi Ştefan, ci de două acte deosebite; aceasta reiese din confirmarea în 1261 de către Ştefan, duce al Transilvaniei (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 33—34), a privilegiului lui Béla al IV-lea acordat oaspeţilor din Dej în 1236. Deşi aceste două acte (din 1236 şi 1261) par a fi falsuri de la începutul secolului al XIV-lea (vezi Jakó Zsigmond, *Ujabb a datok Dés varos legrégibb kiváltság leveleinek kritiká jához*, în „Studia Univ. Babeş - Bolyai", tom. III, nr. 8, Series IV, fasc. 2, Historia, 1958, p. 35—52), pe noi ne interesează aici formula uzitată în actul din 13 mai 1323 pentru stări de lucruri asemănătoare cu cele din actul din 5 octombrie 1350.

[8] B. P. Hasdeu, *Anonymus Logoshiensis, cel mai vechi dicţionar al limbii romîne după manuscriptul din biblioteca Universităţii din Pesta*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", an. III, vol. VI (1891), p. 1—10.

[9] În legătură cu originea acestor posesiuni, menţionăm că nici lucrările lui Pesty Frigyes şi Dezsó Csánki nu conţin ştiri care să permită urmărirea evoluţiei lor înainte de secolul al XIV-lea (Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története. Második Kötet*, Budapesta, 1886; Dezsó Csánki, *Magyaronszág történelmi földrajza a hunyadiak, Korában*, Budapesta, 1890).

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, o ultimă chestiune este cea privitoare la beneficiarii privilegiului. Menţionarea în 1350 a voievodului Ioan, fiul lui Iuga, care pare a fi unul din membrii familiei de Mutnoc [10], şi a înaintaşilor lor, constituie una dintre cele mai vechi mărturii de care dispunem pînă în prezent despre existenţa unei formaţiuni social-politice în aceste părţi bănăţene conduse de un voievod. Din păcate, nu cunoaştem amănunte despre strămoşii lui Iuga şi Ioan voievod care primeau în prima jumătate a secolului al XIII-lea anumite privilegii de la regele Ungariei Béla al IV-lea. Faptul însă că înaintaşii lor au în stăpînire un număr însemnat de sate şi moşii, dintre care, prin intermediul actului din 1350, cunoaştem nominal doar două, ne convinge despre existenţa în secolul al XIII-lea la populaţia din Banat a unei organizări social-politice avansate, organizare bazată pe relaţii feudale deplin cristalizate. Privilegiile acordate de regele Ungariei acestor înaintaşi şi urmaşilor săi dovedesc, pe de altă parte, colaborarea activă dintre elementele aceleiaşi clase exploatatoare : regalitatea maghiară şi elementele feudale băştinaşe.

Dăm mai jos transcrierea şi traducerea documentului din 5 octombrie 1350 :

1350, octombrie 5, Ilidia

Magister Powsa de Zeer, comes de Karassow castellanusque de Galambuch, dilecte sibi magistro Gregorio de Kaza, vicecastellano suo de Sebus, dilectionem cum favore. Noveritis, quod Lupchyn woyuoda, alio nomine Johannes appellatus, filius Jwga, ad nostram accedens presentiam, exhibuit nobis privilegium [11] domini Bele, condam incliti regis Hungarie, clare recordationis, in quibus continebatur, quod Tyuis et Gepu ac alie quam plures possessiones, in districtu de Sebus existentes, predecessorum suorum essent et fuissent possessiones hereditarie et nunc eidem de iure pertinerent, quas potentialiter detinerent occupatas in preiudicium eiusdem. Igitur ipse Johannes woyuoda litteras dominorum nostrorum regis et ducis nobis presentavit, in quibus videbatur contineri, ut ipsum Johannem woyuodam in ipsorum possessionibus ab omnibus indebite molestare nitentibus in personis predictorum dominorum nostrorum defensare deberemus. Igitur vestre fidelitati presentibus damus in preceptis, quatenus mox, visis presentibus, ipsum Johannem woyuodam in predictarum [12] possessionem suam Tyuis vocatam testimonio presentium statuatis, et in eadem ipsum vice nostre persone retinendo, si non fuerit contradictum ; contradictores vero, si qui reperti extiterint, in nostram presentiam ad exhibenda sua instrumenta literatoria venire compellatis, et quitquid [13] visis instrumentis partium, iustum fuerit, decernemus exposcente equitate. Aliud obtentu nostre dilectionis non facturi. Datum in Ilyed, tertia feria proxima post festum beati Mychaelis archangeli, anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo.

---

[10] Familie de nobili romîni adesea menţionată din actele secolului al XIV-lea ; localitatea Mutnoc, sau Mîtnicul Romînesc, se află în apropierea oraşului Caransebeş, nu departe de Prisaca. (Hurmuzaki, *Documente*..., vol. I, partea a II-a, p. 28—29 şi 235—236).

[11] Corect ar fi trebuit *privilegia* ; vezi mai departe „... in quibus continebatur...".

[12] Corect : *predictam*.

[13] Corect : *quidquid*.

www.dacoromanica.ro

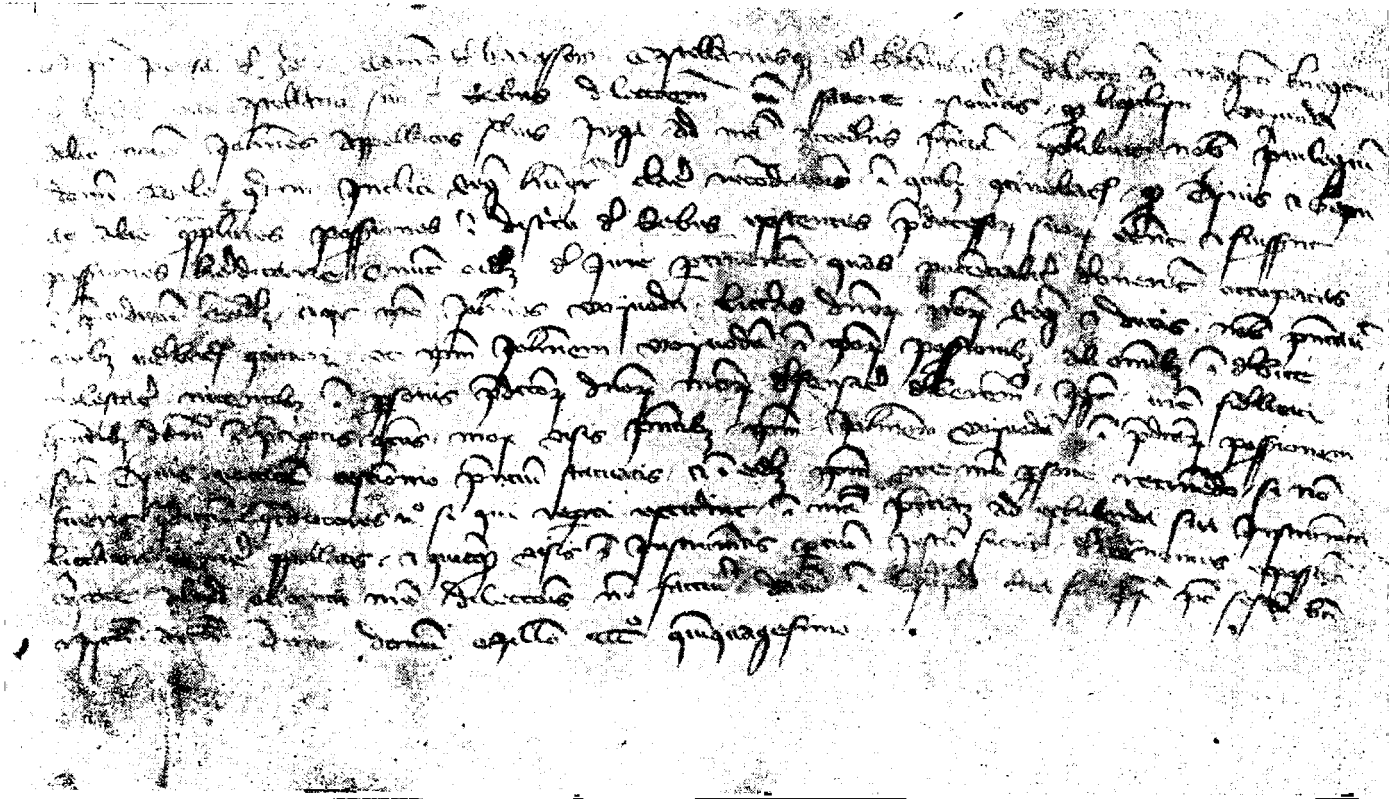

TRADUCEREA

1350, octombrie 5, Ilidia

„Magistrul Pousa de Zeer [14], comite de Caraş [15] şi castelan de Galambuch [16], iubitului său magistru Grigore de Kaza [17], vicecastelanului său de Caransebeş [18], dragoste cu bunăvoinţă. Veţi şti că voievodul Lupcin, chemat cu alt nume Ioan, fiul lui Iuga, venind înaintea noastră, ne-a înfăţişat privilegiul domnului Béla, odinioară vestit rege al Ungariei de luminoasă amintire, în care se spunea că Spinii şi Prisaca şi alte multe posesiuni aflate în districtul Caransebeş sînt ale strămoşilor săi şi au fost posesiuni ereditare şi îi aparţin şi acum de drept, dar le ţin < alţii > cu silnicie, cotropite spre paguba sa.

Aşadar, numitul Ioan voievod ne-a înfăţişat scrisorile domnilor noştri regelui şi ducelui, în care se arăta că trebuie să-l apărăm pe numitul Ioan voievod în posesiunile acestora < ale predecesorilor >, în numele domnilor noştri mai sus-zişi, de toţi aceia care ar îndrăzni să-l tulbure pe nedrept.

Aşadar, vă poruncim credinţei voastre prin cele de faţă ca, îndată ce veţi vedea cele prezentate, pe numitul Ioan voievod să-l aşezaţi în sus-zisa sa moşie numită Spinii prin mărturia celor de faţă [şi] întărindu-l pe el în această < stăpînire > în numele persoanei noastre, dacă nu va fi vreo împotrivire ; iar pe împotrivitori, dacă s-ar găsi careva, să-i chemaţi să vină să prezinte în faţa noastră dovezile, actele ; şi orice va fi cu adevăr, după vederea actelor părţilor, vom hotărî după cum cere dreptatea.

Altfel să nu faceţi, luînd seama la dragostea noastră.

Dat în Ilidia [19], a treia zi după sărbătoarea fericitului arhanghel Mihail, în anul domnului una mie trei sute cincizeci".

---

[14] Vechi membru al familiei Pósafy de Szer (sat în comitatul Csongrad din R.P. Ungară), frecvent menţionat în actele din prima jumătate a secolului al XIV-lea (5 iunie 1325 în *Doc. priv. Ist. Rom.*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. II, p. 149 ; 26 sept. 1326, *ibidem*, p. 201 ; 4 aprilie 1343, *ibidem*, vol. IV, p. 122 ; 24 aprilie 1344, *ibidem*, p. 181 ; între 1339 şi 1352 Comite de Caraş, vezi Karácsonyi J., *A Magyar nemzetségek a XIV. szazad Kazeoeig*, I. Budapesta, 1900, p. 152 ; comite de Caraş şi castelan de Sebus în 1352 (Hurmuzaki, *Documente*... vol. I, partea a II-a, p. 28—29).

[15] În orig. Karassow ; astăzi Carasova localitate în raionul Reşiţa, reg. Banat.

[16] Castelul Gaiambuch se găsea pe malul Dunării la nord-est de insula Moldova.

[17] Membru al familiei Kaszai, posesoare de numeroase moşii în comitatul Arad (S. Marki, *Arad vármegye monographiaja*, vol. II, partea a II-a, Arad, 1895, p. 194).

[18] În original Sebus, astăzi Caransebeş.

[19] În orig. Ilyed, locaiitate în raionul Oraviţa, reg. Banat.

www.dacoromanica.ro

D I S C U Ţ I I

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÎNIEI. TEMATICĂ

VALENTIN GEORGESCU (Institutul de istorie al Academiei R. P. R., Bucureşti)

În ansamblul ei, tematica, supusă prin revista „Studii" unei largi discuţii, corespunde, la un înalt nivel, obiectivelor urmărite şi exigenţelor fireşti ale noii istoriografii marxiste, dezvoltate viguros în ţara noastră în ultimele două decenii.

Istoriografia modernă este pentru prima oară încadrată în mod organic şi consecvent în dezvoltarea societăţii româneşti. S-a ajuns astfel la o periodizare proprie a istoriografiei, care însă se integrează motivat în marile diviziuni ale istoriei generale a acestei societăţi. Totodată a devenit posibilă o explicare ştiinţifică a raportului dintre istoria social-politică şi istoriografia fiecărei perioade.

Pentru prima oară istoria istoriografiei este privită ca un proces unitar pentru întregul teritoriu românesc, folosindu-se critic tot ce ne-au lăsat valoros cercetătorii de pînă acum.

Proiectul de tematică, îmbrăţişînd aspectele esenţiale, pune just în lumină bogăţia materialului cu care vor fi confruntaţi autorii lucrării.

Un merit deosebit al tematicii constă în felul cum a ştiut să realizeze în mod convingător elementele de originalitate ale istoriografiei noastre.

Tematica pune într-o lumină justă largul orizont intelectual şi cultural al poporului nostru, forţa lui de a se ridica în cele mai grele condiţii istorice — la nivelul aspiraţiilor înalte ale ficărei epoci, înscriind în istoria culturii universale o prezenţă mai însemnată decît ne-au lăsat s-o întrevedem multe concepţii pesimiste sau cel puţin timide şi fragmentare din trecut.

Orientarea marxistă a proiectului de tematică este consecventă şi fecundă. Poziţia de clasă a personalităţilor, operelor şi curentelor este în general bine stabilită şi tot aşa este apreciat rolul lor istoric. A fost pusă în lumină temeinic şi convingător lupta între vechi şi nou. Reevaluările şi reconsiderările ce se oglindesc într-o serie de indicaţii tematice vor duce la o mai justă viziune de ansamblu a materiei studiate. Justă şi deosebit de importantă mi se pare teza iniţială că dezbaterea cu largă semnificaţie istorică-politică şi culturală a problemelor cu privire la geneza limbii şi poporului român a constituit la vremea sa un „factor fundamental în transformările calitative ale studiului şi scrierii istoriei", transformări care, se precizează, au avut un conţinut social-politic.

www.dacoromanica.ro

Răspunzînd apelului făcut de revista „Studii", îmi îngădui să formulez mai jos şi unele observaţii şi sugestii, care să poată servi la completarea sau îmbunătăţirea tematicii sau la clarificarea unor puncte de amănunt (îndeosebi de metodă şi redactare).

1. Prezentarea privind perioada începuturilor imperialismului nu este unitară din punct de vedere redacţional, în cazul autorilor care şi-au desfăşurat o importantă activitate şi după primul război mondial, activitate ce va fi prinsă abia în tematica încă nealcătuită a acestei perioade.

La Iorga şi Pârvan s-a precizat că s-au citat numai operele pînă la primul război mondial, iar tematica a fost limitată la această perioadă pentru cel dintîi şi mai puţin strict pentru al doilea.

La I. C. Filitti, fără vreo precizare, s-au citat numai lucrările pînă la 1915, cu teze privind opera sa din perioada următoare (problema proprietăţii funciare şi a situaţiei ţăranilor).

La autori care după 1916 nu şi-au lărgit sau schimbat poziţiile anterioare, citarea lucrărilor dintre 1916 şi 1921 este o soluţie firească, inclusiv la C. Giurescu, al cărui important studiu *Despre boeri*, 1920, întregeşte totuşi o concepţie bine cristalizată pînă la 1916.

În cazul lui I. Peretz, se citează *Cursul de istoria dreptului romîn*, 1915 — 1928, dar ultimul volum (III, numerotat apoi IV) a apărut în 1931. Or, tezele privesc întreaga lui operă şi, mai ales, pe cea din perioada necuprinsă în proiectul de tematică. Va fi deci nevoie de o unificare a soluţiilor în toate aceste cazuri. De pildă, o precizare generală va putea face inutile precizările actuale în cazul Iorga şi Pârvan. Va fi necesar să se limiteze consecvent enunţarea tezelor tematice la perioada cercetată, atunci cînd opera realizată de acelaşi autor după 1916/1918 are o netă individualitate şi va fi cu necesitate analizată în tematica perioadei următoare.

2. Din punct de vedere metodologic, cred că în partea consacrată caracterizării generale a fiecărei perioade şi fiecărui curent ar trebui, lărgindu-se metoda folosită în prezent, să se dea o enumerare a principalelor probleme istoriografice care, prin generalitatea cu care s-au pus, caracterizează perioada şi curentul respectiv. Totodată ar fi interesant să se indice sintetic şi critic modul de abordare a fiecărei probleme şi semnificaţia istorică a soluţiilor degajate, aportul fiecărei personalităţi rămînînd analizat în amănunt, cum se face acum, în partea consacrată autorilor şi operei lor. La problemele care se pun în mai multe perioade, cum sînt de exemplu problema feudalismului romînesc, problema ţărănească etc., ar urma să se definească diferenţial, pentru fiecare perioadă, modul specific de abordare şi rezolvare.

Tezele formulate numai în legătură cu Florian Aaron (idei înaintate în probleme de istoria statului şi dreptului) sau Károly Szász (punerea dreptului şi istoriei lui în slujba subminării feudalismului şi înlocuirea instituţiilor juridice feudale perimate cu instituţii burgheze) au o valoare mai generală şi, cu unele adaptări, sînt valabile pentru Andr. Donici şi Chr. Flechtenmacher (în textele cu caracter istoric programatic ale acestor jurişti practicieni), care nu figurează în proiect, şi pentru D. Bojincă, la care însă întîlnim şi o poziţie retrogradă în problema proprietăţii funciare, de la care excludea pe străini (în Comisia de revizuire a Codului civil moldovean, după 1851).

Teza despre „importanţa acordată în explicarea fenomenelor istorice datelor statistice, geografice şi naturale" legată de Iosif Benkö (p. 136) este aplicabilă întregii perioade, în cadrul aşa-numitei statistici descriptive, disciplină caracteristică pentru perioada descompunerii feudalismului şi care ar trebui definită ca atare, în contrast cu noua statistică burgheză, care aşa cum a arătat Marx în *Capitalul*, a luat naştere în Anglia, la finele secolului al XVII-lea şi coexista, întrepătrunzîndu-se, cu cea descriptivă pînă în plin secol XIX. *Descriptio Moldaviae* a fost, la vremea sa, o lucrare de statistică descriptivă tipică, un model al genului. În feudalismul romî-

www.dacoromanica.ro

nesc statistica descriptivă își păstrează o utilitate caracteristică (față de țările capitaliste din Apus) pînă în perioada Unirii, fiind pusă tot mai mult în serviciul procesului de pătrundere a relațiilor capitaliste, al „modernizării" în stil burghez a statului sau al luptei naționale pentru unire (P. M. Cîmpeanu, curs inedit în 1839 la Acad. Mihăileană; Gh. Seulescu, dr. C. Virnav, *Beschreibung der Moldau*, inedită; Eliseu Cantacuzino, statistica moșiilor; Ion Ionescu de la Brad, în a sa *Excursie agricolă în Dobrogea*, 1851; Al. Papiu-Ilarian, curs la Acad. Mihăileană în anii premergători Unirii).

La un nivel modest, dar de o mare importanță istorică relativă, metoda semnalată în legătură cu Benkö a fost folosită de primul autor menționat în proiectul de tematică, Mihail Cantacuzino. Trebuie reținut că statistica descriptivă, cu tot apelul ei la unele date statistice (cifrice), constituia un studiu istoric-politic-diplomatic-geografic-economic al statului (statologie), ca disciplină de legătură între istoria propriu-zisă și dreptul de stat, fiind predată îndeosebi în facultățile juridice, cu titlul de *studiu al statului*.

La p. 133 unde se menționează „preocupări susținute pentru istoria economiei și statisticii", cu referire numai la D. Pop Marțian și Ed. Albert Bielz (care aparțin mai mult statisticii burgheze noi decît celei descriptive), ar trebui adăugat cel puțin Ion Ionescu de la Brad, ca statistician descriptiv și de tip burghez, și Al. Papiu-Ilarian, ca statistician descriptiv.

3. Tot din punctul de vedere al metodei de tratare, observ că în mod judicios proiectul a îmbrățișat, ca un sector constitutiv al istoriografiei în sens larg, istoria dreptului (și, de asemenea, istoria economiei și statisticii). Pornindu-se de la actuala teză privitoare la M. Kogălniceanu („înțelegerea istoriei naționale nu numai ca istorie politică, ci și socială, juridică, culturală"), și de la proiectul lui N. Bălcescu, neamintit, de a scrie o istorie a dreptului consuetudinar, ar fi necesar să se explice cauzele obiective care au împiedicat, în deceniile 5 — 6, întemeierea unui studiu științific al istoriei dreptului român, ajungîndu-se, în a doua jumătate a secolului, la o rupere caracteristică pentru burghezie, a legislației rapid modernizate după modele străine de orice cunoaștere serioasă a dezvoltării juridice din trecut. Pînă în deceniul 1 al secolului al XX-lea, burghezia n-a putut introduce în programul facultăților juridice studiul istoriei dreptului, în toată această perioadă excepție făcînd numai opera de proporții redusă a lui G. Popovici și unele cercetări ale lui A. D. Xenopol (doctor în drept, judecător și fost elev al ultimilor reprezentanți ai școlii istorice savigniene).

Din acest punct de vedere, Mihail Eminescu — al cărui nume ar trebui să nu lipsească din tematică și pentru alte considerații, evocate în răspunsurile precedente — este cel care a văzut mai lucid (nu fără inevitabile limitări de epocă) problematica și importanța generală a noii discipline a istoriei dreptului printre ai cărei promotori merită să figureze alături de M. Kogălniceanu și N. Bălcescu. În „Curierul de Iași" (nr. 41/1877, p. 3, col. 4—5), el scria: „N-ar fi bine să se cerceteze chestiuni istorice ale dreptului românesc? Ce este embaticul? Ce este instituția răzeșilor? Care sînt foloasele și care defectele instituției breslașilor? Cum erau organizate breslele? Ce puteri judecătorești aveau? Apoi vine terenul larg al dreptului canonic, rămas cu totul în desuetudine azi. Care sînt principiile de drept ale «obiceiului pămîntului», întrucît îl întîlnim în cronici și documente? Ce înțeleg documentele sub denumirea de «drept românesc»?". În altă parte, pe lîngă erori regretabile și de formularea greșită a unor intuiții remarcabile, Eminescu enunță sugestiv o teză pe care o înțelegem bine astăzi, cînd dispunem de cercetările adînci te și multilaterale ale istoriografiei marxiste asupra epocii lui Ștefan cel Mare. Poetul-istoric îi îndemna pe specialiștii contemporani: „În loc de a ne certa pe barba lui Ștefan cel Mare am face mai bine a ne certa pe aflarea obiceiului pămîntului din vremea lui (deci istorie socială. — *V. G.*), care-i asigura puterea militară formidabilă de care se bucura într o vreme atît de îndepărtată îndrăzneț ul domn al Moldovei".

www.dacoromanica.ro

Cred că ar trebui înregistrată în tematică și interpretată ca semnificație istorică organizarea în 1907 — 1909 a învățământului de istorie a dreptului român în universități și eforturile pentru constituirea ei ca disciplină „autonomă" făcute de Ion Nădejde (p. 158), C. Dissescu (de pe poziții junimiste retrograde), Paul Negulescu (de pe pozițiile evoluționismului lui Bastian și Kohler, cu exagerarea influenței slave, ca și autorul precedent), I. Peretz (p. 157) și S. G. Longinescu (nu G. Longinescu, vezi p. 156, care, pentru epocala descoperire a izvoarelor renascentiste ale Pravilelor din 1646 și 1652, monumentala ediție a lor din 1912 și impulsul dat studiilor de istorie a dreptului, ar merita o mențiune mai substanțială). Opera lui Peretz este raportată și la sfîrșitul secolului trecut, deși teza lui de doctorat, prima lucrare de afirmare științifică, este din 1903. La acest autor se poate sublinia importanța dată problemei influențelor, înțeleasă greșit ca un factor istoric creator încă din primul volum (1915) al cursului său și predilecția pentru studiul — altfel necesar — al izvoarelor fiecărui monument juridic, cercetate de el fără o încadrare justă în procesele istorice interne.

4. Ca observații privind, individual, autorii din proiectul de tematică, s-ar putea semnala poziția critică a lui G. Șincai în probleme legate de rolul bisericii și religiei (în legătură cu politica de căutare a comorilor în cele trei țări române, în secolele XVI — XVII, susține că opera de restaurare a mănăstirilor dusă de Matei Basarab era legată de căutarea sistematică a comorilor, după inventarul găsit în hîrtiile mitropolitului Iorest de principele Ardealului și transmis domnului Țării Românești); de asemenea, contribuția lui I. Budai-Deleanu la formarea limbii juridice românești, potrivit nevoilor legate de noile instituții burgheze, și încercarea lui B. P. Hasdeu de a realiza o vastă înregistrare a obiceiurilor juridice ale poporului român, ca cea realizată de V. Bogišić pentru slavi, înfățișîndu-se concepția care a stat la baza acestei inițiative și legîndu-se eșecul ei de incomprehensiunea statului burghez pentru problemele legate de istoria dreptului (vezi mai sus). În ceea ce privește pe R. Rosetti, socot util să se arate și să se aprecieze modul cum a aplicat la studiul problemelor românești unele teze și rezultate ale evoluționismului sociologic al școlii lui Bastian-Kohler, precum și funcțiunea retrogradă dată noțiunii fetișizante de „străvechi drept românesc", sau „dreptul românesc originar", care începînd din secolele XVI—XVII ar fi fost alterat și denaturat. Cu unele variații și nuanțe individuale, asupra cărora nu putem insista, această poziție se regăsește aproape la majoritatea istoricilor burghezi (I. Peretz, N. Iorga, cu o mai largă înțelegere a receptării bizantine în secolul al XVIII-lea, C. Dissescu, I. Gr. Alexandrescu etc.), care au înglobat în procesul de *alterare* sau *falsificare* și ceea ce științificește numim astăzi receptarea dreptului burghez apusean în secolul al XIX-lea (pentru a cărui explicare vor trebui folosite cunoscutele teze generale ale lui F. Engels). Istoricii burghezi însă ajungeau astfel la concluzia implicită sau că problemele societății capitaliste s-ar fi putut rezolva cu materialul vechiului drept românesc de obște din secolele X — XIV, sau că fiecare popor ar fi trebuit și ar fi putut inventa un drept capitalist propriu, fără puncte comune esențiale cu dreptul cristalizat în alte state care avuseseră de rezolvat aceleași probleme de baza ale orînduirii capitaliste. De aceea, problema la care ne referim în legătură cu R. Rosetti ar putea fi reținută ca una din problemele generale, caracteristice pentru o întreagă perioadă, la care ne referim mai sus (nr. 2).

5. Pentru unele omisiuni de personalități și autori, semnalările deja făcute ni se par suficiente și nu mai insistăm asupra lor, pentru perioada pînă la primul război mondial.

În concluzie, proiectul de tematică și-a atins din plin scopul urmărit și, cu completările de detaliu a căror necesitate va putea reieși din larga dezbatere inițiată, va constitui neîndoielnic o realizare valoroasă a istoriografiei noastre marxiste. Urăm spor la lucru autorilor angajați într o operă vastă și plină de răspundere și dorim ca ea să fie cît mai curînd pusă la îndemîna specialiștilor și a largului cerc de cititori, care manifestă un interes atît de viu pentru cunoașterea științifică a trecutului țării și poporului nostru.

www.dacoromanica.ro

VASILE NETEA (Institutul de istorie al Academiei R. P. R., București)

Proiectul de tematică asupra istoriografiei moderne a Romîniei publicat în paginile acestei reviste de către Șt. Pascu și Eugen Stănescu, din însărcinarea Secției de științe istorice a Academiei R.P.R., corespunde unei adînci necesități a istoriografiei noastre și, totodată, reprezintă încheierea firească a tratatului *Istoriei Romîniei*.

În forma în care a fost prezentat, proiectul înfățișează un important stadiu al culturii romîne și prin axarea sa pe principiul succesiunii formațiunilor social-economice în dezvoltarea societății noastre, contribuie la o mai justă și temeinică apreciere a acestora. Sublinierea, în ordine cronologică, a principalelor școli și curente istorice românești, oferă cercetătorului și posibilitatea unei analize a evoluției surselor documentare, a ideologiei și pozițiilor politice susținute, precum și a metodelor științifice utilizate.

Proiectul se inspiră dintr-un puternic principiu unitar, încadrînd alături de istoricii romîni și pe reprezentanții istoriografiei maghiare și germane din Transilvania, ajungîndu-se astfel la cunoașterea punctelor de vedere și a surselor tuturor istoriografilor de pe teritoriul patriei noastre.

Deși proiectul are o orientare foarte precisă, care, fără îndoială, va duce la realizarea scopurilor urmărite, totuși, alături de școlile și curentele istorice indicate, ar fi trebuit să se menționeze și principalele probleme ale istoriografiei noastre — originea și formarea poporului romîn, continuitatea sa neîntreruptă în vechea Dacie, întemeierea primelor organizații statale românești etc. — pentru a se putea stabili astfel mai clar contribuția adusă de unele curente și de unii istorici. Acest adaos este cu atît mai necesar, cu cît asupra unora din aceste probleme există deosebiri de vederi. O sinteză asupra dezvoltării și obiectivelor istoriografiei romîne trebuie să sublinieze clar toate aceste divergențe, analizînd critic, în raport cu izvoarele și cu antecedentele polemice, temeiurile pe baza cărora se susțin.

O altă problemă asupra căreia ar trebui să se mediteze și care, prin rezolvarea ei pozitivă, ar aduce o viguroasă contribuție la reliefarea întregii istorii naționale este înregistrarea și valorificarea activității istoriografice a cercetătorilor și monografiștilor cu obiective mai restrînse — situații locale, regiuni, instituții, personalități, evenimente —, care n-au formulat concepții științifice mai înalte și n-au îmbrățișat fenomene mai largi, dar care, în ansamblul arhitectonic al istoriografiei romîne, reprezintă elementele de legătură între pilonii edificiului, pietrele și cărămizile sale.

Aceeași atenție ar trebui să se acorde, în capitole aparte, legate de fiecare perioadă, și autorilor de manuale de istorie, scrierile lor reprezentînd înseși etapele de dezvoltare ale istoriografiei, precum și obiectivele educative și politice urmărite. Aceste manuale, vreme îndelungată, au fost de altfel singurele expuneri unitare și sistematice ale istoriei patriei, înregistrînd viața poporului romîn din toate provinciile și din toate epocile. În Transilvania, din cauza situației speciale a acestei provincii, elevii romîni fiind obligați să studieze istoria claselor dominante ale poporului maghiar, autorii de manuale românești au îndeplinit și misiunea patriotică — pe măsura dibăciei și stăruințelor lor — de a introduce în manualele consacrate istoriei Ungariei și istoriei universale și unele părți privitoare la istoria romînilor, dînd astfel elevilor posibilitatea de a cunoaște și istoria propriului lor popor.

Proiectul, cu toate aceste observații, care sînt, firește, discutabile, are însă și unele lacune și insuficiențe de ordin documentar, bibliografic, asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează.

În capitolul *Luminismul de tendință burgheză timpurie* este trecut printre istorici și episcopul Inocențiu Micu (Inochentie Micu Klein), fără a se arăta și scrierile pe baza cărora numele său e indicat să figureze și într-o asemenea lucrare, după ce în mod atît de îndreptățit el e în-

www.dacoromanica.ro

făţişat în vol. III din *Istoria Romînieî* ca „iniţiatorul luptei politice a romînilor din Transilvania" (p. 505), cu dînsul deschizîndu-se „lupta împotriva asupririi naţionale" (p. 506). Dacă autorii proiectului consideră drept scrieri istorice memoriile înaintate de Inocenţiu Micu împăratului din Viena şi Dietei Transilvane, atunci în mod firesc trebuie apreciate în acelaşi fel şi alte memorii similare şi, în special, *Supplex Libellus Valachorum* (1791), *Memorialul* (1881), *Replica* (1892) şi *Memorandul* din 1892.

Aceeaşi este şi situaţia lui Grigore Maior.

Gerontie Cotocea (1720 — ?), netipărit încă şi puţin cunoscut, trebuia citat în mod concret pentru studiul manuscris *Despre articuluşurile cele de price* (1746), de discuţie adică, el fiind precursorul şcolii ardelene legate de numele lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior[1].

Alături de G. Cotocea trebuie să figureze însă şi Sava Popovici de la Răşinari (? — 1808), de pe urma căruia a rămas manuscrisul *Istoria romînilor din Ţara Ardealului* (1792), prin care, cu douăzeci de ani înaintea apariţiei istoriei lui Maior, se urmăreau originile romane ale poporului romîn şi continuitatea sa neîntreruptă în Dacia[2].

La acelaşi capitol, în rîndurile consacrate lui Petru Maior, menţionîndu-se existenţa unor puncte de vedere deosebite ale acestuia faţă de Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, se subliniază ca element divergent, printre altele, „supravieţuirea elementului dacic". În *Istoria pentru începutul romînilor în Dakia* (ed. 1883) Maior afirmă însă — deşi în mod eronat — că dacii „n-au mai rămas neci unii în Dacia" (p. 6), lăsînd „Dacia de sine deşartă" (p. 7), determinînd astfel pe Traian la colonizări masive. Divergenţele dintre cei trei exponenţi ai Şcolii Ardelene trebuie căutate deci mai ales în domeniul filologiei. Printre scrierile principale ale lui Petru Maior, ca izvor de informaţii sigure şi ample asupra vieţii sale, trebuia trecută şi *Răspuns la cîrtirea ce s-au dat asupra lui Petru Maior* (Buda, 1814).

În capitolul *Luminismul de tendinţă burgheză preromantică*, după menţionarea şi aprecierea contribuţiilor lui Damaschin Bojincă, Aaron Florian, Anton Kurz, I. H. Benigni şi Károly Szász, se citează, în seria reprezentanţilor „luminismului tîrziu", şi numele lui Ioan Maiorescu. Deşi Maiorescu şi-a început activitatea istoriografică în 1834 prin a continua, la „Biblioteca Romînească" a lui Zaharia Carcalechi, traducerile şi prelucrările de istorie romană ale lui Bojincă (greşit înregistrat bibliografic cu *Anticele romînilor* — în realitate e vorba de *Anticele romanilor*), totuşi principalele sale contribuţii — *Despre vechimea romînilor în Ardeal* (1842), *Refutarea părerii d-lui I. C. Suller despre germana origine a limbii romîne* (1847), *Anti-Schiaul* (1847), *Die Romänen der Österreichischen monarchie* (1857) — apar în preajma şi după revoluţia din 1848, alături de ale lui George Barijiu în „Foaia" acestuia, şi de ale lui A. Tr. Laurian şi S. Bărnuţiu, consideraţi de autori ca reprezentanţi ai romantismului de tendinţă democrat şi liberal-burgheză. Şi Maiorescu a fost un democrat burghez. Locul său e printre aceştia, el fiind mereu, ca ideologie şi acţiune, alături de George Barijiu şi A. Tr. Laurian, cu care a întreţinut o bogată corespondenţă de importanţă istorică.

La „luminismul tîrziu", precedînd pe Aaron Florian, care este prezentat ca istoriograful care inaugurează „începuturile cercetării istoriei universale în Romînia şi legarea acesteia de istoria naţională", trebuie încadraţi însă doi istoriografi care au rămas nemenţionaţi în proiect : egumenul Grigore de la mănăstirea Sf. Ioan din Bucureşti şi Ion Voinescu II.

Cel dintîi a publicat în anul 1826 o *Prescurtare a istoriei universale*, după Atanasie Staghiritul, în patru volume, arătîndu-şi satisfacţia că „şi neamul nostru dobîndeşte prescurtarea istoriei universale de care pînă acum era în lipsă", istorie pe care — adaugă egumenul — m-am

[1] N. Comşa, *Manuscrisele romîneşti de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 94—98.
[2] I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Buc., 1927, p. 375—388.

www.dacoromanica.ro

străduit să „o scriu deslușit, să mă înțeleagă fiecare" [8]. Scopul luminist era subliniat deci cu luciditate și intenție. În *Prescurtare* s-au introdus din partea compilatorului și unele părți noi, referitoare la istoria dacilor, a avarilor, a bulgarilor și a sîrbilor.

Ion Voinescu II (1816 — 1855), în 1841, traducînd și prelucrînd cartea lui Karl Eduard Vehse *Tafeln der Weltund Kultur Geschichte* sub titlul *Table istorice* (Întîmplările principale a relațiilor politicești din afară și a cursului dezvoltirei noroadelor și a statuiilor lumei vechi și noă în rînduiala lor etnografică și hronologică), i-a adăugat, pentru integrarea istoriei romînilor în cadrul istoriei universale, un tabel cronologic al domnilor noștri, precum și o expunere amănunțită — anticipînd pe Bălcescu — asupra puterii militare a Țării Romînești.

Lucrarea lui Voinescu este interesantă, și acest lucru nu trebuie să se uite, prin efortul său de a introduce în limba romînă termenii științifici consacrați și chiar și unele nume proprii, „care au făcut deznădăjduirea traducătorului". Unele din expresiile adoptate de el, ca și formele românești date unor nume istorice, se păstrează pînă astăzi.

La George Barițiu constatăm că sînt menționate numai scrierile de la bătrînețe, de la 1873 încoace și nici una din contribuțiile de tinerețe, din perioada pașoptistă, deși acelea au marcat mai mult, pentru acea vreme, „legarea activității istoriografice de necesitățile practice ale luptei politice și naționale". Amintim astfel *O privire peste ținutul Hațegului* (1838), *Romînii și maghiarismul* (1842), *Terra Blachorum* (1844), *Despre istoria mai nouă și mai ales despre istoria anilor 1848 și 1849* (1870) etc. „Memorialul" din 1881 trebuie, de asemenea, inclus printre scrierile principale ale lui Barițiu. La Simion Bărnuțiu trebuie de asemenea menționate contribuțiile *Soborul cel mare al episcopiei Făgărașului* (1842) și *O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă* (studiu scris în 1842 și publicat în 1853), care stau la baza atitudinii sale împotriva despotismului episcopal, precum și a marelui său discurs din 1848.

În seria reprezentanților istoriografici romantice democrat și liberal-burgheze, alături de Vicențiu Babeș, Al. Roman, Ion Micu Moldovanu sau Al. Ștefulescu (vezi p. 148), trebuie integrați și Visarion Roman, Ioan Rusu Șirianu, Ioan Mihali și Vasile Goldiș. Visarion Roman (1833 — 1885), cunoscut îndeosebi ca economist, prin înființarea băncii „Albina" (1872), și ca întemeietor de publicații culturale, ca „Amicul școalei" (1860), „Amicul poporului" (1861), „Progresul" (1866) și „Albina Carpaților" (1877), este, în același timp, și autorul unei întinse *Istorii a Ardealului cu privire la romîni*, împărțită în 17 capitole, lucrare apărută între anii 1861 — 1877 în publicația anuală „Amicul poporului". Scrierea era destinată largilor mase de cititori țărani. Ioan Rusu Șirianu (1864 — 1909), publicist de talent și conducător de mari periodice („Tribuna poporului", „Tribuna"), a publicat monografia socială intitulată *Iobăgia*, vol. I, pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea (1908), și o amplă expunere statistică *Romînii din statul ungar* (1904), aceasta din urmă fiind recenzată în mod elogios de N. Iorga și premiată de Academia Română în urma unui raport al lui P. S. Aurelian. Ioan Mihali (1844 — 1914) și-a legat numele de acea mare culegere de *Diplome maramureșene* (1900), care a adus o apreciabilă contribuție la cunoașterea evului mediu maramureșean (secolele XIV — XV). De altfel Maramureșul, în întreg proiectul de tematică, nu figurează cu nici un istoriograf propriu. V. Goldiș (1862 — 1934) fost profesor la liceul romînesc din Brașov, a alcătuit, alături de alte numeroase scrieri, o *Istorie universală în trei volume* (I 1892, II 1893, III 1897) pentru școlile secundare, în care, la sfîrșitul vol. III, găsim următoarea afirmație: „Istoria modernă se caracterizează prin tendințele de a da statelor o organizațiune cu adevărat liberală și prin năzuința deosebitelor naționalități de a se grupa în state naționale independente. *În timpul mai recent* — adăuga Goldiș — *pe lîngă acestea începe a se manifesta tot mai mult în viața popoarelor chestiunea socială al cărei scop final este emanciparea desăvîrșită a muncii din robia capitalismului*" (p. 254). V. Goldiș —

[8] *Bibliografia romînească veche*, III, p. 495.

www.dacoromanica.ro

ca și I. V. Rusu, Ioan Slavici, I. M. Moldovanu sau Ioan Petrovici — este unul din autorii de manuale didactice la care ne referearn la începutul acestor note, cărțile sale fiind adevărate modele de iscusință didactică și istorică.

Pentru istoria Banatului trebuie menționat și Patriciu Drăgălina (1849 — 1917), autor al *Istoriei Banatului Severinului* (trei volume, 1899 1902).

În capitolul „istoriografiei pozitiviste", la „criticismul istoric", e de neînțeles absența lui Ioan Ursu (1875 — 1925) și a lui Demostene Russo (1869 — 1938). Ursu, pentru viziunea încadrării și cercetării istoriei naționale în procesul istoriei universale, — viziune reliefată prin cele trei mari lucrări de istorie medie *Die auswärtige Politik des Peter Rares* (1908), *La politique orientale de François I-er* (1908) și *Historia turchesca* (1909), la care se adaugă comunicarea făcută în 1914 la Academia Română: *Din influențele politicei europene asupra istoriei noastre*, precum și studiul *Ștefan cel Mare și turcii* (1914), care, după primul război mondial, avea să fie reluat sub forma cunoscutei sale monografii. Primele două scrieri s-au bucurat de aprecierea remarcabilă a unor distinși medieviști străini ca M. Landwehr v. Pragenau, H. Hauser, R. Pinon etc.

Demostene Russo, la rîndul său, s-a impus în direcția criticismului istoric prin normele sale științifice din *Critica textelor și tehnica edițiilor* (1912) și prin studiul *Elenismul în Romînia* (1913). Influența sa asupra formării unei noi generații de istorici, care se vor impune în perioada dintre cele două războaie, a fost remarcabilă.

La acest capitol se remarcă însă și alte absențe: Al. Lapedatu, Ion Lupaș, Ilie Minea, I. Nistor, care aparțin generației lui N. Iorga și V. Pârvan și care, ca și aceștia, și-au publicat o bună parte din lucrări înainte de primul război mondial. Al. Lapedatu (1876 — 1950), elev și continuator al școlii lui Onciul, a publicat astfel, în această perioadă, monografiile despre *Radu cel Frumos* (1902), *Vlad vodă Călugărul* (1903), *Politica lui Radu cel Mare* (1916) etc.; Ion Lupaș (1880), care se va impune ca unul din cei mai stăruitori istorici ai Transilvaniei, *Az erdély görög Keleti egyház és a vallás-unio a XVIII század folyamán* (1904) (Biserica ortodoxă din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea), marea monografie despre *Andrei Șaguna* (1909), *Contribuții la istoria romînilor ardeleni* (1915) ș.a.; Ilie Minea (1881 — 1943), *Pierderea Amlașului și Făgărașului* (1914), *Urmașii lui Vladislav I* (1916), *Principatele Romîne și politica orientală a împăratului Sigismund* (1919); Ion Nistor (1876 — 1962), numeroase studii asupra istoriei Moldovei și Bucovinei.

De altfel faptul că proiectul se oprește la începutul primului război mondial împiedică posibilitatea aprecierii globale a unui însemnat număr de istorici, a căror activitate s-a desfășurat și înainte și după război.

Nu poate fi ignorată nici contribuția istorică a lui Titu Maiorescu, a cărui *Istorie contemporană*, scrisă evident de pe pozițiile clasei și ale partidului său, reprezintă unul din izvoarele de seamă pentru cunoașterea părții a doua a secolului al XIX-lea.

La „descriptivismul istoric", alături de T. V. Păcățeanu și Augustin Bunea, se constată, printre alții, absența lui Andrei Bîrseanu (1858 — 1922), care prin *Istoria școalelor centrale romîne din Brașov* (1902) a creat un curent pentru scrierea de monografii școlare și a indicat o metodă utilă, pe care au aplicat-o și E. R. Roșca în monografia *Institutul Seminarial Teologic-Pedagogic din Sibiu* (1911), Virgil Sotropa (în colaborare cu N. Drăganu) în *Istoria școlilor năsăudene* (1913), T. Botiș în *Istoria școalei normale (Preparandiei) și a Institutului teologic din Arad* (1912 — 1922).

www.dacoromanica.ro

În același capitol s-ar putea include și Sever Secula (1869 — 1912) pentru *Revoluția lui Dozsa* A. C. Popovici (1863 — 1917) pentru *Replica* (1892), *Chestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria* (1894) și *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie* (1917), Eugen Brote (1850 — 1912) pentru *Cestiunea romînă în Transilvania și Ungaria* (1894), „vestita lucrare", cum o numea N. Iorga, tradusă și în limbile germană (1895) și italiană (1896); de asemenea, Corneliu Diaconovici (1859 —1923) pentru *Enciclopedia romînă* (1898 — 1904).

Completările și adăugirile ar putea continua.

Discuțiile ce urmează vor îmbogăți deci și mai mult conținutul și interpretările proiectului, constituit de altfel pe o largă bază documentară și pe o fermă poziție ideologică, așa încît se poate spera ca întreaga istoriografie romînă să fie apreciată la adevărata ei valoare și utilitate.

P. P. PANAITESCU (Institutul de istorie al Academiei R. P. R., București)

Tematica destinată pregătirii vol. VIII al *Istoriei Romîniei* (Istoriografia) este o încercare remarcabilă și nouă de a prezenta istoriografia romînă în epoca modernă în evoluția ei, distingîndu-se principalele școli și curente. Meritele acestei lucrări sînt multiple : ea este primul studiu științific, bazat pe metoda materialistă, care înfățișează istoriografia noastră în desfășurarea ei, ca un fenomen al culturii și nu numai ca o bibliografie dezvoltată. Istoriografia este studiată în funcție de dezvoltarea societății în perioada capitalistă și în cercetarea ei se cuprind toate cele trei țări românești, înglobîndu-se în istoriografia Transilvaniei și lucrările istoricilor sași și unguri privitoare la această provincie. Caracterizările sînt, în cea mai mare parte, juste și nuanțate.

Metoda folosită prezintă însă unele neajunsuri. Autorii tematicii descriu fiecare curent cu caracterizarea sa generală, urmînd apoi lista bibliografică și caracterizarea fiecărui istoric în parte, cu opera lui. Acest sistem dă naștere la repetări între partea generală și prezentarea fiecărui istoric în parte, apoi în aprecierea fiecărui istoric din același curent (de ex. la Aaron Florian se spune, ca o caracterizare a lui : „dezvoltarea criticii izvoarelor istorice", iar la Anton Kurtz, pe aceeași pagină : „întemeierea cercetării istorice pe un fond bogat de izvoare ... discutate și analizate", pe pagina următoare, la J. von Mildenberg, „studierea documentelor oficiale", iar la Károly Szász, cîteva rînduri mai jos : „publicarea și folosirea izvoarelor principale" etc.). Asemenea repetări se găsesc aproape la fiecare curent.

Tot ca urmare a folosirii acestei metode biografice, este apropierea factice între diferiți istorici, care sînt puși împreună sau alături, numai pentru că metoda adoptată cere ca să se vorbească de toți istoricii, neomițîndu-se nici o persoană. Iată cîteva exemple : la curentul intitulat „romantismul de tendință democrat și liberal-burgheză", întîlnim alături pe Ioan Ghica, autorul *Amintirilor din pribegie*, carte care privește revoluția de la 1848, și pe B. P. Hasdeu, din generația următoare, mare filolog, slavist și istoric romantic (Ghica numai romantic nu era în cele două lucrări istorice ale lui). În subcurentul intitulat „sociologismul istoric" adică al istoricilor care se ocupă cu dezvoltarea societății și a claselor sociale, sînt trecuți Xenopol și Radu Rosetti, nu însă și I. Bogdan, care a studiat pe cnezii romîni, originea voievodatului, vechile instituții. N. Iorga este trecut sub eticheta „criticismul istoric", deși el a combătut pe istoricii care se rezumă la critică și nu se ridică la sinteza istorică. În orice caz, „criticismul istoric" nu este o caracterizare suficientă pentru opera lui Iorga.

www.dacoromanica.ro

Prezentarea separată a personalităților istoricilor romîni împiedică pe cititorii volumului să vadă care sînt principalele probleme sociale și naționale în discuția istoricilor și care sînt soluțiile și punctele lor de vedere în diferite perioade sau subperioade. Admiterea acestei propuneri a noastre ar cere, e drept, remanierea tematicii, punerea materialului adunat în altă ordine.

Planul tematic al volumului, așa cum îl vedem în urma observațiilor de mai sus, ar cuprinde păstrarea împărțirii în curente (cu schimbările pe care le vom propune în cele următoare), dar renunțarea la prezentarea fiecărui istoric în parte. În locul înșirării de persoane și de opere, ar fi mai științific să se arate, la fiecare curent în parte, care sînt marile probleme ce se puneau societății romînești și care erau soluțiile propuse, aportul adus de istorici. Cu alte cuvinte, s-ar împărți expunerea curentelor nu pe persoane, ci pe probleme. După caracterizarea generală a fiecărui curent, ar urma înșirarea problemelor ce se puneau în acea epocă, cu soluțiile propuse sau cu prezentarea lor de către istorici, după care să fie trecute numele și operele acelor istorici, cîți s-au ocupat cu fiecare din ele.

Principalele probleme care revin aproape în toate curentele succesive sau contemporane ale istoriografiei sînt următoarele (nu avem pretenția să dăm o listă exhaustivă) : problema unității de origine a poporului romîn, aceea a continuității romînilor în Dacia, independența de stat a romînilor, lupta poporului nostru împotriva turcilor ca o luptă interesînd istoria generală a civilizației europene, problemele sociale : formarea obștilor sătești, formarea feudalismului prin aservirea țărănimii, originile domeniului boieresc și lupta împotriva resturilor feudalismului, formarea orașelor și ridicarea clasei orășenești, originile capitalismului la noi, cu dezvoltarea producției și a meșteșugurilor, dezvoltarea culturii romînești, rolul slavonismului și, mai ales, lupta de clasă, începuturile mișcării muncitorești. În acest chip s-ar scoate în relief problemele de bază ale istoriografiei, adăugîndu-se la fiecare curent și problemele tehnice ale acestei științe : editarea textelor, critica lor, revistele de specialitate, științele auxiliare. Procedîndu-se în acest chip, s-ar înlătura aspectul prea bibliografic și biografic al lucrării, s-ar elimina un număr de „istorici" fără importanță și volumul ar apărea ca o istorie a unei ramuri însemnate a culturii noastre în veacurile XVIII—XIX.

Împărțirea pe curente a activității istoricilor romîni în cadrul tematicii pe care o discutăm ține seama în genere de fazele dezvoltării sociale și de principalele momente politice, cum ar fi mișcările din 1821 și din 1848, Unirea principatelor, independența, răscoala țărănească din 1907 etc. Ceea ce îngreuiază însă urmărirea acestor raporturi între istoriografie și cadrul politic și social este faptul că diferitele curente din istoriografie nu sînt prezentate cronologic. Sînt de părere ca la fiecare curent să se arate de la început datele între care apare și se stinge.

Cred că numărul curentelor și subcurentelor propuse este prea mare și ele sînt adesea cam artificial construite, pentru a putea cuprinde pe toți istoricii. Astfel „Istoriografia modernă în perioada începutului imperialismului" are ca subdiviziune „Istoriografia pozitivistă", care, la rîndul său, cuprinde mai multe subdiviziuni, începînd cu „pozitivismul de tendință liberală", apoi „sociologismul istoric", care poartă iarăși numărul 1. Subcurentul intitulat „Descriptivismul istoric" nu poate rămîne ca un curent real, adică reprezentînd o anumită ideologie. Autorii tematicii au grupat sub acest titlu pe istoricii ale căror studii se remarcă prin „caracterul prepon-

www.dacoromanica.ro

derent factologic". Asemenea istorici, autori de manuale sau de monografii pline de expuneri de fapte, fără putința de a se ridica la concepții sintetice, au existat în toate vremile; ar fi să le facem o cinste prea mare dacă am socoti că neputința lor este rezultatul unei concepții deosebite asupra scrierii istoriei.

Așa cum s-a spus mai sus, tematica are meritul de a lega istoriografia de dezvoltarea societății în general, dar nu o include în curentele mari de idei cuprinzînd și celelalte manifestări ale culturii din Romînia, de pildă literatura, filologia, filozofia. Nu putem compartimenta toate aceste discipline înrudite în „școli" sau curente deosebite, specifice numai uneia dintr-însele. Dacă prezentarea istoriografiei românești ar ține seamă de marile curente care se constată în dezvoltarea întregii culturi românești și ar izbuti să integreze istoria în această dezvoltare, atunci volumul închinat științei istorice ar căpăta o semnificație și o valoare științifică mult mai generală.

Aceste curente mari ale culturii românești în epoca modernă ar fi, după părerea noastră, următoarele (nici aici nu avem pretenția de a înfățișa o listă completă, ci numai o serie de puncte de reper): a) Umanismul românesc, b) Școala ardeleană (iluminismul), c) Democrația burgheză (pașoptismul), d) Junimismul, e) Semănătorismul și ideologia țărănismului, f) Socialismul.

O asemenea împărțire a materiei ar avea avantajul de a simplifica pe aceea cuprinsă în tematică, pe care o socotim prea complicată și, în același timp, de a lega istoriografia de celelalte manifestări ale culturii românești în epoca studiată.

Urmează cîteva observații de amănunt:

— p. 1, între cronici trebuie trecută și *Cronica Bălenilor*, care este o cronică separată între cronicile muntene. În schimb, Miron Costin ar trebui trecut între istoricii umaniști, despre care tematica spune că se caracterizează prin „dezbaterea cu largă semnificație istorică-politică și culturală a problemelor cu privire la geneza limbii și poporului romîn și la unitatea etnică", ceea ce a făcut Miron Costin, cel dintîi, în ultima sa operă, *De neamul moldovenilor*.

— p. 4. De ce este trecut episcopul Inocentie Micu între istorici?

— p. 12, la N. Bălcescu. Data nașterii este greșită (1819, nu 1818). Între opere lipsește: *Reforma socială la romîni*. A se scrie *Question économique* și nu *Questions économiques*. Importanța articolului *Despre starea socială a muncitorilor plugari* stă în dovedirea faptului că domeniile feudale din țara noastră, deci baza economică a boierilor din secolul al XIX-lea, se trag din silnicie și asuprire, din furt și nedreptate. Este o scriere prin esență antifeudală, cu implicații contemporane, ceea ce nu reiese destul de clar din tematică.

— p. 14, Kogălniceanu trebuie trecut, din motive cronologice, înainte de Bălcescu.

— p. 23, la B. P. Hasdeu lipsește, între operele importante, *Cultura slavă la romîni* (1869).

— p. 24, Hasdeu n-a „pus în lumină aportul slav" (asupra romînilor), ci a atras atenția asupra faptului că limba slavă a fost la noi o limbă literară folosită ca atare de clasa stăpînitoare. El a fost cel dintîi care a publicat documentele slavo-române interne ce ilustrează viața feudală.

www.dacoromanica.ro

— p. 40—41, la A. D. Xenopol se omite faptul, cu semnificație culturală largă, al colaborării lui la *Histoire générale* a lui Lavisse și Rambaud (capitolele privitoare la romîni).

— p. 53, la C. Giurescu, „promovarea unor metode filologice riguroase" în editarea izvoarelor. De fapt, metoda lui în această privință este azi depășită ; Giurescu intervine în text cu lecturi luate arbitrar din diferite manuscrise, nu redă un text unitar, care să fie un document de limbă.

Nu pot încheia fără a sublinia încă o dată noutatea și munca serioasă științifică depusă în alcătuirea acestei tematici.

www.dacoromanica.ro

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. P. UNGARĂ

Între 21 aprilie și 21 iunie 1964 am făcut, la propunerea Facultății de istorie a Universității din București și în cadrul acordului cultural dintre țara noastră și R. P. Ungară, o călătorie de documentare în țara vecină și prietenă.

Potrivit planului de muncă întocmit la București, am luat contact, prin mijlocirea Ministerului Învățămîntului și Culturii din R. P. Ungară, cu instituțiile de învățămînt superior și științifice în cadrul cărora mi-am desfășurat cea mai mare parte a activității: Facultatea de filozofie, istorie și filologie a Universității „Eötvös Loránd" din Budapesta, Institutul de istorie al Universității „Kossuth Lajos" din Debrecen, Arhivele de stat din Budapesta și Debrecen, precum și secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare de Științe. Scopul acestei călătorii de documentare l-a constituit cunoașterea predării istoriei medievale și a paleografiei latine în instituțiile de învățămînt superior ungare și strîngerea de materiale documentare din arhivele maghiare privind istoria Romîniei în secolele XIV—XVI.

Din discuțiile avute cu profesorul Székely György, șeful catedrei de istoria evului mediu, și cu profesorul Mezey László, titularul cursului de paleografie latină de la Facultatea de filozofie, istorie și filologie din Budapesta, am luat cunoștință că, la cursul de istorie universală medie din anul al II-lea, studenții audiază în fiecare an cîte o problemă de sinteză din istoria medievală. Studenții audiază și un curs de istorie medie a Europei sud-estice și răsăritene, în cadrul căruia se predau și lecții de istoria Romîniei. Paralel cu audierea cursurilor, ei sînt datori să studieze și o bibliografie menită să le facă cunoscută în ansamblu istoria orînduirii feudale și să participe la seminarii în care aprofundează, îndeosebi pe bază de interpretări de texte sau de referate, problemele audiate la curs. Studenții care se specializează în istoria evului mediu sau în arhivistică și biblioteconomie audiază și cursuri de paleografie latină, diplomatică și alte științe auxiliare ale istoriei.

Cea mai mare parte a activității am desfășurat-o la Arhiva de stat din Budapesta, unde, după cum este cunoscut, se află fonduri extrem de bogate și valoroase privitoare la istoria Romîniei și îndeosebi a Transilvaniei.

Cercetînd o parte din bogata colecție antemohaciană (fondul de documente de pînă la anul 1526), am găsit numeroase documente, în mare parte inedite, privitoare la istoria Romîniei. Îndeosebi istoria Transilvaniei este reprezentată prin mii de documente privitoare la problemele sale de bază: agricultură, minerit, meșteșuguri, comerț intern și extern, relații și instituții feudale, frămîntări sociale țărănești și orășenești, lupte politice, viața romînilor din Transilvania constatată în cele mai variate manifestări, organizare administrativă, judiciară, municipală, viață religioasă, cultura, probleme privitoare la emiterea actelor și evoluției scrierii latine etc. De asemenea se găsesc mii de documente privitoare la relațiile dintre cele trei țări romîne

www.dacoromanica.ro

și dintre aceste țări și Ungaria. Pentru epoca ulterioară anului 1526, numărul documentelor privitoare la istoria Romîniei crește considerabil. De asemenea la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare de Științe se află bogatul fond Andrei Veres, cuprinzînd o mare parte dintre transcrierile de documente, în parte inedite, privitoare la istoria Romîniei, rămase de la acest cercetător.

Preocupat de problema raporturilor politice dintre cele trei țari romîne și Ungaria în evul mediu, am urmărit detectarea și strîngerea tuturor materialelor inedite, precum și acele publicate în rezumat sau integral în colecții greu accesibile privitoare îndeosebi la relațiile politice ale Ungariei și Transilvaniei cu Țara Romînească și cu Moldova la sfîrșitul secolului al XIV lea (campaniile lui Sigismund de Luxemburg în Moldova și Țara Romînească din 1395, participarea Ungariei, Transilvaniei și Țării Romînești la cruciada de la Nicopole și lupta lor comună antiotomană din anii următori etc.), pe a căror bază ar putea fi reluată într-un studiu discutarea acestor probleme.

Totodată, am cules și unele materiale privitoare la instituțiile feudale și la viața romînilor din Transilvania în secolele XV-XVI.

Pentru detectarea și cercetarea acestor materiale, am primit un sprijin competent și am avut discuții științifice fructuoase cu o serie de arhiviști și istorici cărora le aduc și pe această cale mulțumiri, și anume : acad. Ember Győző, directorul Arhivei de stat din Budapesta, și arhiviștii Komjáthy Miklós, Trocsányi Zoltán și Borsa Gedeon de la aceeași arhivă și dr. Komoróczy György, directorul Arhivei de stat din Debrecen, profesorii Székely György, Mezey László și Kumorovitz Bernát de la Facultatea de filozofie, istorie și filologie din Budapesta, cercetătorii Mályusz Elemér, Szücs Jenö și Benda Kálmán de la Institutul de istorie al Academiei Maghiare de Științe.

În vederea unei cît mai ample cunoașteri a trecutului istoric al R. P. Ungare, am vizitat, prin grija Ministerului Învățămîntului și Culturii, o serie de obiective istorice și artistice de o deosebită valoare : ruinele castrului roman de la Aquincum, fortificațiile cetății Buda, palatele regale de la Esztergom (secolele XII-XIII) și de la Visegrád (secolele XIV-XV), Muzeul național, secția istorie, Muzeul Cetății, Muzeul armatei, Galeria de arte și Galeria națională din Budapesta, Muzeul de istorie și artă din Debrecen, Muzeul de artă creștină din Esztergom, precum și alte monumente istorice și artistice din Budapesta, Debrecen, Esztergom, Visegrád, Veszprém, Fehérvár.

Prin posibilitatea de a cerceta și a strînge un material istoric interesant, de a cunoaște o parte din bogatele fonduri de documente din Arhiva de stat din Budapesta și din monumentele istorice și artistice ale Ungariei medievale și de a lua contact cu cadrele didactice și cu cercetătorii din instituțiile de învățămînt superior și de cercetare științifică din domeniul istoriei, călătoria de documentare pe care am făcut-o în R. P. Ungară s-a dovedit a fi deosebit de eficace și de utilă.

R. Manolescu

SUSȚINEREA DE CĂTRE C. ȘERBAN A DISERTAȚIEI PENTRU TITLUL DE CANDIDAT ÎN ȘTIINȚE

În ultimii ani s-au prezentat facultăților de istorie, ca teze de disertație pentru obținerea titlului de candidat în științele istorice, o serie de lucrări de valoare, bazate pe temeinice cercetări de arhivă, care au lărgit și au adîncit cunoștințele noastre și au adus soluții noi în probleme insuficient cercetate sau chiar ignorate de vechea istoriografie.

www.dacoromanica.ro

La 31 ianuarie 1964, Consiliul științific al Facultății de istorie a Universității din București a aprobat în unanimitate lucrarea cercetătorului științific Constantin Șerban, de la Insitutul de istorie al Academiei R.P.R., *Meșteșugurile din Țara Românească în sec. al XVIII-lea (Perioada de la sfîrșitul feudalismului dezvoltat și începutul destrămării lui)*.

C. Șerban, cunoscut în cercurile de specialitate prin contribuțiile aduse la cunoașterea perioadei finale a evului mediu, abordează în lucrarea sa una dintre problemele de bază ale dezvoltării social-economice a Țării Românești în secolul al XVIII-lea.

Introducerea (cap. I) cuprinde istoriografia problemei, izvoarele și economia lucrării. Pornind de la constatarea că, în vechea istoriografie, problema meșteșugurilor a fost tratată mai mult în lucrări de sinteză, autorul expune lucrările anterioare, menționînd contribuția fiecăreia. Relativ la lucrările apărute după 23 August 1944, se subliniază problemele noi pe care le ridică.

Lucrarea lui C. Șerban se întemeiază pe un bogat material extras din fondurile de documente și manuscrise de la Arhivele statului din București și din alte orașe din Muntenia, Oltenia și Transilvania, din Biblioteca Academiei R.P.R. și din muzeele istorice din București și din diferite orașe de provincie. Sistematizarea materialului s-a făcut după materia primă prelucrată, fapt care i-a permis să cuprindă aproape toate meșteșugurile și să cunoască, în același timp, mai ușor adîncirea procesului de specializare din cadrul fiecărui meșteșug în parte. Acest criteriu de clasificare a meșteșugurilor a ridicat însă obiecții.

Pentru a fixa cadrul istoric al dezvoltării meșteșugurilor în cursul secolului al XVIII-lea autorul a schițat în capitolul al II-lea condițiile economice-sociale și politice ale Țării Românești la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. În acest scop a fost prezentat stadiul de dezvoltare al industriei extractive, al agriculturii, meșteșugurilor și manufacturilor, comerțului, orașelor și tîrgurilor, precum și situația socială și politică.

În prezentarea activității meșteșugarilor din Țara Românească în secolul al XVIII-lea (cap. III), autorul disertației a căutat mai întîi să stabilească importanța materiei prime prelucrate în acea epocă, pe de o parte, iar pe de alta aria de răspîndire a meșteșugului studiat. Ordinea în care apar cele trei categorii de arii teritoriale (domeniul feudal, satul și orașul) este în concordanță cu procesul de dezvoltare a relațiilor de producție și cu stadiile parcurse. În această ordine au fost studiate metalurgia, prelucrarea rocilor industriale și de construcție, prelucrarea lemnului, cerealelor, produselor animale, prelucrarea fibrelor textile și a țesăturilor, seria încheindu-se cu meșteșugul scrisului și tiparului. Probleme relative la procurarea materiei prime, la inventarul atelierului meșteșugăresc, la procesul de producție, la calitatea și cantitatea mărfurilor realizate, la proveniența forței de muncă i-au permis lui C. Șerban să stabilească gradul de diviziune socială a muncii, preponderența meșteșugurilor orășenești care au cunoscut cea mai largă dezvoltare prin îngustarea specializării, prin realizarea unei producții mai variate și de mai mari proporții, în comparație cu meșteșugurile sătești și cu cele casnice. În același timp se dovedește decăderea meșteșugurilor domeniale.

Înfățișînd în capitolul al IV-lea *Organizarea feudală a meșteșugurilor. Breslele*, cu diferitele ei aspecte (ierarhia profesională, contradicțiile sociale dintre breslași, organele de conducere, averea și veniturile breslei, constringerea breslașilor, funcțiile breslelor), autorul ajunge la concluzia că, în secolul al XVIII-lea acestea au atins forme superioare de organizare, că principala preocupare a meșteșugarilor breslași era menținerea monopolului de producție și desfacere și că numeroasele conflicte dintre breslași și meseriașii liberi, neîncadrați în bresle, explică procesul de destrămare a breslelor, care s-a continuat pînă în secolul al XIX-lea. Ultimul capitol : *Relațiile economice și sociale în cadrul producției meșteșugărești*, se ocupă cu formele micii producții de marfă meșteșugărească, circulația acesteia, rolul capitalului comercial în destrămarea producției meșteșugărești și participarea meșteșugarilor la lupta de clasă.

www.dacoromanica.ro

Lucrarea de disertație a lui C. Șerban constituie nu numai o lărgire a cercetărilor sale anterioare, ci și o adîncire a lor pe baza unui material inedit larg și important. Astfel, printr-un bogat material inedit și prin folosirea întregii bibliografii mai vechi și mai noi, autorul a izbutit să dea, de pe pozițiile concepției materialist-istorice, o lucrare de valoare. Referenții au apreciat planul lucrării ca „judicios întocmit", întrucît „înfățișează sistematic toate aspectele esențiale ale problemei meșteșugurilor din perioada cercetată". După ce se fac unele recomandări relativ la sistematizarea materialului, la terminologia adoptată și la unele probleme pe care le ridică mai ales capitolul al II-lea, referatul raportorilor principali încheie astfel : „Este o lucrare valoroasă atît din punctul de vedere al documentării, cît și al sistematizării și interpretării faptelor. Ea constituie un aport însemnat la lămurirea unei probleme de bază din istoria social-economică a țării noastre".

La discuția lucrării în cadrul Consiliului științific lărgit al Facultății de istorie au luat cuvîntul numeroși specialiști care, prin referate scrise sau intervenții orale, au subliniat bogata documentare a lucrării, sistematizarea materialului și stabilirea limitelor cronologice ale lucrării (sfîrșitul feudalismului dezvoltat și începutul destrămării acestuia). Numai clasificarea meșteșugurilor după materia primă prelucrată a ridicat obiecții care dovedesc că problema aceasta trebuie încă studiată.

După deliberare, Consiliul științific al Facultății de istorie a acordat în unanimitate lui C. Șerban titlul de candidat în științe istorice.

Acad. A. Oțetea

CRONICĂ

La 1 aprilie s-a deschis la Atena expoziția internațională „Arta bizantină — artă europeană", cea mai mare expoziție de artă bizantină organizată începînd din anul 1931 pînă astăzi. Expoziția cuprinde aproximativ 650 de opere de artă bizantină împrumutate din numeroase muzee, biblioteci și colecții particulare din 17 țări. Printre țările participante, în marea lor majoritate din Europa, se află și R. P. Română. Expoziția prezintă o gamă variată de piese valoroase, picturi, mozaicuri, fresce, sculpturi în piatră, fildeș și lemn, bijuterii, emailuri, argintărie, stofe, sigilii și manuscrise.

R. P. Română participă la această expoziție cu o serie de manuscrise de artă bizantină, piese de sculptură în lemn, printre care ușile de lemn sculptat de la mănăstirea Snagov, datînd din 1453, broderii, obiecte de aur, precum și numeroase alte obiecte de valoare ale artei bizantine din colecția Muzeului de artă al R. P. Române și din alte colecții din țară.

Scopul acestei expoziții, după cum au declarat organizatorii ei, este de a sublinia aspectul european al artei bizantine și prezența sa în arta europeană.

★

În ziua de 14 aprilie a.c., la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a avut loc o ședință de comunicări a Institutului de studii sud-est europene. Acad. Emil Condurachi, secretar general al Asociației internaționale de studii sud-est europene, a vorbit despre „Probleme de istorie veche sud-est europeană în lumina cercetărilor arheologice". Comunicarea a fost ilustrată cu proiecții.

★

La 18 aprilie a.c. s-a deschis la Padova, sub auspiciile U.N.E.S.C.O., expoziția „Arheologia în R. P. Română". La deschidere au luat parte Luigi Gui, ministrul învățămîntului din

www.dacoromanica.ro

Italia, Leo Luca, prefectul Padovei, precum și numeroase alte personalități. A fost de față Mihai Marin, ministrul R. P. Romîne în Italia.

★

La 10 mai a.c. a avut loc în Piața „23 August" din Mediaș festivitatea dezvelirii bustului lui Stephan Ludwig Roth cu ocazia împlinirii a 115 ani de la moartea sa. Luînd cuvîntul cu acest prilej, Ion Sereanu, vicepreședinte al Sfatului popular orășenesc, a scos în evidență personalitatea acestui intelectual sas, care a fost un gînditor progresist, un apărător dîrz al ideilor revoluționare de la 1848.

Pe tăblița de pe bust se află următoarea inscripție: „1796—1849 — Stephan Ludwig Roth, marele prieten al poporului muncitor și luptător pentru egala îndreptățire a naționalităților conlocuitoare ardelene în revoluția din 1848".

★

În cadrul marilor aniversări culturale recomandate de Consiliul Mondial al Păcii, Comitetul național pentru apărarea păcii, Uniunea ziariștilor și Comisia națională a R. P. Romîne pentru U.N.E.S.C.O. au organizat în după-amiaza zilei de 24 iulie 1964, în capitală, o festivitate consacrată comemorării a 50 de ani de la moartea lui Jean Jaurès, publicist socialist francez, fondatorul ziarului „l'Humanité".

Despre viața și personalitatea lui Jean Jaurès a vorbit scriitorul Ion Pas, președintele Comitetului de radiodifuziune și televiziune.

★

La 28 septembrie a.c., în aula Școlii superioare de partid „Ștefan Gheorghiu" a avut loc o adunare solemnă consacrată aniversării a 100 de ani de la înființarea Asociației internaționale a muncitorilor (Internaționala I). Adunarea a fost organizată de Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. și de Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu".

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de tov. Gheorghe Stoica, membru al C.C. al P.M.R.

Tov. Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.M.R., director al Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., a prezentat expunerea *Internaționala I și rolul ei istoric*, iar tov. Grigore Comartin, rectorul Școlii superioare de partid „Ștefan Gheorghiu", a prezentat expunerea *Legăturile mișcării muncitorești din țara noastră cu Internaționala I.*

La adunare au fost de față membri ai C.C. al P.M.R., membri de partid din ilegalitate, activiști de partid și de stat, cadre didactice și studenți ai Școlii superioare de partid „Ștefan Gheorghiu", cercetători ai Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., ai institutelor Academiei R. P. Romîne, cadre didactice de la catedrele de științe sociale ale unor institute de învățămînt superior din București, oameni ai muncii, ziariști.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

P. P. PANAITESCU, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*

București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 281 p.

Obștea țărănească, căreia P. P. Panaitescu i-a consacrat o monografie amplă și temeinică, este una dintre problemele fundamentale ale istoriografiei noastre marxiste. Obștea a fost, în vremea feudalismului, o formă de organizare a țărănimii din țara noastră și din țările vecine, și forma cea mai eficientă de luptă a maselor populare împotriva aservirii feudale, dovadă marele număr (pînă la 25%) de moșneni din regiunea de munte în Țara Românească și din Țara de Jos a Moldovei care s-a păstrat pînă în secolul al XIX-lea

P. P. Panaitescu prezintă obștea în evoluția sa, de la forma gentilică la forma teritorială, sătească, pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd începe să se destrame, în urma dezvoltării relațiilor de schimb, cărora prin esență le era inadecvată. Este un studiu istoric, nu sociologic, care prezintă fenomenul evolutiv, în continuă transformare, în funcție de schimbările modului de producție însuși și în corelație cu rolul obștii la popoarele slave și germanice.

Obiectul lucrării este istoria obștii țărănești în epoca feudală, între secolele al X-lea și al XVII-lea. Dar atît pentru a sublinia rolul particular al obștii ca verigă de legătură între feudalism și orînduirile anterioare, cît și pentru a putea releva elementele obștii gentilice (de ex. vendetta și răspunderea colectivă) care s-au păstrat în obștea teritorială, autorul a consacrat un capitol obștii în Dacia antică și în perioada marilor migrații. Obștea gentilică, bazată pe legăturile de sînge și posedînd pămîntul indiviz, în comun, este caracteristică comunei primitive. Obștea țărănească avea în comun folosința pădurilor, pășunilor și apelor, pe cînd pămîntul arabil, viile și fînețele erau folosite individual pe loturi trase mai întîi la sorți, apoi stăpînite ereditar. Aceste loturi se numeau *delnițe* în Țara Românească și *jirebii* în Moldova. Autorul remarcă just că loturile reprezentau în acest sistem o formă specială de proprietate, bazată pe o muncă individuală, efectuată pe un pămînt stăpînit în comun. Obștea forma o comunitate de muncă nu fiindcă munca s-ar fi săvîrșit în comun, ci fiindcă era dirijată de comunitate, prin sfatul „oamenilor buni și bătrîni".

Această organizare a dat obștii românești o coeziune internă și o forță de rezistență care i-au permis să supraviețuiască, într-o proporție necunoscută în țările slave și germanice, încercărilor de aservire ale stăpînilor feudali.

După retragerea administrației romane din Dacia, între secolele al III-lea și al X-lea, obștea a fost singura formă de organizare și de viață socială a poporului nostru în formare. Trecerea de la obștea gentilică, bazată pe legătura de sînge, la obștea teritorială, și de la aceasta direct la feudalism, este prezentată în linii mari, ca și în volumul I din *Istoria Romîniei*. Stăpînirea romană în Dacia a fost prea

www.dacoromanica.ro

scurtă pentru a provoca destrămarea obștilor libere, dar pătrunderea în obști a elementelor popoarelor migratoare a grăbit transformarea obștilor gentilice în obști teritoriale. În aceste condiții, anumite regiuni din țara noastră au trecut direct, pe cale economică, de la comuna primitivă la feudalism.

Din aceste considerații, P. P. Panaitescu trage concluzia de importanță capitală că persistența obștilor libere în perioada cea mai obscură a istoriei noastre, între secolele al III-lea și al X-lea, înseamnă continuitatea poporului român în Dacia ca popor permanent legat de pământ și nu nomad.

Între secolele al X-lea și al XIV-lea, densitatea crescîndă a populației impune o organizare mai strînsă în interior și în relațiile cu lumea exterioară. Triburile înrudite se unesc sub un șef comun și pregătesc contopirea teritoriilor lor într-un teritoriu al întregului popor. Numele acestui șef, *voievodul*, e comun tuturor celor trei țări românești. Voievozii sînt semnalați în Transilvania din secolul al XII-lea, iar între Carpați și Dunăre încă din 1247.

Terminologia de origine romană și tracă (gint, ginture, semințe, moș, sat, cătun) relativă la obște dovedește vechimea acestei instituții în toate trei țările române și faptul că aria de formare a poporului nostru trebuie căutată pe întreg acest pămînt și într-o neîntreruptă continuitate din timpurile cele mai vechi. Comparînd terminologia română legată de obște cu cea a popoarelor vecine, P. P. Panaitescu a stabilit că obștea sătească a îmbrăcat aceleași forme și a urmat aceeași evoluție în toată Europa centrală și răsăriteană. Pretutindeni ea a rezultat din necesitatea unui efort colectiv de muncă, cînd acțiunea individuală nu mai ajungea. Poporul român s-a dezvoltat într-un contact neîntrerupt cu popoarele vecine.

În cele șapte secole care au urmat după încetarea ocupației romane în Dacia, viața socială și economică a poporului român s-a întemeiat pe obștile teritoriale țărănești, iar feudalismul a rezultat din destrămarea obștilor libere și din ridicarea unor stăpîni feudali care au aservit un mare număr de obști, dar au menținut structura lor economică și socială. Din obștile aservite s-au format cele mai multe domenii feudale.

Clasa acestor stăpîni feudali s-a constituit înainte de formarea statului feudal. Ei s-au numit cneji și au format, ca și voievozii, o instituție comună tuturor celor trei țări române. Autorul are o concepție particulară despre instituția cnejilor, în care vede o „nobilime prestatală" de stăpîni feudali ai satelor, fără privilegii. După întemeierea statului feudal, cînd, pe baza unor privilegii acordate de domn, s-a constituit din rîndul cnejilor clasa boierilor, cuvîntul de cneaz a devenit sinonim cu cel de țăran liber. Deși au avut aceeași origine socială, cnejii au cunoscut o soartă diferită în cele trei țări române: în Transilvania au ajuns intendenți ai domeniilor nobiliare, în Moldova au dispărut în secolul al XV-lea din structura statului feudal; în Țara Românească, din stăpîni ai satelor au devenit în secolul al XVI-lea mici stăpîni de pămînt în devălmășie, adică oameni liberi care se deosebeau de boieri prin faptul că plăteau bir.

Prin creșterea numărului obștilor aservite, societatea feudală s-a întărit în secolul al XIV-lea, încît a putut să-și dea o organizare capabilă să-i garanteze stăpînirea asupra pămîntului și asupra oamenilor așezați pe moșiile lor. Statul apare astfel ca creația stăpînilor de moșie și nu stăpînii de moșie ca creație a statului, cum a pretins istoriografia burgheză.

Dacă statul feudal a fost rezultatul constituirii clasei boierești, la rîndul ei domnia a contribuit la întărirea acestei clase, favorizînd aservirea obștilor libere de către boieri. Mijloacele și etapele acestui proces de aservire au făcut obiectul analizei minuțioase a unui mare număr de documente, care au scos în evidență, pe de o parte, rolul de clasă al divanului domnesc, ca suprem for de judecată în contestațiile dintre boierii cotropitori și reprezentanții obștilor, iar pe de alta transformarea de către puterea publică a unor instituții străvechi, ca protimisisul, jurătorii, responsabilitatea colectivă, care odinioară fuseseră instrumente de apărare ale drep-

www.dacoromanica.ro

turilor şi libertăţii obştilor în mijloace de uzurpare şi de aservire a acestor obşti.

Remarcabila facultate de analiză, de interpretare marxistă şi de generalizare a autorului s-a manifestat în chip deosebit în înfăţişarea structurii şi a organizării obştilor, a procesului de transformare lentă de la stăpînirea în devălmăşie absolută, cînd părţile aferente unei familii se trăgeau la sorţi, pînă la transformarea acestor părţi în loturi ereditare şi alienabile şi, prin urmare, supuse tuturor accidentelor eredităţii şi nevoilor vieţii (autorul arată rolul sarcinilor fiscale în aservirea oamenilor liberi).

Împărţirea obştilor în loturi familiale, fixate pe teren, a început prin desprinderea din hotarul comun a unor părţi numite *bătrîni* şi *funii*, măsurate în stînjeni. Dar chiar după împărţirea pămîntului obştii în loturi personale, bunurile comune (pădurea, păşunile şi apele) ale obştii au rămas indivize pînă în secolul nostru. Ca o rămăşiţă a vechii structuri devălmaşe şi ca o necesitate de ordin practic s-a păstrat conducerea colectivă, care reglementează perioadele muncilor agricole şi deschiderea cîmpului, după strîngerea recoltei, pentru păşunarea vitelor satului. Pe baza acestor fenomene, P. P. Panaitescu a definit obştea ca o *colectivitate de muncă*.

O atenţie deosebită a acordat autorul procesului de destrămare a obştii. Capitolul consacrat acestei probleme este poate cel mai dens şi mai izbutit. Împotriva istoriografiei care a confundat simptomele cu cauzele descompunerii obştii, P. P. Panaitescu vede cauza principală a destrămării obştii în dezvoltarea, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a relaţiilor de schimb, incompatibile cu economia închisă a obştii ţărăneşti. Dezvoltarea pieţii a împins, pe de altă parte, pe boieri să mărească suprafeţele cultivate cu cereale şi să-şi procure braţele de muncă necesare prin aservirea obştilor libere. Ţăranii sînt legaţi de pămînt şi apoi trataţi ca ţiganii robi.

Ţăranii au opus procesului de aservire a obştii o rezistenţă dîrză şi permanentă, sub toate formele luptei de clasă, de la procesele susţinute în faţa divanului domnesc pînă la fuga în masă şi la participarea la marile răscoale care au marcat orînduirea feudală.

Obştea ţărănească a lui P. P. Panaitescu poate fi considerată ca un exemplu, şi ca un exemplu concludent, de orientare a cercetării ştiinţifice, după terminarea *Istoriei Romînie*i, spre adîncirea prin monografii speciale a problemelor principale, încă insuficient cunoscute.

Obştea ţărănească ne face să înţelegem mai bine caracterele specifice ale istoriei noastre medievale, aduce noi argumente valabile în favoarea continuităţii, încadrează organic, prin instituţiile sale de bază, viaţa societăţii romîneşti în istoria Europei centrale şi orientale şi nu scapă o ocazie de a sublinia comunitatea formelor de viaţă ale poporului nostru în toate cele trei ţări romîneşti.

Soliditatea acestei lucrări se datoreşte îmbinării perfecte a unei vaste erudiţii (P. P. Panaitescu posedă tot materialul intern al istoriei noastre medievale) cu principiile şi metodele materialismului istoric[1].

Acad. A. Oţetea

[1] În general, P. P. Panaitescu foloseşte termenii medievali din documentele noastre. În capitolul intitulat *Împărţirea pămîntului obştii*, merge foarte departe în analizarea diferiţilor termeni. Relevăm totuşi unele abateri. Cea mai frecventă este întrebuinţarea adjectivului „feudal" în sensul de „stăpîn feudal". Termenul de *iobag*, particular condiţiei ţăranilor dependenţi din Transilvania, nu poate fi aplicat situaţiei din Ţara Romînească şi Moldova. Barbarismele *cutumă* şi *drept cutumiar* sau *drept obişnuielnic*, introduse de jurişti, trebuie înlocuite cu *obiceiul pămîntului* şi cu *drept consuetudinar*. Istoriografia medievală face distincţie între „aristocraţie" şi „nobilime", nobilimea fiind o aristocraţie înzestrată cu un statut juridic creditar, reprezentînd un stadiu înaintat al evoluţiei instituţiilor feudale. Între aristocraţie şi nobilime este aceeaşi deosebire pe care P. P. Panaitescu o face între cneji şi boieri în cadrul statului feudal. Nu se poate deci spune „nobilime gentilică", ci „aristocraţie gentilică". „Cele două cîmpuri", adică asolamentul bienal, nu e tot una cu „cîmp deschis". Cîmpul deschis, adică neîmprejmuit, e sistemul universal, datorat formei loturilor ţărăneşti, orîn-

www.dacoromanica.ro

* * * *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Romînească*
București, 1962, 739 p., cu glosar și indice general. Lucrare întocmită de M. Regleanu și editată de Direcția generală a Arhivelor statului

În literatura de specialitate privitoare la anul revoluționar 1848 în Țara Romînească se conturează în ultima vreme două tendințe mai importante. Mergînd pe linia evidențierii bazei largi de masă a revoluției muntene, studiile apărute[1] scot din anonimatul zecilor de mii nume noi de participanți, iar pe de altă parte acordă o mai mare atenție evenimentelor de după 13 septembrie.

Baza largă de masă a acestei revoluții se explică și prin existența unei mai bogate experiențe revoluționare în rîndurile unor oameni cărora, chiar și la sate, învățătura nu le era străină, mai ales după 1838. Fără a exagera această latură, menționăm numai că izvoarele timpului păstrează liste lungi de învățători și profesori în satele și orașele țării.

Atenția care a început să se dea evenimentelor de după 13 septembrie era oportună, căci măsurile ulterioare nu pot fi explicate în întregime fără studierea temeinică a stării de spirit în rîndurile celor înfrînți în 1848.

Volumul pe care îl prezentăm în rîndurile de față vine să umple o lacună în informarea istorică tocmai în aceste două direcții amintite. Cele 639 de piese ce le cuprinde sînt selecționate din fondul „Comisia alcătuită pentru cercetarea celor amestecați în fapte revoluționare", fond existent la Arhiva istorică centrală a statului.

Înființată prin decretul din 18 noiembrie 1848 al caimacamului C. Cantacuzino, cu un complet format din cei mai credincioși slujitori ai regimului boieresc, comisia își începe lucrările la 22 noiembrie 1848 și încetează la 28 iulie 1849. Cei găsiți vinovați

---

duite regulat, și servituților colective (dreptul de pășunat după strîngerea recoltei). *Villa* a însemnat marele domeniu ; numai tîrziu a luat sensul de sat. Delnița s-a numit în Apus *mansus* pînă în secolul al IX-lea ; după aceea *tenura*. Részes nu se citește rezeș, ci reseș. *Coheredes* nu e echivalentul lui *Erben* ; înseamnă comoștenitori. Fiind vorba de obști, diferența este importantă. În loc de „hospes, cei noi veniți", trebuie să se citească : „hospites, cei nou veniți". În privilegii acordate stăpînilor feudali, domnia preciza și întărea hotarul satelor, nu-l stabilea. *Funia* nu era numai sinonim cu *bătrîn*, adică cu parte din hotarul satului, ci și o unitate de măsură, dovadă delimitarea unui loc vîndut de moșnenii din Pătîrlagele : „În lung de 20 de funii și în lat de 20 de funii și funia pe 30 de stînjeni" (p. 163). Prima și cea mai răspîndită unitate de măsură de pămînt a fost *stînjenul*. Din faptul că delnițele aveau, în general, forma de curele și la împărțiri se măsura numai latura cea lungă, P. P. Panaitescu conchide că „stînjenul nu era o măsură de suprafață corespunzînd cu *metrul pătrat*". P. P. Panaitescu constată că măsurarea pămîntului apare tîrziu în documente și trage concluzia că „lipsa arpentajului" este „una din cauzele tehnice ale stăpînirii în devălmășie". Cred că tocmai contrarul este adevărat : stăpînirea în devălmășie a pricinuit apariția tîrzie a arpentajului. Mărturia lui Bandini cu privire la obligațiile unui sat din Moldova nu justifică traducerea cuvîntului *inserviant* cu clacă ; expresia lui Bandini are semnificația generală de *slujbă*, care s-a folosit și în volumul al III-lea din *Istoria Romîniei*.

[1] C. C. Bodea, *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848*, în „Studii", XIII, 1960, nr. 2 ; G. Părnuță, *Figuri de dascăli revoluționari de la anul 1848*, în „Revista arhivelor", s. n., III, 1960, nr. 2 ; A. Stan, *Participarea țărănimii muntene la revoluția de la 1848 în lumina unor noi documente*, în „Revista arhivelor", s. n., V, 1962, nr. 2 ; I. și P. I. Panait, *Participarea maselor populare din București la înfrîngerea comploturilor reacțiunii din iunie 1848*, în „Studii", XIII, 1960, nr. 6 ; I. Cristache-Panait, *Unele probleme privind situația din București după 13 septembrie 1848*, în „Studii", XVI, 1963, nr. 4.

www.dacoromanica.ro

au fost trimiși în judecata Înaltei curți criminale.

Volumul se deschide cu o *Introducere*, în care, după prezentarea succintă a fondului arhivistic respectiv și un început de sistematizare și prelucrare a documentelor, se insistă, poate prea mult, asupra problemelor cunoscute ale revoluției muntene, venindu-se, e drept, cu exemplificări din cuprins pentru a evidenția importanța documentelor.

Majoritatea acestora sînt interogatorii, depoziții, delațiuni, note informative. De o foarte mare importanță sînt listele de participanți — într-un fel sau altul la revoluție (nr. 23, 24, 25, 26, 32, 36, 57, 62, 63, 67 și 82), oameni aparținînd diverselor categorii sociale. O parte dintre aceștia sînt cunoscuți, dar acum se aduc precizări noi, uneori de mare importanță. Unele documente emanate de la Guvernul provizoriu sau Locotenența domnească, ajunse în fondul comisiei, completează informația privind mai ales aspectul militar al revoluției (nr. 1—7, 9 11, 14 17).

Deși nu schimbă, în general, concluziile principale la care a ajuns istoriografia românească în ultima vreme[2], volumul aduce precizări importante, uneori revelatoare, în aproape toate problemele mari ale revoluției muntene. Din capul locului însă observăm că, dată fiind tendința — aproape generală — a celor interogați de a căuta să se dezvinovățească, de asemenea dat fiind că documentele comisiei nu sînt publicate în întregime (volumul axîndu-se pe un singur fond arhivistic, care, evident, n-a ajuns întreg pînă la noi), mărturiile trebuie privite cu prudență[3].

Pregătirea revoluției, cu amănunte din ajunul ei, este ilustrată prin cîteva documente (nr. 200, 285, 293, 545, 546 și 622), dintre care numai unul se cunoștea pînă acum, reprodus din presa vremii cu diferențe de redactare și greșeli de citire (nr. 545). Parucicul (locotenentul) în rezervă Scarlat Pală, trecînd, prin luna martie 1848, pe la un cunoscut, „după o vorbire dă revoluțiile întîmplate în Franța și Austria, i-a zis că și în București, între toate clasele de oameni se clocește mare complot...". Același S. Pală ar fi arătat altuia, tot pe atunci (!?), „o hîrtie în care erau scrise articolile Constituții, în număr de 21" (nr. 285). Se dau noi amănunte privind ajungerea la Islaz a lui Eliade și Șt. Golescu și începutul revoluției în Oltenia, unde armata a jucat un rol important (nr. 200, 293 și 622). Declarația-denunț și cele relatate la interogatoriu de actorul C. Halepliu (nr. 545, 546) — documente de mare importanță pentru cunoașterea evenimentelor din ajunul și imediat după izbucnirea revoluției nu i-au adus eliberarea imediată, cum, poate, spera acest delator.

Volumul aduce completări și precizări interesante în legătură cu *desfășurarea revoluției în București*, relevînd însuflețirea maselor populare, pe de o parte, și poziția șovăielnică și trădătoare a unor conducători, pe de altă parte (nr. 336, 274, 220 și 233). Volumul lasă să se înțeleagă că arderea Regulamentului Organic în București, la 6 septembrie 1848, a fost în exclusivitate inițiativa maselor populare (nr. 374 și 457).

În țară, revoluția a fost sprijinită cu tot atît entuziasm de către masele populare. Documentele aduc precizări despre atitudinea maselor la intrarea revoluționarilor în Craiova (nr. 460), desfășurarea revoluției la Tîrgoviște (nr. 284), Pitești (nr. 292, 313), întîmpinarea lui Fuad-pașa (nr. 209), pregătirea pentru întîmpinarea armatelor țariste la Focșani (nr. 261), propaganda printre soldați pentru a merge în tabăra lui Magheru (nr. 281), continuarea arderii vechilor legiuiri (nr. 205) și alte asemenea acțiuni revoluționare (nr. 232, 245 ș.a.).

Țărănimea a dat revoluției tot sprijinul său pînă în ultimele momente, iar spiritul revoluționar nu s a stins la sate nici după

---

[2] *Istoria Romîniei*, vol. IV, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 59—113.

[3] Un exemplu de cum trebuie să considerăm aceste mărturii ni-l oferă însuși autorul în studiul d-sale asupra lui Aaron Florian, în care folosește și documentele acestei comisii (M. Regleanu, *Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 din Țara Românească*, în „Revista arhivelor", s.n., I, 1958, nr. 2, p. 32—50, cu documente în anexă).

www.dacoromanica.ro

13 septembrie. Cercetînd numeroşi ţărani arestaţi, comisia găseşte că au arătat „nesupunere la cele legiuite" (nr. 94, 428 ş.a.) atît în timpul revoluţiei, cît şi după aceasta. Alte documente precizează despre ce fel de nesupunere este vorba : sprijinirea masivă a revoluţiei din Bucureşti de către satele din jur (nr. 276), pedepsirea uneltelor reacţiunii, rezistenţa în faţa armatei (nr. 107). Satele au răspuns cu entuziasm la chemarea lui Gh. Magheru de a se înrola ca voluntari (nr. 585) şi au încercat să se opună armatelor imperiale (nr. 229). Dar Guvernul provizoriu şi apoi Locotenenţa domnească au înşelat speranţele ţărănimii, şi aceasta n-a ezitat să-şi facă singură dreptate, pe plan local. În loc să sprijine ţărănimea, guvernul — în urma rapoartelor proprietarilor şi administratorilor — a cerut şefului oştirii, la 14 iulie 1848, să trimită „pe la acele sate resvrătitoare cîte o comandă de ostaşi spre a aduce pe locuitori la supunere" (nr. 10). În cluburile revoluţionare se discuta şi *problema agrară*. La Craiova s-au auzit glasuri care arătau „că pogoanele ce să vor da lăcuitorilor de către proprietari sînt plătite cu rodul muncii lor de atîtea veacuri şi că rău s-a zis ca să li se despăgubească".Fiul unui proprietar, care face această relatare, continuă, spunînd că, aflîndu-se în oraş, „această a lor nerozească vorbire ...nici unul dintre proprietari au dintre neguţători <i> arendaşi au mai dat pe acolo, rămînd acolo... tot golani sau pă franţuzeşte cum să zice (sans-culôttes)" (nr. 460, p. 477).

Comisarii de propagandă au adus, după cum se ştie, mari servicii revoluţiei. În volum se publică lista comisarilor pe judeţe (nr. 36), cuprinzînd 105 nume, revenind cîte 5—9 comisari de judeţ (evident, în urma schimbărilor şi noilor numiri intervenite). Documentele aduc amănunte cu privire la organizarea comisarilor din Bucureşti şi în restul ţării (nr. 188, 249 şi 328), folosirea, pentru propagandă, a intelectualilor care au îmbrăţişat cauza revoluţiei, îndeosebi profesori şi învăţători (nr. 207 şi 208), în afara comisarilor remuneraţi de guvern în acest scop. De altfel, măsurile luate de cămăcămie pentru închiderea şcolilor normale şi săteşti şi punerea în disponibilitate a profesorilor şi învăţătorilor după 13 septembrie sînt elocvente în acest sens. În fondul Eforiei Şcoalelor se află numeroase plîngeri ale acestora. Majoritatea comisarilor şi-au făcut datoria cu prisosinţă (nr. 212 ş.a.), dar au fost printre ei şi trădători ai revoluţiei (nr. 191).

Volumul cuprinde noi documente referitoare la *Cluburile revoluţionare*, numite şi *republicane*, înfiinţate atît în Bucureşti (nr. 166, 355 şi 498), cît şi în alte oraşe ale ţării : Buzău (nr. 25 şi 465), Craiova (nr. 159 şi 460), Focşani (nr. 254), Piteşti (nr. 23), Ploieşti (nr. 628).

Cîteva documente se referă la *Garda naţională*, numită de asemenea *republicană* (în primul rînd lista celor înscrişi, nr. 322), gardă ce se organiza, probabil, nu numai la oraşe (p. 37). În legătură cu această problemă există încă mult material inedit[4].

Despre înfiinţarea în Bucureşti a unei *asociaţii comerciale* („*Asociaţia comerţială în Romînia*"), condusă de negustorul V. Dancovici, înfiinţată „spre aprinderea duhurilor" — după constatările comisiei — şi avîndu-şi sediul în casele negustorului D. Sulacolu, se vorbeşte în mai multe documente (nr. 72, 288, 505, 619, 623, 626 şi 627).

Arderea Regulamentului Organic în ţară, după exemplul Bucureştilor, a fost — cum reiese *cu deosebire* din documentele prezentului volum — o însemnată luare de atitudine a maselor populare, şi în primul rînd a ţărănimii, înainte de înfrîngerea revoluţiei. Regulamentul Organic şi Arhondologia — în ţară numai diplome de ranguri — au fost arse oriunde s-au găsit şi s-a putut organiza o astfel de acţiune. Din Bucureşti s-au trimis în ţară înştiinţări tipărite privind arderea regulamentului la 6 septembrie (nr. 486). La Craiova, ceremonia funebră s-a organizat la 10 septembrie, zi de tîrg (nr. 415, 418, 460, 501 şi 567), la Caracal în ziua de 13 septembrie, cînd masele orăşeneşti şi ţăranii din

[4] Vezi relatări despre Garda naţională la I. Cristache-Panait, *loc. cit.*

www.dacoromanica.ro

împrejurimi au înspăimîntat pe reacționari și uneltele acestora (nr. 174, 231, 259, 260, 262—267, 270, 273, 277 și 278). Comisia a organizat o ședință specială pentru a cerceta arderea Regulamentului Organic la Caracal, ceea ce arată amploarea și importanța unor asemenea acțiuni[5], unde masele de orășeni și țărani au acționat cu hotărîre (nr. 59, 88, 96, 98, 130, 201, 407, 408, 479 și 513). Comisia dispunea de un dosar întreg, care, probabil, nu s-a păstrat (nr. 37). Arderea Regulamentului Organic a mai avut loc la Rîmnicu-Sărat (nr. 234), Tîrgu-Jiu (nr. 250), Buzău, la 8 septembrie (nr. 271, 560 și 562), Pitești (unde l-au ars țăranii mai ales — nr. 305, 423 și 489), Cîmpulung (nr. 490), Ploiești (nr. 628).

Tabăra de la Rîureni, organizată sub conducerea lui Gh. Magheru, a fost sprijinită de revoluționari, dar reacționarii și uneltele acestora au făcut tot ce au putut pentru a o submina (nr. 19, 82 — p.97, 202, 267, 317 ș.a.).

Volumul de față subliniază în primul rînd baza largă de masă a revoluției muntene și documentele ne dau posibilitatea *să cunoaștem mai bine* (sau să-i cunoaștem pentru prima dată) *pe mulți dintre participanți*. Exemplele sînt numeroase. Cu toate încercările de dezvinovățire, se desprinde, totuși, atitudinea demnă, curajoasă a lui Pavel Zăgănescu sau însuflețirea cu care au acționat Costache Zaman ș.a. Documentele evidențiază concepția și acțiunea concretă a multor reacționari pe care guvernul, din lipsă de cadre (sau poate în mod deliberat, sub influența unor membri ai săi), a trebuit să-i folosească. Foarte interesant în acest sens este cazul lui Gh. Cantacuzino, cîrmuitorul jud. Teleorman (nr. 407).

Transilvănenii, în primul rînd profesorii veniți în Țara Românească, sînt caracterizați de comisie ca „cei mai revoluționari", care „nu se căiesc de relile lor fapte, ci le au de folositoare" (nr. 282). Ei vor fi îndepărtați din funcții și mulți expulzați după 13 septembrie.

[5] Arh. st. București, Comisiile polițienești pe culori, Comisia de negru, dos. 26/1848, f. 147.

Armatele imperiale care au ocupat Țara Românească, înăbușind revoluția, au făcut arestări masive și s-au dedat la abuzuri care încă nu s-au cercetat suficient, au înființat diverse organe de anchetă și pedepsire. Dar *spiritul revoluționar n-a putut fi înăbușit*, și volumul pune în evidență acest lucru. În țară a fost, după 13 septembrie, o continuă agitație. Arhivele statului păstrează dosare întregi despre „tulburătorii ordinei publice" sau „vagabonzi"[6], despre măsurile luate pentru „liniștea locuitorilor" etc. Cei eliberați, de regulă pe chezășie, de către Comisia amintită continuau să facă agitație revoluționară (nr. 25 și 137) printre oamenii care nu-și pierduseră speranța și mai țineau ascunse la ei simboluri ale revoluției[6] ori veneau la adunări revoluționare ce încă se mai organizau (nr. 166). În ciuda măsurilor luate, autoritățile erau foarte îngrijorate de situația existentă[7]. Perioada care a urmat anului revoluționar 1848 în Țara Românească încă nu este cercetată suficient. O cauză importantă a măsurilor luate după 1850 este teama permanentă a clasei dominante de cei care la 1848 nu s-au considerat înfrînți.

Desigur, în rîndurile de mai sus nu am putut releva întreaga problematică a volumului prezentat, valoros în primul rînd pentru detaliile ce le aduce, volum care va fi un instrument de lucru indispensabil pentru cercetările viitoare și un imbold de revenire și stăruire mai temeinică asupra arhivelor care încă păstrează destul material inedit referitor la această perioadă. Majoritatea covîrșitoare a documentelor se publică pentru prima dată[8]. Este de observat însă că reedi-

[6] Arh. st. București, Ministerul de Interne, Administrative, dos. 30/1849, f. 279—280.

[7] Ibidem, Comisiile polițienești pe culori. Comisia de negru, dos. 26/1849, f. 45; f. 192v.

[8] Din fondul comisiei a mai publicat M. Regleanu, în 1957 (în vol. *Arhivele statului. 125 ani de activitate*, București, 1957), și în 1958 („Revista Arhivelor", s.n., I, 1958, nr. 2). Dan Berindei a publicat originalul listei participanților la revoluție („Revista arhivelor", s.n., V, 1962, nr. 1). Presupusa copie ce se publică în prezentul volum nu este totdeauna conformă cu originalul (nr. 82).

www.dacoromanica.ro

tarile se fac cu unele mici diferențe de lectura, iar pentru documentele 460 și 461 nu se menționează editarea anterioară.

Din punctul de vedere al lecturii și transcrierii, volumul reprezintă un efort dintre cele mai mari, caci, cu toată strădania specialiștilor de la Arhivele statului de restaurare a fondului documentar respectiv, materialul este puțin propriu unei asemenea munci. Pe această linie, autorul merită respectul celor care vor folosi volumul în cercetările viitoare. Totuși se constată și unele scăpări care s-ar fi putut evita printr-o verificare mai atentă. Nu vorbim de întregirile tacite, care se mai admit în anumite cazuri de unii specialiști sau de folosirea anacronicului „u" final, de altfel cu inconsecvențe, ci de unele inadvertențe în semnalarea întregirilor[9] și chiar de lecturi greșite[10]. Ar fi trebuit, de asemenea, mai multă atenție la întocmirea indicelui, în care cuvintele importante ca *republică*, *republican* nu sînt semnalate ori de cîte ori apar. Mai observăm că ar fi de dorit ca, o dată intrate în literatura științifică, numerele dosarelor (dacă nu se poate și paginația) să nu se mai schimbe, cum se constată în cazul unor documente din prezentul volum, editate și mai înainte.

Scăpările amintite le punem și pe seama întîrzierii apariției acestui volum, fapt pe care-l semnalăm cu nedumerire, ca și unele omisiuni din text. Asemenea mici neajunsuri supără cu atît mai mult, cu cît tehnica de ansamblu a publicării este dintre cele mai bune. Remarcăm la M. Regleanu, ca pozitiv, faptul că nu și-a însoțit volumul de un studiu amplu asupra documentelor, cum în mod nejust credem că se procedează uneori în asemenea cazuri, handicapîndu-se în bună măsură cercetările viitoare, dar observăm că autorul putea să facă, în introducere, o clasare completă a materialului, renunțînd la lucrurile generale și cunoscute.

În ciuda acestor mici deficiențe (care puteau fi evitate), apreciem volumul ca o importantă contribuție la istoria anului revoluționar 1848 în Țara Românească și ca o realizare remarcabilă în domeniul editării de izvoare.

G. Iscru

* * * *Генезис капитализма в промышленности*, Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1963, 429 p.

Istoricilor romîni le sînt cunoscute schimbările care au avut loc în U.R.S.S., începînd din 1957, în organizarea activității științifice în domeniul istoriei. După dezbateri îndelungate, a fost adoptată o nouă formă de coordonare a cercetării științifice — consiliul științific[1]; el grupează specialiști în jurul unor probleme de însemnătate capitală, indiferent de instituția și locul unde lucrează. În felul acesta sînt evitate fărîmițarea excesivă a tematicii și paralelismul în muncă, înlesnindu-se coordonarea activității științifice.

Unul dintre aceste consilii este și *Consiliul științific pentru problema genezei capitalismului*, care și-a început lucrările în 1957[2],

[9] Notele „loc rupt" sau „ilizibil în text" nu corespund totdeauna (nr. 324), iar parantezele unghiulare nu se pun totdeauna unde trebuie (p. 349, r. 4 de sus: corect trebuie scris „<m>-am" și nu „m-<am>").

[10] P. 323, r. 10 de sus: cuvintele „iar și <la>" sînt în realitate „iarăși <la>", și astfel fraza este fireasă. S-ar putea să fie o scăpare la tipar. De altfel erata nu este completă.

[1] Vezi acad. B. N. Ponomarev, *Задачи исторической науки и подготовка научно-педагогических кадров в области истории*, în „Вопросы Истории", nr. 1, 1963, p. 3—35.

[2] Pentru stadiul în care se afla rezolvarea problemei genezei capitalismului la data cînd consiliul și-a început lucrările vezi: N. D

www.dacoromanica.ro

desfăşurînd ulterior o activitate destul de bogată[3]. O parte din rezultatele muncii membrilor consiliului care se ocupă cu geneza capitalismului în industrie au fost publicate în volumul de faţă.

Volumul este o culegere de studii, fiind compus dintr-o introducere semnată de redactorul responsabil (S. D. Skazkin), 13 studii (dintre care două aparţin unui istoric polonez şi unui istoric bulgar) şi o cronică cuprinzînd lucrările consiliului ştiinţific pentru problema genezei capitalismului de la înfiinţare pînă la data editării acestui volum.

Studiile, în cea mai mare parte a lor, nu sînt ceea ce numim lucrări de generalizare, ci lucrări analitice, bazate pe o informaţie documentară abundentă, autorii propunîndu-şi să aducă contribuţii la rezolvarea unor aspecte ale genezei capitalismului în industrie pe plan local (ca, de pildă, lucrările consacrate industriei din Ural) sau în unele ţări luate în întregimea lor. Au fost astfel cuprinse ţări sau regiuni din Europa apuseană şi centrală (Olanda, Saxonia, regatul polon), din sud-estul Europei (Croaţia, Slavonia, Bulgaria), din nordul şi răsăritul Europei (Estonia, Letonia, Ural) şi din Extremul Orient (Japonia, regiunea Sucijou din China). Din această culegere de studii, pe care o prezentăm în cele ce urmează, nu rezultă dacă temele au fost sau nu alese pornindu-se de la anumite criterii. Oricum, aşa cum observă S. D. Skazkin în introducerea sa (p. 11), lucrările îngăduie să se facă comparaţii între modurile de acţiune în condiţii concrete ale legilor generale ale genezei capitalismului în industrie.

★

Volumul se deschide cu un articol introductiv al lui S. D. Skazkin, *Să studiem complex problemele genezei capitalismului* (p. 3–11), în care autorul subliniază actualitatea acestei teme în condiţiile cînd unele foste ţări coloniale trec de la feudalism la capitalism sau direct la socialism.

S. D. Skazkin insistă asupra complexităţii problemei genezei capitalismului, trecînd în revistă temele care se cer studiate şi adîncite. Semnalăm observaţia îndreptăţită că unii istorici marxişti au încercat să fixeze începuturile capitalismului într-o perioadă mai timpurie decît Marx, confundînd ultimul stadiu al dezvoltării relaţiilor marfă-bani în cadrul feudalismului cu însăşi relaţiile de producţie capitaliste (p. 7).

Introducerea este urmată de cele 13 studii aşezate în volum în ordinea regiunilor şi a ţărilor care au păşit mai devreme pe calea capitalismului.

Primul studiu este cel al lui A. N. Cistozvonov, *Structura socială a postăvăritului în Olanda în secolele XIV–XVI* (p. 13–62). Se ştie că în secolele XIV–XVI postăvăritul a regresat în sudul Ţărilor de Jos şi, paralel, s-a dezvoltat în est (Flandra, Brabant, Olanda). După părerea autorului, acest fenomen nu poate fi explicat numai prin concurenţa englezilor şi insuficienţa politică prohibitivă a

---

Dnjinin, *Генезис капитализма в России*, în *Десятый международный конгресс историков в Риме, сентябрь 1955 г. Доклады советской делегации*, Moscova, 1955, p. 189–216; *Вопросы советской науки*, Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1958. Probleme ale genezei capitalismului în Rusia au stat, cum era şi firesc, şi în atenţia participanţilor la dezbaterile consacrate feudalismului „ascendent" şi „descendent". O trecere în revistă a acestor dezbateri face M. V. Nečkina în *К итогам дискуссии о «восходящей» и «нисходящей» стадиях феодализма*, în „Вопросы Истории", nr. 12, 1963, p. 31–51.

[3] Consiliul ştiinţific pentru geneza capitalismului a participat la cele patru simpozioane consacrate istoriei agrare în Europa răsăriteană (Talin 1958, Moscova 1959, Kiev 1960 şi Riga 1961). Dările de seamă asupra simpozioanelor au fost publicate în „Вопросы Истории", nr. 4, 1959, p. 214–221, nr. 5, 1960, p. 207–212, nr. 3, 1961, p. 135–144, nr. 7, 1961, p. 115–127; în „История СССР" nr. 2, 1959, p. 249–251, nr. 3, 1960, p. 213–216, nr. 2, 1961, p. 226–230, nr. 1, 1962, p. 226–231. Consiliul a organizat în mai 1961 o sesiune unională de coordonare ştiinţifică cu tema *Падение крепостного права в России и славянских странах в середине XIX в.* Vezi B. T. Litvak, *Важнейшие итоги и задачи изучения падения крепостного права в России*, în „Вопросы Истории", nr. 1, 1962, p. 116–122.

www.dacoromanica.ro

ducilor burgunzi şi habsburgi, ci prin forma socială pe care o îmbrăca postăvăritul şi prin particularităţile oraşelor din est.

Autorul împarte, din punctul de vedere al structurii sociale, postăvăritul în Olanda în trei tipuri de bază : 1) tipul producţiei de breaslă medievală cu forme rudimentare ale micii întreprinderi (Dordrecht) ; 2) tipul producţiei de breaslă dominată de capitalul comercial, cu elemente ale manufacturii capitaliste timpurii (Leyda, Naarden) ; 3) tipul regimului de breaslă cu forme mai dezvoltate ale întreprinderii capitaliste timpurii (Haarlem, Amsterdam, Schiedam şi Hoorn).

A. N. Cistozvonov socoteşte că gradul de dezvoltare a relaţiilor de producţie capitaliste timpurii în ramura postăvăritului în Olanda a fost exagerat şi îşi propune să arate ce anume lega postăvăritul de modul de producţie feudal. În acest scop, el studiază pe larg regimul de breaslă. Este de remarcat că pentru toate oraşele Olandei, cu excepţia Amsterdamului, tipic era faptul că negustorii stăpîneau numai materia primă, mijloacele de muncă, materialele auxiliare, atelierele, locuinţele rămîneau în proprietatea meşteşugarului breslaş. În felul acesta, exproprierea producătorului nemijlocit era numai parţială. Autorul ajunge la concluzia că, întrucît în Olanda domina capitalul comercial, transformările economice şi social-politice au avut un caracter de compromis. Rămăşiţele feudale n-au fost cu totul înlăturate (p. 61).

Studiul pune şi o foarte interesantă problemă : dacă în oraşele medievale breslele şi capitalul comercial sa aflau sau nu în contradicţie. Invocînd situaţia din Leyda, complexitatea procesului tehnologic, adaptarea materiei prime de import (foarte scumpă)şi producţia de masă, autorul ajunge la concluzia că, prin excepţie, fără o simbioză între bresle şi capitalul comercial n-ar fi fost posibilă o funcţionare normală a postăvăritului în Olanda.

Al doilea studiu al volumului, aparţinînd lui M. M. Smirin, este consacrat *Dezvoltării contradicţiilor sociale în industria minieră a Saxoniei la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea* (p. 63—117), o regiune în care contradicţia socială de bază angaja, pe de o parte, elementele de acţiune (*Gewerken*, lucrătorii ş.a.), iar pe de altă parte administraţia princiară, elementele amestecate în afacerile administraţiei, stăpînii topitoriilor ş.a. Nemulţumirile membrilor asociaţiilor (*Gewerkschaften*) erau provocate de monopolul administraţiei princiare asupra cumpărării minereului extras, de preţurile mici ale argintului, de costul ridicat al minereului topit, de rolul administraţiei prinţului în angajarea şi plata lucrătorilor năimiţi ş.a.

Elementele întreprinzătoare care şi-au bazat activitatea nu pe privilegii şi maşinaţii speculatorii, ci s-au străduit să meargă pe calea relaţiilor de producţie capitaliste, au susţinut forţele care luptau împotriva administraţiei princiare-feudale, ceea ce explică şi poziţia pe care au luat-o în războiul ţărănesc din 1525.

Două studii au fost consacrate unor aspecte ale dezvoltării industriei în perioada de descompunere a feudalismului şi de ascensiune a capitalismului în sud-estul Europei. Cel dintîi, al cărui autor este I. I. Levscilovskaia, se intitulează *Din istoria meşteşugurilor orăşeneşti în Croaţia şi Slavonia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 305 — 338). Tema prezintă un real interes pentru istoricii romîni, întrucît ea priveşte un domeniu cu multe trăsături comune în întreaga regiune sud-est europeană, dar şi cu unele particularităţi izvorîte din condiţiile dezvoltării celor două provincii în cadrul Imperiului habsburgic.

Către jumătatea veacului al XIX-lea, în industria Croaţiei şi Slavoniei domina micul meşteşug, formele cele mai simple ale industriei capitaliste — cooperaţia simplă şi manufactura — ocupînd poziţii solide doar în industria lemnului, alimentar-sătească, potasă ş.a. Se dezvoltau îndeosebi meşteşugurile : la începutul secolului al XIX-lea, în Croaţia şi Slavonia existau 78 de specialităţi meşteşugăreşti, iar în 1862 numărul lor a crescut la 120 ; în 1857, în Croaţia, de pildă, un meşteşugar revenea la 79 de locuitori (p. 307 — 308).

www.dacoromanica.ro

Începînd din 1813, întreaga activitate a breslelor (organizare, producţie, desfacere, calitate, preţ etc.) era reglementată prin *Statutul general de breaslă.*

O particularitate a regimului de breaslă în cele două provincii era împărţirea breslelor (începînd cu secolul al XIX-lea) în două grupe : 1) bresle „poliţiste", formate de către stat, în care totul era strict reglementat şi 2) bresle de „meşteşugării negustoreşti", în ale căror afaceri statul nu se amesteca şi care, în consecinţă, erau mai puternice decît cele dintîi (p. 312). O altă particularitate consta în aceea că unele bresle meşteşugăreşti lucrau pentru oraş, armată, biserică, iar altele pentru sat, deosebire determinată de naţionalitatea meşterilor : cei localnici, la origine săteni, lucrau pentru sat, iar străinii pentru oraş. Specifică era şi durata mare, în practică, a uceniciei, călfiei şi măiestriei.

Autorul ilustrează căile de transformare a meşterului breslaş în patron capitalist prin istoria a două familii. Prima, datorită insuficienţei de capital — specifică începuturilor capitalismului —, acţionează pe un teritoriu vast, practicînd nu numai specialitatea sa meşteşugărească, ci şi alte „meşteşugării" şi comerţul, folosind acumularea de capital pentru lărgirea producţiei. A doua familie utiliza într-un anumit fel relaţiile de producţie feudale, investind bani în comerţ, transformîndu-se în negustori, arendînd pămînturi, brudină şi investind o parte din capitalul comercial în producţia industrială, deci evoluînd treptat către pătura socială a burgheziei industriale numai sub influenţa progreselor capitalismului, în condiţii avantajoase pentru ea (p. 323).

Al doilea studiu, aparţinînd lui N. Todorov, este consacrat *Primei fabrici textile de stat din Balcani* (p. 339 — 352), construită la Sliven în 1836, într-o perioadă cînd guvernul turc avea nevoie de postav pentru armata reorganizată. Construcţia a fost începută în 1834 de către Dobri Jeleazakov, întors din Rusia (din Ekaterinoslav), care a folosit modele de maşini ruseşti şi o mică instalaţie mecanică pusă în mişcare de cai. Autorul prezintă pe larg istoricul acestei întreprinderi, din care este de reţinut faptul că o parte din maşini au fost construite de meşteri localnici după modele aduse din Rusia şi Anglia şi că în industria textilă bulgară primele daracuri europene cu maşini de filat şi-au găsit aplicarea tocmai în acea fabrică. Valoarea lucrării ar fi sporit mult dacă autorul ar fi avut la dispoziţie material documentar de natură să răspundă la chestiunile legate de desfacerea producţiei, rentabilitatea ei, de vreme ce ea a fost înfiinţată doar pentru aprovizionarea armatei şi a durat, totuşi, pînă după eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman.

Erzi Edlicki publică un foarte interesant studiu : *Industria de stat din regatul polonez în secolul al XIX-lea* (p. 278 — 304), în care cititorul găseşte şi o trecere în revistă a principalelor lucrări consacrate istoriei industriei poloneze.

Erzi Edlicki înfăţişează pe scurt condiţiile specifice ale acumulării primitive a capitalului în ţările de la răsărit de Elba, rolul statului în acest proces ş.a. În regatul polonez, principala sferă de investiţii a capitalului de stat şi a iniţiativei economice a statului a fost industria extractivă şi metalurgică, care era privită doar ca un mijloc de sporire a beneficiilor vistieriei. Industria minieră avea să capete însă curînd însemnătatea cuvenită, datorită faptului că la conducerea ei au ajuns oameni cu vederi largi. Cel dintîi a fost Staszic (fondatorul ştiinţei geologice poloneze), urmat în 1826 de Lubecki (ministrul de finanţe), care vedea în industrializarea prin mijlocirea capitalurilor de stat singura cale de ieşire din criza în care se afla economia în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea (p. 285).

Lipsind capitalul intern, el a apelat la împrumuturi externe, creînd în 1828 Banca de stat poloneză. A urmat o activitate intensă, întreruptă de răscoala din 1831 şi reluată apoi, pe o perioadă de 10 ani (pînă la 1848), sub conducerea Băncii de Stat. În acei ani, burghezia mică şi mijlocie a încheiat numeroase contracte cu Banca de Stat pentru cele mai diverse lucrări, găsind aici un întins domeniu al acumulării primitive de capital.

www.dacoromanica.ro

Cum dezvoltarea impetuoasă a metalurgiei crea o bază de înarmare a unei eventuale rascoale, țarul Nicolae I a găsit prilejul să pună mîna pe această ramură industrială, invocînd pierderile provocate de finanțarea unor întreprinderi (p. 292). În 1842, industria minieră și metalurgică a trecut din administrarea Bancii de Stat în cea a guvernului. Statul a aruncat datoriile către bancă pe seama locuitorilor, ceea ce a dat naștere la numeroase afaceri și la un nou izvor de acumulare primitivă a capitalului (p. 292).

Industria minieră și metalurgică a intrat începînd cu 1840 într o criză de 20 de ani, provocată de îngustimea pieții interne, care nu putea absorbi întreaga producție, de metodele centraliste și birocratice ale administrarii ș.a. În 1866, o dată cu lichidarea autonomiei Poloniei, a început și lichidarea bunurilor industriale ale statului pe calea vînzarii lor către particulari. Întreprinderile de stat nu dăduseră rezultate. O nouă etapă în dezvoltarea lor începe către sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd se constată o perioadă de înflorire a industriei, de care va profita însa capitalul particular, în mare parte străin și îndeosebi cel francez (p. 303).

Autorul reușește, după o expunere amănunțită și foarte clară, să scoată în evidență o particularitate a procesului de acumulare primitivă a capitalului în regatul polonez: masele muncitoare polonezc au suportat de două ori într-un singur veac povara intensificării acumulării de capital, la început pentru stat și apoi, la sfîrșitul veacului, pentru particulari.

Două studii au fost consacrate istoriei industriei în republicile baltice. Primul, aparținînd lui O. O. Kazina, se intitulează *Schiță a dezvoltării stadiului manufacturier al industriei în Estonia* (p. 150 — 186). Autorul distinge în istoria manufacturii estoniene trei perioade: 1) de la 1628, cînd se înființează prima manufactura de sticlă la Hiiumaa, pînă la războiul nordic (1700), timp în care industria a avut mult de suferit de pe urma războaielor duse de nobilimea suedeză; 2) de la sfîrșitul războiului nordic, cînd Estonia se unește cu Rusia, pînă în deceniul al IX-lea al secolului al XVIII-lea: o perioadă de refacere a economiei și de dezvoltare a industriei, însă într-un ritm scăzut, determinat de greutățile și piedicile create de regimul feudal; 3) a treia perioadă începe cu deceniul al IX-lea al veacului al XVIII-lea. Ea se caracterizează printr-o dezvoltare mai rapidă a manufacturilor, ca urmare a desființării, în 1782, a granițci vamale dintre Estonia și Rusia, a abolirii dependenței iobăgești în 1816 și 1819 ș.a. În această perioadă, în industria estoniană domină manufactura de tip capitalist (p. 180). Este de remarcat faptul că distileriile de alcool (în număr de 650 — 700 la începutul veacului al XIX-lea) constituiau principala ramură de producție industrială și că, totodată, formau domeniul cel mai important al acumulării primitive de capital în fermele agricole (p. 186).

G. A. Enș este autorul celui de-al doilea studiu consacrat republicilor baltice: *Dezvoltarea industriei din Letonia în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 187 — 223), prin care el își propune să înfățișeze procesul de trecere a industriei letone de la stadiul manufacturier la fabrică. Caracteristic pentru Letonia este faptul că majoritatea întreprinderilor industriale erau concentrate în Riga. În 1800, din cele 24 de întreprinderi letone 19 se aflau în acest oraș (p. 196). Apoi, datorită poziției sale geografice și a politicii vamale, în Riga se concentra și capitalul comercial, care s-a transformat lesne în capital industrial, întrucît negustorii erau și întemeietori ai întreprinderilor industriale.

Întrucît procesul de acumulare primitivă a capitalului în Letonia s-a desfășurat „pe baza stadiului manufacturier" al dezvoltării industriei, trecerea la mașinism a început încă din 1819, cînd s-au pus în funcție primele mașini cu abur în industria de cherestea (p. 213). Deja în 1847 în Riga și în împrejurimi 14 întreprinderi, cu 2 591 de muncitori, utilizau mașini sau cazane cu aburi, dînd o producție a cărei valoare reprezenta 45,9% din valoarea totală a producției industriale în partea letonă a guberniei și folosind 62,8% din totalul muncitorilor industriali (p. 214). Pe primul

www.dacoromanica.ro

loc se situa, cum este și firesc, industria ușoară. Industria textilă, de pildă, încheie trecerea de la stadiul manufacturier la cel de fabrică în deceniul al VI-lea. Pe ultimul loc se afla industria metalurgică, care în 1853, în Riga, utiliza doar 6,5 din totalul muncitorilor industriali și dădea o producție în valoare de 4,8 % din valoarea totală a producției industriale (p. 221 — 222).

Autorul își încheie studiul cu concluzia că revoluția industrială în Letonia s-a încheiat în deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea (p. 222).

Un număr de patru studii au fost consacrate industriei metalurgice și extractive din Rusia (regiunea Ural îndeosebi). V. K. Iațunskii, în lucrarea *Capitalurile și beneficiile întreprinderilor siderurgice din Rusia în deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea* (p. 118 — 148), scoate în evidență unele caracteristici ale compoziției și utilizării capitalurilor industriale în regiunea Uralului, caracteristici izvorîte din situația pe care o crea dezvoltarea industriei într-un regim feudal. El demonstrează că marii industriași ai epocii se numărau printre cei mai bogați oameni. De pildă, beneficiile Demidovilor în industria Uralului erau de 546 000 de ruble anual, iar cele ale marilor proprietari feudali Sergheliev de 702 800 de ruble în 1859 (p. 145). Dar în compunerea beneficiilor industriașilor intrau, alături de profitul pe capital, și renta feudală, renta minieră și de pădure. Apoi profiturile magnaților erau folosite într-o mare măsură neproductiv, fiind cheltuite peste granițe. Magnații se comportau ca niște adevărați feudali risipitori.

B. B. Kafengauz, în *Gospodăria Demidovilor la sfîrșitul primelor trei decenii ale secolului al XIX-lea* (p. 225 — 236), ajunge la concluzia că, în acea epocă, gospodăria Demidovilor suferă mari transformări : dezvoltarea topirii fierului și a fontei a fost întreruptă, rămînînd la nivelul de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (600 000 de puduri anual), deoarece fierul din Ural a fost înlocuit pe piața mondială cu fierul mai ieftin din țările capitaliste avansate. Un loc tot mai important au început să-l ocupe topirea cuprului și îndeosebi extragerea aurului și a platinei. Ca urmare a rezultatelor războiului din 1828 — 1829, Demidovii și-au orientat afacerile către sud, unde au înființat cantoare (Odesa), au cumpărat sate etc. Metalele au început să fie îndreptate spre vînzare nu numai în porturile Mării Baltice, ci și în cele ale Mării Negre, ceea ce explică, am adăuga noi, și utilizarea într-o măsură mai mare în Principatele Române a fierului de „sibir".

V. Krivonogov este autorul studiului *Nașterea și dezvoltarea industriei privat capitaliste a aurului în Ural la mijlocul veacului al XIX-lea* (p. 237 — 269). Autorul explică formarea sectorului particular în exploatarea aurului, care era un monopol al statului feudal, prin interesele fiscale ale statului. Ele au convins pe Nicolae I să îngăduie arendarea și apoi cumpărarea pămînturilor aurifere aparținînd statului și localnicilor. Foarte repede s-au format societăți pe acțiuni, și încă destul de numeroase, deoarece, pentru a evita o catastrofă totală, industriașii își plasau capitalurile în mai multe companii. Industria auriferă privată a apărut și s-a dezvoltat ca producție capitalistă manufacturieră, încît, la sfîrșitul deceniului al VI lea, ea a depășit, în privința ritmului dezvoltării și chiar al producției, industria de stat (p. 253).

Ultimul studiu din seria celor patru menționate mai sus este semnat de M. A. Gorlovskii : *Din istoria liberei activități meșteșugărești a lucrătorilor din uzine în Ural (Pe baza materialelor relative la satul Șartask)* (p. 270 — 277). Cauza dezvoltării liberei activități industriale și comerciale a lucrătorilor din uzine, de care ei erau legați prin obligații multiple, feudale, rezidă în proasta lor stare materială. Libera activitate meșteșugarească și comercială a lucrătorilor din uzine a contribuit, după părerea autorului, la descompunerea formelor feudale ale industriei. O dată căzuți sub influența relațiilor marfă bani, ei și-au sporit eforturile de eliberare de dependența feudală, în ciuda piedicilor greu de învins : legile care îngreuiau înființarea anumitor întreprinderi, opoziția negustorilor pri

www.dacoromanica.ro

vilegiaţi şi a ghildelor, poliţia şi judecătoria minieră, care erau menite să supună întreaga viaţă a regiunii intereselor industriei miniere etc.

Două lucrări au fost consacrate Extremului Orient. E. P. Strujina, autoarea studiului *Producţia meşteşugărească orăşenească şi comerţul în regiunea Sucijou (China, a doua jumătate a secolului al XVI-lea — secolul al XVIII-lea)* (p. 353 — 389), trage concluzia că în regiunea şi în epoca amintită se desfăşura procesul de descompunere treptată a formelor feudale ale industriei meştcşugăreşti şi de apariţie a unor forme superioare, care n-au depăşit, totuşi, stadiul apariţici sporadice a manufacturii feudale. Al doilea studiu, aparţinînd lui I. G. Pozneakov se intitulează *Despre problema genezei capitalismului în Japonia* (p. 389 — 420). Autorul argumentează ideea că rădăcinile capitalismului japonez trebuie căutate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi că instaurarea lui definitivă a avut loc în deceniul al IX-lea al secolului trecut.

Interesante pentru noi sînt comparaţiile pe care le face autorul între dezvoltarea capitalismului din Rusia, Germania şi Japonia: această din urmă ţară şi Rusia au trecut la capitalism pe o cale nerevoluţionară; în ambele ţări a fost păstrat regimul absolutist; ambele ţări au fost înapoiate din punct de vedere economic, dependente economiceşte de alte ţări mai avansate; în ambele a fost instalat imperialismul militaro-feudal. Capitalismul japonez însă, ca şi cel german, s-a dezvoltat pe calea mobilizării totale a mijloacelor interne, pe calea unui înalt grad al monopolizării.

Capitalismul japonez a fost multă vreme destul de slab, datorită conservării a numeroase rămăşiţe feudale, datorită stăpînirii semifeudale a pămîntului de către moşieri parazitari, datorită monarhiei absolutiste, a exploatării coloniale a proletariatului, a rolului dominant jucat nu de capitalul industrial, ci de cel bancar. Lichidarea rămăşiţelor feudale (în domeniul agrar mai ales) explică rapida dezvoltare economică a Japoniei în ultimii ani.

Volumul se încheie cu *Cronica activităţii consiliului ştiinţific pentru problema „Geneza capitalismului"* (p. 421 — 429), alcătuită de A. N. Cistozvonov şi L. L. Scerbakova, în care cititorul va găsi o expunere amănunţită a lucrărilor elaborate în consiliu, a discuţiilor purtate în jurul unor interesante probleme, a metodelor de lucru ş.a.

Interesante ni se par discuţiile purtate pe marginea comunicării lui C. I. Zaozerski: *Noţiunea de piaţă în lucrările întemeietorilor marxismului.* Majoritatea participanţilor la dezbatere, de acord cu Zaozerski, s-au ridicat împotriva dogmatismului în ştiinţă, pentru o aplicare creatoare a teoriei marxiste, împotriva încercărilor de a se trage concluzii asupra gradului dezvoltării capitalismului în industrie şi agricultură în Rusia folosind unilateral părerea lui Lenin potrivit căreia piaţa unică rusă s-a format cu aproximaţie în secolul al XVII-lea, de cînd în istoria Rusiei începe „o nouă perioadă".

Lectura volumului, alcătuit din studii numeroase şi interesante, deşi de valoare inegală, oferă cititorului prilejul să-şi facă o imagine destul de completă asupra vastei problematici cu care este confruntat cercetătorul genezei capitalismului.

Înfăţişarea numeroaselor aspecte ale genezei capitalismului în diferite regiuni ale Europei şi Asiei, aşa cum a fost ea făcută de autorii volumului, evidenţiază, pe de o parte, faptul că legile generale ale genezei capitalismului sînt aceleaşi, indiferent de locul şi timpul în care acest proces s-a desfăşurat, pe de altă parte însă cititorul poate deduce cu uşurinţă particularităţile genezei capitalismului în fiecare ţară, sau chiar regiune, luată aparte. Istoricului i se oferă numeroase elemente de comparaţie, o perspectivă lărgită.

L. Boicu

www.dacoromanica.ro

* * * *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. III, *Economic organisation and policies in the Middle Ages*

edited by M. M. Postan, E. E. Rich and Edw. Miller, Cambridge at the University Press, 1963, XIII + 696 p.

Inițiativa alcătuirii unor volume de sinteză tratînd istoria economică a Europei în cadrul colecției „Cambridge" datează dinaintea celui de-al doilea război mondial, datorindu-se lui sir John Clapham și colaboratoarei sale Eilcen Power. Primul volum al acestei noi serii a văzut lumina tiparului în 1941, fiind dedicat vieții agrare medievale [1]; la acest volum și-a adus remarcabila contribuție regretatul savant francez Marc Bloch, unul dintre principalii colaboratori ai acestei colecții. După terminarea războiului, decesul autorilor a îngreuiat continuarea operei; sarcina elaborării volumelor ulterioare a fost preluată de cunoscuții istorici economiști englezi Michael Postan și E. E. Rich, care au introdus însă în planul inițial al lucrării unele modificări, în conformitate cu propriile vederi. În felul acesta a apărut, în 1952, al doilea volum al colecției, consacrat comerțului și meșteșugurilor din evul mediu, cu referire în special la Europa apuseană [2]. În sfîrșit, după o altă decadă, noii editori, cărora li s-a adăugat între timp și Edward Miller, au tipărit al treilea volum al acestei serii, privitor la organizarea economică și politica economică a statelor din Europa medievală între secolele VI — XV, cu excepția celor din răsăritul continentului, reunind printre autorii săi o seamă de reputați reprezentanți ai istoriografiei occidentale contemporane.

Volumul a fost divizat în două părți: prima cuprinde trei capitole privind dezvoltarea orașelor, organizarea comerțului, piețele și bîlciurile; a doua însumează cinci capitole relative la politica economică a orașelor, corporațiile, politica economică a diferitelor state din Europa occidentală și centrală, creditul public, cu referire specială la nord-vestul continentului și la diferitele concepții asupra economiei și societății în evul mediu; lucrarea se încheie cu un apendice inserînd monedele medievale și circulația lor, o bogată bibliografie, împărțită pe capitole, și un indice general de nume și materii. Editorii relevă însă în prefață că au lăsat la latitudinea autorilor fiecărui capitol să-și dezvolte ideile conform propriului lor punct de vedere (p. VII), lipsind în felul acesta volumul de o viziune de ansamblu bine conturată asupra direcției și ritmului dezvoltării economiei în Europa medievală. Bibliografia a fost și ea diferit prezentată după conținut, editorii neintervenind decît pentru o unificare într-un sens mai larg.

Dintre toate lipsurile volumului — mărturisite chiar de editori în prefață —, cea mai gravă ne apare ca fiind absența unei concepții unitare de tratare a fenomenelor economice din societatea feudală, ca rezultat al prolixității teoriilor istoricilor-economiști, reflectînd, de fapt, confuzia metodologică proprie aripii conservatoare a istoriografiei occidentale contemporane [3]. În pofida unor valoroase contribuții individuale, de prezentare a unor date statistice și materiale documentare de un real interes în diferitele capitole ale cărții, imposibilitatea interpretării lor într-o lumină justă, marxistă, le sărăcește de substanță și le micșorează în același timp și importanța genera-

[1] *The Agrarian life of the Middle Ages*, edited by sir John Clapham and Eilcen Power, Cambridge, 1941.

[2] *Trade and Industry in the Middle Ages*, edited by M. Postan and E. E. Rich, Cambridge, 1952, XV + 604 p.

[3] Vezi în această privință analiza atentă a carențelor manifestate în unele lucrări din Occident, tratînd economia feudală a Europei apusene și care se resimt în sinteza de la „Cambridge", la S. Columbeanu, *Istoria economiei feudale occidentale în lumina unor lucrări recente*, în „Studii", XII (1960), nr. 6, p. 183—198.

www.dacoromanica.ro

lizatoare. Autorii fac cu totul abstracție în acest volum de orice contribuție a istoricilor marxiști (inclusiv a celor din Occident) în diferitele probleme tratate, ignorîndu le lucrările pînă și în bibliografia generală finală, concepută de altminteri după criterii destul de cuprinzătoare. Această atitudine conservatoare manifestată de istoricii colecției „Cambridge" duce în mod fatal la știrbirea interesului lucrării și la diminuarea caracterului ei științific, autorii aflîndu se în imposibilitate de a reconstitui în mod real structura complexă a fenomenelor economice-sociale generate de orînduirea feudală.

Autorii volumului, reducînd sfera noțiunii de „economie" doar la circulația mărfurilor și parțial la forțele de producție din societatea feudală, au lăsat aproape cu totul la o parte relațiile de producție, fiind astfel lipsiți de capacitatea unei juste caracterizări a modului de producție al acestei orînduiri sociale. Eroarea fundamentală a istoricilor-economiști constă în faptul că atribuie comerțului rolul de factor determinant al economiei feudale, considerîndu-l în mod unilateral ca unicul promotor al formării relațiilor de producție capitaliste, minimalizînd importanța agriculturii și a producției de mărfuri. Situarea pe primul plan a procesului de schimb, înaintea celui de producție în sectorul agricol și meșteșugăresc, de către istoricii economiști i a dus inevitabil la formularea unor teze eronate, care neagă, în fond, feudalismul ca orînduire social-economică cu un mod de producție specific bine determinat.

Pentru a încheia observațiile generale asupra volumului recenzat, relevăm, totodată, criteriul nesatisfăcător al colecției „Cambridge" de a limita tratarea spațiului european numai la partea sa apuseană — și sporadic sudică și centrală —, eliminîndu-se sistematic istoria țărilor din răsăritul continentului. De altfel aici există o inconsecvență metodologică în raport cu optica autorilor volumului al II lea ce se extinde și asupra Imperiului bizantin, lăsat complet la o parte în cuprinsul volumului al III-lea.

Trecînd acum la analizarea pe scurt a conținutului fiecărui capitol al lucrării, relevăm că primul (p. 3—41), privind „Dezvoltarea orașelor" (*The Rise of the Towns*), redactat de prof. H. Van Werveke, prezintă într-o viziune subiectivă rolul determinant al negustorilor în apariția centrelor urbane medievale din Occident, viața municipală, evoluția patriciatului orășenesc și poziția sa față de celelalte pături sociale ale populației. După părerea autorului, orașele au apărut în momentul în care negustorii au simțit nevoia să se stabilească în grupuri organizate în locurile pe care au intenționat să le transforme în puncte centrale ale activității lor. În jurul primului nucleu activ economic, alcătuit din negustori, s-ar fi reunit ulterior și meșteșugarii, ce resimțeau nevoia materiei prime procurate de aceștia, asigurîndu-și totodată și desfacerea produselor.

Din momentul în care orașele s-au constituit ca „unități geografice" (*geographical units*) (!), ele s-au bucurat de privilegii speciale, devenind entități politice independente. Rolul maselor producătoare de bunuri materiale este complet denaturat și minimalizat în cuprinsul capitolului, deoarece ele ar fi exercitat, chipurile, numai o influență redusă asupra vieții economice, neurmărind ridicarea productivității muncii, ci o distribuție socială mai echitabilă a izvoarelor de bogăție existente. Lupta de clasă din interiorul orașelor — schițată în paragraful *The Democratic Revolution*, numărînd doar trei pagini (p. 34—36) este complet estompată și prezentată doar ca un fenomen secundar, ce nu a exercitat o influență scrioasă asupra dezvoltării societății.

Analizînd în ansamblu structura acestui prim capitol, reiese clar că prof. Van Werveke rezervă schimbului rolul determinant în formarea orașelor medievale. Autorul nu ține de fel seama de prețioasa contribuție a istoriografiei marxiste — mai cu seamă din ultimele două decenii —, care a izbutit să dovedească printr o analiză multilaterală că procesul de apariție a orașelor în orînduirea feudală, atît în apusul cît și în răsăritul Europei, constituie pe plan economic rezultatul scindării sferei

www.dacoromanica.ro

unice de producție în două ramuri bine diferențiate (agricultură și meșteșuguri), iar pe plan social efectul cristalizării și dezvoltării relațiilor de producție feudale. Prof. Van Werveke nu relevă de altfel nici faptul că procesul formării orașelor a decurs în condițiile unei ascuțite lupte de clasă între meșteșugarii țărani fugari și seniorii feudali care încercau prin toate mijloacele să-i readucă în lanțurile iobăgiei.

Ceea ce nu reiese iarăși din prezentarea statică a autorului este faptul că orașul medieval liber a constituit, totodată, și un centru al descompunerii relațiilor de producție feudale, exercitînd un stimulent puternic pentru trecerea în mediul rural pe o scară tot mai largă, la renta în bani [4], și, în acest sens trebuie considerat orașul ca leagăn al capitalismului și nu în cel relevat de prof. Van Werveke, care vede numai în activitatea de schimb fenomenul pregnant precursor al capitalismului. Acest punct de vedere dovedește în esență tendința autorului de a înlocui noțiunea de oraș feudal, proprie numai acestei formațiuni social-economice, prin caracteristici geografice sau prin alți factori de natură întîmplătoare.

Capitolul al II-lea al volumului privește organizarea comerțului medieval (p. 42 — 118), fiind datorat prof. Raymond de Roover, și este în strînsă legătură cu cel următor, tratînd piețele și bîlciurile (*Markets and Fairs*) (p. 119 153), redactat de prof. O. Verlinden.

După o prezentare generală, în cap. II se face o expunere a caracterului comerțului negustorilor ambulanți pînă la 1300, se insistă asupra hegemoniei economice a Italiei pe plan european în secolele XIV — XV, arătîndu-se activitatea marilor companii și a diferitelor filiale, și apoi se tratează volumul comerțului hanseatic și a celui englez în regiunea de nord-vest a continentului. În general, capitolul prezintă multe date tehnice interesante; se intră în amănunte privitoare la activitatea marilor companii comerciale italiene, la complicatele operații de contabilitate, primele de asigurare etc. (p. 70 105) și chiar se indică în trei tabele statistice centralizatoare amploarea tranzacțiilor financiare ale celebrelor companii florentine Acciaiuoli, Peruzzi, Medici, precum și cursul schimbului inițiat în cartierele lombarzilor din Bruges, Florența, Geneva și Veneția în secolul al XV-lea; în schimb, spațiul afectat tratării comerțului hanseatic și celui englez este mai redus (p. 105 — 118), iar capitolului îi lipsesc concluzii generale. Se relevă însă tendința autorului de a considera dezvoltarea prodigioasă a comerțului în secolele XI XIII ca avînd o importanță mai revoluționară decît cuceririle agriculturii, devenind astfel motorul principal al progresului economic potrivit concepțiilor lui W. Sombart și sfîrșind prin a exercita asupra Europei medievale o influență aproape tot atît de decisivă cu aceea, de pildă, a revoluției industriale în orînduirea capitalistă.

Prof. de Roover nu distinge însă suficient de clar raportul dintre capitalul comercial și producție. Se știe că la început capitalul comercial a acționat numai în sfera circulației, iar funcția lui a constat în special în deservirea schimbului de mărfuri în societatea feudală. Numai pe măsura dezvoltării producției de mărfuri și a descompunerii sistemului de organizare a meșteșugurilor în bresle capitalul comercial a început să pătrundă într-o măsură mai mare și în sfera producției de mărfuri, prin exploatarea directă a micilor meșteșugari; de aceea, cu toată erudiția și datele interesante prezentate de prof. de Roover, capitolul său păstrează un anumit caracter tehnicist, lipsit de o teoretizare corespunzătoare.

În capitolul al III lea se tratează importanța rolului economic al piețelor și bîlciurilor din Champagne, Flandra, Chalon, Geneva, Lyon, din Germania, Scandinavia și Brabant în lumea medievală. Prof. Verlinden arată că așezarea bîlciurilor constituind locuri de întîlnire, cu periodicitate, a negustorilor venind

[4] M. A. Barg, *Contribuții la problema începutului descompunerii feudalismului în Europa occidentală (Despre unele legi ale rentei feudale în bani)*, în „Probleme de istorie", 1963, nr. 4, p. 206.

www.dacoromanica.ro

din regiuni îndepărtate a fost determinată de direcţia curentelor comerciale şi că dreptul lor de înfiinţare aparţinea doar monarhilor şi principilor locali, ce realizau principalele beneficii. Decăderea lor în secolul al XIV-lea se explică, după autor, atît prin substituirea comerţului negustorilor ambulanţi prin practici comerciale mai sedentare, cît şi prin dezvoltarea industrială a unor regiuni din Italia care a permis stabilirea navigaţiei directe între porturile italiene şi cele din Flandra şi Anglia, fără a mai socoti şi perturbările create de dezlănţuirea războiului de 100 de ani. În linii generale, expunerea acestui capitol este destul de corectă şi mai apropiată de adevărul istoric, cu bogate date de ordin documentar, dar în organizarea bîlciurilor autorul nu observă îndeajuns de clar reacţia normală împotriva îngustimii pieţei şi a reglementării de breaslă. Cu excepţia marilor bîlciuri din Champagne, locuri de întîlnire ale schimbului internaţional, volumul comerţului celorlalte pieţe şi bîlciuri a fost destul de mult îngrădit în perioada tratată din pricina îngustelor rînduieli feudale şi a predominării economiei naturale.

Partea a II-a a volumului colecţiei „Cambridge", dedicată politicii economice medievale, începe cu capitolul consacrat politicii economice a oraşelor (p. 157 — 229), datorat prof. A. B. Hibbert, în care se prezintă datele generale ale problemei (apărarea intereselor comerciale, pe de o parte, şi cea a consumatorului, pe de alta, prin restricţii, monopol, preţuri fixe etc.), precum şi elementele variaţiei şi schimbului (în perioada timpurie manifestîndu-se un anumit „liberalism", în secolul al XIII-lea ajungîndu-se la „saturaţie", iar în ultima perioadă a feudalismului la „criză" şi „declin"). Ideile pe care le susţine autorul în acest capitol sînt următoarele: marea majoritate a oraşelor medievale şi-au asigurat dezvoltarea printr-o politică cu un caracter monopolist şi defensiv, bazată pe restricţii şi privilegii. Consecinţa acestui proces pentru oraşele mari — după o perioadă de avînt a constituit-o accelerarea declinului în secolele XIV — XV, datorită îngustei specializări a structurii lor protecţioniste. Poziţia lor a fost slăbită de acele forţe sociale (în care autorul aşază în primul rînd pe marii negustori, masele populare jucînd, chipurile, un rol cu totul secundar) care nu mai puteau găsi în politica economică a oraşelor un teren eficient de acţiune economică. Marii negustori, fie individual, fie în corporaţii, şi-au mutat sediul afacerilor în afara limitelor jurisdicţionale ale oraşelor, iar acestea, slăbindu-le puterea economică, au început să cadă treptat sub dependenţa puterii monarhice. În felul acesta prof. Hibbert ajunge la concluzia că, la sfîrşitul evului mediu, majoritatea oraşelor din Europa apuseană — cu excepţia cîtorva aşezări noi, care au adoptat o politică mai puţin rigidă şi restrictivă — şi-au restrîns activitatea ca centre de schimb şi de producţie, acceptînd o pierdere progresivă a puterii lor în dauna puterii monarhice.

Deşi capitolul tratat de prof. Hibbert conţine multe date interesante şi corect înfăţişate, totuşi esenţa procesului de transformare suferit de oraşul medieval scapă autorului, care nu recunoaşte în lupta de clasă factorul decisiv care a netezit drumul spre dezvoltarea impetuoasă a forţelor de producţie şi, implicit, a dat un impuls dezvoltării societăţii feudale. În ceea ce priveşte aşa-zisul declin înregistrat de oraşele vesteuropene în secolele XIV — XV, care le-ar fi făcut să-şi restrîngă producţia şi să decadă treptat sub influenţa puterii monarhice centralizatoare, s-a arătat recent că, de fapt, nu este vorba de un declin, ci, interpretînd dialectic, de o decădere a vechiului şi de înflorirea noului, adică de o transformare a vechii producţii meşteşugăreşti corporatiste în rudimente ale industriei manufacturiere, prin deplasarea centrului de greutate economic din vechile aşezări prospere în evul mediu în altele noi, constituind premisele transformării pieţei locale în piaţa naţională [5].

[5] E. A. Kosminski, *Peut-on considérer le XIVe et le XVe siècles comme l'époque de la décandence de l'économie européenne?*, în *Studi in onore di Armando Sapori*, vol. I, Milano, 1957, p. 565, 567.

www.dacoromanica.ro

Capitolul al V-lea al volumului (p. 230—280), datorat Sylviei L. Thrupp, conferenţiară la Universitatea din Chicago, tratează problema creării şi dezvoltării corporaţiilor meşteşugăreşti şi a ghildelor negustoreşti în ţările Europei apusene, puterea lor economică în cadrul comerţului local şi al meşteşugurilor, influenţa exercitată în producţia de export, investiţii şi inovaţii. În concepţia autoarei, corporaţiile de meşteşugari şi negustori au constituit corpuri privilegiate, străine de libertatea individuală, bazate pe exclusivism şi protecţionism, existenţa lor uşurînd însă mobilitatea muncii specializate. Sylvia Thrupp consideră că numai spiritul îngust de privilegii şi monopol al corporaţiilor a dus pînă la urmă la anihilarea oricărei iniţiative de asigurare a progresului tehnic şi de dezvoltare a producţiei, dar nu insistă aproape de loc asupra transformărilor sociale petrecute înăuntrul breslelor. Autoarea aminteşte doar în treacăt de restricţia înaintării la patronat a calfelor şi ucenicilor şi de gradul lor de exploatare, fiind preocupată mai mult de activitatea conducătorilor de bresle, a căror poziţie socială privilegiată se manifestă din plin cu prilejul diferitelor solemnităţi publice şi religioase din viaţa oraşelor.

În general, acest important capitol este tratat destul de schematic, corporaţiile fiind privite mai mult sub raport instituţional. Nu se arată astfel că la început corporaţiile au corespuns caracterului economic al unei societăţi cu o producţie de mărfuri puţin dezvoltată şi că principala sarcină a politicii economice a breslelor a constat în folosirea la maximum a pieţei orăşeneşti locale. Numai pe măsura dezvoltării producţiei de mărfuri şi a lărgirii pieţei breslele s-au stratificat din punct de vedere social, staroştii îmbogăţindu-se din exploatarea calfelor şi ucenicilor, iar corporaţiile au devenit o frînă în dezvoltarea forţelor de producţie.

Capitolul al VI-lea, unul dintre cele mai extinse ale volumului, tratează politica economică dusă de fiecare ţară a Europei apusene în parte (p. 281 — 429), insistîndu-se asupra particularităţilor regionale, fără a se trage însă unele concluzii generale. Se încearcă mai ales demonstrarea caracterului protecţionist premercantilist manifestat în economia statelor Europei occidentale, supraestimîndu-se însă calitatea monarhilor, principilor şi sfetnicilor regeşti de coordonatori ai producţiei şi schimbului şi rolul lor de „arbitri" în interesele divergente ale diferitelor comunităţi sociale.

Subcapitolul rezervat Franţei şi Angliei (p. 290 — 340), redactat de prof. Edward Miller, redă în linii generale poziţia puterii monarhice faţă de problemele economice şi financiare, legate în special de reglementarea preţurilor, salariilor şi impozitelor, precum şi de organizarea comerţului local şi internaţional în perioada feudalismului timpuriu şi dezvoltat.

Politica economică a Ţărilor de Jos (p. 340 — 361), schiţată de prof. Van Werveke, este legată în special de atitudinea ducilor de Flandra şi Brabant şi a conţilor de Olanda faţă de dezvoltarea comerţului de export, condiţionat în special de înflorirea ramurii textile a producţiei meşteşugăreşti. Pentru ţările riverane ale Mării Baltice (p. 361 — 396), prof. E. Lönnroth insistă asupra fenomenelor de descentralizare feudală întîlnite în regatele scandinave şi în Polonia, scoţînd în evidenţă supremaţia economică a Hansei şi expansiunea Ordinului Teutonic, a cărui politică de jaf şi cotropire este însă prea puţin subliniată. În sfîrşit, economia Italiei şi a Peninsulei Iberice (p. 397 — 429) constituie obiectul analizei prof. C. M. Cipolla, care relevă existenţa unei economii mai echilibrate în bazinul mediteranean, ca rezultat al unei mai mari stabilităţi a preţurilor, condiţionată de creşterea producţiei şi de ameliorarea mecanismului pieţei, fenomen ce explică hegemonia Italiei în economia medievală europeană.

În general, în acest capitol — divizat de altfel în paragrafe cu o tratare diversă — nu se arată faptul că o mare piedică în dezvoltarea producţiei de mărfuri a diferitelor ţări din Europa occidentală a pricinuit-o starea de fărîmiţare statală în feudalism. Numeroasele bariere create de sistemele monetare diferite

www.dacoromanica.ro

şi de taxele vamale arbitrare au constituit obstacole care au impus necesitatea lichidării acestei stări de lucruri. Nu „patriotismul" local al monarhilor şi principilor a trasat politica de protecţionism, ci necesităţile social economice ale perioadei au silit pe monarhi să se bazeze pe mica nobilime şi pe oraşe pentru a înfrîna anarhia feudală a marii aristocraţii funciare şi a-şi consolida puterea politică. Creşterea producţiei agricole şi meşteşugăreşti, dezvoltarea diviziunii sociale a muncii au dus la formarea pieţei naţionale, creînd premisele economice necesare puterii de stat centralizate.

Capitolul al VII-lea al volumului (p. 430 — 553), datorat economiştilor americani E.B. Fryde şi M. M. Fryde, se referă la creditul public, tratat cu precădere pentru nord-vestul Europei; se prezintă caracteristicile şi formele principale de credit (frecvenţa şi cauzele împrumuturilor, securitatea achitării, obligaţiile personale), iniţiativele oamenilor de afaceri italieni în Europa medievală, evoluţia noţiunii de credit în Anglia, legăturile regilor cu companiile bancare italiene Riccardi şi Bardi, ineficienţa sistemului de credit — cauză a crizei monarhiei engleze în secolul al XV-lea etc.; cîteva paragrafe sînt dedicate apoi evoluţiei creditului în Franţa (primele bugete ale monarhiei franceze, activitatea financiarilor italieni în secolele XIII — XIV, sistemul de recurgere la împrumuturi publice, personalitatea marelui om de afaceri Jacques Cœur etc.), în Ţările de Jos (împrumuturi publice de la oraşe, dificultăţile financiare ale conţilor de Flandra, politica economică a ducilor de Burgundia şi legăturile cu banca Medici etc.) şi în Germania (sistemul de împrumut al împăraţilor, insuficienţa resurselor imperiului, operaţiile de credit ale diferiţilor principi, finanţele episcopatelor etc.); un ultim paragraf tratează sistemul de organizare a finanţelor municipale ale oraşelor din nordul Europei, în special din Franţa, Ţările de Jos şi Germania (împrumuturile locale, influenţa corporaţiilor, anuităţile, controlul puterii regale, operaţiile de credit, criza financiară din secolul al XIV-lea etc.). Autorii arată, în general, că marea extensiune legată de comerţul internaţional în evul mediu nu se poate explica fără recurgerea la credit ca operaţie normală; totuşi, creditul comercial nu a acoperit decît o parte a capitalului rulant, afectat în special împrumuturilor publice sau particulare. Marii oameni de afaceri italieni la care apelau regii Franţei, Angliei, papii şi principi germani mînuiau finanţele întregii Europe. Dobînda legală era fixată, în general, la 10%, dar în majoritatea cazurilor depăşea cu mult acest cuantum. Se arată, în sfîrşit, limitele sistemului de credit în evul mediu, în care nu se poate vorbi de o adevărată piaţă financiară, împrumutul comercial nediferenţiindu-se prea mult de cel de consumaţie.

Capitolul acesta este tratat cu multă competenţă şi variate cunoştinţe de tehnică economică.

Ceea ce se poate imputa autorilor este însă o anumită tendinţă de idealizare a financiarilor italieni din evul mediu — prezentaţi aproape exclusiv într-o lumină favorabilă — şi nesublinierea faptului că o condiţie a înfloririi capitalului cămătăresc a constituit-o dominaţia economiei naturale în societatea medievală; de aceea cămătarii n-au făcut altceva decît să-şi însuşească sub formă de dobîndă o parte din renta feudală pe care reprezentanţii claselor dominante o stringeau de la ţăranii şi meşteşugarii exploatati.

Ultimul capitol al volumului, capitolul al VIII-lea (p. 554 — 575), datorat prof. Gabriel Le Bras, schiţează unele concepţii medievale privind economia şi societatea, insistîndu-se mai mult asupra doctrinei bogăţiei şi poziţiei juridice şi canonice a achiziţiei de proprietăţi şi a veniturilor legale. În răsărit ca şi în apus — relevă autorul —, creştinismul a înflorit la popoare obişnuite cu anumite instituţii economice şi sociale, considerate naturale şi în mod obişnuit acceptate, cum ar fi proprietatea şi sclavia. Biserica creştină nu a respins aceste instituţii „tradiţionale", ci le-a preluat, modificîndu-le doar conţinutul. După părerea autorului, juriştii şi teologii medievali au consolidat ideea asupra legalităţii proprietăţii, au căutat stabilirea unui echilibru între

www.dacoromanica.ro

spiritul de profit şi cel de necesitate, limitînd folosirea cametei, dar ideile lor rigide asupra distribuţiei bogăţiilor şi funcţiei neproductive a banilor nu au putut să împiedice — pînă în ele din urmă evoluţia economică normală a societăţii spre capitalism.

În acest capitol prof. Le Bras nu relevă de fel că în concepţiile şi doctrinele economice feudale se reflectă, de fapt, sistemul relaţiilor sociale dominante în acea epocă şi că năzuinţa spre egalitate a maselor exploatate de la sate şi oraşe — constituind ideologia răscoalelor populare şi a ereziilor din lumea medievală — şi-a găsit expresia tocmai în revendicarea comunităţii de bunuri şi în participarea echitabilă în domeniul consumaţiei. Prof. Le Bras nu insistă iarăşi asupra faptului că biserica creştină, deşi propovăduia formal „comunitatea averilor" şi condamna cămătăria, ca o ocupaţie josnică şi imorală, exploata fără milă munca ţăranilor şi meşteşugarilor de pe întinsele domenii eclesiastice şi participa foarte activ la operaţiile cămătăreşti, faţă de care a adoptat de altfel o poziţie din ce în ce mai tolerantă.

De asemenea, în problema „preţului just" — care trebuia să reflecte cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea unei mărfi — autorul nu sesizează substratul de clasă al principiului după care acest preţ varia şi în funcţie de categoria socială căreia îi aparţinea vînzătorul. În sfîrşit, în lupta înverşunată a gîndirii nobiliaro-clericale împotriva dobînzilor cămătăreşti şi a profitului comercial, prof. Le Bras nu observă că ele nu constituiau, de fapt, expresia vreunei contradicţii economice obiective între rentă şi profit, între proprietatea funciară şi capital; numai faptul acaparării de către capitalul bănesc a unor părţi din renta feudală smulse în acest mod din venitul total al păturilor nobile a stîrnit protestul şi mînia ideologilor nobiliaro clericali [6].

Volumul recenzat se încheie cu un apendice privind monedele şi circulaţia lor în Europa medievală (p. 576 — 602), datorat lectorului universitar. P. Spufford, în care se schiţează foarte sumar, pe ţări şi regiuni, istoricul monedelor cu putere circulatorie mai mare (dinarul, grutul flamand, florinul), înşirîndu se într-un tabel lista monedelor din ţările Europei apusene şi centrale, cu amănunte privind greutatea şi cursul lor; apendicele nu are pretenţia — chiar după mărturisirea editorilor să se substituie unui capitol tratînd aspectele circulaţiei monetare din evul mediu, mai ales din punct de vedere teoretic, ci constituie un modest îndreptar tehnic pentru o orientare generală.

Bibliografia foarte bogată anexata volumului — împărţită la fiecare capitol şi paragraf în izvoare, lucrări generale şi speciale — nu conţine aproape în exclusivitate, după cum am mai amintit, decît studii editate în Occident, fapt care-i limitează, bineînţeles, proporţiile şi utilitatea ştiinţifică.

În concluzie, volumul al III-lea din seria istoriei economice a colecţiei „Cambridge" prezintă un bogat material informativ, de o valoare documentară incontestabilă, scris, uneori, cu mult talent, limitat însă la o regiune geografică care nu se extinde în mod uniform asupra întreg continentului european şi interpretat printr-o prismă teoretică în care tendinţa idealistă a autorilor săi plasaţi pe o poziţie conservatoare — este precumpănitoare.

Paul Cernovodeanu

[6] B. F. Porşnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Bucureşti 1957, p. 153—154.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

„Revue Roumaine d'Histoire"

Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucureşti, I, 1962, nr. 1 2, 573 p.; II, 1963, nr. 1—2, 453 p.

Amploarea pe care au luat-o în ultima vreme cercetările istorice de la noi, ca şi nevoia de a cunoaşte rezultatele la care s-a ajuns în acest domeniu în alte ţări, au făcut indispensabile schimburile de experienţă pe plan internaţional în acest sens. De aici prezenţa romînească la o serie de congrese internaţionale şi necesitatea de a informa străinătatea asupra stadiului ultimelor cercetări, asupra problemelor ce ne preocupă, asupra concepţiei istorice şi a metodelor de lucru ale istoricilor noştri. Misiunea aceasta i-a revenit periodicului „Revue Roumaine d'Histoire".

Articolele apărute în anii 1962 şi 1963 tratează probleme din diferitele perioade ale istoriei Romîniei, începînd din secolul al X-lea, care pot fi regrupate în : studii de istorie medievală, modernă şi contemporană.

Un caracter de generalitate prezintă studiul *Les révoltes populaires au moyen âge. Considérations générales* (1962, nr. 2), în care prof. M. Berza analizează în lumina materialismului dialectic categoria istorică a revoltelor populare. Definind răscoala prin raportare la conceptul de revoluţie şi constatînd că în condiţiile celei dintîi triumful unui nou regim social nu este posibil, din pricina anumitor situaţii obiective, autorul conchide că evul mediu, „prin însăşi natura lucrurilor, n-a putut cunoaşte decît răscoala, ca forma cea mai înaltă a luptei de clasă". Autorul se ocupă de caracteristicile răscoalelor, de cauzele acestora, distingînd motivul imediat de cauza reală, de programele lor de luptă, de amploarea răscoalelor, de tactica lor de luptă, ca şi de cauzele eşecului lor, rămînînd totuşi bogate în consecinţe. Pentru consecinţele lor pozitive, prof. M. Berza consideră că răscoalelor populare din evul-mediu li se poate aplica definiţia pe care Marx a dat-o revoluţiilor în genere : „revoluţiile sînt locomotivele istoriei".

Rezultatele la care au ajuns săpăturile arheologice în Dobrogea (cetatea de la Păcuiul lui Soare, comunitatea sătească de la Garvăn-Dinogetia, inscripţia de la 943, bisericile rupestre de la Basarabi etc.), confirmînd informaţiile literare cunoscute, i-au permis lui B. Cîmpina, în studiul său *L'influence byzantine sur le Bas-Danube* (1962, nr. 1), să distingă în decurs de două secole şi jumătate (secolele X — XIII) trei etape ale influenţei bizantine în Dobrogea : cea dintîi, cuprinzînd aproape o jumătate de secol, dominată de feudalitatea locală, care se sprijinea pe alianţa cu Bizanţul, în dorinţa de a se elibera de sub dominaţia ţarului bulgar ; a doua, corespunzînd constituirii ducatului Paristrion, al cărui ultim reprezentant era amintit în izvoare în 1091 şi, în sfîrşit, etapa a treia, aceea a substituirii autorităţilor civile prin episcopatul autocefal de la Vicina, „care nu-şi va fi limitat

www.dacoromanica.ro

autoritatea numai asupra treburilor bisericești".

Revenind asupra unei teme dezbătute într-o lucrare mai amplă, prof. Ștefan Pascu, în studiul *Le développement des métiers et du marché au moyen âge jusqu'à la fin du XVIe siècle* (1962, nr. 1), ne înfățișează procesul de adîncire care a avut loc în secolele XI XIIe a diferențierii economice și sociale, proces care s a concretizat în separarea meșteșugurilor de agricultură și în apariția orașelor. Cu toată stagnarea provocata de năvălirea tatarilor de la mijlocul secolului al XIII-lea, orașele își reiau ritmul de dezvoltare, meșteșugurile constituind un factor hotărîtor în acest proces. Autorul insistă apoi asupra organizării profesionale a meșteșugarilor de la oraș, asupra participării la lupta de clasă a acestei importante forțe de producție, care, în toată perioada studiată, cunoaște un drum ascendent. Cu toate că spre sfîrșitul secolului al XVI-lea își fac apariția unele forme ale producției manufacturiere, nu se poate vorbi de o producție capitalistă din pricina dominării încă puternice a feudalismului.

Pe baza unor materiale depistate cu atenție pe o destul de extinsă perioadă de timp, cercetătorii Șt. Ștefănescu, D. Mioc și H. Chircă urmăresc în studiul *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie au XIV XVIIIe siècles* (1962 nr. 1,) evoluția rentei feudale în muncă în Țara Românească și Moldova din secolul al XIV lea pînă în secolul al XVIII-lea. Interpretarea documentelor le permite autorilor să afirme că renta în muncă nu se reducea numai la obligațiile domestice față de boier, ci se extindea și la muncile agricole, ceea ce implică existența rezervei feudale încă de la începutul perioadei aduse în discuție. În secolele al XIV-lea și al XV-lea rezerva feudală fiind restrînsă și exploatarea pe bază de clacă a țăranilor dependenți este mai redusă. Din a doua jumătate a secolului al XV lea însa, datorită schimbărilor survenite în baza economică a societății din Țara Românească și Moldova, o dată cu creșterea productivității și a dezvoltării economiei de schimb, se observă tendința feudalilor nu numai de a spori numărul țăranilor dependenți, ci de a le suprima și dreptul de strămutare, tendință ce se va concretiza în „legarea de glie", a lui Mihai Viteazul. Agravarea condiției țăranilor dependenți a determinat o stagnare a economiei în cele două țări. Renta în muncă devine în următoarele șase decenii ale secolului al XVII-lea predominantă față de celelalte forme ale rentei, cantitatea ei rămînînd s-o fixeze boierii „după obicei". Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, cu toate încercările stăpînilor de pămînt de a menține predominanța acestei forme de exploatare, renta în muncă scade în importanță, datorită opoziției îndîrjite a țărănimii.

D. Mioc mai aduce în paginile acestei reviste o contribuție de seamă prin studiul *Le montant du „bir" en Valachie au XVIe siècle* (1963, nr. 1), urmărind aici suma la care s-a ridicat birul în Țara Românească în secolul al XVI-lea. Pe baza mărturiei documentelor interne autorul stabilește — pentru prima dată în istoriografia noastră — cuantumul acestui bir și evoluția ascendentă a acestuia, paralel cu obligațiile față de Poartă.

În studiul *Les problèmes de l'état féodal sous le règne de Michel le Brave* (1962, nr. 1), pornind de la teza fundamentală a interdependenței politicii interne cu politica externă, conf. E. Stănescu demonstrează că politica internă a lui Mihai Viteazul a fost un factor determinant în politica sa externă. Politica acestuia reprezintă un episod dramatic în lupta pentru menținerea și întărirea regimului autorității domnești împotriva regimului boierilor. Tratatul din 1594 de la Alba-Iulia și cel de la Tîrgoviște din 1598, reformele organizatorice pe plan administrativ-militar și bisericesc, urmărind stăvilirea puterii feudalilor, sînt tot atîtea momente din încleștarea forțelor domn-boierime care dovedesc politica consecventă a domnului de a crea un stat unitar și puternic. Dar viziunea politică a lui Mihai Viteazul a depășit condițiile economice și

www.dacoromanica.ro

sociale ale epocii. De aici, şi durata efemeră a succeselor sale pe plan intern şi extern, acestea din urmă perseverînd în spiritele tuturor romînilor pînă la reeditarea lor în circumstanţe economice-sociale şi politice adecvate.

Trei interesante studii de istorie a culturii se adaugă celor de istorie economică şi socială.

Urmărind atent şi utilizînd larg izvoarele scrise medievale, rezultatul investigaţiilor arheologice şi datele pe care le oferă monumentele de artă propriu-zisă, Corina Nicolescu demonstrează în studiul său *Considérations sur l'ancienneté des monuments roumains de Transylvanie* (1962, nr. 2), printr-o logică strînsă, existenţa în secolele X—XII a unor monumente arhitectonice civile şi ecleziastice corespunzătoare cristalizării relaţiilor feudale în sudul Transilvaniei, începînd din secolul al X-lea. Ne permitem să sugerăm autoarei că o cercetare atentă, cu aceleaşi mijloace de investigaţie, n-ar exclude posibilitatea de a ajunge la rezultate asemănătoare şi în Ţara Făgăraşului (să nu amintim aici decît de cele două tezaure bizantine descoperite la Făgăraş şi Streza-Cîrţişoara şi datînd, după toate probalităţile, din prima jumătate a secolului al XII-lea, sau ruinele cetăţii lui Negru vodă de la Breaza).

Combătînd tezele vechii istoriografii în această problemă, prof. P. P. Panaitescu, în studiul său *Les premiers textes écrits en langue roumaine* (1962, nr. 2), arată că începuturile limbii romîne scrise constituie un fenomen intern, legat de o anumită fază a dezvoltării societăţii, şi anume aceea în care mica nobilime sau populaţia orăşenească a simţit nevoia de a avea o cultură scrisă în limbă proprie. Astfel, traducerea textelor rotacizante se leagă de momentul în care biserica ortodoxă din Maramureş era autonomă, aparţinînd micii nobilimi, reprezentată mai ales de puternica familie Dragfi, care a avut un conflict de lungă durată la sfîrşitul secolului al XV-lea cu episcopul rutean din Muncaci. Tipăriturile lui Coresi, pe de altă parte, se datoresc, mai mult decît influenţei luterane sau calvine, iniţiativei populaţiei orăşeneşti din Scheii Braşovului, care era direct interesată în răspîndirea acestor cărţi, nu numai în alte oraşe din Transilvania, ci şi peste munţi.

În urma analizei iconografice minuţioase a picturii exterioare moldovene, Sorin Ulea, în studiul *L'origine et la signification idéologique de la peinture extérieure moldave* (1963, nr. 1), ajunge la concluzia că semnificaţia acestei picturi este nu teologică, cum au considerat-o mulţi, ci este vorba aici de un îndemn la lupta antiotomană, adresat maselor populare prin intermediul limbajului religios. Identitatea programului iconografic la bisericile pictate în epoca lui Petru Rareş este o dovadă a faptului că acest program a fost „dinainte stabilit", şi anume de puterea domnească şi nu de biserică, dat fiind caracterul laic al concepţiei. Astfel interpretată, pictura exterioară din Moldova primeşte semnificaţia unei creaţii proprii, legate de dezvoltarea social-politică a Moldovei din acea perioadă.

Conf. Al. Vianu, în *La révolte polonaise de 1794 et les pays roumains* (1962, nr. 2), evocă, într-o scurtă prezentare, simpatia cu care poporul romîn a urmărit desfăşurarea răscoalei şi ajutorul de care s-au bucurat emigranţii polonezi pe teritoriul ţărilor noastre.

Prof. Al. Elian, în contribuţia sa *Sur la circulation manuscrite des écrits de Rhigas en Moldavie* (1962, nr. 2), stabileşte că, în timpul războiului ruso-turc din 1806 1812, alături de scrierile lui literare, „Constituţia" lui Rhigas circula, după cum rezultă din ms. r. 3 078 şi cod. gr. 928 de la Biblioteca Academiei R.P.R., în mai multe copii manuscrise în cercurile greceşti din Moldova, pe care un corp de expediţionari greci sub conducerea lui N. Pankales le va fi îngroşat.

Întemeindu-se pe o informaţie mult mai amplă decît cea cunoscută în trecut, acad. A. Oţetea reia una dintre cele mai dezbătute probleme ale istoriografiei noastre, şi anume răscoala izbucnită în Ţara Romînească la

www.dacoromanica.ro

1821. În studiul *L'insurrection de 1821 dans les Principautés Danubiennes* (1962, nr. 1), după o prezentare critică a istoriografiei mișcării și după o analiză minuțioasă a cauzelor răscoalei — nemulțumirea crescîndă a țărănimii exploatate, manifestată în tot cursul secolului al XVIII-lea prin diferite forme ale luptei de clasă, ca și pătrunderea capitalismului în economia Țării Românești autorul, printr-o orientare sigură în țesătura complicată de fapte și o analiză strînsă a acestora, demonstrează alăturarea lui Tudor la mișcarea eteristă ca necesară pentru înlăturarea regimului feudal apărat de dominația otomană. Dar Al. Ipsilanti, sprijinindu-se nu pe țărani, ci pe marii boieri și pe clerul înalt, a făcut inevitabil conflictul cu Tudor, reprezentantul forțelor progresiste ale mișcării: țărănimea, negustorimea și meseriașii. Răscoala n-a reușit să se transforme în revoluție pentru că boierii au trădat-o de îndată ce n-au mai fost siguri pe sprijinul țarului autocrat, care ar fi menținut răscoala în limitele intereselor lor de clasă.

Studiul lui Paul Cornea *Considérations sur le rapport entre la tradition et l'innovation dans l'idéologie littéraire de l'époque de 1848* (1963, nr. 2) arată cum, spre deosebire de procesul care a avut loc în cultura apuseană, în cultura românească ideologia pașoptistă continuă epoca dintre anii 1780 și 1830, folosind tradiția „ca un stimulent pentru o dezvoltare organică și acceptînd inovația, în măsura în care nu contravenea necesităților obiective ale acestei dezvoltări". Curentul pașoptist, conchide autorul, „constituie o verigă decisivă în acest gigantic proces de căutări, care va conduce spiritul românesc în decurs de opt decenii de la provincialismul Văcărești la universalitatea geniului lui Eminescu".

În studiul său *Gheorghe Barițiu. Pour le 150e anniversaire de sa naissance* (1963, nr. 1), acad. D. Prodan evocă figura cea mai reprezentativă a mișcării de renaștere națională din Transilvania. Accentul cade în această expunere pe complexitatea personalității lui G. Barițiu, pe contemporaneitatea acestuia în sensul integrării pînă la identificare în realitatea și aspirațiile veacului în care a trăit, precum și pe bunul-simț cu care s-a orientat în vastul șantier de probleme și acțiuni inițiate și conduse de el, participînd, totuși, activ la rezolvarea și desfășurarea lor.

Un aspect economic puțin studiat al epocii noastre moderne face obiectul contribuției lui L. Boicu *Tentatives de pénétration du capital français dans l'économie de la Moldavie (1815—1859)* (1963, nr. 2). Autorul dezvăluie aici încercările burgheziei franceze de a plasa capitaluri în căile de comunicație și în credite, spre a se extinde apoi și asupra altor ramuri ale economiei, ca și piedicile pe care le-a avut de întîmpinat din partea Austriei, susținută de Turcia și de Anglia.

De actul Unirii de la 1859 se ocupă studiul *Bucarest et l'élection d'Alexandre Ioan Cuza* (1963, nr. 1), datorat prof. C. C. Giurescu. Sprijinit pe un bogat material documentar, autorul pune în lumină rolul determinant pe care populația Bucureștilor l-a jucat în alegerea de la 24 ianuarie a lui Al. I. Cuza, prin dezlănțuirea de entuziasm și elan patriotic cu care bucureștenii au participat la acest important act istoric.

În studiul *Quelques aspects preparatifs pour l'organisation de l'agence diplomatique roumaine de Paris. La création du „Bureau de correspondance" (1/13 janvier 1860)* (1962, nr. 2), Cornelia Bodea se ocupă de un episod din activitatea propagandistică și de combatere a reacțiunii interne desfășurate în anul 1860 de Biroul de corespondență înființat de V. Alecsandri, pe atunci ministru de externe, și condus de Ubicini.

Dan Berindei, în studiul *La lutte pour l'unité de l'Italie reflétée dans la presse des Principautés Unies (1859—1860)* (1963, nr. 1), înregistrează ecourile pe care luptele pentru unitatea Italiei, cu deosebire episodul Garibaldi, le-au avut în presa românească.

Asupra rolului progresist al „Astrei" în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea

www.dacoromanica.ro

prin bogata activitate ştiinţifică şi educativă pe care a desfăşurat-o ne informează V. Curticăpeanu, în contribuţia *La fondation de la société „Astra" et son rôle dans la culture du peuple roumain (1861)* (1962, nr. 2).

Împrejurările care au dus la lichidarea ultimelor rămăşiţe ale dominaţiei otomane la noi fac obiectul altor două studii. Prof. Vasile Maciu, în studiul *La Roumanie et la Conférence de Constantinople de décembre 1876 — janvier 1877* (1962, nr. 2), de minuţioasă analiză a negocierilor purtate cu prilejul conferinţei de la Constantinopol de la sfîrşitul anului 1876 — conferinţă menită să soluţioneze fără conflict armat chestiunea orientală —, urmăreşte acţiunile guvernului romîn, dominat de reprezentanţi ai grupurilor marilor proprietari funciari şi liberal-moderaţi, precum şi demersurile infructuoase ale trimisului special la Poartă, Dimitrie Brătianu, de a soluţiona problema independenţei ţării pe cale diplomatică. Conferinţa a contribuit la clarificarea situaţiei politice interne şi externe a Romîniei, dovedind guvernului romîn „că nu va putea obţine independenţa ţării din partea unui organism reprezentativ al puterilor garante".

N. Adăniloaie semnează studiul *La participation de l'armée roumaine à la guerre russo-turque de 1877—1878* (1962, nr. 1), prin care reuşeşte să demonstreze, sprijinit pe date documentare în mare parte inedite, aportul precumpănitor pe care masele ţărăneşti, prin prea mari sacrificii de sînge, l-au adus victoriei finale într-un război în care armata romînă intra cu un armament învechit şi foarte slab pregătită din punct de vedere tehnic.

Răscoala ţărănească din 1907 este prezentă în paginile acestei reviste prin studiul lui D. Hurezeanu, *De certaines particularités des révoltes paysannes à l'époque du capitalisme (à la lumière de la révolte paysanne de 1907 en Roumanie* (1962, nr. 2), care trage, pe marginea acestei răscoale, concluzii valabile pentru răscoalele ţărăneşti în era capitalistă în genere.

Aspecte legate de situaţia şi lupta ţărănimii ne înfăţişează Tr. Lungu şi M. Rusenescu în studiul bazat pe un bogat material inedit *La lutte de la paysannerie pour la terre de 1917 à 1921* (1963, nr. 1). Trăsătura esenţială a luptelor din 1917—1921 a constat în caracterul lor de cele mai multe ori spontan, explicabil prin absenţa unui partid marxist-leninist în stare să organizeze şi să conducă lupta muncitorilor şi a ţăranilor. Reforma agrară din 1921 a fost incompletă, continuînd să menţină marea proprietate funciară.

Acad. P. Constantinescu-Iaşi, în studiul *La création du Parti Communiste de Roumanie* (1962, nr. 1), urmăreşte procesul istoric care a avut loc în sînul clasei muncitoare din Romînia între 1918 şi 1921, care a dus la crearea Partidului Comunist din Romînia.

Autorul pune în lumină lupta ideologică ascuţită dintre elementele revoluţionare şi elementele oportuniste, arătînd rolul şi activitatea aripii de stînga a partidului socialist, a grupurilor comuniste, sub conducerea cărora grevele iau un caracter politic, de masă. Grevele şi manifestaţiile muncitoreşti iau o amploare crescîndă şi ating punctul culminant în greva generală din 1920, a cărei experienţă a arătat limpede clasei muncitoare necesitatea unui partid politic revoluţionar marxist-leninist. Congresul general al partidului socialist din mai 1921 a adoptat cu majoritate zdrobitoare înfiinţarea Partidului Comunist din Romînia şi afilierea lui la Internaţionala a III-a.

Pe mărturia datelor statistice furnizate de însăşi oficialitatea burgheză, N. N. Constantinescu şi Tudor Paul, în studiul *La situation de la classe ouvrière de Roumanie pendant la période de la stabilisation relative du capitalisme* (1963, nr. 2), reconstituie situaţia clasei muncitoare între anii 1923 şi 1928, cînd capitalismul cunoaşte o relativă stabilizare în Romînia, principalele aspecte ale acestei situaţii constituindu-le intensificarea muncii, scăderea puterii de cumpărare a salariilor, lipsa de protecţie a muncii, asistenţa medicală aproape inexistentă, şomajul.

www.dacoromanica.ro

M. C. Stănescu, în contribuția *„Romînia muncitoare", organe des ouvriers roumains de Paris (1925 1928)* (1962, nr. 2), relevă,din paginile acestui periodic, cîteva aspecte ale luptei muncitorilor romîni din Franța și pune în lumină rolul activ pe care „Romînia muncitoare" l-a avut prin denunțarea condițiilor grele în care trăiau și munceau masele muncitoare din Romînia.

Luptele din ianuarie-februarie 1933 ale muncitorilor ceferiști și petroliști sînt înfățișate în alte două studii.

Gh. Vasilichi și N. Lupu, în *Les luttes des cheminots et des ouvriers du pétrole de janvier-fevrier 1933, un obstacle dans la voie de la fascisation du pays* (1962, nr. 1), după ce fac un scurt istoric al luptelor muncitorești din ianuarie-februarie 1933, arătînd că acestea „au constituit prima mare acțiune a proletariatului împotriva fascismului pe plan internațional, după instaurarea hitlerismului în Germania, sporind prestigiul internațional al clasei noastre muncitoare", analizează consecințele imediate ale acestor lupte care au frînat pentru un timp procesul de fascizare a țării.

În studiul *Les luttes heroïques des cheminots et des ouvriers du pétrole en Roumanie en janvier-fevrier 1933. Leur écho international* (1963, nr. 1), Ion Popescu-Puțuri aduce numeroase mărturii, ilustrînd solidaritatea proletariatului mondial cu marile lupte din ianuarie-februarie 1933 și cu procesele care le-au urmat.

Titu Georgescu semnează studiul *Aspects de la lutte du peuple roumain contre le fascisme (1933—1937)*, în care, arătînd influența pe care a exercitat-o asupra maselor lupta eroică a feroviarilor și petroliștilor din 1933, insistă asupra acțiunii desfășurate de Comitetul național antifascist, care grupa în jurul lui, în afară de clasa muncitoare, anumite straturi ale țărănimii, ale micii burghezii și, mai ales, ale intelectualilor progresiști.

Acad. P. Constantinescu-Iași și I. M. Oprea, în studiul *Nicolae Titulescu — figure marquante de la diplomatie européenne* (1962, nr. 2), pun în lumină politica clarvăzătoare a lui Titulescu, deși de pe poziții burgheze, în ce privește evoluția evenimentelor internaționale după instaurarea nazismului în Germania, ca și rolul de prim ordin pe care l-a avut în reluarea relațiilor diplomatice dintre Romînia și Uniunea Sovietică în vara anului 1934.

Mișcarea de solidaritate din Romînia cu Gheorghe Dimitrov este relevată de Scarlat Callimachi în contribuția *Le mouvement de solidarité en Roumanie avec Gh. Dimitrov, accusateur du fascisme au procés de Leipzig* (1962, nr. 2).

Asupra luptei de rezistență împotriva dictaturii militare-fasciste ne informează N. Goldberger și Gh. Zaharia în studiul *Le caractère national et international de la résistance en Roumanie* (1963, nr. 1), arătîndu-se eficiența și însemnătatea acestei lupte.

General Iacob Teclu, în studiul *La participation de l'armée roumaine à la guerre antihitlérienne* (1962, nr. 1), după ce înfățișează lupta forțelor patriotice conduse de P.C.R., care a pregătit și a condus insurecția armată din august 1944, prezintă cu competență acțiunea armatei romîne de eliberare a patriei, în colaborare cu armata sovietică, și participarea ei la operațiile de curățire a teritoriului Ungariei și Cehoslovaciei de armatele hitleriste.

În afara celor peste treizeci de studii și contribuții, din ale căror preocupări nu lipsește nici unul dintre momentele de răspîntie ale istoriei noastre, prezentate într-o interpretare nouă, pe baza unor materiale documentare bogate, multe dintre ele inedite, cele peste 1 000 de pagini ale revistei mai cuprind substanțiale recenzii privind lucrări și volume de documente apărute la noi și în străinătate.

Cronici bibliografice atestînd rezultatele la care a ajuns istoriografia romînă pun la îndemîna cercetătorului străin preocupat de istoria țării noastre un indispensabil aparat de lucru.

Ar fi de dorit, totuși, ca aparatul informativ să se lărgească prin adăugarea unei bibliografii ținute la zi a lucrărilor apărute

www.dacoromanica.ro

în istoriografia noastră, iar studiile să aducă interesul inedítului (multe dintre studiile publicate în aceşti primi doi ani au fost reproduceri din publicaţii româneşti), ceea ce ar uşura şi portofoliul revistelor, unde destule studii aşteaptă să vadă lumina tiparului.

Abstracţie făcînd de aceste observaţii de amănunt, „Revue Roumaine d'Histoire" contribuie la dezvoltarea legăturilor cu istoriografia de peste hotare, prezentînd celor interesaţi în probleme de istorie românească studii şi materiale tratate cu toată rigurozitatea şi probitatea ştiinţifică.

Marina L. Vlasiu

„История СССР"

Издательство Академии Наук СССР, Moscova, 1963, nr. 1—6, 1432 p.

Revista „Istoria U.R.S.S.", organul Institutului de istorie al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., publică numeroase studii din domeniile mai puţin cercetate ale istoriei popoarelor Uniunii Sovietice.

Editorialul *Studierea istoriei patriei la nivelul sarcinilor actuale* (nr. 2) analizează concluziile desprinse din dezbaterile ce au avut loc în cadrul consfătuirii istoricilor sovietici (18—21 decembrie 1962). Printre acestea se cuvine să menţionăm atenţia acordată măsurilor pentru îmbunătăţirea muncii arhivelor, bibliotecilor şi a mijloacelor tehnice de cercetare. Creşterea calităţii muncii cercetătorilor în domeniul istoriei este strîns legată de întocmirea de cataloage ştiinţifice, opise, indicatoare etc. privitoare la fondurile existente în arhive, precum şi de alcătuirea de bibliografii competente în domeniul istoriei, de buletine documentare sistematice etc. Prelucrarea masei de materiale statistice necesită introducerea maşinilor electronice de calcul, utilaje perfecţionate de fişare a materialului documentar etc. Un loc important a fost acordat analizei formelor colective de muncă. Practica a arătat rezultatele pozitive, rodnice, ale metodelor colective de muncă în rezolvarea marilor probleme ştiinţifice, firește fără a se nega rolul cercetărilor monografice individuale. Îmbinarea raţională a lucrărilor colective cu monografiile individuale, lărgirea necontenită a materialelor arhivistice cercetate, introducerea în practică a măsurilor preconizate, toate vor da istoriografiei sovietice posibilitatea de a se situa la nivelul sarcinilor actuale.

Cea mai mare parte a articolelor publicate în coloanele revistei sînt consacrate problemelor istoriei contemporane a U.R.S.S. M. E. Naidenov analizează *Periodizarea leninistă a istoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie* (nr. 6), aducînd o serie de precizări utile, mai ales că specialiştii sovietici şi-au îndreptat actualmente forţele spre elaborarea unei monografii fundamentale, consacrată istoriei revoluţiei.

A. V. Lukaşev se ocupă de *Reîntoarcerea lui V. I. Lenin din emigraţie în Rusia în aprilie 1917* (nr. 5). Problema ca atare este în linii generale cunoscută; autorul, pe baza unui vast material de arhivă, completează cu multe date interesante acest episod din istoria luptei duse de V. I. Lenin şi de tovarăşii săi, aflaţi în Elveţia, pentru a se reîntoarce în Rusia.

M. G. Vahabov din Taşkent atacă o temă mult dezbătută în ultimii ani de istoricii din Asia centrală: *Despre natura socială a djadidismului din Asia centrală şi evoluţia lui în perioada Marii Revoluţii din Octombrie* (nr. 2). Curentul burghezo-naţionalist apărut în anii 1905 — 1907, cunoscut sub numele de „djadidism", este considerat de unii istorici sovietici drept progresist, iar de alţii reacţionar, antipopular. Autorul încearcă să sprijine tezele acestora din urmă cu noi argumente; elucidarea problemei necesită studii multilaterale

www.dacoromanica.ro

asupra activității și creației reprezentanților culturii, considerați ca făcînd parte din curentul djadidist.

L. V. Cerepnin, în articolul *Istoria și contemporaneitatea în lucrările lui V. I. Lenin după perioada din Octombrie* (nr. 2), răspunde unei întrebări majore, ridicate în coloanele presei în ultimii ani. Poate fi oare interesant, actual, studiul unor epoci atît de îndepărtate ca : antichitatea, evul mediu, apariția și dezvoltarea capitalismului, acum, cînd problemele construcției comunismului sînt pe primul plan, sînt problemele directoare pentru poporul sovietic? Pe baza analizei concrete a lucrărilor, discursurilor și acțiunilor lui V. I. Lenin, autorul arată că conducătorul revoluției și creatorul statului sovietic nu numai că considera importantă din punct de vedere științific și actuală din punct de vedere politic studierea tuturor epocilor, dar s-a străduit să folosească bogatele sale cunoștințe în domeniul istoriei pentru a explica evenimentele contemporane. Experiența istoriei i-a servit lui V. I. Lenin ca un fir conducător pentru a înțelege just fenomenele vieții sociale contemporane, pentru a prevedea științific viitorul omenirii.

A. E. Ioffe se ocupă de *Activitatea „Comitetului american de ajutorare a Orientului apropiat în Transcaucazia (1921 — 1930)"* (nr. 3). Autorul încearcă să prezinte activitatea organizației filantropice „Near East Relief", metodele folosite și rezultatele obținute, pe baza materialelor de arhivă sovietice din Gruzia și Armenia.

V. T. Pașuto analizează modul cum se reflectă *Rusia medievală în literatura beletristică sovietică* (nr. 1). Concluziile autorului constituie un adevărat semnal de alarmă. Operele analizate conțin numeroase erori, care dau un colorit nereal epocii medievale. Lupta pentru răspîndirea adevărului istoric impune literaților și istoricilor să se ajute unii pe alții, să dezbată împreună lucrările și problemele ce prezintă interese comune.

A. L. Mongait se ocupă de *Apariția și primii pași ai arheologiei sovietice* (nr. 4). Autorul analizează activitatea și preocupările de istoria culturii materiale ale Academiei Ruse, înființată în 1919. Spre deosebire de celelalte domenii ale științei istorice, concepția marxistă în arheologie n-a început să se formeze decît după victoria revoluției socialiste. Autorul trece în revistă noile trăsături ale arheologiei sovietice și principalele rezultate obținute pînă în 1930.

Studiul lui M. S. Djunusov *Despre autonomia sovietică și rămășițele naționalismului* (nr. 1) a fost prilejuit de o scrisoare adresată redacției de un cititor din orașul Ufa, care punea sub semnul întrebării viabilitatea autonomiei sovietice, exemplificîndu-și argumentarea cu date privitoare la Republica Sovietică Socialistă Autonomă Bașkiră. M. S. Djunusov, pe baza unui vast material, dovedește netemeinicia și concepția profund eronată exprimată în scrisoarea pomenită și, referindu-se la rădăcinile istorice ale autonomiei sovietice, arată necesitatea ei obiectivă.

A. I. Malikova tratează o problemă puțin studiată, *Despre transformarea socialistă a micii producții de mărfuri în industria U.R.S.S.* (nr. 5). Autoarea urmărește procesul de cooperativizare a meșteșugarilor, lupta cu capitalul particular în mica industrie și desăvîrșirea cooperativizării micii industrii, reutilarea ei tehnică și trecerea în industria de stat. Tabelele statistice și analiza datelor sînt remarcabile. A. F. Havin se ocupă de *Noul avînt măreț al industriei grele în U.R.S.S. în anii 1946 — 1950* (nr. 1) și M. I. Hlusov *Despre unele legi obiective ale dezvoltării întreprinderilor industriale ale U.R.S.S. în perioada de după război* (nr. 6). Ambele studii, diferite ca tematică, primul ocupîndu-se de industria grea, iar al doilea de un combinat din industria ușoară, arată uriașul rol creator al maselor în sfera producției

V. I. Popov publică articolul *Cu privire la istoria politicii de coexistență pașnică (problemele securității colective în relațiile dintre U.R.S.S. și Anglia în anii 1933 — 1937)* (nr. 4). Folosind ca bază materiale edite, acte de arhivă, autorul consideră că, de la

www.dacoromanica.ro

sfîrşitul anului 1936, Anglia s-a îndepărtat de politica de securitate colectivă şi încearcă să explice cauzele noului curs al politicii externe engleze. Regretabil că în paragraful consacrat încheierii convenţiei de la Londra, privitoare la definirea agresorului din 1933, nu se aminteşte aportul substanţial al Rominiei, reprezentată de Nicolae Titulescu.

. Un studiu interesant despre *Problematica istorică în literatura bolşevică anterioară anului 1917* (nr. 4), este semnat de G. D. Alekseeva şi E. N. Gorodeţki. Însufleţiţi de lucrările lui V. I. Lenin şi sub conducerea lui, militanţi bolşevici publicişti şi istorici marxişti au dat o serie de opere cu privire la istoria universală şi a Rusiei, din care multe îşi păstrează valoarea şi în zilele noastre. Aceste lucrări constituie cea mai bună dovadă că concepţia leninistă asupra procesului istoric rus era cunoscută şi înainte de octombrie 1917.

Studiile consacrate orînduirii capitaliste sînt relativ puţine : I. F. Ghindin se ocupă de *Burghezia rusă în perioada capitalismului, dezvoltarea şi particularităţile ei* (nr. 2 şi 3), o problemă căreia nu i s-a acordat suficientă atenţie în trecut. Lipsa de date minimale asupra micii burghezii orăşeneşti şi golurile cu privire la burghezia sătească l-au determinat pe autor să-şi axeze studiul pe marea burghezie industrială, care a jucat un rol conducător economic şi era considerată liderul marelui capital. Conducîndu-se după lucrările lui V. I. Lenin, I. F. Ghindin sintetizează şi generalizează trăsăturile specifice dezvoltării social-economice şi politice a marii burghezii ruse în totalitatea ei şi a principalelor ei grupări — burghezia industrială, comercială şi financiară. Studiul este instructiv şi aduce multe consideraţii valoroase.

M. S. Simonova analizează *Lupta de curente în lagărul guvernamental cu privire la problemele politicii agrare la sfîrşitul secolului al XIX-lea* (nr. 1). Perioada anilor 1895 — 1902 a arătat că autocraţia ţaristă nu era capabilă să rezolve sarcina ei principală de clasă — să asigure condiţiile pentru victoria tipului „prusac" de dezvoltare a capitalismului în agricultura rusă. Criza manifestată în legislaţia agrară din acei ani a constituit un simptom vădit al derutei în care se aflau cercurile guvernamentale, puse în situaţia să găsească „soluţii" într-o problemă pe care doar revoluţia o va soluţiona radical.

E. L. Rudniţkaia îşi consacră articolul lui *N. P. Ogarev — teoretician şi militant al revoluţiei ţărăneşti (la 150 de ani de la naşterea lui)* (nr. 6). Autoarea completează cu date şi amănunte pline de interes literatura despre viaţa şi activitatea marelui democrat revoluţionar rus.

La rubrica „Istoriografie, studiul izvoarelor", revista publică cîteva studii : N. N. Voronin, *Povestea despre uciderea lui Andrei Bogoliubski şi autorul ei* (nr. 3) ; A. A. Zimin, *Cîntecul despre Scelkan şi apariţia genului de poeme istorice* (nr. 3) ; A. I. Zevelev, *Războiul civil în Turkestan în literatura istorică sovietică* (nr. 3). Un studiu de mai largă circulaţie este cel al lui L. N. Puşkariev, *Problemele clasificării izvoarelor în ştiinţa istorică rusă în secolele XIX şi XX* (nr. 5).

În rubrica „Discuţii" se continuă dezbaterea cu privire la două mari teme : *a*) istoria narodnicismului ; *b*) mica producţie de mărfuri şi geneza stratificării ţărănimii în Rusia de dinainte de reformă.

V. F. Zaharina se ocupă de *Narodnicii revoluţionari din deceniul 1870 — 1880* — ideologii democraţiei ţărăneşti (nr. 5), supunînd unei critici atente, bazată pe analiza materialului istoric concret, tezele expuse de G. I. Ionova şi A. F. Smirnova în studiul *Democraţii revoluţionari şi narodnicii*, apărut în 1961 (Istoria U.R.S.S., nr. 5). P. C. Tkacenko discută *Despre problemele divergente cu privire la istoria narodnicismului* (nr. 6), ajungînd la concluzia că periodizarea mişcării narodnice în etapele ei distincte necesită precizări şi că, în genere, studierea multiplelor aspecte ale istoriei mişcării narodnice se află de-abia la început.

V. K. Iaţunski se ocupă *Încă o dată de problema genezei stratificării capitaliste a ţărănimii agrare în Rusia dinainte de reformă* (nr. 1). Se cunoaşte că în această problemă părerile specialiştilor sovietici sînt împărţite,

www.dacoromanica.ro

S. G. Strumilin, D. P. Makovski, V. A. Golobuțki datează nașterea relațiilor capitaliste în Rusia în secolul al XVI-lea și consideră că în acea vreme a apărut și stratificarea capitalistă în rîndurile țărănimii agrare. N. V. Ustiugov, A. A. Preobrajenski, I. A. Tihomirov, E. I. Indova datează apariția acestui proces în secolul al XVII-lea, N. L. Rubinștein consideră că stratificarea capitalistă a țărănimii a apărut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. V. K. Iațunski are o poziție oarecum diferită; germenii capitalismului au apărut în secolul al XVII-lea, dar, spre deosebire de ceilalți specialiști, nu supraapreciază greutatea specifică a elementelor capitaliste în economia națională a Rusiei și socotește că aceste elemente au apărut atunci în afara agriculturii. După V. K. Iațunski, relațiile capitaliste au apărut în agricultura Rusiei mult mai tîrziu decît în industrie, în nici un caz înainte de secolul al XIX-lea și pînă în acea vreme se poate vorbi numai de inegalitate de avere în rîndurile țărănimii agrare, dar nu de stratificare capitalistă.

L. V. Milov semnează studiul *Cu privire la punerea problemei despre stratificarea țărănimii în Rusia secolului al XVII-lea* (nr. 4). Analiza noilor date de arhivă aduse în circuitul științific îl determină pe autor să constate că elemente ale stratificării țărănimii agrare au apărut sporadic și în secolul al XVII-lea, în raioanele în care au existat condiții deosebit de prielnice.

P. G. Rîndziunski supune analizei *Problemele studierii sectorului micii producții de marfă în Rusia secolului al XIX-lea* (nr. 4) și aduce noi date menite să orienteze viitoarele cercetări în acest domeniu.

O altă temă în discuție în coloanele revistei este cea abordată de A. I. Klibanov *Cu privire la caracteristica noilor fenomene în gîndirea socială rusă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea* (nr. 6). Autorul urmărește faptele istorice care caracterizează atitudinea cercurilor largi populare în secolul al XVII-lea față de religie și de biserică, semnalînd elementele care mărturisesc părăsirea normelor și formelor obișnuite ale gîndirii medievale și începutul cristalizării unei noi concepții, la baza căreia stătea afirmarea omului, a libertății și sentimentul demnității personalității umane.

Revista mai publică numeroase note, comunicări cu o tematică largă, bogată, privind probleme din orînduirea medievală, modernă și contemporană, însemnări bibliografice și recenzii asupra principalelor lucrări ce tratează istoria popoarelor sovietice, apărute atît în U.R.S.S. cît și în străinătate, precum și ample relatări despre viața științifică din institutele de cercetări și de învățămînt din Uniunea Sovietică.

A. V.

„Československý časopis historický“

(Revista cehoslovacă de istorie), Praga, XI, 1963, nr. 1—6, 840 p.

Ca și în anii trecuți, publicația Institutului de istorie de pe lîngă Academia Cehoslovacă de Științe a acordat în 1963 o deosebită atenție problemelor de istorie modernă și contemporană. În același timp, revista a consacrat un spațiu larg unor prezentări informative privind istoria unor popoare situate la mari depărtări geografice. Un prim exemplu grăitor în această privință îl constituie articolul scris de Timoteus Pokora *De la dascăl de curte la filozof materialist* (nr. 4), în care e vorba de gînditorul chinez Chuan Tchan. Autorul definește sistemul filozofic al lui Tchan ca fiind o

www.dacoromanica.ro

primă treaptă în tradiția materialistă a filozofiei chineze (Chuan Tchan a trăit aproximativ de la anul 43 î.e.n. pînă la anul 28 e.n.).

Un interesant și documentat excurs de istoriografie cehă publică František Graus, în articolul său despre felul cum se oglindește *Imperiul Marii Moravii în tradiția medievală cehă* (nr. 3). Începînd cu tradiția legendară, cultivată de cler și de biserică în secolul al IX-lea, autorul cercetează urmele imperiului morav, cu toate implicațiile lui, în izvoarele medievale cehe și conchide că această tradiție este mai curînd o contribuție la istoria gîndirii „istorice" a statului Přemyslizilor (1197—1306).

Josef Macek, care în ultimul timp atacă tot mai des probleme de istorie universală, scrie de astă dată despre *Francesco Petrarca și Cola di Rienzo* (nr. 1). Macek analizează atitudinea poetului italian față de problemele politice de la mijlocul secolului al XIV-lea, mai precis dintre 1343 și 1353. În această perioadă, Petrarca a întreținut relații amicale cu tribunul revoluționar Cola di Rienzo. Elucidarea acestor relații de prietenie, afirmă Macek, constituie cheia de înțelegere nu numai a operei poetice a liricului italian, dar ea deschide în același timp și perspectiva multor probleme legate de istoria Renașterii și realismului de mai tîrziu.

Cu o problemă de relații ceho-filipineze se ocupă Josef Polišenský într-un articol intitulat *F. Blumentritt și Filipinele între colonialismul spaniol și imperialismul american* (nr. 2). Autorul afirmă că, între 1853 și 1913, a trăit la Praga profesorul Ferdinand Blumentritt, care, avînd preocupări de istorie, s-a interesat foarte îndeaproape de soarta poporului filipinez. Blumentritt a lăsat cîteva lucrări publicate și altele în manuscris, în care s-a ocupat cu raporturile politice dintre expansiunea imperialistă, catolicism și dominația monopolurilor. Atitudinea lui de simpatie față de poporul filipinez l-a apropiat, pe de o parte, de republicanii și socialiștii filipinezi și spanioli, iar pe de alta de membrii ligii americane antiimperialiste.

Cunoscutul specialist în problemele polone Václav Žáček publică un studiu despre *Cehii și polonii în perioada răscoalei polone din ianuarie 1863* (nr. 6). Pornind de la mișcările de eliberare națională din 1848—1849 din Europa centrală, autorul constată că tendințele de eliberare manifestate în timpul revoluției burghezo-democratice n-au fost circumscrise între hotarele Austriei, ci au cuprins și regiunile răsăritene ale Europei. Acolo s-au încorporat în două evenimente de mare răsunet : reforma agrară rusă din 1861 și răscoala polonă din 1863. Stăruind, în continuare, asupra răscoalei polone, Žáček arată, pe de o parte, cauzele sociale, economice și politice care au dus la mișcarea din 1863, iar pe de alta simpatia cu care atît opinia publică progresistă din Europa, cît și revoluționarii democrați ruși au privit pregătirile răscoalei. Evenimentele din 1863 au avut, în adevăr, prin caracterul lor social-politic un ecou european, mai ales în rîndurile mișcării muncitorești internaționale. În ceea ce privește mediul cehi, răsunetul a fost dintre cele mai puternice. Simpatia poporului cehi față de răsculați s-a manifestat prin toate mijloacele de care dispunea societatea cehă din acel timp. Autorul precizează că în presa din țările cehe se formaseră deja trei curente, din care două își exprimau pe față adeziunea față de revendicările răsculaților poloni. Au luat ființă atunci comitetele de ajutorare, se recrutau voluntari și se dezbăteau public problemele legate de regimul țarist din Polonia. Pe bună dreptate constată autorul că ecoul acestei răscoale reprezintă un moment de verificare a forțelor progresiste și democratice din țările cehe.

Cu o temă din istoria mișcării muncitorești se ocupă Jaroslav Purš în *Mișcările greviste și dependența lor față de producția de fabrică în perioada capitalismului premonopolist* (nr. 1). Purš demonstrează că a existat o legătură evidentă între diferitele etape ale dezvoltării capitalismului și schimbările petrecute în formele de luptă ale clasei muncitoare. De pildă, trecerea muncito-

www.dacoromanica.ro

rimii la luptele greviste, ca formă principală a luptei de clasă, stă în strînsă legătură cu procesul de trecere de la producţia meşteşugărcască şi manufacturieră la producţia de fabrică. Autorul îşi sprijină consideraţiile pe analiza materialului din istoria mişcărilor muncitoreşti din ţările cehe şi Germania.

Din aceeaşi tematică face parte şi articolul semnat de Otto Urban şi intitulat *Bohumil Šmeral şi Fr. Modráček ca reprezentanţi a două linii ideologice în sînul social-democraţiei cehe înainte de primul război mondial* (nr. 4). Autorul face, de fapt, o paralelă între aceşti doi lideri social-democraţi, cchi, a căror activitate politică a dat naştere la două curente ideologice în perioada 1897—1918. Modráček a fost un reprezentant de frunte al ideologiei mic-burgheze, iar în sînul social-democraţiei, al revizionismului. Intrat în partid în 1897, Modráček devine în curînd purtătorul de cuvînt al micilor producători, care se străduiau să soluţioneze problemele sociale prin compromisuri. În schimb, Bohumil Šmeral a fost o mare personalitate în mişcarea muncitorcască cehă în perioada de dinaintea primului război mondial. În concepţia de clasă a lui Šmeral, socialismul a fost, înainte de 1914, o forţă hotărîtoare, de rezistenţă, faţă de revizionismul naţionalist, propovăduit de gruparea lui Modráček. În cele din urmă, autorul consideră că numai datorită lui Šmeral, imediat după. revoluţia socialistă din Rusia şi în urma apariţiei Republicii Cehoslovace, s-a format în sînul social-democraţiei cehe o puternică opoziţie de stînga, care s-a consolidat şi s-a transformat într-un partid propriu.

Despre *Social-democraţia austriacă în anii 1918—1920 şi cîteva probleme ale austro-marxismului* scrie Rudolf Künstlinger (nr. 5). Începînd de la asasinarea, în octombrie 1916, a lui Sütrgh, primul ministru al Austriei, de către Friedrich Adler, autorul urmăreşte prefacerile din sînul social-democraţiei austriece, paralel cu activitatea desfăşurată de aşa-zisul grup austro-marxist. Unul dintre fondatorii acestei ultime grupări a fost şi Karl Renner. Pornind de de ideologia patriotismului habsburgic, Renner a fost, pînă la Revoluţia din Octombrie, un adept convins al federalizării central-europene sub conducerea germanilor. Împotriva lui se ridica Otto Bauer, care susţinea că, dacă războiul va mai dura, se va ajunge la revoluţia naţională a popoarelor slave şi Austro-Ungaria se va destrăma. De fapt, Bauer a avut dreptate, deoarece imediat după încetarea ostilităţilor evenimentele internaţionale s-au precipitat în aşa fel, încît Austro-Ungaria n-a putut rămîne în afara marilor transformări politice. În legătură cu aceasta, Künstlinger se ocupă de situaţia internă a Austriei pînă la încheierea tratatului de pace de la Saint-Germain. După această dată, mai precis la 21 octombrie 1919, parlamentul austriac a şters din programul său politic articolul despre *Anschluss*, aprobat de Adunarea naţională constituantă la 12 martie 1919. De altfel, alipirea la Germania a figurat în programul social-democraţiei austriece pînă la venirea la putere a lui Hitler.

Un interesant articol analitic semnează Tomáš Pasák. E vorba despre *Dedesubturile crizei guvernului din 1932, condus de Fr. Udržal* (nr. 2). Problema aceasta face parte dintr-un ansamblu de cercetări pe care istoriografia cehă marxistă le întreprinde pentru a lămuri rolul politic jucat de partidul agrarian în perioada premüncheneză. Se ştie că acest partid a avut o mare influenţă asupra politicii statului cchoslovac. De aceea autorul cercetează cauzele interne care au provocat căderea guvernului Udržal, el însuşi agrarian, în 1932. În afară de cauzele legate direct de fenomenele de criză economică, printre care operaţiile capitalului financiar, situaţia precară a economiei naţionale, adîncirea crizei din industrie şi agricultură, nemulţumirile crescînde ale populaţiei etc., autorul demonstrează că la cele de mai sus s-a adăugat înverşunarea unui grup de agrarieni, în frunte cu Staněk. Procedeele folosite de Udržal, ca şi orientarea lui politică, nu corcspundcau în general

www.dacoromanica.ro

noii direcţii de atac a agrarienilor şi, de aceea a fost nevoit să demisioneze. Staněk şi Udržal reprezentau două tendinţe diferite în sînul partidului agrarian şi în lupta dintre ele a învins aripa de extremă dreaptă.

Cu o problemă de politică internaţională care a influenţat indirect şi politica externă a Cehoslovaciei se ocupă Robert Kvaček. Autorul studiază *Lichidarea zonei demilitarizate din Renania de către Germania hitleristă, la 7 martie 1936* (nr. 3). Pornind de la denunţarea de către Hitler a clauzei militare din tratatul de pace de la Versailles la 16 martie 1935, Kvaček trece în revistă o suită de evenimente politice care s-au succedat cu repeziciune în cursul anului 1935. Faptul cel mai important era ghemul de contradicţii dintre Franţa, Anglia, Italia şi Germania, din care nu se putea ieşi. Din cauza acestei situaţii, la conferinţa de la Stresa, din 11 aprilie 1935, reprezentanţii Franţei, Angliei şi Italiei n-au ajuns la nici un rezultat, în sensul de a avea o atitudine comună faţă de Germania nazistă. Italia se pregătea să atace Abisinia cu asentimentul lui Laval, iar Anglia căuta o înţelegere cu Hitler. Autorul arată pas cu pas reacţia guvernului de la Berlin faţă de cursul evenimentelor din acest timp (evoluţia relaţiilor dintre Franţa şi U.R.S.S., ratificarea pactului franco-sovietic, de care depindea şi încheierea unui pact romîno-sovietic pregătit de Titulescu, războiul din Etiopia, care ameninţa coloniile engleze ş.a.) pînă la 7 martie 1936, cînd unităţile germane au trecut graniţa zonei demilitarizate. Intervenţia germană a produs nelinişte şi rumoare în capitalele europene, însă nimeni n-a reacţionat. Cehoslovacia, care se simţea direct ameninţată, a depus eforturi pentru o consfătuire cu partenerii săi din Mica Înţelegere, însă n-a izbutit. Prinţul Pavel se orienta acum spre Berlin, iar străduinţele lui Titulescu n-au fost deajuns pentru aceasta. Invazia lui Hitler în Renania rămînînd nepedepsită, regimul nazist s-a consolidat. Armata germană a început să se întărească pentru noi agresiuni. În acelaşi timp, politica externă a lui Hitler a trecut la ofensivă în Austria şi în Balcani. Analizînd noua situaţie politică din Europa, autorul conchide că actul de la 7 martie 1936 a fost unul dintre prologurile celui de-al doilea război mondial.

Cu o problemă în strînsă legătură cu evenimentele de mai sus se ocupă Miroslav Soukup în articolul intitulat *Franţa în perioada luptelor pentru realizarea frontului popular (1934—1938)* (nr. 4). Soukup îşi propune să aducă o contribuţie la lupta dusă de istoriografia marxistă împotriva multor istorici şi oameni politici burghezi care caută să răstălmăcească în fel şi chip sensul şi importanţa frontului popular din Franţa, diminuînd în acelaşi timp rolul comuniştilor francezi în formarea acestui front. Pentru aceasta, autorul îşi împarte articolul în două capitole: a) înăbuşirea complotului fascist din februarie 1934 şi b) crearea Frontului unic muncitoresc. Autorul arată toate complicaţiile din politica internă a Franţei începînd din 1933, caracterizată mai ales prin lupta maselor muncitoare şi a partidului comunist împotriva fascizării, luptă care a culminat în februarie 1934 cu lichidarea forţelor de dreapta. La finele lui iunie, acelaşi an, s-a ajuns la conferinţa de la Ivry, care a însemnat o schimbare de tactică. Acolo au avut loc negocieri între partidul comunist şi socialişti şi s-a semnat un acord în ceea ce priveşte unitatea de acţiune. Ţelurile şi formele de organizare ale acestei regrupări au fost stabilite de comitetul central al Partidului comunist francez la începutul lui noiembrie. În proiectul propus se arăta că exista încă o alternativă decît guvernul reacţiunii burgheze sau al sovietelor, şi anume există perspectiva unui guvern al forţelor grupate în jurul poporului, care să reprezinte revendicările democratice ale tuturor păturilor sociale atinse de monopoluri. Pactului încheiat de comunişti şi socialişti i s-au alăturat şi radicalii în iulie 1935, data care poate fi socotită drept începutul activităţii Frontului popular.

În studiul *Politica externă franceză şi Cehoslovacia în perioada premergătoare Dicta-*

www.dacoromanica.ro

tului de la München (nr. 5), Milena Janašová face o profundă analiză a situației politice din Franța, ca și a relațiilor franco-cehoslovace dintre 1935 și 1938. Mai ales după venirea lui Pierre Laval în fruntea guvernului francez au început să se manifeste temeri în sînul Micii Înțelegeri. Eduard Beneș și Nicolaie Titulescu depuneau eforturi pentru realizarea planurilor lui Barthou în vederea încheierii unui pact răsăritean, iar Laval căuta să ajungă la un acord cu Hitler. Evenimentele din cursul anilor 1935—1936 — războiul cu Abisinia, demisia guvernului Laval la 23 ianuarie 1936, războiul civil din Spania ș.a. — au provocat o nouă orientare în politica externă a Franței și Cehoslovaciei. Se manifestă acum tendințe pentru a se ajunge la o înțelegere cu Germania, pe de o parte iar pe de alta se duc tratative pentru încheierea unui pact între Franța și Mica Înțelegere. Evenimentele ulterioare au împiedicat acest lucru. Iugoslavia a refuzat această perspectivă, iar Rominia, după demisia lui Titulescu, căuta să stabilească relații de prietenie cu Italia și Germania. În continuare, autoarea urmărește tribulațiile politicii externe franceze din cursul anului 1937, care au dus aproape la o degajare totală a Franței și Angliei față de soarta Cehoslovaciei. La un moment dat, Praga a fost constrînsă să accepte revendicările maxime ale lui Hitler. A urmat apoi *Anschluss*-ul. Calea către München era deschisă. În concluzie, Janašová conchide că, datorită politicii engleze, poziția Franței a fost slăbită și îndreptată spre compromisuri și concesii față de Germania hitleristă.

În sfîrșit, Magda Adamova publică un articol despre *Ungaria și Mica Înțelegere în perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial (1937—1938)* (nr. 6). Autoarea se ocupă la început de tendințele revizioniste ale Ungariei hortiste și de planurile ei militare. La începutul anului 1937, încep negocieri între Ungaria și Mica Înțelegere pentru normalizarea relațiilor dintre ele. Problema esențială era dreptul Ungariei hortiste de a se înarma. Statele din Mica Înțelegere ar fi fost dispuse, în urma sesiunii din aprilie 1937, să recunoască Budapestei acest drept, în schimbul încheierii unui pact de neagresiune cu fiecare dintre ele. Tratativele au durat pînă în toamnă, fără a se ajunge la un rezultat pozitiv. Ungaria refuza continuu, deși ar fi dorit, îndemnată fiind de Germania, să încheie un asemenea pact cu Iugoslavia, care, la rîndul ei, semnase în martie un acord cu Italia. Cea mai interesată în această privință era Cehoslovacia, care, în fața amenințărilor mereu crescînde din partea Germaniei, voia să-și asigure frontiera cu Ungaria. Pînă la urmă nu se realizează nimic. Autoarea arată cum în toamna anului 1937 situația internațională se schimbă în favoarea Germaniei și puterile occidentale manifestă tendința de a ajunge la înțelegere cu Hitler, cu scopul de a îndrepta agresiunea germană spre răsărit. În lumina acestor noi tendințe, Adamova cercetează evenimentele din cursul anului 1938, mai precis evoluția relațiilor dintre Ungaria și Mica Înțelegere pînă la conferința de la Bled, din 22 august 1938, care a însemnat, după părerea autoarei, actul de destrămare a Micii Înțelegeri. Articolul, prin materialul documentar folosit și concluziile care se degajă, este util și istoricilor noștri. Surprinzătoare este însă afirmația de la p. 757, că guvernul romîn ar fi fost dispus să ia parte în 1939 la împărțirea Cehoslovaciei, afirmație care nu ține seama de realitate și falsifică adevărul istoric.

La rubrica *Materiale*, revista cehoslovacă de istorie publică o serie de lucruri interesante și variate. Astfel, F. Šmahal face o prezentare însoțită de comentarii a studiilor și articolelor apărute în 1961 în legătură cu Renașterea și umanismul ceh (nr. 1). O scurtă privire cu caracter documentar și informativ asupra lucrărilor privind istoria statului polon semnează Jan Borkowski (nr. 1). Josef Polišenský informează cititorii despre o seamă de *Lucrări mai noi privitoare la istoria Americii Latine* (nr. 1). Autorul trece în revistă studiile și cercetările apărute după război în U.R.S.S., Germania, Polonia, diferite țări capitaliste și în America Latină.

www.dacoromanica.ro

Cu materiale similare se ocupă şi Bohumil Bodůra, care face o prezentare a sistemului de organizare *al cercetărilor istorice în Mexic* (nr. 1). Autorul precizează că scopul articolului este să informeze pe cei interesaţi despre organizarea istoriografiei şi despre activitatea editorială din Mexic. Făcînd în această privinţă o comparaţie între cîteva ţări din America de Sud, Bodura arată că în Mexic există 99 de instituţii şi organizaţii care se ocupă cu cercetări istorice în Argentina 48, în Brazilia 60, în Columbia 35.

Deoarece lipsesc cercetări privitoare la organizarea curţii şi cancelariei lui Václav al IV-lea (1378—1418), Ivan Hlaváček publică un bogat material, intitulat *Studii în legătură cu diplomatica lui Václav al IV-lea* (nr. 2). Josef Polišenský, care se orientează tot mai mult spre istoria popoarelor latine, prezintă *Stadiul actual al cercetărilor privitoare la „decadenţa" Spaniei în secolele XVI—XVII* (nr. 3). De importanţă locală sînt materialele publicate de Zdeněk Šolle sub titlul *O secţie a Internaţionalei I în Cehia* (nr. 3). Autorul, cunoscut prin lucrările sale din istoria mişcării muncitoreşti, constată existenţa unei grupe de adepţi ai lui Lassalle, în 1863—1864, la Aş, localitate în Cehia cu o dezvoltată industrie textilă. Un adevărat studiu bine documentat publică Miroslav Hroch despre *Comerţul dintre răsăritul şi apusul Europei în perioada de la începutul capitalismului* (nr. 4). Autorul îşi împarte expunerea în trei părţi: 1. obiecte de comerţ; 2. drumuri de comerţ; 3. mijlocitorii schimburilor comerciale. Tot la acest capitol, Tomáš Pasák se ocupă de activitatea prof. Hermann Raschkofer *în perioada celui de-al doilea război mondial* (nr. 4). Autorul ia poziţie faţă de teoriile revanşarde ale acestui jurist german, care a desfăşurat şi desfăşoară încă o activitate duşmănoasă faţă de poporul cehoslovac. În sfîrşit, Oldřiška Kodedová urmăreşte procesul organizatoric prin care a trecut social-democraţia din Austria şi, în special, din ţările cehe prin anul 90 al secolului trecut (nr. 5).

Două dintre numerele revistei cuprind şi rubrica „Discuţii". Josef Kočí pune în discuţie problema *Obligaţiilor în muncă ale iobagilor din ţările cehe după Războiul de 30 de ani* (nr. 3). Kočí precizează că, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, renta în muncă (robota) a devenit cea mai apăsătoare obligaţie a iobagilor din ţările cehe. În legătură cu aceasta, el distinge mai multe categorii de obligaţii pe care iobagul trebuia să le presteze în folosul feudalului: muncă la curtea seniorului, în pădure, la heleşteie, la podvezi, la binale, la cărămidărie, la cioplit de piatră, la vînătoare, de strajă ş.a. O problemă interesantă discută Jaroslav Mezník, şi anume *Din problematica patriciatului medieval* (nr. 5). Pornind de la analiza definiţiilor date pînă acum patriciatului în genere, autorul izbuteşte să periodizeze evoluţia istorică a acestei pături sociale şi să ajungă la alte concluzii în ceea ce priveşte particularităţile prin care se deosebea de celelalte pături orăşeneşti.

O rubrică utilă întîlnită în paginile acestei reviste cuprinde recenzii tematice. Citărm aici cîteva exemple: *Agricultura în Polonia medievală — încercare de sinteză* (nr. 6); *Noi încercări de interpretare a revoluţiei engleze din secolul al XVII-lea* (nr. 6).; *Literatura postbelică despre istoria istoriografiei moderne europene* (nr. 6) ş.a.

Urmează un bogat material informativ, sub forma de însemnări bibliografice care pun cititorul în curent cu cele mai noi lucrări apărute în ultimii ani în diferite ţări.

Tr. Ionescu-Nişcov

www.dacoromanica.ro

„Историски часопис"

Орган Историског Института Српске Академије Наука, Belgrad, Књига IX—X, 1959, 591 p.; XI, 1960, 319 p.; XII—XIII, 1961—1962, 480 p.

Începîndu-şi apariţia în 1948, o dată cu înfiinţarea Institutului de istorie al Academiei Sîrbe, „Istoriski Časopis" (Revista de istorie) a fost publicată în volume anuale. Cele 13 volume tipărite pînă în prezent cuprind un material bogat şi variat, privind cu precădere istoria medie şi modernă a Serbiei, Voivodinei, Bosniei, Muntenegrului şi Raguzei.

Revista grupează în jurul ei o serie de specialişti dintre cei mai cunoscuţi în domeniul istoriei şi în disciplinele înrudite. Printre alţii, în paginile ei au semnat ultimele lor contribuţii P. Skok şi M. Budimir, cunoscuţi specialişti în domeniul toponimiei balcanice. Cele cîteva materiale legate de bizantinologie poartă iscălitura lui Gh. Ostrogorski.

Un grup de specialişti se ocupă de istoria Raguzei, tratată, se pare, în cele mai multe dintre paginile revistei în general, precum şi în paginile ultimelor cinci numere ale ei, de care ne ocupăm în prezentarea de faţă. Materialele privind Raguza au, de obicei, un caracter mai larg, referindu-se şi la alte regiuni balcanice. În această privinţă este caracteristic studiul lui Vuk Vinaver, *Comerţul raguzan în Serbia şi Bulgaria la sfîrşitul secolului al XVII-lea* (1660 — 1700) (vol. XII-XIII). În acest studiu cuprinzător şi bine documentat este abordată perioada, necercetată pînă acum, premergătoare declinului comerţului raguzan la începutul secolului al XVIII-lea în toată partea Peninsulei Balcanice stăpînită de turci. Autorul constată prezenţa, în această perioadă, a negustorilor raguzani în oraşele Belgrad, Prokuplje şi Novi Pazar din Serbia, iar în Bulgaria în 12 oraşe, printre care Rusciuc, Silistra şi Şumen. Din Bulgaria, negustorii raguzani veneau la Constanţa şi Brăila. Uneori se înregistrează prezenţa lor la Timişoara şi la Tîrgovişte. Mărfurile mai des exportate din Balcani prin intermediul negustorilor raguzani erau pieile, lîna şi ceara. La mijlocul secolului al XVII-lea s-au exportat 6 000 de piei din Dobrogea (p. 202). Printre cei ce veneau cu caravanele la Raguza se găsesc „caravlahi" şi „ungrovlahi". (p. 213).

Decăderea comerţului raguzan începe după cutremurul catastrofal din 1667. La decăderea lui au contribuit războiul din 1683—1699 — cînd negustorii raguzani au părăsit oraşele din Serbia şi Bulgaria (unul a plecat în Transilvania, p. 228)—, precum şi alţi factori.

În prezentarea despre *O condică raguzană din secolul al XV-lea* (vol. XII—XIII), Mih. Dinić analizează dările de seamă şi socotelile ambasadorilor raguzani în regiunile Balcanilor, în Ungaria şi Turcia, între anii 1419—1476. Acelaşi autor se ocupă cu *Raguzanii—feudali în Serbia şi Bosnia* (vol. IX—X).

Un interes deosebit prezintă articolul lui Gavro A. Škrivanić, *Datele lui Coronelli despre Republica raguzană şi despre harta republicii întocmită de el* (vol. IX—X), în care se stabileşte că descrierea Raguzei publicată într-o operă geografică a veneţianului P. Generale Vincenzo Coronelli în 1684—1687 a fost întocmită la Raguza de către specialiştii raguzani şi trimisă lui Coronelli. Se constată, de asemenea, că harta Raguzei publicată tot de Coronelli în 1688 a fost elaborată de el pe baza unei alte hărţi, ce i-a fost trimisă de la Raguza.

Jélena Danilović se ocupă de instituţia „aptagi"-lor, cunoscută aproape numai la Raguza (*Despre natura juridică şi evoluţia instituţiei „aptagi"-lor în dreptul raguzan*, vol. XII—XIII). Autoarea constată că această instituţie, care constituia o formă juridică de încheiere a tranzacţiilor, a servit clasele dominante din republica raguzană.

www.dacoromanica.ro

Indirect se referă la istoria Raguzei şi Jovanka Mijušković, în articolul despre *Familia nobiliară Sanković din regiunea Hum* (vol. XI). În teritoriul din vecinătatea Raguzei, stăpînit de familia Sancović în secolul al XIV-lea şi la începutul secolului al XV-lea, existau numeroase grupuri de vlahi (p. 31, 32, 40).

Tratînd *Raporturile Veneţiei cu triburile herţegovinene, muntene şi muntenegrene de la asediul oraşului Cattaro în 1657 pînă la începutul războiului Moreii* (vol. IX—X), Gligor Stanojević menţionează unele evenimente legate de ţara noastră. Astfel, în aprilie 1663 la Veneţia se auzea că spahiii turci mobilizaţi la Adrianopol vor porni spre Transilvania sau spre Cattaro, iar în vară se vorbea numai de Transilvania drept obiectiv al ofensivei otomane (p. 214). În legătură cu frămîntările din această perioadă, autorul vorbeşte de intensele acţiuni de luptă desfăşurate de triburile Kučii şi Klimentinii şi mai ales de haiduci.

Din numărul încă destul de mare al articolelor referitoare la probleme din istoria Raguzei [1] atenţia ne mai este reţinută de două studii adiacente acestor probleme, cu referiri însă la ţara noastră sau la regiunile balcanice. Astfel, în articolul lui V. Vinaver *Un tefter comercial sîrbesc din sec. al XVIII-lea* (vol. XI) se menţionează (p. 272) datele privind trecerea prin oraşul Prokuplje, în cea de-a doua jumătatea a sec. al XVIII-lea, a negustorilor din Bosnia şi Herţegovina în drum spre Ţara Românească şi spre Rusciuc.

În comunicarea lui G. A. Škrivanić, *Fra Mauro, Il Mappamondo* (vol. XII—XIII), este vorba de harta lumii întocmită în 1448 de Fra Mauro, care lucra pentru regele Portugaliei. În partea reprezentînd Peninsula Balcanică se găsesc, printre altele, următoarele denumiri geografice demne de reţinut: Vlachia pizolo (Vlahia Mică), în Tesalia; Monte de Morlachia (lanţul munţilor de la Raguza pînă la muntele Velebit); Sine dereo pentru Smederevo (deci nu Simedru, cum s-a afirmat); p(rovincia) temesuai pentru ţinutul Timişoarei.

O altă problemă de toponimie este tratată de Mil. Pavlović în *Kunara planina* (vol. IX—X). Expresia „Muntele Cunara", întîlnit în baladele sîrbeşti şi în formele Cunor, Cunar, are la bază cuvîntul albanez Kuno'r, Kurorë, Kunora, cu acelaşi sens ca românescul conuna, cununa. Ca atare, cuvîntul înseamnă „munte", dar în balada sîrbă el a devenit nume geografic asociat cu cuvîntul „planina", care înseamnă tot „munte"

Dintre celelalte materiale tratînd probleme mai largi, sud-slave sau balcanice, reţinem în primul rînd articolul de sinteză al lui Vlad. Stojančević *Concepţiile politice ale cneazului Miloş Obrenovici în chestiunea eliberării popoarelor balcanice* (vol. IX—X). Autorul, care s-a ocupat în mai multe rînduri de diverse aspecte ale domniei lui Miloş Obrenovici, dă aici o succintă şi cuprinzătoare caracterizare a bazelor politicii balcanice a acestui cîrmuitor realist în politică. În condiţiile de după pacea de la Adrianopol, cînd era greu să se recurgă la metode revoluţionare de luptă în vederea eliberării, acestea fiind contrare atît năzuinţelor politicii austriece, cît şi celei ruseşti în Balcani, M. Obrenovici s-a folosit de un întreg sistem de influenţe şi relaţii pentru a acţiona în direcţia emancipării treptate a popoarelor balcanice. Prin acest sistem el şi-a desfăşurat politica în toate părţile Balcanilor: Bosnia, Macedonia, Rumelia, Bulgaria, după cum se arată concret în articol. El întreţinea relaţii cu albanezii şi grecii, cu fruntaşii răsculaţilor lor. Cu domnii Ţării Româneşti Miloş a căutat să întreţină relaţii de bună vecinătate. Văzînd situaţia grea a ţăranilor români în vremea Regulamentului Organic, subliniază autorul, Miloş Obrenovici nu numai că i-a primit, dar a şi stimulat imigrarea lor în Serbia, unde li s-au dat pămînturi şi le-au fost acordate aceleaşi drepturi de care se bucurau autohtonii. În unele mate-

[1] Semnate de S. M. Ćirković, F. Bajraktarević, Iv. Božić, J. Tadić, B. Krekić, M. Pavlovič ş.a.

www.dacoromanica.ro

riale inedite existente în arhivele sîrbeşti este consemnat faptul, prea puţin cunoscut, că Filip Lenj a mers în misiune din partea Ţării Româneşti ca să reglementeze cu Miloş chestiunea comerţului cu sare.

În volumele următoare ale publicaţiei, acelaşi autor abordează probleme din istoria albanezilor de pe teritoriul Iugoslaviei la începutul secolului al XX-lea. Citäm în această privinţă studiul privind *Situaţia social-politică a albanezilor din vilaetul Kosovo la începutul secolului al XX-lea şi opunerea albanezilor faţă de reformele aplicate de turci în 1902—1903* (vol. XI).

Această problemă este adîncită de Vlad. Stojančević în articolul *Situaţia din jumătatea de vest a vilaetului Kosovo, după rapoartele consulului austriac de la Scopie în 1900—1901* (XII—XIII). Consulul B. Para descria în rapoartele sale frămîntările albanezilor, situaţia sîrbilor în vilaet, acţiunile comitetului macedonean, activitatea consulului rus la Scopie. Din aceste materiale reiese că tendinţele spre eliberare ale albanezilor erau stimulate de emigraţia albaneză din ţările balcanice şi din Italia. În mod concret, B. Para s-a referit în rapoartele sale (p. 313) şi la constatarea făcută de autorităţile otomane că o parte din intelectualitatea albaneză de la Peć şi Priştina avea legături cu emigranţii albanezi din Bucureşti.

Referiri la ţara noastră, fie mai scurte, de genul celei de mai sus, fie chiar mai consistente, uneori luate din materiale inedite, se găsesc într-o serie de alte articole din volumele de care ne ocupăm.

În *Două contribuţii la cunoaşterea istoriei sociale, politice şi economice în secolele XVII—XVIII* (vol. IX—X), R. L. Veselinović se referă, printre altele, la activitatea lui Antonie Stefan, episcopul catolic de la Nicopole, adăpostit la domnul Ţării Româneşti Şerban Cantacuzino şi trimis de acesta în misiune la Viena împreună cu despotul Gheorghe Brancovici. După căderea acestuia din urmă în dizgraţie, A. Stefan a elaborat un plan de răscoală a popoarelor din Balcani expus în memoriul din 17 iunie 1689. Memoriul, al cărui text se publică în anexa articolului, a fost descoperit acum în arhivele Vienei în copie făcută după orginalul aflat la Karlsruhe. Aceasta a fost o a doua propunere de răsculare a popoarelor balcanice din aceşti ani, în afară de cea redactată de L. F. Marsigli şi cunoscută mai demult.

La istoria Banatului se referă Mita Kostić în *Negoţul de pe Dunăre şi Sava, corăbiile, corăbierii şi breslele corăbierilor în secolele XVIII şi XIX pînă la apariţia căilor ferate* (vol. IX—X).

Iată cîteva dintre chestiunile care pot interesa pe cititorul român. Exportul de cereale din Banat şi din Timişoara se intensifică după săparea canalului Bega în 1728. Păşunile şi pustele din ţinutul Timişoarei, Zarandului, Vîrşeţului şi Becicherecului erau arendate de o companie de gelepi (negustori de vite), printre aceştia fiind şi aromîni (p. 262). Iacob Ciocîrlan din Becikerekul Mare, negustor, era prieten cu iluminatul sîrb Dositej Obradović (p. 271). Corăbierii, adică cei care trăgeau corăbiile în susul apei, erau „maghiari, slavoni, romîni, croaţi" (p. 276). Uneori corăbiile se îndreptau spre Galaţi.

Din contribuţia Danitei Milić, *Comerţul austro-sîrb în 1813—1815 şi încercarea făcută de a se înfiinţa un consulat al Austriei în Serbia* (vol. IX—X), reiese, printre altele, că Serbia era principalul cumpărător al sării din Transilvania, importată prin Orşova.

Din interesantul articol al lui N. Radojčić, *Sava Tekelija. Cu prilejul celui de-al doilea centenar de la naşterea lui* (vol. XII—XIII), cititorul poate lua cunoştinţă de o serie de precizări în legătură cu viaţa şi activitatea acestui fruntaş al populaţiei sîrbe din Banat în primele decenii ale secolului trecut, originar din Arad. Cunoscînd limba română, S. Tekelija s-a ocupat şi de problemele poporului român. Printre altele, el a scris un articol despre originea poporului român, pe care l-a înmînat lui Vuk Karadžić şi acesta a asigurat tipărirea lui în limba germană.

www.dacoromanica.ro

Unul dintre articolele care-şi propun să trateze o problemă de istorie sîrbă legată de un moment de istorie universală este acela al Lilianei Aleksić, despre *Influenţa franceză în politica internă şi externă a Serbiei în vremea războiului Crimeii (1853-1856)* (vol. XI). Politica franceză a mers pe linia de a împiedica pe slavii de sud, inclusiv Serbia, să profite de războiul Crimeii pentru a se elibera sau a-şi ameliora soarta. Regimul lui Napoleon al III-lea nu a admis aceasta, din teama sa permanentă de o revoluţie în Europa. De aceea guvernul francez s-a opus ca Serbiei să i se acorde statutul Principatelor Române şi nici nu a admis planul ca trupele austriece să intre şi în Serbia, o dată cu intrarea lor în principate.

Despre unele momente comune în politica Serbiei şi Romîniei este vorba de asemenea în prezentarea lui Phyllis Anty despre fondul de *Documente nepublicate de la Ministerul de Externe al Angliei privind Serbia între 1837 şi 1911* (vol. XII—XIII). Este vorba de fapt, de rapoartele Consulatului englez, înfiinţat în 1837 cu scopul de a contracara influenţa rusă crescîndă în Principatele Române şi în Serbia. Printre altele, în aceste materiale se găsesc multe date despre Macedonia şi activitatea Organizaţiei revoluţionare interne macedonene — V. M. R. O. — în anul 1903 (p. 441). Materialele din perioada 1906—1911 oglindesc relaţiile Serbiei cu Bulgaria, Turcia şi Romînia (p. 443).

Menţiuni despre politica externă a Romîniei în anii 1911—1912 găsim în însemnările inedite al ministerului de externe al Serbiei, M. Dj. Milovanović, despre tratativele sale cu premierul bulgar Gheşov (Dim. Djordjević, *Pašić şi Milovanović în vremea tratativelor pentru alianţa balcanică în 1912*, vol. IX—X). Potrivit însemnărilor, Gheşov a manifestat multă îngrijorare în legătură cu poziţia Romîniei şi a revenit mereu asupra acestei chestiuni (p. 474, nota 18). În cursul tratativelor sîrbo-bulgare din 1911 s-a avut în vedere planul ca, în cazul unirii Bosniei şi Herţegovinei cu Serbia, în urma desfiinţării Imperiului austro-ungar, Transilvania să se unească cu Romînia.

În sfîrşit, interesante sînt datele cuprinse în comunicarea lui M. Kostić privind *Dezbaterile guvernului vienez asupra postulatelor Dietei din ziua bunăvestirii pentru reînfiinţarea Voivodinei sîrbeşti* (vol. XII—XIII). Curtea din Viena s-a folosit de problema Voivodinei, Transilvaniei şi Croaţiei pentru a exercita presiuni asupra ungurilor. Cea mai delicată, după părerea contelui Széchenyi, era problema Transilvaniei. Propunerea ca Transilvania să fie organizată ca o regiune autonomă a fost respinsă, socotindu-se că astfel s-ar putea ajunge la un dualism între Ungaria şi jumătatea nemaghiară a ei. De aceea soluţia acceptată a constat în reîncorporarea Voivodinei şi a Banatului timişan la Ungaria şi în organizarea cancelariei aulice pentru Ardeal (1860). Adunarea de la Carlovţi, din aprilie 1861, convocată cu scopul de a potoli nemulţumirea sîrbilor, a stabilit postulatele pentru reînfiinţarea Voivodinei care au fost respinse de Consiliul de regenţă al Ungariei şi de contele Way. Printre motivele invocate se găseşte şi acela că 160 000 de romîni din judeţele Caraş, Timiş şi Torontal, precum şi ungurii şi nemţii din Bačka, s-ar fi declarat împotriva fixării unui teritoriu pentru Voivodina. În memoriul său către Curtea din Viena, nepublicat pînă în prezent, Cancelaria aulică a Ungariei a combătut privilegiile propuse pentru sîrbi, admiţînd numai autonomia şcolară şi bisericească. Opus acestuia a fost raportul ministrului de interne Schmerling, necunoscut pînă acum (găsit în arhivele din Belgrad), în care se dovedeau drepturile sîrbilor la teritoriul propus. Fruntaşii sîrbi M. Polit-Desančić şi Dj. Stojaković — acesta din urmă fiind bine iniţiat în problema drepturilor tuturor naţionalităţilor din Ungaria — deşi conştienţi de manevrele Curţii din Viena, au socotit înfiinţarea Voivodinei ca foarte necesară, în urma refuzului din partea cercurilor conducătoare maghiare de a recunoaşte drepturi pentru naţionalităţile nemaghiare.

www.dacoromanica.ro

Desigur, nu trebuie să scape atenției specialiștilor nici alte materiale din revista „Istoriski Časopis", chiar dacă acestea nu conțin referiri la țara noastră. Astfel, pentru cunoașterea istoriei sociale în general este interesant articolul lui A. Radenić *Despre „răscoalele țărănești" stimulate de radicali în Serbia în anii 1892—1893* (vol. IX—X). Comparînd repartiția pămîntului între țărani și moșieri în diferite țări, autorul arată că în țările cu latifundii, printre care și Rominia, mișcările țăranilor sînt dominate de revendicări economice, pe cînd cele din țările cu mică proprietate, printre care și Serbia, sînt dominate de revendicări politice.

Menționăm, de asemenea, în treacăt problemele de istorie a Sremului, tratate în paginile revistei de Sl. Gavrilović [2] și K. Petrović [3]; ale Muntenegrului, studiate în continuare de Glig. Stanojević [4]; probleme ale epocii lui Dušan în Serbia medievală, cercetate de Serghie Dimitrijević [5] și N. Radojčić [6]; diferite alte probleme de istorie modernă, ca cea tratată de J.M. Milićević [7], sau de istorie veche, atît de rare în paginile acestei reviste, ca cea *Despre sigunii din șesul Dunării*, tratată de M. Budimir (vol. IX—X). Să reținem și cele cîteva informații inserate de I. Nikolić în prezentarea unui *Tefter al parohiei din Pirot (1834—1872)* (vol. XI—XII). Sînt menționate aici date notate pe un *Kiriakodromion* al lui Sofronie din Vrața, găsit în împrejurimile Pirotului. După cum se știe, această carte este prima tipăritură bulgară, făcută la București în 1806. Sînt interesante însemnările despre negustorul Hagi Pavel, participant la răscoala din 1821 în Grecia, de unde a venit și s-a stabilit la Pirot, devenind omul de încredere al lui Miloș Obrenovici în 1828 — 1829 (p. 279).

După cum reiese din această succintă prezentare a materialelor apărute în cele cinci volume din anii 1959—1962, tematica revistei „Istoriski Časopis" a Institutului de istorie din Belgrad este variată, de natură să suscite un viu interes din partea specialiștilor.

S. Iancovici

---

[2] *Despre colonizarea Militiei sîrbe și a Chimentinilor în Srem (1737—1742)* (vol. IX—X).

[3] *Orașul Karlovți și populația lui între* 1753 și 1815 (Ibidem).

[4] *Contribuții la cunoașterea istoriei diplomatice a Muntenegrului de la Congresul de la Berlin pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea* (vol. XI).

[5] *Cronologia monedelor imperiale ale lui Dušan* (vol. IX—X). Se menționează că, într-un document venețian din aprilie 1350, Dušan este intitulat „dispoti Larte et Blanchie comiti". Autorul presupune că este vorba de „despot al Artei și prinț al Vlahiei", adică al Marii Vlahii din Tesalia (p. 121).

[6] *În jurul zakonik-ului lui Dušan Manuscrisul de la Athos al zakonik-ului* (vol. IX—X).

[7] *Primul lot de studenți sîrbi, bursieri ai statului, instruiți în străinătate (1839—1842)* (vol. IX—X).

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÎNIEI

COSTIN C. KIRIŢESCU, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 423 p.

Lucrarea de faţă are drept obiect să trateze antecedentele, crearea şi transformările succesive ale sistemului bănesc al leului în decursul dezvoltării economiei româneşti. Elaborată în cadrul Institutului de cercetări economice al Academiei R.P.R., ea nu-şi propune să fie o istorie a circulaţiei băneşti şi nici o istorie numismatică, ci din mulţimea fenomenelor referitoare la structura şi aplicarea sistemului bănesc din Romînia au fost selecţionate numai cele care ilustrează momentele semnificative ale istoriei monedei noastre naţionale, legate de transformările de structură ale sistemului bănesc.

Volumul întîi din lucrare cuprinde două părţi: o primă parte (elaborată de Costin C. Kiriţescu în colaborare cu Cselényi Béla, Constantin Iacobovici şi Octavian Iliescu) în care se studiază precursorii leului pe teritoriul Romîniei în formaţiunile precapitaliste şi o a doua parte privind geneza sistemului bănesc al leului, modificările de structură care au fost aduse acestui sistem şi rezultatele aplicării lui în perioada capitalismului premonopolist. Textul este însoţit de anexe cu tabele sinoptice, indici de nume, numiri geografice şi monede, precum şi de planşe ilustrative.

Prima parte a lucrării cuprinde patru capitole, în care se tratează cronologic probleme monetare începînd din perioada de descompunere a comunei primitive şi pînă în epoca de formare a relaţiilor de producţie capitaliste. Această parte ar putea fi considerată ca o introducere în tema propriu-zisă a lucrării. Mulţimea şi varietatea speciilor monetare care au circulat pe teritoriul Romîniei în decursul acestei îndelungate perioade de timp au determinat ca în această parte a lucrării accentul să cadă cu mai multă greutate pe aspectele numismatice.

Merită relevată ipoteza autorului că primul metal care a îndeplinit rolul de echivalent general pe teritoriul ţării noastre a fost arama, care a început să capete însemnătate economică încă în neoliticul tîrziu, pe baza utilizării zăcămintelor de cupru nativ. Printre cele mai vechi obiecte-bani, conţinînd cantităţi mai mult sau mai puţin constante de metal, găsite pe teritoriul românesc, pot fi considerate cele care au forma unui vîrf de săgeată de bronz (în stare brută, nefinisată), puse în circulaţie de negustorii greci în coloniile lor de pe litoralul Mării Negre. Cele mai vechi monede bătute pe teritoriul Romîniei sînt cele ale Histriei, dar ele au avut un volum restrîns, folosindu-se în mare măsură monedele de largă circulaţie din metropolele Heladei. Pentru cea mai mare parte a teritoriului Romîniei, primele monede care au avut o circulaţie mai largă au fost cele macedonene. După părerea noastră, este fundamentată teza autorului că apariţia primelor monede autohtone, imitate după modelele macedonene, independent de influenţa celtică, vine în sprijinul concluziei că geto-dacii şi-au însuşit meşteşugul baterii monedei direct de la cultura greacă.

„STUDII". tomul 17, nr. 5, p. 1207–1232, 1964.
www.dacoromanica.ro

În lucrare se constată în mod just că, în perioada Daciei romane, pentru prima oară un sistem monetar închegat capătă putere de lege pe un larg teritoriu din țara noastră; este însă discutabilă teza că principalul canal de punere în circulație a monedelor în perioada ocupației romane a Daciei a fost plata soldei legionarilor romani.

Studierea circulației bănești în perioada formării poporului romîn și în perioada de trecere la feudalism este îngreuiată din cauza puținelor izvoare istorice și arheologice descoperite pînă în prezent. Abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea se vor înmulți datele cuprinse în izvoarele istorice, arheologice și numismatice și vor apărea din nou monede emise de populația autohtonă pe baza unui sistem monetar. După datele cunoscute astăzi, cele mai vechi monede muntene au fost emise în timpul domniei lui Vladislav Vlaicu, iar în Moldova cele mai vechi monede au fost bătute în timpul domniei lui Petru Mușat, în anul 1377; în afară de monedele emise în monetăriile Țării Românești și ale Moldovei, au circulat în aceste țări și diferite monede străine. Baterea monedelor proprii ale principatului autonom al Transilvaniei a început după pacea de la Oradea (1538) și a durat pînă la lichidarea principatului autonom, la finele secolului al XVII-lea.

Dominația otomană a accentuat haosul monetar din economia Țării Românești și a Moldovei. Lichidarea acestei situații a fost realizată în parte în condițiile formării modului de producție capitalist în țara noastră.

Studiind istoria sistemului bănesc al leului, autorul consideră că momentele decisive pentru crearea și dezvoltarea sistemului bănesc din România în perioada capitalismului premonopolist au fost: reforma monetară din anul 1867, prin care a fost introdus sistemul monetar al leului, și crearea băncii de emisiune, verigă principală a aparatului de credit.

În analiza structurii sistemului monetar din 1867, autorul arată că prin adoptarea lui regimul burghezo-moșieresc și-a propus să înlocuiască circulația monetară neorganizată, eterogenă, specifică feudalismului și condițiilor de dependență față de Imperiul otoman, cu o circulație bazată pe emisiuni monetare proprii, organizînd sistemul monetar național după modelul francez. Este justă caracterizarea dată de către autor reformei sistemului monetar din 1867, ca un act cu caracter progresist, menit să contribuie la stimularea circulației mărfurilor și prin aceasta la dezvoltarea economică a țării, deși ea a fost efectuată în interesul claselor dominante și cu prețul unor mari sacrificii din partea maselor muncitoare. Punerea bimetalismului la baza sistemului monetar național din 1867 formează trăsătura caracteristică a întregului sistem. Din faptul că țara noastră a fost antrenată într-un proces de trecere de la circulația aurului la circulația argintului într-o perioadă de scădere a valorii argintului, au rezultat consecințe negative asupra economiei naționale și, în primul rînd, asupra maselor populare, agioul — diferența de valoare dintre aur și argint — fiind folosit ca un mijloc de exploatare suplimentară a majorității covîrșitoare a populației României. Bimetalismul nu s-a putut menține mult timp; în anul 1889 a fost adoptat monometalismul aur.

Procurarea mijloacelor financiare necesare războiului pentru independență a determinat emisiunea banilor de hîrtie sub forma biletelor ipotecare, garantate printr-o ipotecă de rangul întîi asupra unor domenii ale statului. Circulația biletelor ipotecare a contribuit la creșterea disagioului argintului, la pauperizarea maselor muncitoare, principalele deținătoare ale monedelor de argint.

Pornind de la premisa că istoria începutului circulației de bancnote autohtone este istoria apariției relațiilor de credit bancar capitalist și, implicit, istoria apariției băncilor comerciale, autorul a consacrat un capitol al lucrării procesului de creare a sistemului de credit capitalist în România. În lucrare se scoate în evidență faptul că atît prima societate de credit funciar din București, cît și Banca Națională a României au fost înființate de burghezie și moșierime, și nu de bancheri din Occident, pe baza resurselor interne de capital

www.dacoromanica.ro

bănesc şi chiar fără a fi nevoie de împrumuturi în străinătate, ceea ce reflectă intensificarea ritmului de dezvoltare a capitalismului în Romînia în perioada de după anul 1864.

Studierea sistemului bănesc al leului în volumul de faţă se opreşte la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Lucrarea, prin problematica tratată pe baza unei bogate documentaţii, prin concluziile judicioase pe care le conţine, este utilă atît economiştilor, cît şi istoricilor preocupaţi de cercetarea acestei probleme.

M. H.

B. G. SPIRIDONAKIS, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes, 1780—1782*, în „Balkan Studies. A Biannual publication of the Institute for Balkan Studies", vol. 4, nr. 2, Thessaloniki, 1963, p. 289—314

Prof. B.G. Spiridonakis de la Universitatea Sherbrooke din Quebec (Canada) îşi propune să examineze, în cadrul unui articol, circumstanţele în care Rusia şi-a stabilit pentru întîia oară reprezentanţii ei consulari în ţările române, tributare Porţii otomane, „pentru a veghea îndeaproape la interesele ei şi a cultiva prietenia popoarelor coreligionare de la Dunăre" (p. 291).

Cu toate că n-a cercetat arhivele sovietice şi turceşti, autorul susţine că izvoarele disponibile de la Paris i-au îngăduit să înfăţişeze un tablou mai mult sau mai puţin complet al negocierilor diplomatice ce au precedat înfiinţarea consulatelor ruse în principatele dunărene. De aceea — dat fiind că ambasadorul francez de la Constantinopol a jucat un rol de mediator în această afacere — studiul lui B.G. Spiridonakis se bazează aproape în exclusivitate pe unele rapoarte inedite provenind din arhiva Ministerului de Afaceri Străine al Franţei (fondul Corespondenţă politică) şi pe alte cîteva documente publicate în cadrul colecţiei *Hurmuzaki* (seria veche).

Concluzia la care ajunge autorul este că „tratatul de la Kuciuc-Kainargi a deschis... ambiţiile Ecaterinei a II-a, care, încurajată de favoritul ei şi « fac-totum » Potemkin, concepuse proiecte vaste care vizau la expulzarea completă şi irevocabilă a musulmanilor din peninsula helenică. Încoronată de succes, stabilirea unui consulat rus în principatele dunărene indică un nou punct de plecare, după tratatul din 1774, în marea şi confuză « problemă orientală » .... ce iese dintr-o perioadă de adormire spre a deveni cea mai serioasă preocupare a cabinetelor marilor puteri europene" (p. 314).

Apreciind contribuţia adusă de către prof. Spiridonakis în această problemă, nu putem trece însă cu vederea unele deficienţe ale tratării subiectului, rupt de ansamblul politicii orientale a Rusiei de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, precum şi ignorarea bibliografiei româneşti care a adus preţioase lămuriri în acest sens. În primul rînd a reduce chestiunea înfiinţării consulatului rus în principatele dunărene la o simplă problemă de prestigiu şi de ambiţie a cercurilor din jurul favoritului împărătesei, Potemkin, care şi-au impus voinţa lor în faţa Turciei, este un fapt aflat în contradicţie nu numai cu realitatea istorică, dar şi cu propriile concluzii ale autorului, expuse mai sus, care nu apar de fel motivate prin acest gen de interpretare. Se ştie că — indiferent de atitudinea lui Potemkin sau a altor miniştri — linia conducătoare a întregii politici externe a cercurilor de la Petersburg în „problema orientală", în tot decursul secolului al XVIII-lea, a ţinut seama în ori şi ce moment de importanţa strategică, politică şi economică pe care o reprezentau pentru Rusia principatele dunărene, ai căror domnitori exercitau totodată şi o influenţă notorie în deliberările Divanului de la Constantinopol[1]. Spre a-şi spori influenţa în Balcani, Rusia avea nevoie de o reţea consulară în ţările române şi de aceea a luptat cu atîta perseverenţă

[1] A. Vianu, *Înfiinţarea consulatului general al Rusiei în Moldova şi Ţara Românească*, cap. IV al „Introducerii" la *Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki* (serie nouă), vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770—1796) din „Arhiva politică externă a Rusiei"*, Moscova (sub îngrijirea acad. A. Oţetea), Bucureşti, 1962, p. 19.

www.dacoromanica.ro

spre a-şi realiza scopul. Urmările pentru principatele dunărene ale instituirii consulatului rus de la Bucureşti nu au fost arătate de prof. Spiridonakis, ele constînd mai cu seamă în acţiunile întreprinse de diferiţii consuli pentru stăvilirea nemaipomenitelor abuzuri ale administraţiei fanariote şi ale Porţii, exploatînd fără cruţare masele populare din aceste ţări. În acest sens trebuie văzute cauzele înlăturării lui Laskarev din funcţia de consul numai după cîteva luni de funcţionare [2] şi nu datorită „ingerinţelor" sale în atmosfera de intrigă fanariotă de la curtea domnească din Bucureşti, aşa cum pretinde autorul (p. 313).

Pe de altă parte, autorul studiului nu motivează suficient substratul rivalităţii franco-ruse în „problema orientală" şi adevăratele cauze ale înverşunatei opoziţii franceze manifestate la Constantinopol faţă de cererile Rusiei de înfiinţare a unui consulat în ţările romîne. Se ştie că prin toate acţiunile sale, guvernul rus a căutat să îndeplinească în Europa sud-estică programul trasat încă din vremea lui Petru cel Mare, privind înaintarea spre Dunăre şi consolidarea hegemoniei ruseşti în bazinul Mării Negre. În calea înfăptuirii acestui program s-a ridicat Franţa, care — bucurîndu-se de poziţii privilegiate în economia Imperiului otoman — nu putea admite pătrunderea capitalului comercial rus în Balcani şi Orientul Apropiat în dauna comerţului francez[3]. De asemenea nu trebuia scăpat din vedere faptul că atitudinea fermă a Rusiei faţă de Poartă în problema stabilirii unui consulat în principatele dunărene şi succesul ei categoric obţinut în această privinţă s-au datorat între altele şi alianţei sale secrete încheiate cu Austria în mai 1781, care a izolat complet Turcia, cît şi imposibilităţii Franţei de a-şi sprijini efectiv aliatul otoman, fiind implicată atunci în războiul dus cu Spania împotriva Angliei, pentru recunoaşterea independenţei coloniilor americane [4].

În sfîrşit, o altă serie de aspecte legate de desfăşurarea negocierilor diplomatice dintre Rusia şi Poartă în anii 1780—1781 au scăpat atenţiei prof. Spiridonakis, care nu s-a sprijinit în cercetările sale decît pe datele obţinute din arhivele franceze. Astfel, în corespondenţa trimisului Regatului celor două Sicilii la Constantinopol, Guillaume de Ludolf, există o serie întreagă de rapoarte diplomatice interesante legate de această chestiune [5]. La fel, într-un studiu al lui C. Şerban — dedicat aceleiaşi probleme[6] — se înfăţişează date mult mai complete asupra biografiei şi activităţii primului consul rus în ţările romîne, Laskarev, după propria sa corespondenţă, precum şi alte amănunte legate de tratativele din 1780—1781. În sfîrşit, seria valoroasă de izvoare ruse, publicată recent în cadrul colecţiei „Hurmuzaki", aruncă o lumină suficient de clară atît asupra motivelor Rusiei de a-şi înfiinţa un consulat în principatele dunărene, cît şi a evoluţiei negocierilor pînă la sfîrşitul anului 1780 [7].

În concluzie, util în sine, în special prin comunicarea documentelor inedite provenind din arhivele Ministerului de Afaceri Externe al Franţei, studiul prof. B. G. Spiridonakis îşi are valoarea diminuată datorită prezentării problemei înfiinţării consulatului rus în ţările romîne într-un cadru prea îngust şi într-o viziune unilaterală, cît şi prin deficienţele sale de ordin bibliografic.

P. C.

---

[2] Pentru activitatea lui Laskarev în ţările romîne, *ibidem*, p. 163—174, 189—190, 193—194 (doc. nr. 45—56, 67, 71—72).

[3] *Istoria diplomaţiei* (trad. din limba rusă), ed. a 2-a, vol. I, Bucureşti, 1962, p. 314

[4] *Ibidem*, p. 318 şi *Histoire des relations internationales*, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, vol. III, Paris, 1955, p. 294—295.

[5] André Oţetea, *Contribution à la Question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741—1821)*, Bucureşti, 1930, p. 230—235 (doc. nr. CXLI—CL).

[6] *Înfiinţarea consulatelor ruse în Ţara Românească şi Moldova*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", an. II, 1951, nr. 1 (ianuarie—iunie), p. 61—72.

[7] *Doc. Hurmuzaki*, vol. I, *Rapoarte consulare ruse...*, p. 145—162 (doc. nr. 34—43).

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Славянско-германские отношения*, Академия Наук СССР, Институт славяноведения, Moscova, Изд. „Наука", 1964, 296 p.

Recent, Institutul de slavistică al Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S. a publicat un volum închinat cercetării unor aspecte ale relaţiilor slavo-germane din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Volumul cuprinde în primul rînd materialele sesiunii comune a Institutului de slavistică din Moscova şi a Institutului apusean din Poznan, sesiune care a avut loc la 27 mai 1963. Între aceste materiale publicate în culegere se găsesc articolele semnate de: V. D. Kovaliuk, despre unele aspecte ale organizării statelor în perioada feudalismului timpuriu la slavii din Polabia şi Baltica; M. Sianeçki, despre bogata activitate de cercetare a Institutului apusean din Poznan de la înfiinţarea lui şi pînă în zilele noastre, precum şi despre perspectivele muncii colectivului respectiv; V. M. Turok, prezentarea problemelor monarhiei multinaţionale a habsburgilor în istoriografia contemporană apuseană; M. S. Volenski, politica „răsăriteană" a Bonnului şi opoziţia din R.F.G.; V. Markiewicz, sociologia din Germania apuseană şi problema coexistenţei paşnice, şi în sfîrşit M. R. Tulcinski, despre „Integrarea europeană" şi unele aspecte ale „Ostforschungen"-ului din Germania apuseană.

În afară de referatele susţinute la sesiunea amintită, în volum mai sînt publicate şi alte studii şi comunicări, materiale documentare, note bibliografice şi recenzii, precum şi scurte informări despre activitatea Institutului de slavistică din Moscova şi a sectorului de istorie a ţărilor de democraţie populară de la Institutul de istorie al Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S.

Dintre articolele şi comunicările publicate în volum mai amintim interesantul articol al lui I. Korzalka, *Despre caracterul şi particularităţile pangermanismului în Germania şi Austria la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, şi cel al lui B. M. Tupolev, care atacă aceeaşi problemă sub un alt aspect în studiul intitulat *Austro-Ungaria în planurile pangermanilor la sfîrşitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea*. M. N. Maşkin se opreşte în comunicarea sa asupra unor aspecte ale istoriei propagandei militariste germane la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. M. I. Bugoslavski aduce materiale interesante despre mişcările oamenilor muncii polonezi în apărarea lui Ernst Thällmann. I. Solta (I. Schalze) face o scurtă expunere a problemelor legate de prezentarea istoriei clasei muncitoare germane şi istoria sîrbilor din Lujiţe. Date noi conţine nota lui M. A. Birman în privinţa legăturilor care au existat între social-democraţii germani şi emigraţia slavă la Zürich în anii optzeci ai secolului trecut.

La rubrica de *Note bibliografice şi recenzii* reţine atenţia expunerea amplă a lui I. A. Kaloeva despre literatura de specialitate rusă apărută între anii 1918 şi 1962 asupra relaţiilor slavo-germane, cea a lui A. F. Noskova privind literatura istorică de specialitate sovietică apărută în anii 1918—1939 referitoare la relaţiile polonezo-germane şi scurta prezentare făcută publicaţiei *Literaturnachweise der Abteilung für Geschichte der imperialistischen Ostforschung an der Humboldt-Universität*, Berlin, 1961—1963.

La rubrica *Cronica ştiinţifică*, G.M. Sapojnikova face o scurtă dare de seamă despre activitatea sectorului de istorie a ţărilor de democraţie populară al Institutului de istorie din Moscova; se amintesc aici, printre altele, culegerea *Istoria modernă şi contemporană a Romîniei* apărută sub redacţia lui V.N. Vinogradov, cartea lui A. A. Iazkova *Romînia în ajunul celui de-al doilea război mondial*, cartea lui V. P. Şuşarin despre răscoala de la Bobîlna. Se arată că în cadrul acestui sector este în fază avansată munca la *Scurta istorie a Romîniei* şi că se pregăteşte un repertoriu bibliografic privind literatura de specialitate a autorilor din Europa apuseană şi America privitoare la istoria Romîniei, Ungariei şi Albaniei. Se arată în continuare că

www.dacoromanica.ro

unii membri ai sectorului vor participa la redactarea lucrării colective intitulate : *Revoluțiile democrat-populare și socialiste în țările din centrul și sud-estul Europei.*

În mod special vrem să ne oprim asupra materialului lui V. N. Kondratieva, care, după o scurtă relatare a însemnătății izvorului, publică extrase din „Notele" lui M. F. Raievski trimise de la Viena Ministerului de Externe al Rusiei. Raievski a fost preotul bisericii ortodoxe de pe lîngă ambasada rusă din Viena de la 1842 și pînă la 1883. În 1848 a început să trimită scrisori informative Ministerului de Externe al Rusiei despre evenimentele petrecute în Imperiul habsburgic. Notele lui Raievski prezintă un deosebit interes pentru studierea contradicțiilor și a luptei naționale de eliberare din cadrul acestui imperiu.

V. N. Kondratieva, folosind copiile rapoartelor lui Raievski aflătoare în Arhiva politicii externe a Rusiei, publică extrase din aceste note, care au fost scrise în anii 1858 — 1860. Menționăm aici că o bună parte a rapoartelor originale ale lui Raievski, cele întocmite în 1848, 1850 — 1854, și o serie de alte materiale și memorii se găsesc în Secția de manuscrise a Bibliotecii publice din Leningrad. Fondul Raievski de la această bibliotecă mai cuprinde și o parte din scrisorile adresate lui Raievski și scrise de diferite personalități ale timpului. Materialul publicat de V. N. Kondratieva și cel văzut de noi la Biblioteca publică din Leningrad arată că însemnările și rapoartele lui Raievski au o valoare mare ca izvor istoric nu numai pentru istoria Austriei și a Ungariei, dar și pentru cea a Italiei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei și a Rominiei. Notele lui Raievski conțin relatări interesante despre revoluția de la 1848 în Transilvania, despre evenimentele de aici în perioada de după revoluție. Un interes deosebit prezintă rapoartele lui Raievski din 29 noiembrie—11 decembrie 1860. Relatînd despre trecerea la regimul „liberal" în Imperiul habsburgic la 1860, Raievski se oprește și asupra situației Transilvaniei, scriind printre altele : „Transilvania n-a primit aprobarea pentru o consfătuire prealabilă în ce privește organizarea provinciei. Aceasta a fost considerată de prisos. Avînd în vedere că orientarea spre Ungaria a ungurilor propriu-ziși, a secuilor și a nemților care locuiesc în Transilvania era cunoscută guvernului, astfel că nu se îndoia că, imediat ce ungurilor li se va da constituție, locuitorii Transilvaniei își vor exprima dorința de a se uni cu Ungaria. În această speranță a și fost organizată cancelaria provizorie a Transilvaniei la curte. Și, într-adevăr, cele trei națiuni ale Transilvaniei amintite mai sus nu au întîrziat să-și exprime dorința de a se uni cu Ungaria. În Transilvania însă și în regiunile din jurul ei se găsesc locuitorii băștinași ai Transilvaniei, românii, într-un număr pînă la două milioane, pe care în mod intenționat nici nemții, nici ungurii nu-i recunoșteau ca națiune (textual popor = народ). Românii s-au opus unirii (cu Ungaria) ; ei revendică autonomia Transilvaniei, considerîndu-se acolo drept stăpîni, iar pe alții venetici ; vor o dietă populară și în această dietă vor să-și exprime dorința cu cine și în ce condiții să se unească. Românii au un gînd ascuns — orientarea spre principatele dunărene și la ocazie unirea cu ele. Nu putem încă ghici dacă vor satisface revendicările românilor sau pur și simplu vor trimite în dieta ungară reprezentanți (care în acest caz nu vor fi români) din Transilvania ca dintr-o provincie a Ungariei".

Din pasajul de mai sus se vede bine cît de clar vedea Raievski situația reală din Transilvania și orientarea generală a românilor din această provincie a țării noastre spre unirea cu statul național român creat prin unirea Moldovei și a Țării Românești la 1859.

Notele lui Raievski conțin informații prețioase referitoare nu numai la istoria Transilvaniei, ci și asupra evenimentelor din Țara Românească și Moldova, iar după unirea celor două principate relatări despre evenimentele din România. Studierea fondului arhivistic al lui Raievski va putea să aducă aspecte noi privind istoria țării noastre la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

L. D.

www.dacoromanica.ro

FRANTIŠEK KAVKA, *Příručka k dějinám Československa do roku 1648* (Manual de istorie a Cehoslovaciei pînă la 1648), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, 527 p.

Autorul arată în *Prefață* că e vorba de o lucrare adresată profesorilor din învățămîntul mediu. Cartea lui Kavka însă e mai mult decît un manual, este o expunere științifică a celor mai importante probleme din această epocă. De aceea vom scoate în relief originalitatea expunerii și metoda nouă folosită de autor.

Prof. Kavka își împarte materialul în cinci mari capitole, care corespund în linii mari periodizării din macheta tratatului de istorie a Cehoslovaciei: A. Perioada comunei primitive în țările cehe; B. Începutul feudalismului și perioada feudalismului timpuriu (din secolul al VII-lea pînă la finele secolului al XII-lea); C. Feudalismul dezvoltat în țările cehe (de la începutul secolului al XIII-lea pînă în al treilea sfert al veacului al XIV-lea); D. Criza feudalismului și mișcarea revoluționară husită; E. Perioada feudalismului tîrziu. Deci expunerea începe cu comuna primitivă și se termină o dată cu sfîrșitul războiului de 30 de ani.

Autorul nu motivează de ce fixează ca dată *ad quem* anul 1648. În afară de sfîrșitul pustiitorului război de 30 de ani și pacea de la Vestfalia, data aceasta nu prezintă nici o importanță pentru istoria Cehoslovaciei. Ar fi fost poate mai nimerit ca autorul să se oprească la 1620, dată la care a avut loc lupta de la Muntele Alb. Argumente de ordin politic și social-economic pledează pentru această teză. După nimicirea „stărilor" cehe în această luptă, urmează războiul de 30 de ani, în timpul căruia Contrareforma a dezlănțuit o nemiloasă acțiune de recatolicizare. Pe de altă parte, istoriografia cehă marxistă a admis că după lupta de la Muntele Alb urmează perioada „așa-zisei a doua iobăgii" (1620 — 1781). Această perioadă se caracterizează printr-o înăsprire a aservirii maselor populare. Nu întîmplător începînd din 1621 stăpînirea habsburgică e nevoită să înfrunte o serie de răscoale antifeudale. Din aceste motive, data de 1620 constituie o piatră de hotar între două epoci, distincte din punct de vedere politic și social-economic.

Noi în această lucrare sînt, în primul rînd, sistematizarea și distribuția materialului. Autorul stăruie, în genere, asupra problemelor care au format obiectul cercetărilor întreprinse de istoriografia cehă marxistă în ultimii cincisprezece ani. Materialul e distribuit în așa fel încît, de fiecare dată, în primul subcapitol sînt tratate sumar cele mai importante probleme legate de expunerea subcapitolului următor. De obicei, aici e vorba de terminologia diferitelor instituții, de periodizare, evenimente politice și particularitățile fenomenelor social-economice.

Al doilea subcapitol se intitulează invariabil: *Probleme principale și literatura*, înțelegîndu-se prin aceasta din urmă literatura de specialitate. De pildă, cele mai importante probleme din perioada C sînt următoarele: 1. Colonizarea rurală și emfiteuza; 2. Dezvoltarea orașelor și colonizarea urbană; 3. Problemele politice și ideologice din perioada feudalismului dezvoltat și 4. Evoluția concepțiilor vechii istoriografii. Elementul nou și consecvent care definește poziția marxistă a autorului este tocmai această confruntare a pozițiilor istoriografiei burgheze și ale celei marxiste în problemele importante din perioada cercetată. Autorul face acest excurs istoric la sfîrșitul fiecărui capitol. Și nu numai atît; chiar și în restul expunerii — fie că e vorba de probleme politice sau de natură socială și economică — autorul prezintă materialul sub forma unei continue dezbateri și discuții în jurul problemelor majore. Din acest punct de vedere, textul acestui manual e viu și atrăgător, iar cititorului i se pune la dispoziție o informație instructivă și utilă. Autorul completează textul cu o bogată bibliografie de specialitate, dacă nu exhaustivă, în orice caz foarte strîns legată de problemele aflate în discuție. Uneori avem impresia că expunerea e o suită de dispute, pe care autorul le reactualizează într-un context nou, sumar

www.dacoromanica.ro

și totuși concludent. E un mod de a merge pe urmele problemelor cercetate de istoriografia cehoslovacă și a le strînge într-o lucrare de sinteză. Însă ponderea cade tot timpul pe fenomenele sociale și economice, pe care autorul le analizează cu o deosebită competență și soluționează problemele în spiritul materialismului istoric și dialectic. Evenimentele politice și faptele de cultură se pierd însă cu desăvîrșire sau sînt numai enunțate în context. În această privință, există o disproporție vădită între aceste categorii de fenomene istorice, disproporție creată de predilecția autorului față de aspectele sociale și economice.

Un număr de 49 de texte (fragmente de cronici, decrete regale, epistole, privilegii, manifeste, urbarii ș.a.), însumînd 153 de pagini, completează expunerea, ca material documentar și informativ. Lucrarea e însoțită de un indice de nume și locuri.

Prin claritatea stilului și noua metodă a expunerii, prin felul în care sînt soluționate problemele aflate în discuție, *Manualul* prof. Kavka se înscrie în literatura istorică cehoslovacă actuală ca o contribuție utilă.

Tr. I.-N.

RATKOŠ PETER, *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525—1526* (Răscoala minerilor din Slovacia, 1525—1526), Bratislava, Vydawatel'stvo Slovenskoj Akademie vied, 1963, 343 p.+3 tabele

După volumul de *Documente privitoare la răscoala minerilor din Slovacia (1525 — 1526)* [1], culegere tematică de izvoare referitoare la unul din capitolele cele mai importante din istoria luptelor antifeudale din regiunile miniere ale Slovaciei, Peter Ratkoš se prezintă cu o temeinică monografie, bazată pe un bogat material documentar edit și inedit, ultimul cules din arhivele montanistice interne de la Banska Bystrica, Banska Štiavnica, Kremnica și din Arhiva Națională de la Budapesta.

Autorul deschide volumul său cu un succint cuvînt înainte despre istoriografia problemei: răscoala minerilor din 1525 — 1526 în cronicarii contemporani, în vechea istoriografie și în noua istoriografie marxistă. Această importantă mișcare, o fază în desfășurarea jacqueriilor care au zdruncinat edificiul feudal european în primul sfert al secolului al XVI-lea, sincronică cu războiul țărănesc german, își are rădăcinile în criza socială și cea politică a statului feudal maghiar, în componența căruia Slovacia fusese inclusă în secolul al XI-lea. Autorul studiază condițiile de dezvoltare ale localităților miniere la începutul veacului, mineritul și problemele monetăriei, pătrunderea capitalului comercial străin în minerit (Fugger, Thurzo), diferențierea socială în localitățile miniere, influența răscoalei din 1514 asupra mișcării minerilor din Slovacia, rolul nefast al anarhiei politice asupra situației economice și sociale (p. 12 — 44). Concludente sînt datele demografice, cele despre situația populației din orașele și tîrgurile miniere ale Slovaciei din această perioadă. Autorul subliniază discriminarea națională și religioasă la care populația slovacă a fost supusă din partea patriciatului german.

Se impune analiza dinamicii producției de metale, în special în minele din Banska Bystrica (Neusohl) și Kremnica (Kremnitz), a exportului de argint efectuat de către factorii firmelor Fugger și Thurzo în Imperiul german, afacerile lor cu cuprul din Banska Bystrica pe piețele germane, italiene, neerlandeze. Veniturile capitalului comercial din orașele miniere slovace se scurgeau spre principalele emporii europene (Augsburg, Nürnberg, Anvers). Patriciatul indigen se alegea numai cu o mică parte din beneficii.

Criza monetară din 1521, scăderea standardului de trai al lucrătorilor din mine, al calfelor și zilerilor, au dus la radicalizarea mișcărilor. Reforma a jucat și ea un rol însemnat

[1] Cf. recenzia ns. din „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", I II, 1958—1959, p. 392—396.

www.dacoromanica.ro

în această direcţie. Postulatele sociale şi economice şi-au căutat şi aici legitimarea într-o haină religioasă şi atacurile se îndreaptă în aceeaşi măsură împotriva bisericii oficiale, cît şi împotriva Fugger-ilor (p. 45 — 102).

Analiza, autentică radioscopie a structurii societăţii din ţinuturile miniere ale Slovaciei — poate prea extinsă chiar —, abundă în date semnificative, în idei originale, introduce pe cititor în miezul problemei.

Capitolul al IV-lea al lucrării este o expunere subtilă a desfăşurării răscoalei de la primele înfiripări de rezistenţă. Capitolul se divide în şase subcapitole (de ce oare autorul nu a ordonat capitolele independente ca subdiviziuni?). Aici autorul urmăreşte sinuozităţile răscoalei minerilor, începînd cu primăvara anului 1525 şi pînă în 1526. Mişcarea e iniţiată prin „greva" lucrătorilor din exploatările de cupru din Banska Bystrica, care cer un spor de salariu. E prima manifestare făţişă, deşi încă neorganizată, împotriva grupului Thurzo-Fugger. Ea exprimă, totodată, şi revendicările minerilor din celelalte localităţi miniere şi ale plebei din aceste părţi. În continuare, autorul studiază programul social-economic al răzvrătirii din Kremnica.

În septembrie 1525 fărîmiţarea locală a mişcării a putut fi învinsă. Se constituie uniunea (confederatio, conjuratio) lucrătorilor din Banska Bystrica, din Kremnica şi Banska Štiavnica (ea aminteşte formele de organizare ale forţelor revoluţionare desfăşurate în cadrul războiului ţărănesc german). Mişcarea se complică sub influenţa diferitelor curente ale Reformei.

Deosebit de sugestive şi convingătoare sînt paginile consacrate ridicării armate a lucrătorilor mineri din februarie 1526 (p. 164 — 202). Printr-un atac frontal, în 24 martie 1526, minerii ocupă Banska Bystrica şi stăpînesc timp de 9 zile oraşul. Patriciatul, nobilimea şi curtea regală, surprinse şi timorate, se grăbesc să intervină. Se iniţiază tratative sub conducerea palatinului Ştefan Werböczy şi a lui G. Raskay. Conducerea moderată din Banska Bystrica şi Kremnica capitulează şi mişcarea radicală este pacificată cu mijloace violente. La sfîrşitul lunii aprilie se întorc factorii Fugger-ilor.

Refuzul de a achita minerilor salariile neplătite constituie motivul direct al unei noi ridicări armate, pregătită de altfel în taină. Ea începe cu atacul împotriva posesiunilor parohului din Banska Bystrica. Răsculaţii asediază oraşul (august 1526). Se formulează lozinci radicale, se cere desfiinţarea proprietăţii feudale, a deosebirilor de avere etc. Pericolul unei noi „insurrectio rusticana", ca în 1514, concentrează forţele feudale. Acţiunile militare ale răsculaţilor eşuează, poate şi din cauza aderării insuficiente a altor localităţi miniere. Represaliile continuă pînă în primăvara anului 1527. Autorul conchide că răscoala din 1525 — 1526 reprezintă, sub raport ideologic, acţiunea aripii reformatoare plebeie, incluzînd şi revendicările largi de clasă ale păturilor paupere şi asuprite.

După expunerea învăţămintelor răscoalei, Ratkoš încheie volumul său consistent cu o analiză despre începuturile procesului de constituire a muncitorimii minere din Banska Štiavnica în anii 1506 — 1536, bogat în cifre şi date comparative (p. 275 — 286) şi cu un alt excurs despre structura naţională a populaţiei din localităţile minere pe la 1526 (p. 287 — 295). O listă bibliografică şi multiple ilustraţii (unele — de pildă, instrumente şi unelte de minerit, de factură etnografică şi nu obiect de epocă, apoi reproduceri din grafica contemporană, vederi actuale — ar fi putut lipsi) completează această lucrare utilă. Două rezumate, un indice onomastic şi toponimic şi trei tabele încheie volumul.

Bilanţul asupra conţinutului acestui volum al lui Ratkoš este, fără îndoială, pozitiv. Răscoala minerilor din 1525 — 1526 nu a fost o mişcare oarecare. Ea se încadrează organic în şirul de mişcări sociale de pe continentul european, culminînd în Transilvania cu răscoala lui Doja, în Germania cu războiul ţărănesc german, care au zguduit sistemul feudal. Tema operei lui Ratkoš constituie un crîmpei din vasta problemă a mişcărilor sociale din Europa de la începutul veacului

www.dacoromanica.ro

al XVI-ea. Prin importanţa problemei cercetate şi prin calităţile ei (metodă, acribie, expunere sistematică, nuanţată) *Răscoala minerilor din Slovacia* şi-a cîştigat un loc trainic în istoriografia secolului al XVI-lea, a acestui veac după Hauser — atît de modern şi atît de frămîntat.

S. G.

TADIĆ JORJO, *Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара XVI века* (Testamentele lui Božidar Vuković, tipograf sîrb în secolul al XVI-lea), extras din „Зборник филозофског Факултета" књига 1, Београд, 1963, p. 337—360

Testamentele lui Božidar Vuković descoperite în arhivele Veneţiei de către Jorjo Tadić, directorul Institutului de istorie din Belgrad, interesează indirect şi istoriografia noastră, întrucît figura acestui tipograf muntenegrean stabilit la Veneţia este cunoscută în istoria tiparului romînesc. După cum menţionează în treacăt J. Tadić în rezumatul la studiul său (p. 360) şi după cum ştim şi din alte surse [1], tipăriturile lui B. Vuković au circulat pe teritoriul ţării noastre, în special în Banat. Pe de altă parte, nepotul lui B. Vuković, Dimitrie Ljubavić, a ajuns cu matriţele sale în ţara noastră la Tîrgovişte, unde, împreună cu Oprea şi Petre, a tipărit Apostolul slavonesc din 1547 [2]. Deoarece în privinţa lui B. Vuković se ştiau prea puţine lucruri şi s-a operat cu date nesigure, în istoriografia noastră a rămas încetăţenită părerea că el era un „fost voievod al Muntenegrului" [3].

Este adevărat că Božidar Vuković avea stemă aplicată pe unele tipărituri ale sale; aceasta însă i-a fost acordată din partea lui Carol al V-lea, desigur pentru merite legate de politica împăratului faţă de turci în Balcani, Vuković putînd fi util în această privinţă datorită legăturilor pe care le avea cu locurile sale de baştină.

Cele două testamente ale lui B. Vuković, unul din 1533 şi altul din 1539, precum şi testamentul fratelui său Nicola, tot din 1539, arată clar originea, starea, neamurile şi îndeletnicirea celor doi fraţi.

Originar din Podgoriţa (actualul Titograd), B. Vuković a emigrat în împrejurări deocamdată necunoscute, la Veneţia, unde a trăit sub numele de Dionixio al răposatului Luca della Vechia, înjghebînd o avere considerabilă, atît din plasarea tipăriturilor cirilice în Balcani, cît, mai ales, din negoţ în general, fiind în companie cu Vinturino de Cornovi şi cu cumnatul său Gaspar della Vechia. După cum reiese din testamente, B. Vuković poseda avere imobilă: pămînturi lîngă Veneţia, la Scodra şi Podgoriţa; case la Veneţia, Podgoriţa, Bar şi Scodra. Avea, de asemenea, avere mobilă în mărfuri şi bani. Ca urmaşi avea patru fiice şi pe fiul Vizenzo, căruia îi lasă moştenire toată averea, inclusiv tipografia. În primul testament (1533) el menţionase că lasă mănăstirilor de pe lacul Scodrei „toate acele cărţi scrise de mînă şi toate matriţele de tipar şi tot acel utilaj al tipografiei ce va exista, formele în plumb şi figurile în lemn pentru ilustraţii şi tot ce va fi..." (p. 340). Lasă donaţii în bani şi în cărţi şi altor mănăstiri, destinînd un minei din pergament, legat în piele şi lucrat cu aur, să fie pentru „principala mănăstire a sîrbilor la Sfîntul Munte", adică Hilandar. Sînt importante indicaţiile din testament privind preţul cu care va urma să se vîndă diferite tipărituri la Raguza (cu trei ducaţi mineele, cu un ducat şi un sfert psaltirile etc.).

Printre persoanele menţionate în cele trei testamente, nu găsim pe Dimitrie Ljubavić, ale cărui antecedente pînă la venirea în Tîrgovişte ne-ar interesa. Date despre acesta

[1] Vezi articolul lui D. Simonescu, *Un Octoih al lui Božidar Vuković la noi şi legăturile acestuia cu tipografia romînească*, în „Revista istorică romînă", 1933, t. III, nr. 2—3, p. 227—233. De asemenea, cărţile lui se difuzau la Vidin şi Nicopole.

[2] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, ed. a II-a, vol. II, partea a doua, Bucureşti, 1937, p. 613—614.

[3] *Ibidem*, p. 613.

www.dacoromanica.ro

s-ar putea găsi în aceleași fonduri arhivistice de la Veneția, Vatican, Raguza, Cattaro și Zara, spre care autorul îndreaptă pe viitorii exploratori pentru depistarea datelor despre B. Vuković. „Numai printr-o cercetare sistematică și cuprinzătoare o izvoarelor din arhive va putea fi cunoscută personalitatea lui Božidar Vuković, omul care, după cîte se pare, trebuie să fi însemnat ceva mai mult decît un simplu organizator și proprietar de tipografie", conchide J. Tadić, gîndindu-se și la activitatea politică a lui B. Vuković, în privința căreia ar putea exista date în arhivele spaniole și austriece.

Contribuția lui J. Tadić, însoțită de textul italian original al testamentelor, de facsimile și de traducerea sîrbească, trebuie apreciată ca un important pas înainte în lămurirea acestei probleme de natură să suscite și interesul specialiștilor noștri.

S. I.

VACALOPOULOS APOSTOLOS E., *A history of Thessaloniki*, Translation by T. F. Carney, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963, VIII+155 p. +XII f. pl.

Lucrarea cu caracter monografic determină în cuprinsul ei următoarele principale capitole: Așezarea geografică și situația climatologică a orașului; Date privind preistoria și întemeierea cetății; Tesalonicul sub stăpînirea romană; Progresul economic, viața socială, politică și culturală a orașului în primul secol î.e.n.; Perioada creștină; Invazia goților, avarilor și slavilor; Lupta împotriva sarazinilor, bulgarilor și normanzilor; Activitatea culturală, organizarea administrativă și viața socială în secolul al XIV-lea; Căderea Tesalonicului sub turci; Tesalonicul în secolele XVII — XVIII; Revoluția de la 1821; Evenimentele din anul 1876; Ultima perioadă istorică a orașului.

Tesalonicul, cunoscut încă din secolul al IV-lea î.e.n. sub numele de Therma, a constituit în mod permanent în cursul istoriei unul din cele mai importante centre economice, politice și culturale ale Greciei vechi, bizantine și moderne. Prin poziția sa geografică extrem de favorabilă schimburilor comerciale, orașul s-a dezvoltat continuu, devenind nu numai principalul centru economic al Macedoniei, dar și unul din principalele orașe-cetăți de apărare a coastelor Greciei împotriva numeroaselor invazii. Întemeiat la începutul perioadei elenistice, în epoca marilor cuceriri ale lui Alexandru cel Mare, orașul a cunoscut încă de la începutul dezvoltării sale puternice influențe culturale heteroclite, constituind un adevărat centru comercial, precum și un centru al vieții politice și culturale elenistice. În aceeași perioadă istorică au apărut și alte mari centre economice și culturale în bazinul Mediteranei, ca de exemplu Alexandria, oraș prin care se realiza o unire a drumurilor comerciale dinspre Mesopotamia și regiunile îndepărtate ale Indiei cu centrele comerciale ale Italiei și Africii. Tesalonicul a fost fondat, sau mai bine zis colonizat, în preajma anului 316 î.e.n., cînd după datele tradiției istorice regele Macedoniei, Cassandru (354 — 297 î.e.n.) fiul lui Antipater, după distrugerea unui număr de aproximativ 26 de mici orașe comerciale de coastă ca Apollonia, Chalastra, Therma, Gariskos, Aineia, Cissus, în urma căsătoriei sale cu Thessalonike, sora lui Alexandru cel Mare, a reclădit pe locul unei vechi cetăți de coastă un centru nou comercial, obligînd populația vechilor orașe distruse să se stabilească în noua cetate. Situația geografică excepțională a Tesalonicului a favorizat progresul și dezvoltarea vieții economice și culturale a orașului în cursul anilor. Drumurile comerciale ale Mării Egee sau cele pornite din Siria și Egipt au găsit în Tesalonic, pînă la penetrația turcă, unul din cele mai importante centre economice ale Europei sud-estice.

Autorul, trecînd în revistă principalele evenimente politice din perioada greacă, romană și bizantină, pînă la ocuparea orașului de către turci în 1430, prezintă etapele principale din lupta continuă pentru menținerea

www.dacoromanica.ro

independenței cetății în toată această lungă perioadă. Romanii, deși nu au încorporat propriu-zis Macedonia alături de celelalte posesiuni în care își exercitau direct autoritatea lor politică și organizatorică, totuși, pentru a împiedica orice eventuală mișcare de independență, au împărțit această provincie în patru districte autonome. Răscoala în masă a populației în 149 î.e.n., înăbușită de generalul roman Quintus Caecilius Metellus, a determinat schimbarea structurii politice a Macedoniei, declarată din 146 î.e.n. provincie romană. Tesalonicul, capitala acestei noi provincii romane, considerată și după aceste evenimente ca cetate liberă (*liberal conditionis*), și-a păstrat într-o oarecare măsură vechea ei organizare administrativă și politică.

Invaziile triburilor dinspre nord (goți, avari, slavi, bulgari) n-au reușit în general să slăbească puterea militară a cetății, ea a continuat să reprezinte în toată această perioadă unul dintre cele mai sigure refugii pentru populația acestei regiuni atît de amenințate.

În urma evenimentelor din 1204, armatele cruciaților, ajunse în fața Constantinopolului, împart imperiul, rezervînd lui Bonifaciu de Montferrat cetatea Tesalonicului și regiunea limitrofă orașului. Perioada relativ scurtă de separare a Tesalonicului de restul Imperiului bizantin, ridicarea cetății la rangul de regat, a avut însă urmări imediate, mai ales în accentuarea tendințelor cu caracter separatist în viața politică și administrativă.

Autorul acordă în cadrul lucrării un spațiu mai larg descrierii situației economice, politice și culturale a cetății în secolul al XIV-lea, perioadă considerată de majoritatea istoricilor ca fiind adevărata epocă de glorie a orașului. În capitole separate sînt tratate problemele legate de structura socială de clasă, de organizarea administrativă, de viața comercială a orașului, de controversele religioase, viața culturală etc. Administrația imperială era reprezentată la Tesalonic, capitală a Macedoniei, ca și în celelalte provincii ale imperiului, printr-un guvernator desemnat ca reprezentant direct al împăratului. Acesta, pe baza autorității sale, ca reprezentant al curții de la Constantinopol, participa direct sau indirect prin intermediul senatului și adunării populare la conducerea cetății.

Un capitol special este rezervat în lucrare evenimentelor din prima jumătate a secolului al XV-lea, perioada declinului și ocupației otomane.

Capitolele finale ale lucrării (Tesalonicul în secolele XVII și XVIII; Revoluția de la 1821; Evenimentele din anul 1876; Ultima perioadă istorică a orașului) prezintă foarte succint cîteva aspecte mai caracteristice ale vieții economice și politice a orașului în cursul secolelor XVII — XX.

Lucrarea întocmită pe baza unei cuprinzătoare bibliografii, însoțită de un index alfabetic explicativ, reprezintă o sinteză istorică, utilă oricărui cercetător, a vieții social-economice și politice a unuia dintre cele mai importante centre ale Europei sud-estice.

P. S.

SCUVARAS VANGHELIS, Νικόλαος Κριτίας Προυσαεύς. Συμβολὴ στὴ βιογραφία του (Nicolae Critias din Brussa. Contribuție la biografia sa), extras din vol. IX, 1960, al revistei „Μικρασιατικὰ χρονικά" (Cronici cu privire la Asia Mică), p. 53—112

Nicolae Critias este un învățat grec care a trăit în secolul al XVIII-lea, iar numele lui este legat și de istoria Principatelor Române. Istoricul medievist grec Atanasie Papadopulos-Kerameus, care a publicat în colecția Hurmuzaki o serie de documente grecești cu privire la istoria celor două principate, scria în 1909 despre acest important scriitor al secolului al XVIII-lea că „nu avem încă o monografie specială și că știrile cunoscute despre el se află împrăștiate în cărți și ziare greu accesibile"[1]. Monografia despre Critias

[1] Hurmuzaki, *Documente*, București, 1909, vol. XIII (și nu II cum dă autorul), p. XL, nota 6.

www.dacoromanica.ro

apare astfel după 50 de ani şi se datoreşte cercetătorului grec Vanghelis Scuvaras, care în cele peste cincizeci de pagini a reuşit să ne prezinte succint şi documentat viaţa şi activitatea învăţatului Nicolae Critias, pe baza unui material publicat sau cules din arhivele unor biblioteci din Grecia.

Despre N. Critias vorbesc elogios contemporanii săi, Evghenie Vulgaris, Dimitrie Procopiu, precum şi Dimitrie Cantemir, care în *Istoria Imperiului otoman* îl numeşte „un excellent grammairien". N. Critias, la mijlocul secolului al XVIII-lea ajunsese o personalitate cu influenţă la Constantinopol şi de aceea, în 1743 (şi nu în 1742 cum spune autorul), Ioan Nicolae Mavrocordat, ocupînd scaunul Moldovei, l-a numit capuchehaie a Moldovei în capitala Imperiului otoman. Această slujbă Critias a ocupat-o numai în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat (1743—1747), iar căderea acestuia i-a pricinuit multe neplăceri şi pagube materiale, fiindcă a fost nevoit să plătească unele din datoriile protectorului său.

Ocupaţia principală a lui Critias a fost profesoratul. El a condus mai mulţi ani (1749 — 1760) vestita Academie patriarhicească din Constantinopol şi a primit titlul de ὕπατος τῶν φιλοσόφων, care înseamnă: principe al filozofilor şi nu σχολάρχης = director de şcoală, cum dă în paranteze autorul. Bizantinii consacrau cu acest titlu pe acei învăţaţi pe care curtea îi considera mai vrednici de a purta acest titlu. Obiceiul bizantin s-a păstrat pînă în ultimul secol la patriarhie şi printre principii filozofilor au figurat Iacob Manos, Mihail Fotinos, Ioan Gianis şi alţii [2].

De la N. Critias ne-a rămas un foarte preţios manuscris grecesc cu un număr de 210 scrisori autografe, dintre care unele sînt de la domnii romîni şi de la învăţaţii greci care trăiau în Principatele Romîne. Din fericire acest manuscris, după mai multe peregrinări, a ajuns în Biblioteca Academiei R.P.R. (nr. 974).

[2] Vezi D. Russo, *Studii şi Critice*, Bucureşti, 1910, p. 72.

La Biblioteca Academiei P.R.R. se mai află un manuscris grecesc în versuri (nr. 1 046), care poartă titlul: Πλανοσπαράκτης ἢ στήλη Αὐξεντίου καὶ Κυρίλλου καὶ ἀκολούθων αὐτῶν ἀνάγραπτος (Sfîşietorul înşelătorilor sau stîlpul defăimător al lui Afxentie şi Chiril şi al acoliţilor lor). Din această operă Scuvaras reproduce mai multe versuri referitoare la Critias şi socoteşte că este αὐθεντικὴ πηγὴ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (izvor autentic al acestei epoci), dar nu aminteşte cine este autorul. Această operă a fost scrisă de fostul mitropolit al Proilavului (Brăilei) şi patriah al Constantinopolului Calinic al III-lea şi este trecută printre operele inedite ale lui Calinic, într-o listă întocmită de el însuşi [3]. Nu ştim din ce manuscris Scuvaras a copiat pasajele reproduse, deoarece manuscrisul gr. 1 046 din Biblioteca Academiei R.P.R. i-a rămas necunoscut.

Istoricii noştri pot utiliza cu folos monografia lui Vanghelis Scuvaras despre învăţatul Nicolae Critias care cuprinde o serie de date interesante.

N. C.

RAIMONDO MOROZZO DELLA ROCCA, *Notizie da Caffa*, în vol. *Studi in onore di Amintore Fanfani*, vol. III: *Medioevo*, Milano, 1962, p. 265—295

Pe temeiul unui material documentar recent descoperit în arhivele veneţiene, autorul, specialist al istoriei expansiunii comerciale a republicilor italiene în bazinul răsăritean al Mării Mediterane în evul mediu, reia în discuţie episodul conflictului dintre tătarii Hoar-

[3] C. I. Diovuniotis, Καλλίνικος Γ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (Calinic III, patriarh al Constantinopolului), Atena, 1915, p. 36. Profesorul Diovuniotis a citit greşit Σπλαχνοσπαράκτης (sfîşietor de măruntaie), care nu se potriveşte de loc cu conţinutul operei, în loc de Πλανοσπαράκτης cum este în manuscrisul Academiei.

www.dacoromanica.ro

dei de Aur — în timpul domniei hanului Djani-Bek pe de o parte şi Veneţia şi Genova pe de alta. Conflictul, declanşat de reacţia antiitaliană provocată de uciderea unui tătar de către veneţieni în anul 1343, a periclitat grav activitatea comercială a negustorilor italieni în Marea Neagră. Gravele prejudicii materiale provocate Veneţiei de aceste împrejurări (pentru însemnătatea comercială a Mării Negre e demnă de relevat aprecierea unui izvor contemporan : „... Impedita navigatio Tanc et Maris Maioris de quibus partibus nostri mercatores consequebantur maximam utilitatem et lucrum quia ibi erat fons totus mercimoniorum") au determinat trimiterea la hanul tătar a unei solii comune veneto-genoveze ; pentru scurt timp cele două republici maritime rivale au reuşit să-şi coordoneze activitatea. Instrucţiunile înmînate acestei solii prevedeau reluarea comerţului cu regiunile de sub dominaţia tătară, după restituirea prizonierilor italieni aflaţi în captivitate tătară şi plata despăgubirilor pentru bunurile italiene capturate. Instrucţiunile mai cuprindeau şi interdicţia de a aborda negocieri în eventualitatea menţinerii revendicării Caffei de către tătari.

Dar vechea rivalitate comercială dintre cele două republici avea să copleşească solidaritatea de scurtă durată provocată de primejdia tătară. La faţa locului, solii veneţieni erau siliţi să constate că, în ciuda embargoului (*devetum*) impus în comun asupra comerţului cu tătarii, genovezii continuau să-şi desfăşoare nestingherit activitatea comercială lucrativă din regiunile de nord ale Mării Negre. Ca urmare a vehementului protest veneţian la Genova (22 octombrie 1344), un nou acord stabilea dreptul pentru ambele republici de a trafica în condiţii egale la Caffa şi în stabilimentele (*caricatoria*) situate la apus. Încercarea de reglementare a rivalităţii veneto-genoveze în bazinul pontic pare, aşadar, să fi inclus la această dată şi aşezările de pe ţărmul apusean al Mării Negre. În ciuda unei puternice opoziţii interne la Veneţia, „liga" celor două oraşe reuşeşte să supravieţuiască pînă în 1346.

Dar, pe măsura aplanării conflictului dintre Veneţia şi tătarii Hoardei de Aur (1346 — 1347), factorii profunzi ai rivalităţii veneto-genoveze în Marea Neagră se manifestă din nou tot mai puternic şi declanşează ciocniri tot mai frecvente între pavilioanele celor două republici comerciale.

Documentele publicate în anexa studiului cuprind date necunoscute pînă acum asupra acestui moment din istoria expansiunii comerciale italiene în evul mediu în regiunea Mării Negre. Ele dovedesc că, departe de a fi epuizate, arhivele veneţiene mai rezervă încă surprize cercetătorilor istoriei pontice în această perioadă.

Ş. P.

MARCEL THOMAS, *L'affaire sans Dreyfus*, Paris, Arthème Fayard ⟨1961⟩, 586 ⟨589⟩ p.

M. Thomas, conservator la Biblioteca Naţională din Paris, reia cercetarea celebrei afaceri Dreyfus, care timp de 12 ani (1894 —1906) a frămîntat viaţa publică din Franţa.

Într-adevăr, elementele esenţiale ale dosarului Dreyfus fiind cunoscute, înseamnă că istoricilor nu le-ar rămîne decît să se preocupe de cercetarea consecinţelor politice şi sociale ale afacerii. Cu toate acestea — atrage atenţia M. Thomas — au rămas încă multe colţuri umbrite şi multe lacune în cunoaşterea şi explicarea tuturor faptelor legate de cazul Dreyfus. Dacă n-a existat o enigmă Dreyfus, a rămas în schimb o enigmă Esterhazy şi a rămas de asemenea de elucidat rolul jucat de unele personalităţi militare de prim ordin, ca ministrul de război sau şeful statului major general. Pentru a lămuri unele din aspectele legate de aceste probleme, autorul supune unei atente analize un vast material informativ, pînă acum necunoscut, cuprinzînd următoarele grupe de documente : un mare dosar întocmit de curtea de casaţie pentru revizu-

www.dacoromanica.ro

irea procesului; piesele originale ale dosarului secret întocmit de Ministerul de Război; dosarele de corespondență administrativă ale ofițerilor care au jucat un rol în afacerea Dreyfus; hîrtiile personale ale lui Esterhazy, predate recent Bibliotecii Naționale din Paris; un mare număr de documente în legătură cu afacerea, provenind din arhive și colecții particulare.

Pe baza acestei întinse documentații, M. Thomas cercetează lună de lună și uneori zi cu zi faptele legate de afacerea Dreyfus în perioada de timp cuprinsă între septembrie 1894 și iulie-august 1898, cînd s-a încheiat acțiunea de demascare a tuturor mașinațiunilor care au dus la condamnarea lui Dreyfus. Acești patru ani au fost anii cei mai importanți și, totodată, cei mai dramatici ai întregii afaceri.

M. Thomas izbutește să restabilească cu multă precizie și cu multă amănunțime desfășurarea faptelor. Astfel, la sfîrșitul lui septembrie 1894 ataşatul militar german la Paris, Schwartz-Kopfen, trebuia să primească o scrisoare anonimă — celebrul „borderou", care a constituit principalul cap de acuzare împotriva lui Dreyfus — anunțîndu-i trimiterea unor documente militare franceze secrete. „Borderoul" este însă interceptat de Serviciul de informații francez, care, după o rapidă examinare, stabilește că a fost scris de căpitanul Alfred Dreyfus, „ofițer" stagiar la Statul major general al armatei. Arestat și acuzat de trădare, Dreyfus e trimis înaintea unui consiliu de război, care-l condamnă la degradare și deportare pe viață în îngrozitoarea Insulă a Dracului. Atît în timpul procesului, cît și după proces, Dreyfus n-a încetat o clipă să-și proclame nevinovăția. M. Thomas arată că o întreagă activitate de culise a fost întreprinsă în sferele înalte ale armatei pentru a convinge opinia publică și instanța de judecată de vinovăția lui Dreyfus. Din ordinul generalului Mercier, ministrul de război, a fost pregătit în timpul procesului un dosar secret, care a fost trimis instanței, fără știrea apărării, pentru a determina verdictul de condamnare. Apoi, la un an și jumătate de la condamnare cu toate că o cercetare ulterioară a dovedit că autorul „borderoului" era un ofițer superior cu comportări suspecte, maiorul Walsin Esterhazy, conducerea Ministerului de Război și a Statului major a respins cu îndărătnicie și rea-voință concluziile cercetării care erau acceptate și de personalități politice influente. Dar mașinațiile șefilor militari nu mai puteau fi ascunse. M. Thomas arată cum ele au fost date la iveală și supuse dezbaterii publice. Cercetări speciale au fost consacrate de autor biografiei lui Esterhazy și activității de spionaj a acestuia în subordinea ambasadei germane. De asemenea, ni se relevă consecințele importante ale celebrei scrisori a lui Zola „J'accuse" prin care marele romancier declara că Esterhazy, inculpat și judecat pentru spionaj, a fost absolvit de vină și achitat „din ordin". În sfîrșit, autorul ne înfățișează și tot scandalul public stîrnit de documentul fals, fabricat de locotenent-colonelul Henry din serviciul de informații, la instigarea șefilor săi, pentru a face definitivă condamnarea lui Dreyfus. Autorul ne dezvăluie pas cu pas, cu răbdare și cu minuțiozitate, întreaga suită de contradicții, de mărturii nesigure sau mincinoase, de reticențe, de documente false, de zvonuri absurde care au transformat afacerea Dreyfus într-un adevărat labirint. Misterul afacerii Dreyfus nu aparține unei singure persoane, ci a fost elaborat de un număr considerabil de servicii și de ofițeri din forurile conducătoare ale armatei franceze. Reținerea și ezitările autorităților militare superioare de a permite descoperirea adevărului și repararea gravei erori judiciare a condamnării lui Dreyfus sînt explicate de autor prin teama acestor autorități de a nu fi aduse la lumina zilei activități și practici care le-ar fi compromis în mod iremediabil.

Cartea lui M. Thomas, bogat documentată și scrisă într-un stil alert, care ține mereu trează atenția cititorului, este interesantă reconstituind în mod izbutit unele aspecte ale vieții politice din timpul celei de-a treia republici.

S. C.

www.dacoromanica.ro

HENRI PIRENNE, *Histoire économique et sociale du Moyen-Age*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, 224 p.

Remarcabile prin vastitatea informației, noutatea interpretării și limpezimea expunerii, scrierile lui Henri Pirenne au reprezentat o contribuție temeinică la istoria evului mediu european și au deschis, chiar atunci cînd soluțiile oferite nu au căpătat adeziunea specialiștilor, orizonturi noi investigației istorice. Este de ajuns să amintim, în această ultimă privință, marele număr de studii generat de aprinsa controversă pe care a declanșat-o teza istoricului belgian despre rolul decisiv al expansiunii arabe în bazinul mediteranian în geneza societății medievale occidentale[1]. Inițiativa profesorului H. van Werveke de la Universitatea din Gand de a strînge într-un volum capitolele consacrate vieții economice și sociale medievale, al căror autor este Pirenne, cuprinse în al optulea volum al „Istorici evului mediu" din marea operă dirijată de G. Glotz, se cuvine a fi salutată cu căldură. Împărtășim întru totul aprecierea lui F. L. Ganshof, reprodusă de editor în scurta-i prefață, care așază pe H. Pirenne între savanții a căror operă, chiar dacă este depășită în detaliile sau în ansamblul ei, rămîne o sursă permanentă de învățăminte. La mai bine de trei decenii de la apariție, paginile lui Pirenne își păstrează în bună măsură valabilitatea științifică prin profunzimea analizei întemeiate pe o documentare abundentă.

Cele șapte capitole ale cărții înfățișează, după o introducere rezervată aspectelor esențiale ale societății carolingiene, renașterea comerțului, apariția orașelor medievale, economia urbană și organizarea breslelor, organizarea domanială și transformările survenite în cultivarea pămîntului. Expunerea se încheie cu prezentarea conflictelor sociale din veacul al XIV-lea, care cunosc adesea manifestări violente, și a condițiilor de apariție a protecționismului și mercantilismului. Atenția deosebită acordată de H. Pirenne analizei fenomenelor economice și sociale și rolul însemnat atribuit acestora în dezvoltarea istorică constituie incontestabil elemente de valoare ale gîndirii istorice pirenniene. Dar neîncadrate în armatura unei concepții științifice despre societate, aceste elemente nu izbutesc să se asambleze într-o viziune materialist-dialectică a societății medievale și H. Pirenne nu reușește să ierarhizeze factorii determinanți ai dezvoltării sociale și nici să stabilească întotdeauna adevăratul raport de cauzalitate istorică. Este semnificativă pentru orientarea istoriografiei occidentale contemporane larga răspîndire pe care a căpătat-o teza eronată a lui Pirenne despre rolul hotărîtor al comerțului extern în apariția orașelor ruse[2].

Peste deficiențele de metodă și informație, capitolele scrise de H. Pirenne constituie nu numai o sinteză de istorie economică și socială indispensabilă oricărui medievist, dar ele sugerează probleme noi și invită pe lector la reflexie. Chiar dacă dispunem astăzi de excelenta lucrare a lui G. Duby consacrată economiei rurale occidentale în veacurile IX—XV (*L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, 2 vol., Paris, 1962) sau de paginile substanțiale ale lui J. Heers despre istoria economică și socială a Europei apusene în veacurile XIV—XV (*L'Occident aux XIVe—XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963) observațiile și concluziile lui H. Pirenne continuă să ofere medievistului un fundament solid în viitoarele sale anchete istorice și să-i îndrepte eforturile în direcțiile esențiale ale cercetării.

Prof. H. van Werveke a însoțit textul istoricului belgian de o amplă anexă bibliografică și critică (p. 183—220), care înlesnește cititorului informarea rapidă asupra

[1] Cf. M. Berza, *Henri Pirenne și originile evului mediu occidental*, București, 1938 (extras din „Convorbiri literare", LXXI, I, 5).

[2] A. L. Horoșkevici, *Русский город XI-XVI вв в современной буржуазной науке*, în vol. *Критика буржуазных концепций истории России периода феодализма*, Moscova, 1962, p. 115 și urm.

www.dacoromanica.ro

stadiului actual al problemelor tratate de H. Pirenne. Dacă editorul a selecționat în chip judicios problemele care meritau a fi discutate în lumina rezultatelor recente, iar prin observațiile competente și bogatele indicații bibliografice a sporit valoarea și utilitatea lucrării, trebuie să-i reproșăm ignorarea contribuției medievиștilor marxiști, dintre ale căror studii, prof. H. van Werveke nu cunoaște decît cîteva datorate lui M. Lesnikov, B. Zientara sau E. Werner. Nădăjduim că o mai atentă cercetare a studiilor marxiste de medievistică îl va convinge pe valorosul istoric care este prof. H. van Werveke nu numai de utilitatea, dar și de necesitatea împlinirii acestei lacune din întinsa-i informație.

F. C.

JOSÉ GARCIA, *Диктатура Примо де Ривера*, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 365 p.

În septembrie 1923, în Spania, în urma unei lovituri de stat, a fost instaurată dictatura militaro-monarhistă a lui Primo de Rivera. Această dictatură reprezintă o etapă importantă a istoriei contemporane a Spaniei. Fiind strîns legată de evenimentele istorice de la începutul veacului al XX-lea, dictatura lui Primo de Rivera a influențat în același timp și viața politică-economică a perioadei următoare.

Importanța problemei a stîrnit un viu interes din partea istoricilor, oamenilor politici ș.a. De aceea au apărut numeroase memorii și studii dedicate acestei perioade, dar ele nu constituie o analiză temeinică a acestor aproape șapte ani de dictatură militaro-monarhistă. Lucrarea lui José Garcia reprezintă prima încercare marxistă în această direcție.

Probabil că nu există altă țară în Europa al cărei trecut istoric să fi influențat în așa măsură toate aspectele vieții contemporane ca în Spania. Ținînd seama de această caracteristică a dezvoltării istorice a Spaniei, autorul își începe lucrarea cu o scurtă trecere în revistă a trecutului, oprindu-se la analiza urmărilor economice ale cuceririi Americii care în ultimă instanță au determinat înapoierea economică seculară a țării. Apoi autorul caracterizează dezvoltarea economică și politică a Spaniei în secolul al XIX-lea, dominată de luptele înverșunate dintre adepții dezvoltării capitaliste pe de o parte, și feudali și biserică de cealaltă parte, și trece la precizarea problemelor principale ale Spaniei de la începutul secolului al XX-lea. Aceste probleme erau: lichidarea înapoierii economice, înfăptuirea reformei agrare, rezolvarea problemei naționale, democratizarea aparatului de stat și a armatei, încetarea războiului în Maroc. Așadar, în fața Spaniei se ridica problema rezolvării sarcinilor revoluției burghezo-democratice. Modul în care urmau să fie rezolvate aceste probleme era strîns legat de raportul dintre forțele politice existente în acel moment în Spania.

În primul capitol se face o analiză a situației politice a țării în perioada de după primul război mondial și pînă la instaurarea dictaturii lui Primo de Rivera. În acel timp Spania era condusă de blocul burghezo-moșieresc, sprijinit de monarhia constituțională a lui Alfonso al XIII-lea. Acest bloc își exercita puterea prin partidele liberal și conservator, care la începutul celui de-al treilea deceniu al secolului al XX-lea erau măcinate de contradicții interne, fărîmițate în numeroase grupuri și curente. Autorul vede manifestarea cea mai puternică a crizei monarhiei Burbonilor și a regimului politic din Spania de după primul război mondial în descompunerea acestor partide de guvernămînt. Partidele liberal și conservator nu doreau să rezolve sarcinile revoluției burghezo-democratice, nu puteau face față mișcării democratice ce cuprinsese întreaga țară. Considerînd această mișcare ca un factor foarte important în situația politică a Spaniei, José Garcia scoate în evidență părțile componente ale mișcării: lupta muncitorilor împotriva capitaliștilor, a țăranilor împotriva moșierilor, mișcarea națională din Catalonia, Basconia și Galicia, lupta pentru

www.dacoromanica.ro

încetarea războiului din Maroc. Completîndu-se şi întărindu-se una pe alta, aceste mişcări începeau să ameninţe însăşi existenţa monarhiei şi a regimului politic din Spania. Înspăimîntaţi de acest pericol, Alfonso al XIII-lea, aristocraţia funciară şi oligarhia financiară au căutat să-şi prelungească dominaţia prin înlocuirea formelor constituţionale de conducere printr-o dictatură. Cum se mai întîmplase adeseori în istoria Spaniei, această sarcină şi-a luat-o asupra sa clica militară. Primul capitol al lucrării se încheie cu analiza cauzelor interne şi externe care au determinat înfrîngerea mişcării democratice şi instaurarea dictaturii lui Primo de Rivera.

Al doilea şi al treilea capitol cuprind o caracterizare multilaterală a noului regim. Înainte de toate, autorul stabileşte esenţa de clasă a dictaturii lui Primo de Rivera. El remarcă faptul că dictatura prelungea în mod artificial preponderenţa politică a aristocraţiei funciare în cadrul blocului burghezo-moşieresc, ceea ce ducea la ascuţirea contradicţiilor din sînul regimului. Această împrejurare, după părerea autorului, a determinat în mare măsură netrăinicia dictaturii militaro-monarhiste.

José Garcia deosebeşte două etape ale dictaturii militaro-monarhiste a lui Primo de Rivera. Prima etapă, din anii 1923—1925, este numită etapa directoriului militar. Ea se caracterizează prin consolidarea dictaturii militaro-monarhiste pe calea concentrării puterii în mîna clicii militare. În această perioadă se desfiinţează întregul sistem constituţional (cortesurile, senatul, consiliile municipale) şi se lichidează drepturile politice (dreptul de grevă, se interzic manifestaţiile, se desfiinţează partidele de opoziţie). În acelaşi sens trebuie înţeleasă şi încercarea lui Primo de Rivera de a-şi asigura o bază de masă prin crearea unui partid propriu „Uniunea Patriotică" şi a unor detaşamente de miliţie naţională, încercări ce au înregistrat un eşec. A doua etapă este perioada guvernului civil (1925—1930), condus, ca şi directoriul, de generalul Primo de Rivera. Caracteristica acestei etape este căutarea unor căi nu atît de întărire a dictaturii, cît de menţinere a ei. Înlocuirea directoriului militar printr-un guvern civil este considerată de către autor ca un prim pas în această direcţie.

Primo de Rivera se dădea drept salvatorul Spaniei, prezentînd un vast program de înnoire economică şi socială a ţării. Studiul profund făcut de José Garcia politicii interne şi externe a lui Primo de Rivera demonstrează caracterul demagogic al programului acestuia. Dictatura lui Primo de Rivera nu a fost în stare să rezolve problemele importante de ordin economic şi social ce stăteau în faţa Spaniei.

Autorul a acordat un rol important studiului crizei politice a regimului lui Primo de Rivera, una din manifestările acesteia fiind întărirea continuă a forţelor de opoziţie, care, în acţiunile lor, trec de la protestul pasiv la lupta activă. În cadrul acestor forţe, rolul determinant l-au avut clasa muncitoare şi ţărănimea, care nemulţumite de situaţia lor economică şi politică s-au ridicat mai ales în anii 1928—1930, la luptă hotărîtă împotriva regimului reacţionar.

Lucrarea, utilă celor care se interesează de istoria contemporană a Spaniei, se încheie cu analiza multilaterală a cauzelor care au determinat căderea în ianuarie 1930 a dictaturii militaro-monarhiste a lui Primo de Rivera.

E. U.

BIZANTINOLOGIE

PROCOPIUS DIN CAESAREA, *Războiul cu goţii*, traducere şi introducere de H. Mihăescu, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1963, 304 p. + 1 hartă

Opera lui Procopius din Cezarea este principalul izvor pentru studiul istoric al societăţii bizantine din secolul al VI-lea şi pentru caracterizarea politicii interne şi externe a împăratului Iustinian (527—565), dar este şi un izvor valoros pentru cercetările istorice privitoare la băştinaşii Daciei din secolul al VI-lea şi la populaţiile migratoare

www.dacoromanica.ro

din aceeaşi perioadă. Traducînd în limba română o parte din această operă, H. Mihăescu aduce un real serviciu în primul rînd istoricilor noştri care cercetează aşezările omeneşti şi continuitatea populaţiei romanizate de pe teritoriul de astăzi al Romîniei. Celorlalte categorii de cititori, traducerea le oferă o lectură istorică plăcută şi instructivă, într-o formă literară care reflectă stilul captivant al autorului şi exprimarea reuşită a traducătorului.

Lucrarea cuprinde o introducere (p. 5 22), traducerea celor patru cărţi ale lui Procopius despre *Războiul cu goţii* (p. 25 274) şi un indice (p. 275—304). Traducătorul anexează lucrării sale şi o hartă istorică înfăţişînd Imperiul romano-bizantin din jurul anului 560. Lucrarea apare ca al treilea volum al colecţiei „Scriptores Byzantini" pe care o editează Academia Republicii Populare Române şi se distinge printr-o remarcabilă execuţie tipografică.

În introducere traducătorul face o expunere erudită şi consistentă, examinînd critic izvoarele originale pentru a pune în lumină originea lui Procopius, educaţia şi cultura acestuia, precum şi concepţiile lui politice. Din cuprinsul scrierii pe care o redă în limba română, traducătorul relevă unele ştiri despre slavi (p. 12—14), referinţe privitoare la Pontul Euxin (p. 14—15), informaţiile privitoare la neamurile germanice migratoare în Dacia (p. 15—16) şi relaţiile dintre împăratul Iustinian şi generalul Velisarios. Traducătorul caracterizează just pe Procopius, precizînd că acesta „n-a privit totdeauna spre lumea barbară de atunci cu prejudecăţile specifice lumii bizantine" (p. 19).

Traducerea textului grecesc este limpede. Traducătorul a izbutit să redea cu claritate sensul scrierii pe care Procopius a redactat-o într-o limbă arhaizantă, avînd ca model pe Tucidide. Lexicul complicat şi topica variată ce caracterizează originalul grecesc au fost în general bine limpezite de către traducător în versiunea pe care ne-o oferă. Prin aceasta, ca şi prin studiul introductiv, H. Mihăescu a asigurat ediţiei româneşti a scrierii lui Procopius privitoare la *Războiul cu goţii* caracterul ştiinţific ce se cere transpunerii izvoarelor istorice dintr-o limbă în alta. Munca sa merită aprecierea pozitivă a istoricilor noştri.

★

Observaţiile ce urmează sînt menite să prevină pe cercetători asupra unor erori strecurate în traducere şi să semnaleze traducătorului unele lipsuri şi inadvertenţe pe care le va putea înlătura în cea de-a doua ediţie a lucrării.

Prima noastră obiecţie priveşte lacunele bibliografiei. Dintre scrierile lui N. Iorga, traducătorul nu citează decît un scurt articol (p. 19, nr. 2). Despre Procopius din Cezarea şi despre opera lui figurează însă în scrierile lui N. Iorga numeroase şi valoroase aprecieri critice ce trebuiau relevate. În *Istoria Romînilor*, vol. II, Bucureşti, 1936, p. 221 244, precum şi în studiile sale speciale publicate sub titlul *Études Byzantines*, I II, Bucureşti, 1939—1940, N. Iorga caracterizează judicios opera lui Procopius, semnalîndu-i erorile şi relevîndu-i valoarea istorică. H. Mihăescu nu a folosit nici importantul studiu al lui C. Litzica, *Procopie din Cesareea*, extras din Buletinul „Ioan Neculce", fasc. VI, Iaşi, 1926, 84 p. Acest studiu cuprinde preţioase rectificări de lectură şi identificări privitoare la toponimia balcanică din opera lui Procopius. A fost omisă şi contribuţia lui G. Popa-Lisseanu, meritoric prin aprecierile privitoare la Procopius, prin editarea textului grecesc şi traducerea scrierii *De aedificiis* în volumul al XV-lea din colecţia sa „Fontes Historiae Dacoromanorum", precum şi prin traducerea unor fragmente din *De bello gothico*, publicate în lucrarea sa *Dacia în autorii clasici*, Bucureşti, 1943, p. 85—88. Dacă ar fi folosit şi aceste lucrări, traducătorul ar fi putut releva aportul real al istoriografiei româneşti în cercetarea scrierilor lui Procopius.

Pentru traducere, H. Mihăescu a folosit textul grecesc publicat de Jacobus Haury în ediţia sa intitulată *Procopii Caesariensis*

www.dacoromanica.ro

Opera omnia, I III, Lipsiae, 1905—1913. Aceasta este o ediție integrală a operei lui Procopius și are caracter critic,. depășind cu mult, din acest punct de vedere, nu numai vechea ediție publicată de G. L. Maltretus la Paris în 1662 1663, dar și ediția lui W. Dindorf apărută la Bonn în 1833—1838. Haury a corectat unele erori de lectură din edițiile anterioare, dar ediția lui nu este perfectă și trebuie utilizată cu precauție, mai ales în ceea ce privește redarea numelor de locuri și de persoane. Traducătorul n-a avut întotdeauna această precauție și din această cauză s-au strecurat în traducerea sa cîteva erori ce puteau fi evitate.

Astfel, figurează în traducere provincia *Precalis*, menționată între provinciile situate în regiunea Adriaticei (p. 56). Sub această formă denumirea provinciei este o eroare de lectură. Numele provinciei este *Prevalis*. În ediția Haury, ca și în manuscrisele pe care se bazează această ediție, figurează într-adevăr forma Πρέκαλις în loc de Πρέβαλις, făcîndu-se confuzie între κ și β. Identificarea geografică a provinciei ar fi evitat eroarea de lectură din ediția greacă, așa cum a demonstrat C. Litzica în studiul său (p. 17), rămas necunoscut traducătorului.

Cu toată grija traducătorului de a reda sensul exact al textului grecesc, s-au strecurat în traducere unele formulări ce nu exprimă înțelesul dat de Procopius relatărilor respective. Astfel, Procopius relatează că Iustinian a trimis anților solie și *le-a cerut* (ἠξίου) să se stabilească într-o anumită cetate (III, 14, 32). Dînd acestei relatări un alt înțeles, traducătorul socotește că împăratul a trimis anților solie *„cu rugămintea să se așeze într-o cetate..."* (p. 157). Într-un alt loc, Procopius arată că erulii aveau în Dacia ținuturi date lor de către împăratul Iustinian : Χωρία δόντος βασιλέως Ἐρουλοι ἔσχον (III, 33, 13). Traducătorul atribuie faptului un alt sens socotind că ținuturile respective fuseseră cucerite de eruli : „le cuprinseră erulii" (p. 188).

Uneori traducătorul se exprimă impropriu. Astfel, expresia *„Trăindu-și.... filozofia"* (p. 27) nu redă nuanța exactă a textului grecesc (I, 1, 33), care trebuia tradus : *Practicînd filozofia*. Alteori, apar în traducere erori evidente. Astfel, figurează în textul grecesc, menționate împreună, două nume : *Valerianus* și *Martinus* (II, 2, 19). În alineatul corespunzător din traducere (p. 83), în loc de *Martinus* apare *Valentinus*, care nu există în textul original.

Indicele ce însoțește traducerea este analitic, fiind întocmit după modelul celui publicat de Haury în volumul al treilea al ediției sale. În ceea ce privește însă numele de locuri și de persoane, traducătorul n-a asigurat în toate cazurile identitatea formelor din text cu cele din indice. Astfel, în introducere se menționează localitatea *Akampsis* (p. 14), care în traducere și în indice figurează sub forma *Acampsis*. Apare în cuprins *Eshil* (I, 6, 15), dar în indice *Eschil*. În indice figurează numele *Herodian*, dar în text traducătorul folosește pentru acest nume trei forme : *Herodianos* (I, 5, 3), *Herodianus* (III, 1, 1 ; III, 6, 10 ; III, 7, 3 și 7 ; III, 21, 15 ; IV, 34, 19) și *Herodian* (I, 14, 1 ; II, 16 , 21 ; III, 12, 15—16). Pe aceeași pagină din traducere figurează același nume sub două forme : *Hipatios* și *Hypatios* (p. 30), indicele cuprinzînd numai ultima formă. În indice găsim *Iliria*, dar în cuprins citim și *Iliric* (I, 3, 15), pentru ca în unele explicații din indice, ca de exemplu sub numele *Ulpiana*, să găsim și forma *Illyricum*. Figurează în indice și cîteva trimiteri eronate, ca *Iliria* I, 3, 5, în loc de I, 3, 15, sau *Eschil* IV, 6, 1—5, în loc de IV, 6, 15.

★

Scrierea lui Procopius intitulată *Războiul cu goții* cuprinde știri istorice concludente privitoare la existența dacilor romanizați pe teritoriul țării noastre în secolul al VI-lea. Ediția românească a acestei scrieri este binevenită atît pentru istoricii noștri, cît și pentru masele largi de cititori.

Gh. C.

www.dacoromanica.ro

TOMADAKIS, NICOLAOS V., Ἐπὶ τῆς ἀνάγκης συντάξεως θησαυροῦ τῆς λογίας βυζαντινῆς γλώσσης (Despre necesitatea întocmirii unui tezaur al limbii culte bizantine), extras din „Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν" (Anuarul Societății de studii bizantine), 33 (1964), 16 p.

Nicolaos Tomadakis, profesor de literatură bizantină la Universitatea din Atena, arată în studiul său că încă de acum cincizeci de ani s-a format la Atena un colectiv pentru a întocmi un Dicționar istoric al limbii grecești, de la căderea Constantinopolului (1453) pînă la revoluția greacă de la 1821. Acest colectiv, trecînd în 1926 sub directa conducere a Academiei din Atena, lucrează intens; dicționarul în pregătire, din care au apărut cîteva volume, nu privește însă epoca anterioară anului 1453. S-a crezut că Institutul (Arhiva) de studii medievale al Academiei din Atena, care a luat ființă în 1931, avea să se ocupe de întocmirea unui al doilea dicționar, care să cuprindă epoca de la începutul erei noastre pînă la 1453, dar acest institut și-a îndreptat cercetările în altă direcție, și anume asupra activității învățaților greci de la 1453 pînă la 1821. De aceea, autorul susține că este necesar să se întocmească un tezaur al limbii culte bizantine și arată ce anume izvoare trebuie despuiate pentru extragerea materialului necesar.

N. C.

G. MORAVCSIK, *Византийские императоры и их послы в г. Буда*, în *Acta historica*, vol. VIII, nr. 3—4, Budapesta, 1961, p. 239—256

În preocupările bizantinologului G. Moravcsik un loc de seamă îl ocupă și studierea relațiilor ungaro-bizantine. Într-o lucrare publicată acum cîțiva ani, el a prezentat o sinteză a acestor relații în limba ungară (*Bizánc és a magyaraság*, Budapesta, 1953) și, ulterior, un extras în limba germană (*Die byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungarn*, Berlin, 1956). În studiul de față autorul se ocupă de relațiile dintre cele două țări în decursul secolelor XIII—XV.

În primele două secole ale dinastiei arpadiene, Ungaria a dus o politică duplicitară: cînd s-a sprijinit pe Bizanț împotriva primejdiei occidentale, cînd a avut de luptat cu tendințele de expansiune spre nord ale Bizanțului. Din secolul al XIII-lea însă, raporturile de forță s-au modificat, Bizanțul găsindu-se tot mai des în situația de a apela la sprijinul Ungariei. Chiar în vremea lui Mihail al VIII-lea un contingent de trupe ungare a luptat alături de greci și cumani în cîmpia Pelagoniei, împotriva despotului Epirului și a aliaților săi. La cucerirea Constantinopolului, în 1261, au participat trupe cumane de pe teritoriul Ungariei. Apropierea Bizanțului de Ungaria a fost și mai mare în urma alianței întărită de căsătoria lui Andronic, viitorul împărat, cu Ana, fiica lui Ștefan al V-lea.

În continuare, G. Moravcsik se ocupă de încercările lui Ioan al V-lea Paleologul pentru a obține ajutorul lui Ludovic al Ungariei împotriva turcilor. Pe lîngă sursele cunoscute, în legătură cu vizita lui Ioan al V-lea la Buda în iarna anului 1365/1366, autorul mai semnalează și alte izvoare. Astfel, dintr-o scrisoare a papei Urban al V-lea adresată Elisabetei, mama lui Ludovic, rezultă atitudinea plină de duplicitate a curiei papale față de Bizanț. Regele ungur este sfătuit să micșoreze acordarea ajutorului pînă ce Ioan al V-lea și fiii săi vor trece la catolicism.

Ludovic nu a dat nici un ajutor Bizanțului, deoarece condițiile puse de el prin intermediul legatului papal Paul erau inacceptabile. Aceasta rezultă dintr-o scriere bizantină *Dialexis* găsită la Athos, comentată și publicată de J. Meyendorff (*Projets de concile oecuménique en 1367: Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul*, „Dumbarton Oaks Papers", XIV, 1960).

Mai tîrziu, Manuel al II-lea Paleologul face noi încercări pentru a obține ajutorul Ungariei. Ambasadorii săi vizitează pe Sigismund

www.dacoromanica.ro

mai înainte ca acesta să plece împotriva turcilor, campanie soldată cu înfrîngerea de la Nicopole. În drum spre patrie, după dezastrul de la Nicopole, Sigismund se oprește la Constantinopol, unde au loc negocieri pentru noi acțiuni împotriva turcilor.

O dată cu creșterea primejdiei otomane și asedierea Constantinopolului de turci în anul 1422, Manuel trimite în Occident pe fiul său Ioan, însoțit de Francesco Filelfo. Acesta se oprește și la Buda, însă între timp Bizanțul obține în condiții umilitoare încheierea unui tratat de pace cu Murad al II-lea. Pentru această vizită, autorul folosește, pe lîngă izvoare grecești, scrierea lui Fberhard Windecke *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*, ed. Altmann, Berlin, 1893.

Un rol important a avut Sigismund și în tratativele duse la Bâle între membrii conciliului și ambasadorii lui Ioan al VIII-lea. Cele două ambasade bizantine mai înainte de a se duce la Bâle s-au oprit la Buda, pentru a discuta cu Sigismund problema unirii celor două biserici și a ajutorului împotriva turcilor.

În ultima parte a lucrării sînt analizate măsurile proiectate de Huniade pentru a veni în ajutorul Constantinopolului asediat de turci. Precipitarea evenimentelor nu i-a permis însă lui Huniade să treacă la acțiune.

E. Fr.

I. ŠEVČENKO, *Etudes sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles, Editions de Byzantion, 1962, 330 p.

Începuturile renașterii culturale bizantine de la sfîrșitul veacului al XIII-lea și începutul veacului următor sînt dominate de două mari personalități: N. Chumnos și Th. Metochites. Amîndoi deopotrivă literați, oameni de știință, politicieni, conducători de cercuri literare, se deosebesc numai prin aceea că primul era preocupat de probleme de fizică și al doilea de astronomie. Mai întîi Chumnos, apoi Metochites au fost timp de mai mulți ani conducătorii efectivi ai statului bizantin sub slabul Andronic al II-lea. De aceea interesul arătat în ultimii ani pentru aceste două figuri proeminente ni se pare pe deplin justificat. Mai întîi H.G. Beck (*Théodoros Metochites*, München, 1952) și apoi J. Verpeaux (*Nicéphore Choumnos*, Paris, 1959) au consacrat monografii acestor figuri interesante din cultura bizantină.

În volumul de față, I. Ševčenko se ocupă de relațiile dintre cei doi oameni politici și literați. Pe baza corespondenței lor, publicată de Boissonade în „Anecdota Graeca" și „Anecdota Nova", rezumată de Ševčenko în primul capitol al cărții, ar rezulta că au existat între ei raporturi dintre cele mai bune, bazate pe o înaltă prețuire reciprocă și o sinceră prietenie.

În capitolul următor, Ševčenko analizează două discursuri cu un caracter polemic ale lui Chumnos. Primul cuprinde generalități despre calitățile și defectele unui discurs. Se pare însă că el a trezit reacția unui personaj, care s-ar fi considerat vizat prin unele aluzii. De aceea, al doilea discurs are un caracter net polemic și mult mai personal. Chumnos răspunde unor atacuri și trece la invective împotriva adversarului, pe care îl învinuiește de obscurități în stil, parafrazarea lui Aristotel și pentru lipsa de valoare a lucrărilor sale de astronomie. În acest adversar, Ševčenko identifică pe Metochites.

Răspunsurile lui Metochites la atacurile lui Chumnos le găsește Ševčenko în două din cele 18 discursuri ale primului, aflate într-un manuscris la Viena (Vindobonensis Phil. gr. 95—logos 13 și 14). Ševčenko stabilește că polemica a avut loc între anii 1324—1326, perioadă de acalmie în luptele dintre cei doi Andronic, cînd s-a produs însă o slăbire a coeziunii din rîndurile partizanilor lui Andronic cel Bătrîn.

În ultima parte a lucrării sale, Ševčenko, cercetînd cauzele acestei polemici, ajunge la concluzia că au fost de natură pur politică — rivalități între doi fruntași politici. Din anul 1292 1293, N. Chumnos a deținut înalta

www.dacoromanica.ro

demnitate de mesazon la curtea bizantină. În jurul anului 1305—1306, după părerea autorului, Chumnos este înlocuit și conducerea statului revine marelui logothet, Th. Metochites. Pe bună dreptate, Ševčenko, respinge ideea că acest conflict ar fi fost ecoul unei lupte între aristotelism și platonicism și că Chumnos ar fi fost un partizan al lui Aristotel în timp ce rivalul său un platonician. În realitate, cei doi adversari acceptă deopotrivă unele idei ale celor doi filozofi greci și alteori își iau libertatea unor critici curajoase.

În partea a doua a cărții sale, Ševčenko a publicat textul însoțit de traducere al discursurilor lui Metochites împotriva lui Chumnos (cuvîntările nr. 13 și 14 Vind. Phil. gr. 95), precedate de o serie de considerații asupra manuscrisului.

Cartea prezintă astfel unele aspecte ale vieții intelectuale și politice a Bizanțului la începutul secolului al XIV-lea, care, din păcate, nu sînt cercetate în strînsă legătură cu condițiile social-economice ale epocii.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

GH. TH. ZORAS și F. K. BOUBOULIDIS, Κατάλογος χειρόγραφων κώδικων Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Catalogul codicelor manuscriselor Cabinetului de studii filologice bizantine și neoelenice al Universității din Atena), Atena, 1964, 95 p.

Cunoscuții istorici greci Zoras și Bouboulidis prezintă în prima fasciculă a acestui catalog manuscrisele a 50 de codice, care se păstrează în arhiva Secției de studii bizantine și neoelenice a Universității din Atena. După cum se arată în prefața catalogului, cea de-a doua fasciculă va apărea în anul 1965 și va cuprinde cele mai noi manuscrise din arhiva sus-amintită.

În prima parte a lucrării sînt cuprinse 40 de codice ce provin din colecția lui Spiros Lambros și care au fost prezentate pentru prima oară într-un catalog de K.S. Diovuniotis [1].

În prefața catalogului Gh. Zoras și F. Bouboulidis semnalează îmbunătățirile ce s-au adus modului de prezentare a codicelor în lucrarea de față comparativ cu cea a lui Diovuniotis (au fost verificate toate codicele, s-au îndreptat unele greșeli și scăpări, s-a completat numărul foilor și paginilor, s-au adăugat însemnările cronologice omise la prima descriere etc.).

Codicele sînt prezentate în următorul mod : data, formatul pergamentului sau al hîrtiei, titlul, capitolele respective (cu paginația), începutul scrisorilor, documentelor sau epigramelor cuprinse în codice, sînt transcrise fragmente din textele codicelor, observații asupra grafiei etc. Documentele nu sînt prezentate în ordine cronologică.

Referindu-ne la cele 10 de codice provenite din colecția lui Sp. Lambros, remarcăm că ele sînt datate între secolele XI XIX. Cele datate între secolele XI—XIII sînt tetraevangheliare scrise pe pergament, iar codicele din secolele XIV—XIX cuprind corespondență dintre diferite personalități ecleziastice, nomocanoane, viețile diferiților clerici, psaltiri, tratate de medicină, o ediție din 1810 a Iliadei lui Homer, drame, comedii, epigrame, însemnări istorice etc.

În partea a doua a primei fascicule sînt prezentate 10 codice provenite din donații sau achiziții noi, dintre care : două tetraevangheliare (secolele XII—XIII), o geografie, lucrări filozofice, cîntece grecești din veacul al XIX-lea etc.

Catalogul lui Gh. Zoras și F. Bouboulidis prezintă un deosebit interes pentru cercetătorii istoriei Romînici, în special prin codicele care cuprind corespondența unor domnitori din Țara Romînească și Moldova cu diferite personalități ecleziastice și laice, corespondență necunoscută pînă în prezent de istoricii noștri. Astfel, un document din veacul al XVI-

[1] Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης Σπυρ. Λάμπρου în Νέας Ἑλληνομνήμων ιz', (1923), p. 82 și urm.

www.dacoromanica.ro

lea (p. 18) ne semnaleaza existenţa unei corespondenţe între „Ion Mihail voievod al Ungrovlahiei" şi „Ioan Iancula voievod al Moldovlahiei" cu Iosif, episcop al Fanarului. Compunerea retorică a lui Gheorghe Skiathos din secolele XVIII—XIX se referă la Ioan Kallimache, Alex. Moruzi, Ion Cămăraşul, Dositei al Moldovei, Alex. Constantin Moruzi etc. (p. 36—44).

O deosebită importanţă pentru istoria ţării noastre o prezintă codicele din secolul al XVIII lea (p. 46—48) intitulat „'Επιστολάριον", care cuprinde în cele 208 p. corespondenţa dintre Alex. Mavrocordat şi C. Duca; corespondenţa dintre Ioan Nicolaie Petru Mavrogheni voievod al Moldovei cu Partenie mitropolit al Halkidanici; cu Ioan Mihail Suţu voievod al Ungrovlahiei; scrisorile beizadelelor şi ale patriarhului către domn; scrisoarea lui Gr. Ghica voievod al Moldovei către patriarhul Paisie; un hrisobul domnesc dat de Nicolaie Alexandru voievod în 1722 etc.

Interesant este şi codicele din secolul al XIX lea (p. 72—74) al lui Ştefan Comite „Cuvinte şi scrisori în diferite forme", care cuprinde şi unele scrisori despre Muzeul şi Gimnaziul grecesc din Bucureşti etc.

Ne este semnalată, de asemenea (p. 90—94), existenţa catalogului scrisorilor lui Alex. Mavrocordat (corespondenţa sa cu C. Duca, M. Cantacuzino, dr. Ioan Comnenul etc.).

Din exemplele date rezultă importanţa pe care o prezintă informaţiile cuprinse în catalogul lui Gh. Th. Zoras şi F.K. Bouboulidis pentru istoria ţării noastre. De aceea aşteptăm cu interes apariţia celei de-a doua fascicule.

O. C.

* * * *История Англии и Ирландии — Библиографический указатель литературы изданной в СССР за 1918—1962 гг*, составитель А. Н. Байкова, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 256 p.

Apariţia indicelui bibliografic al lucrărilor de istorie a Angliei şi Irlandei editate în U.R.S.S. răspunde unor necesităţi simţite de mai multă vreme de către cercetătorii istoriei insulare, fie ei britanici sau continentali, lipsiţi pînă de curînd de un îndreptar sistematic al literaturii sovietice de specialitate. Indicatorul alcătuit de A.N. Baikova, cuprinzînd o listă completă a lucrărilor sovietice asupra istoriei Marii Britanii şi a Irlandei, include, pe lîngă studii şi monografii, recenzii şi note bibliografice, disertaţii şi autoreferate, lucrări străine traduse în U.R.S.S. şi recenzii ale cărţilor sovietice făcute de specialiştii din afara hotarelor ţării. Materialul este ordonat după criterii judicioase, obţinerea rapidă a informaţiei fiind facilitată atît prin compartimentarea strictă a titlurilor pe epoci, regiuni şi probleme, cît şi prin anexarea unei scheme de clasificare şi a doi indici de nume. Secţiuni aparte sînt rezervate lucrărilor clasicilor marxismului privind Anglia şi Irlanda, analizei operei istoricilor sovietici şi englezi mai proeminenţi şi legăturilor ştiinţifice dintre savanţii celor două ţări. Cu toate dificultăţile ridicate de identificarea materialului după buletine bibliografice uneori incomplete, nici una dintre lucrările de o oarecare însemnătate nu pare a fi scăpat atenţiei autoarei. Unele omisiuni pot fi totuşi constatate; în secţiunea a II-a, de pildă, „Britania celtică şi romană. Vechea Irlandă", nu sînt inventariate lucrările lui A.A. Smirnov asupra vechii culturi irlandeze, iar studiul lui A.I. Sevelenko privind migraţiunile celtice din secolele IV—V se află, sub nr. 317, în secţiunea „Anglia medievală"; în secţiunea a IV-a, „Anglia şi Irlanda între 1640 şi 1917" listele de titluri nu cuprind studiul lui A.B. Davidsohn asupra expansiunii coloniale britanice în Africa de sud la sfîrşitul secolului al XIX-lea (Moscova, 1958) şi scurta sinteză a lui A.Z. Manfred *Англо-русские отношения* (Moscova, 1947); semnalăm, de asemenea, absenţa unor titluri din listele bibliografice ale secţiunii a VI-a (lucrări sovietice traduse în alte ţări): M.A. Barg, *Cromwell şi epoca sa* (Bucureşti, 1953), L. I. Golman, *Geschichte Irlands* (Berlin, 1954) etc. Greşelile de tipar, periculoase într-o lucrare de acest gen, nu sînt, din fericire, prea numeroase. Unele erori grafice par însă

www.dacoromanica.ro

repetîndu-se a aparţine chiar autoarei („Goulton" în loc de „Coulton", nr. 296 şi index, „Winstenly" în loc de „Winstanley", nr. 911 şi index). Majusculele uzitate în titlurile englezeşti nu apar consecvent, fiind însă folosite adesea la titlurile în altă limbă decît cea engleză, lucru ce poate determina uneori confuzii (cf., de exemplu nr. 376): „Statornicirea Serbiei" în loc de „Statornicirea şerbiei". Defectele, inerente oricărui început, nu constituie însă o piedică în folosirea acestui util instrument de lucru.

R. C.

ALBERT FLOCON, *L'Univers des livres*, Paris, Hermann, 1961, 707 p.

Lucrarea de faţă este o istorie a scrisului de la origini pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Autorul, Albert Flocon, profesor de istorie la Colegiul Tehnic Etienne (Paris), sistematizează acest bogat material în trei părţi destul de cuprinzătoare.

Prima parte reprezintă o trecere în revistă rezumativă a diferitelor tipuri de scrieri, în care autorul prezintă scrierile sintetice (picturile rupestre, petroglifele, scrierea eschimoşilor, scrierile din America Centrală, scrierea aztecă şi scrierea petrografică), scrierile analitice (sumeriană, egipteană, chineză, coreeană, japoneză, anamită), scrierile fonetice (feniciană, paleomoabită, ebraică, arabă, sudsemitică, etiopiană, indiană) şi în sfîrşit alfabetul grec şi latin cu scrierile derivate din ele.

În partea a doua, A. Flocon se ocupă de cărţile manuscrise. El arată că cele mai vechi cărţi pot fi considerate tabletele cuneiforme din Mesopotamia şi sulurile de papirus din Egipt, subliniind că practica scrisului era foarte larg răspîndită în Mesopotamia, spre deosebire de Egipt unde ea constituia un privilegiu rezervat exclusiv preoţilor. În ceea ce priveşte cărţile manuscrise greceşti şi romane, autorul remarcă marea lor importanţă, deoarece prin acestea s-au transmis posterităţii multe din marile opere ale culturii antice. În continuare este înfăţişată cartea în Imperiul bizantin şi în Orient, relevîndu-se tendinţele enciclopedice ale acesteia. Se schiţează apoi evoluţia scrisului în perioada migraţiunilor şi a feudalismului timpuriu, menţionîndu-se operele lui Cassiodor, Boetius, Grigore de Tours, Alcuin, manuscrisele irlandeze şi manuscrisele monastice. În sfîrşit, perioada de maximă dezvoltare a cărţii manuscrise este aceea denumită de autor „a cărţii gotice", caracteristică epocii de ascensiune a oraşului medieval. Formele de viaţă socială din ce în ce mai diferenţiate, dezvoltarea comerţului, a meşteşugurilor, a instituţiilor urbane, necesitau cărţi mai numeroase şi mai specializate.

A treia şi cea mai întinsă parte a lucrării este consacrată cărţilor imprimate. Un capitol special prezintă istoria tiparului şi a incunabulelor, accentuîndu-se în mod deosebit contribuţia lui Gutenberg la această transformare fundamentală a scrisului. De asemenea, se arată că determinată de invenţia tiparului a apărut o nouă industrie, aceea a hîrtiei. Noua invenţie s-a întins cu mare rapiditate: în 1480 existau 122 de oraşe care aveau tipografii. Meşteşugul tiparului devine o posibilitate de cîştig pentru cei care se îndeletnicesc cu el şi ia o mare extindere în Italia, unde oraşele şi cultura urbană ajunseseră la mare dezvoltare. În afară de Italia, meşteşugul tiparului îşi consolidează poziţiile în Ţările de Jos şi în Germania de sud, regiuni ale Europei unde economia urbană cunoştea de asemenea o mare înflorire. În Franţa, unde consolidarea puterii monarhice sub Ludovic al XI-lea a determinat o perioadă de stabilitate economică, tiparul a început să se răspîndească cu repeziciune; în fruntea oraşelor cu tipografii se situau: Parisul — ca mare centru universitar — şi Lyon-ul, ca mare centru comercial şi industrial. Referindu-se la imprimerie şi istoria cărţii în Europa centrală şi răsăriteană, autorul omite să menţioneze începuturile tipografice din ţările romîne, care, după cum se ştie, apăruseră de timpuriu. Prima imprimerie începuse să funcţioneze în Ţara Romînească din 1508, căreia i se adaugă tipo-

www.dacoromanica.ro

grafiile din Sibiu, Braşov, Cluj (1550), Oradea, Alba-Iulia (1567). Aceste date s-ar fi putut încadra în evoluţia europeană a tiparului.

Într-un capitol separat, A. Flocon se ocupă de rolul considerabil pe care l-a avut tiparul în răspîndirea ideilor şi culturii Renaşterii. Importanţa răspîndirii cuvîntului scris, prin intermediul tiparului, s-a dezvăluit cu toată puterea în perioada atît de frămîntată a Reformei. Astfel, numai pînă la războiul ţărănesc din 1525 scrierile lui Luther au fost imprimate în 2 000 de ediţii în Germania şi în întreaga Europă. La fel şi marile cuvîntări ale lui Thomas Münzer au putut fi cunoscute tot datorită preselor de tipărit. Numărul din ce în ce mai mare al cărţilor şi răspîndirea tot mai largă a determinat şi grija pentru aspectul exterior. Se trece la ilustrarea şi ornamentarea cărţilor, ceea ce le favorizează difuzarea în rîndurile cititorilor (în acest sens, secolul al XVIII-lea va cunoaşte marea popularitate a picturii lui Watteau).

Un avînt al cărţii tipărite îl înregistrează secolul al XVIII-lea, ca urmare a dezvoltării considerabile a ştiinţei şi a gîndirii. Kepler, Galileu, Descartes, Pascal, Newton, Leibniz sînt numai cîţiva din cei care, aşa cum subliniază A. Flocon, au pregătit prin operele lor „adevărurile zilei de mîine". Tipărirea unui mare număr de cărţi a făcut să se simtă necesitatea unei noi instituţii — biblioteca, şi a unor oameni specializaţi — bibliotecarii. Un precursor în această privinţă a fost Leibniz. Biblioteca ducală din Wolfenbüttel unde a fost Leibniz conservator avea în 1666 numărul, impresionant pentru acea vreme, de 116 000 de volume.

Cele din urmă capitole ale lucrării lui A. Flocon tratează evoluţia cărţii în secolul luminilor. Autorul subliniază că dezvoltarea şi perfecţionarea procedeelor tehnice ale meşteşugului tiparului au contribuit în mod nemijlocit la răspîndirea în toată Europa a lucrărilor precursorilor revoluţiei franceze: Montesquieu, Voltaire, Rousseau. În încheiere, A. Flocon arată că încoronarea prodigioasei activităţi tipografice dinainte de 1800 a fost Enciclopedia lui Diderot, elaborată şi imprimată în 26 de ani (1746—1772), operă care reprezintă un impunător bilanţ al cunoştinţelor umane pînă în secolul al XVIII-lea.

A. I.

Rubrica „Însemnări" a fost alcătuită de: M. Horovitz, P. Cernovodeanu, L. Demény, Tr. Ionescu-Nişcov, S. Goldenberg, S. Iancovici, P. Simionescu, N. Camariano, Ş. Papacostea, S. Columbeanu, F. Constantiniu, E. Uribes, Gh. Cronţ, E. Frances, O. Cicanci, R. Constantinescu, A. Ioachim.

www.dacoromanica.ro

„Studii" — revistă de istorie — publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane* (studii documentare), *Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B dul Aviatorilor nr. 1, București.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro